

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1988 4 letnik 42

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКОЕ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: Bojan Balkovec (tehnični urednik)
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 12. 1988.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Neva Šlibar (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 40.000 din, za društvene člane 22.000 din, za društvene člane-upokojence 16.500 din, za društvene člance-študente 11.000 din (vse cene za letnik 42/1988, veljavne do 30. 5. 1989)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **12.000 din**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1989

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE - STUDIES - ЕТАТЬИ

Rajko Bratož, Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki	487-504
Connections between Thracia and Northernadriatic Lands in Late Antiquity	
Связи между Тракией и провинциями северной Адриатики в поздней Антике	
Vasko Simoniti, Slovenska historiografija o turških vpadih in obrambi pred njimi	505-516
Slovene Historiography on Turkish Raids and Defence against them	
Словенская историография о турецких наездах и обороне от них	
Franc Rozman, Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn	517-524
The Standpoint of Slovene Social Democrats Towards Balkan Wars	
Отношение словенской социалдемократии к балканским войнам	
Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini	525-532
The Year 1918 in Slovene History	
Год 1918 в словенской истории	
Bogo Grafenauer, Iz starega in novi prostor	533-541
From old to new Space	
Из старого пространства в новое	

ZAPISI - NOTES - ЗАПИСИ

Majda Černič, Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja	543-554
Processes of Alteration of Family from 15th to 19th Centuries	
Процессы изменения семьи с 15-го по 19-ое столетие	
France Kuzmič, Prispevki k revolucionarnemu vrenju v Prekmurju leta 1918	555-560
Contributions to Revolutionary Movement in Prekmurje (Transmuraland) in 1918	
К революционному движению в Прекмурье в 1918 г.	
Bogo Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918	561-569
The Question of cultural Autonomy 1918	
Вопрос о культурной автономии в 1918-ом году	
Andrej Vovko, »Špansko pismo« Dragotina Gustinčiča Etbinu Kristanu	571-574
The "Spanish Letter" from Dragotin Gustinčič to Etbin Kristan	
„Испанское письмо“ Драготина Густинчича Этбину Кристану	

IN MEMORIAM - IN MEMORIAM - В ПАМЯТЬ

Jože Koruza (Boris Paternu)	575-578
Jože Koruza	
Йоже Коруза	
Marija Kremenšek (Štefan Trojar)	579-580
Marija Kremenšek	
Мария Кременшек	
Ferdo Hauptmann (Vasilij Melik)	580-581
Ferdo Hauptmann	
Фердо Хауптманн	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE - SOCIETY EVENTS - ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Občni zbor na Ptuj 28., 29. september 1988 (Marija Oblak-Čarni, Boris Rozman, Jasna Fischer, Janez Kopač, Štefan Trojar, Vasilij Melik, Vladimir Bračič, Marjan Drnovšek, Jože Jazbec, Andreja Brancelj, Metka Fujs, Nataša Nemes, Ivan Lovrenčič, Nevenka Cigler, Janez Kopač, Ema Umek, France Kresal, Darja Mihelič), Janez Marolt	583-592
Historical Associations. Union of Slovenia. Annual Meeting in Ptuj on 28th and 29th of September 1988	
Союз Исторических обществ Словении, Годовое отчетное собрание в Птуе 28 и 29 сентября 1988 г.	

Mednarodni simpozij: »Historische Edition und Computer«, Karl-Franzens – Universität, Institut für Germanistik. Graz, 26.–30. oktober 1988 (Darja Mihelič, Vinko Rajšp) 593–594
 International Symposium: "History Edition and Computer" Karl-Franzens – Universität, Institut for German Studies, Graz 26th–30th october 1988
 Международный симпозиум: „Исторические издания и компьютер“, Университет им. Карла-Франца, Институт германистики, Грац, 26–30 октября 1988 г.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И КРИТИКА

Wolfgang Schuller, Griechische Geschichte (Rajko Bratož)	595–597
Jochen Bleicken, Geschichte der Römischen Republik (Rajko Bratož)	597–601
Jochen Martin, Spätantike und Volkerwanderung (Rajko Bratož)	601–605
Peter Schreiner, Byzanz (Rajko Bratož)	606–608
Acta historico-economica Iugoslaviae (Ferdo Gestrin)	609–610
Acta historico-economica Iugoslaviae (Jože Maček)	610–613
Missiev simpozij v Rimu (Eva Holz)	613–614
Intellectuals and the future in the Habsburg monarchy 1890–1914 (Irena Gantar-Godina)	615–617
James D. Young, Making Trouble (Irena Gantar-Godina)	617–618
Giuseppe Boffa, Fenomen Stalin (Avgust Lešnik)	618–621
Maurice Lever, Povijest dvorskih luda (Andrej Studen)	621–623

OBVESTILA – INFORMATION – СООБЩЕНИЯ

Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	624
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	
Извещение о выходе в свет Исторического журнала	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 42/1988	625–630
Historical Review 42/1988	
Исторический журнал	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 3 in 4	XIII–XVIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 3 and 4	
Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 3 и 4	

Rajko Bratož

POVEZAVE MED TRAKIJO IN SEVERNOJADRANSKIMI DEŽELAMI V POZNI ANTIKI

Predavanje v okviru ustanove »Lectorium
Bulgaricum« na Dunaju 18. oktobra 1988.

Odnose med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki moremo proučevati z različnih vidikov. Proučujemo jih lahko kot povezave med tema dvema območjema rimskega cesarstva v ožjem pomenu besede, območjema, ki sta bili tedaj upravno razdeljeni v provinco Benečijo in Istro (»Venetia et Histria«) oziroma kot traška dieceza na provinco Thracia, Rhodope, Haemimontus, Europa (najmanjša, vendar najvažnejša provinca z metropolo Konstantinoplom), Moesia Secunda in Scythia (zadnji dve provinci sta bili pred Dioklecijanom sestavni del Spodnje Mezije in nista spadali k Trakiji).¹ Te odnose lahko proučujemo kot povezave med Konstantinoplom, od 324 oziroma 330 ene od prestolnic cesarstva, in Oglejem, glavnim mestom Benečije z Istro,² po klasifikaciji pesnika Avzonija iz Galije (2. polovica 4. stoletja) drugega in devetega mesta v cesarstvu.³ Po propadu zahodnega rimskega cesarstva, Odoakrove države in vzhodnogotskega kraljestva v Italiji, moremo od sredine 6. stoletja pa vse do zadnje četrtine 8. stoletja te odnose proučevati tudi pod vidikom razmerja Konstantinopla kot središča bizantinske države s cesarskim dvorom in centralnim državnim aparatom do dela državnega ozemlja na zahodni periferiji. Prav ti odnosi so bili proti koncu 6. stoletja in v prvi tretjini 7. stoletja izredno dinamični.⁴

V primeru Trakije in severnojadranskih dežel gre za področji rimske države, ki sta imeli zlasti v poznoantični dobi, ko državno ozemlje ni bilo skoraj nikoli združeno pod enim vladarjem, izjemno geopolitično lego. Ne da bi se spuščali v obravnavo izredno zapletenih vprašanj upravne razdelitve cesarstva na pretorijanske prefektуре od cesarja Konstantina dalje, moremo reči,

¹ Dober pregled upravne razdelitve rimskega cesarstva v pozni antiki posredujeta od novejših avtorjev A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284—602. A Social Economic and Administrative Survey I—II*, Oxford 1973², 373 ss. in zlasti 1451—1461 ter T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Massachusetts) — London 1982, 201—225 (oba z analizo virov in starejše literature). O upravni ureditvi Benečije z Istro gl. nazadnje C. ZACCARIA, *Il governo romano nella regio X e nella provincia Venetia et Histria, Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 65—103, o traškem območju gl. V. VELKOV, *Thracia und Dacia in der politischen Entwicklung des spätrömischen Imperiums*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 7 ss. (oba z upoštevanjem starejše literature) in A. H. M. JONES, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971 (2. izd.), 24 ss.

² O ustanovitvi Konstantinopla (Carigrada) gl. A. PIGANIOL, *L'empire chrétien (325—395)*, Paris 1972², 53 ss.; A. SAITTA, *2000 anni di storia II. Dall'impero di Roma a Bisanzio*, Bari 1979, 42—51 in 225—238. O Ogleju v pozni antiki gl. poleg še vedno uporabne monografije A. CALDERINI, *Aquileia romana. Ricerche di storia e di epigrafia*, Milano 1930, 65 ss. kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980 in S. TAVANO, *Aquileia*, *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplement-Band I, Stuttgart 1986, 522—553.

³ *AUSONIUS, Opuscula II (Ordo urbium nobillium II—IX)* (ed. H. G. E. WHITE, *Ausonius I*, Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.) — London 1968, 268; 274). Da je bil Oglej v pozni antiki veliko in pomembno mesto, poroča še cela vrsta drugih piscev (vsa mesta navaja G. CUSCITO v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, 590 s.; 604 op. 67—78; prim. tudi A. CALDERINI, o. c., 260 s.). Najbolj povzdiguje pomen Ogleja sam cesar Justinijan, saj ga imenuje največje mesto na Zahodu in cesarsko prestolnico; *Novella* 29 pr. (a. 535): «... Aquileia civitas in Hesperia maxima habitata est et imperialium morem (pro dietam) suscepit» (edd. R. SCHOELL — G. KRÖLL, *Corpus iuris civilis III*, Berlin 1959⁷, 218).

⁴ Iz obsežne literature o Bizantincih na severnem Jadranu naj navedemo le nekaj novejših sintetično zasnovanih prikazov: A. CARILE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978; C. G. MOR, *Bizantini e Langobardi sul limite della laguna*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 231—264; L. MARGETIC, *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983, 103—166; A. CARILE, *La presenza bizantina nell'Alto Adriatico fra VII e IX secolo*, *AAAD* 27, 1985, 107—129 (ponatis študije v *Byzantinische Forschungen* 12, 1987, 7—35); A. GUILLOU, *La presenza bizantina nell'arco Adriatico*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 407—421; J. FERLUGA, *Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien*, *Jahrbuch für Geschichte Ost-europas* 35/2, 1987, 164—173.

da je Trakija obsegala ozemlje jugovzhodnega dela Balkanskega polotoka na področju, kjer sta se stikala Ilirik in Orient, Benečija z Istro pa je kot najbolj vzhodna italska provinca z ne povsem jasno vzhodno mejo pomenila stikališče Italije in Ilirika.⁵ Obe deželi sta ležali vzdolž glavne kopenske povezave med vzhodom in zahodom (Konstantinopol—Serdika—Sirmij—Oglej—Milano oziroma Oglej—Ravena—Rim), povezave, ki je bila od zadnje četrtine 4. stoletja, zlasti pa od konca 4. stoletja zelo ogrožena in ni opravljala več svoje nekdanje vloge, dokler ni bila od zadnje četrtine 6. stoletja popolnoma prekinjena.⁶ Obenem sta bili obe področji zaradi markantne obmorske lege obeh glavnih mest izredno važni obmorski deželi.⁷ Spričo take lege obeh pokrajin nas ne sme presenetiti dejstvo, da sta v mnogih dogodkih pozne antike odigrali ti dve pokrajini ključno vlogo, da so se nekateri dogodki velikega, celo zgodovinsko-epohalnega pomena odvijali na relaciji Trakija (posebej Konstantinopol)—severnojadranske dežele (posebej Oglej).

* * *

Od pomembnih dogodkov iz poznoantične dobe, ki kažejo na neposredno ali posredno soočanje teh dveh področij v kakršnemkoli smislu, bomo samo na kratko skicirali najvažnejše med njimi, da bi lahko več prostora posvetili tistim virom, ki neposredno dokumentirajo navzočnost Tračanov na severno-jadranskem področju. Na drugi strani nismo našli nobenih zanesljivih virov, ki bi dokazovali navzočnost ljudi s severnojadranskega področja na območju Trakije v pozni antiki.

* * *

Oris naj pričetnem z dogodkom, ki pade v čas skoraj pol stoletja pred nastopom cesarja Dioklecijana, ki po večinsko sprejeti periodizaciji rimske zgodovine označuje začetek poznoantične dobe. To je pohod prvega cesarja tračanskega rodu Maksimina Tračana z vojsko spomladi leta 238 v Italijo. Pohod se je pričel na področju Sirmija, potekal je preko Emone, prvega (to je najbolj vzhodnega) mesta Italije, in se je končal po težavnem prehodu čez naraslo Sočo pred obzidjem Ogleja. Mesto se je v tako imenovani »oglejski vojni« ju-

⁵ O pretorijanskih prefekturah splošno gl. J. R. PALANQUE, *Essai sur la préfecture du prétoire du Bas-Empire*, Paris 1933 in E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, Bruxelles 1959, 117 ss.; 473 s.; o Iliriku kot vmesnem področju med Italijo in Vzhodom gl. R. ROGOSIC, *Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437)*, Zagreb 1962; J. R. PALANQUE, *La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle*, Byzantion 21, 1951, 5—14 in J. FITZ, *L'administration des provinces panoniennes sous le Bas-Empire romain*, Collection Latomus 181, Bruxelles 1983, 34 ss.; 75 ss.; prim. tudi D. HOFFMANN, *Das spätromische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum II*, Düsseldorf 1970, 207—215.

⁶ O cestnih povezavah na vzhodnem Balkanu v pozni antiki gl. V. BESEVLIEV, *Bemerkungen über die antiken Heerstraßen im Ostteil der Balkanhalbinsel*, Klio. Beiträge zur alten Geschichte 51, 1969, 483—495 in P. SCHREINER, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens*, 25—35 (= *Miscellanea Bulgarica* 2, Wien 1986, 59—69). — Cestne povezave med severnojadranskim in traškimi območjem nam za pozno antiko dokumentira predvsem *Itinerarium Burdigalense* 559—571 (edd. P. GEYER — O. CUNTZ, *Corpus Christ. ser. Latina* 175, 1965, 4—8). Gl. tudi J. ŠASEL, *Rimske ceste v Sloveniji*, v kolektivnem delu *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 74—99.

⁷ O vlogi Ogleja kot pomembnega pristanišča poznoantičnega sveta gl. S. PANCIERA, *Vita economica di Aquileia in età romana*, Aquileia 1957, 87 ss.; G. CUSCITO v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980, 596 ss.; G. UGGERI, *Vie di terre e vie d'acqua tra Aquileia e Ravenna in età romana*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 45—79; G. BRIZZI, *Il sistema portuale altoadriatico e i commerci di Aquileia e Ravenna*, ibidem, 81—105; G. UGGERI, *Relazioni marittime tra Aquileia, la Dalmazia e Alessandria*, *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 159—182; A. BISCARDI, *Il porto di Aquileia ed i noli marittimi nel calmierediocleziano*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 169—181 (ki postavlja vlogo Ogleja kot pristaniškega mesta v Dioklecijanovi dobi »alla pari di Bisanzio, Tessalonika e Salona«). O plovi na severnem Jadranu v 7. in 8. stoletju gl. nazadnje J. FERLUGA, *Navigation et commerce dans l'Adriatique aux VIIe et VIIIe siècles*, *Byzantinische Forschungen* 12, 1987, 39—51. — Konstantinopol je postal v pozni antiki ena največjih pristaniških in trgovskih metropol tedanjega sveta. O njegovi tovrstni vlogi in o vlogi drugih obmorskih mest v Trakiji gl. V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam 1977, passim in A. MINCEV, *Die westliche Schwarzmeerküste und der Osten in der Spätantike: Ethnokulturelle- und Handelsbeziehungen*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens* . . ., 105—113.

naško branilo pred napadi Maksiminove vojske.⁸ Po neuspešnem obleganju je cesarja skupaj s sinom doletela smrt, kar so »barbarski Tračani« poleg Panonijcev v njegovi vojski najtežje prenesli.⁹

Naslednji vojaški spopad, v katerem sta igrali pomembno vlogo obravnavani pokrajini, je državljanska vojna leta 261. Ko se je po porazu cesarja Valerijana v vojni proti Perzijcem na vzhodu oklical za cesarja Makrijan in začel širiti svojo oblast nad Malo Azijo in prodirati proti Galienu, ki se je v severni Italiji bojeval proti Alamanom, je Galienov poveljnik Avreol iz severne Italije pohitel na Balkan. Uzurpatorja je premagal »in Illyrico vel in Thraciarum extimis«,¹⁰ v vojni, ki jo leta 1953 v Sremski Mitrovici odkriti napis označuje kot »serdijsko vojno«.¹¹

Izredna strateška lega obeh področij cesarstva je prišla do veljave tudi v dogodkih od jeseni 284 do pomladi 285. Čb smrti cesarja Numerijana in oklicu Dioklecijana za cesarja v Nikomediji (20. novembra 284) se je v Panoniji oklical za cesarja »corrector Venetiae et Histriae« (?) Sabin Julijan, ki je obvladoval Panonijo ter Benečijo z Istro in je s tem zapiral pot cesarju Karinu iz Italije na Vzhod.¹² S tem je Julijan olajšal Dioklecijanu utrditev položaja v Trakiji in na vsem vzhodnem Balkanu, pred njegovim odločilnim spopadom s Karinom spomladi 285 »apud Margum... inter Viminacium atque Aureum montem«.¹³

Na relaciji severnojadranske dežele — Trakija je potekala tudi prva vojna med Konstantinom in Licinijem leta 316. Vojno je izzval emonski incident (rušenje Konstantinovih kipov »apud Emonam«), svoj vrh pa je dosegla z dvema velikima bitkama, pri Cibalah v Panoniji (8. oktobra 316) in med Adrianoplom in Berojo (»campus Ardiensis«) v Trakiji (novembra 316 ali januarja 317).¹⁴

Severnojadranski prostor, posebej Oglej, ki je bil v 4. stoletju ena od časnih prestolnic,¹⁵ je postal v 4. stoletju glavno mostišče proticesarjev (uzurpatorjev) z Zahoda za prodor proti Vzhodu. Severozahodni Ilirik s soseščino je postal prizorišče spopadov med armadami, ki so na to območje prihajale po

⁸ HERODIANUS, 8, 1–5 (ed. C. R. WHITTAKER, Loeb Classical Library II, London—Cambridge (Mass.) 1970, 250–284); *Historia Augusta, Maximini duo* 21–23; 31, 3; *Maximus et Balbinus* 2, 4; 11, 2–3 (ed. D. MAGIE, Loeb Classical Library/II, London—Cambridge (Mass.) 1967, 354 ss.; 374; 450; 468). GL. M. SAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, 413–433 (s prevodom ustreznih odlomkov iz Herodijana in s podrobno analizo virov in literature). Kot »bellum Aquileiense« označuje to vojno leta 1928 najdeni napis (Année épigraphique 1929, 158). O »oglejski vojni« gl. tudi R. F. ROSSI, *Il bellum Aquileiense tra l'Africa e l'Alto Adriatico e la politica di Massimino il Trace*, *Antichità Altoadriatiche* 5, 1974, 23–41 in J. SAŠEL, *Aquileia fra l'Italia e l'Ilirico. Riflessioni nel centenario del Museo nazionale, Antichità Altoadriatiche* 23, 1983, 17–29.

⁹ HERODIANUS, 8, 6, 1 (cit. ed., 286). Prim. Ch. M. DANOV, *Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 7, 1, Berlin—New York 1979, 182.

¹⁰ *Historia Augusta, Tyranni triginta* 12 (Macrianus), 13 (cit. ed., vol. III, 98).

¹¹ J. SAŠEL, *Bellum Serdicense*, *Situla* 4, 1961, 3–30; A. et J. SAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, *Situla* 5, Ljubljana 1963, št. 272.

¹² SEXTUS AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 39, 9–11 (edd. F. PICHLMAYR — R. GRUENDEL, *Bibliotheca Teubneriana*, Leipzig 1970, 117); *Epitome de Caesaribus* 38, 4–8 (ibidem, 163); ZOSIMUS, 1, 73 (ed. F. PASCHOUD, Paris 1971, 63–64 in komentar na str. 178–180). Gl. tudi A. H. M. JONES — J. R. MARTINDALE — J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire I*, Cambridge 1975², 480; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 147 s.

¹³ EUTROPIUS, *Breviarium ab urbe condita* 9, 20, 1–2 (ed. F. RUEHL, *Bibl. Teubneriana*, Stuttgart 1975, 67).

¹⁴ *Excerpta Valesiana* 1, 15–18 (edd. J. MOREAU — V. VELKOV, *Bibl. Teubneriana*, Leipzig 1968, 4 ss.); ZOSIMUS, 2, 18–20 (ed. F. PASCHOUD, Paris 1971, 89–82 in komentar na str. 208 ss., z analizo ostalih virov in datiranjem bitke v Trakiji v november 316).

O povodu za vojno (rušenju Konstantinovih kipov »apud Emonam«) gl. nazadnje J. SAŠEL, *Senicio auctor insidiarum* (Kommentar zu Anon. Vales. I, 13–15), *Lebendige Altertumswissenschaft* (Festgabe H. Vetter), Wien 1985, 262–264 (z domnevo, da gre za rušenje kipov na Trojanah, na meji emonskega ozemlja in s tem na meji med Italijo in Norikom). Vojno so nekdam datirali v leto 314 (tako npr. še V. VELKOV, *Thracia und Dacia*, 9), po novejših raziskavah pa v leto 316 (E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire* I, 460 op. 2; T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Mass.) — London 1982, 73; bitko v Trakiji datira v januar 317).

¹⁵ M. BONFIOLI, *Sogglorni imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III*, *Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 125–149; prim. tudi N. DUVAL, *Les palais impériaux de Milan et d'Aquilee. Réalité et mythe*, ibidem, 151–158.

eni strani iz severne Italije ali iz Galije, po drugi strani pa iz Konstantinopla oziroma traško-makedonskega območja. Na tak način je potekal spopad med Magnencijem in Konstancijem II. v letih 350—353 (z manjšo bitko na Trojanah spomladi 350, z veliko odločilno bitko pri Mursi 28. septembra 351, s Konstancijevim zavzetjem Emone konec avgusta 352 in utrdbe na Hrušici (Ad Pirum) ter Ogleja v začetku septembra 352).¹⁶ Na podoben način je potekal spopad med Magmom Maksimom in Teodozijem leta 388 (z bitkama pri Sisciji in Petovion, ki jima je sledil triumfalni prihod cesarja Teodozija v Emono in zajetje Magna Maksima v Ogleju v drugi polovici avgusta 388, torej pred okroglo tisoč šeststo leti)¹⁷ ter spopad med Evgenijem in Teodozijem leta 394 z zgodovinsko epohalno bitko pri Frigidu v bližini Ajdovščine 5. in 6. septembra 394,¹⁸ bitko, v kateri so odigrali tragično vlogo žrtvovanih Zahodni Goti iz Trakije.¹⁹

Severnojadransko območje je postalo področje spopadov med vzhodnim in zahodnim delom cesarstva v državljanski vojni v letih 424—425. Potem ko je bil po Honorijevi smrti na Zahodu oklican za cesarja Janez, je vzhodna armada prodrla prek Salone in Julijskih Alp v Oglej. Cesar (uzurpator) Janez je bil v Raveni zajet, odveden v Oglej in tam na ukaz Gale Placidije maja ali junija 425 na posebno poniževalen in strahoten način usmrčen.²⁰

Strateški pomen obeh obravnavanih področij cesarstva se je odrazil tudi v času premikov Zahodnih Gotov, ko je traško področje postalo njihovo prvo oporišče na rimskih tleh, severnojadranske dežele pa so odigrale vlogo njihovega odskočišča za osvajanje Italije.

Neznano je, ali in do kakšne mere se je čutila na severnojadranskem območju mobilizacijska aktivnost rimskega generala (comes rei militaris?) Frigerida, ki je z oddelki iz Panonije in transalpinskih provinc po nalogu cesarja Gracijana na prošnjo cesarja Valensa leta 377 odšel na traško bojišče proti Gotom.²¹ Gotovo pa je, da so se čez severnojadranske dežele premikali gotski in taifalski vojni ujetniki, ki so jih po Frigeridovi zmagi v Trakiji (ali v Iliriku?) naselili na področju Mutine, Parme in Regija v provinci Emiliji.²² Po

¹⁶ Glavni viri: S. AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 41, 25—42, 10 (cit. ed., 127 s.); *Épitome de Caesaribus* 42 (cit. ed., 169); EUTROPIUS, *Breviarium*, 10, 10, 2—10, 12, 2 (cit. ed., 74 s.); ZOSIMUS, 2, 42—53 (cit. ed. 114—128 in komentar na str. 249—262, z analizo vseh ostalih virov); J. ŠAŠEL — P. PETRU (ured.), *Clastra Alpium Iuliarum I*, Katalogi in monografije 5, Ljubljana 1971, 24—26 (z analizo omemb vloge alpskih zapor v tej vojni). Nekaj poglobitve literature: J. ŠAŠEL, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, *Ziva antika* 21, 1971, 205—216; A. JELOČNIK, *Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov*, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 201—220 (franc. verzija razprave; *Les multiples d'or de Magnence découverts à Emona*, *Revue Numismatique*, Paris 1967, 209—235); Y. M. DUVAL, *Aquilee sur la route des invasions (350—452)*, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 240—252. Generalno sliko dogajanja posredujeta tudi E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 138—141 in 489 s. ter A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 34—99.

¹⁷ PACATUS, *Panegyricus dictus Theodosio* 34—40 (XII panegyrici Latini, ed. R. A. B. MYNORS, *Bibl. Oxoniensis*, Oxford 1973², 109—114); ZOSIMUS, 4, 46 (ed. F. PASCHOD, Paris 1979, 314 s. in komentar na str. 442 ss.); J. ŠAŠEL — P. PETRU, *Clastra Alpium Iuliarum I*, 28 s.; 35 s. (z analizo virov o alpskih zaporah v tej vojni; tamkaj zbranim antičnim in srednjeveškim virom bi veljalo dodati še enega: DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, A. 388; ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. scriptor. XII/1*, Bologna 1938, 43).

Lit.: J. KLEMENC, *Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Petovija*, *Zgodovinski časopis* 6—7 (Kosov zbornik), 1952—1953, 78—88; Y. M. DUVAL, *Aquilee sur la route des invasions*, 265 ss. Generalno sliko dogodkov posredujejo E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 207; 529 s.; A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 279—281; A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 34 ss.

¹⁸ Vire za ta dogodek je zbral in komentiral J. ŠAŠEL v publikaciji *Clastra Alpium Iuliarum I*, 29 ss. (tako rekoč kompletnemu seznamu antičnih in srednjeveških virov bi veljalo dodati še sporočilo, ki ga posreduje DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, A. 394, cit. ed., str. 44). Gl. tudi zbirko virov in komentar v knjigi ZOSIME, *Histoire nouvelle II/2*, ed. F. PASCHOD, Paris 1979, 466—500. Generalno sliko dogodkov dajejo E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 216 s.; 534 s.; A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 293 ss.; A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 45—51.

¹⁹ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilee sur la route des invasions*, 271 s.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, München 1979, 163.

²⁰ A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 83 s.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 282 s.; 565 (oba s kompletnimi navedbami virov); prim. tudi Y. M. DUVAL, *Aquilee sur la route des invasions*, 289.

²¹ AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 7, 3 (ed. W. SEYFARTH, Berlin 1978, vol. IV, 264); prim. A. H. M. JONES — J. R. MARTINDALE — J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire I*, 373; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 142.

²² AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 9, 3—4 (cit. ed., 272 ss.); prim. L. RUGGINI, *Economia e società nell'Italia annonaria*, Milano 1961, 62; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 144 s.

katastrofi rimske vojske v bitki pri Adrianoplu 9. avgusta 378 so Goti iz Trakije ponovno obiskali severnojadranske dežele, tokrat ne kot vojni ujetniki, temveč kot zavojevalci. Po pustošenju v Trakiji in po neuspešnem obleganju Konstantinopla so prodrli vse »do vzhodja Julijskih Alp, ki so jih v starih časih imenovali Venetske«,²³ in so na severnojadranskem področju porušili Stridon, rojstni kraj sv. Hieronima.²⁴ Po zelo burnem obdobju v letih 378—400, ko so se Zahodni Goti premikali ne le v Trakiji, temveč po vsem Balkanu in so sodelovali v obeh državljanskih vojnah cesarja Teodozija (388 in 394),²⁵ so začasno osvojili severnojadranske dežele, od koder so se odpravili v Italijo (tako jeseni 401 oziroma v začetku 402, ko so si z bitko pri Timavu izbojevali pot v Italijo²⁶ ter v letu 408, ko so verjetno osvojili tudi Emono in Oglej).²⁷

Usodna povezanost obeh obravnavanih področij rimskega cesarstva je prišla do izraza v zgodovini Gotov tudi osem desetletij kasneje. Vzhodni Goti, ki so bili deloma že po letu 454 ali 455, zlasti pa po odselitvi iz Panonije leta 473 usodno vezani na traški prostor in njegovo bližnje sosedstvo (v letih 473—483 so se zadrževali v glavnem v Trakiji, pa tudi v Makedoniji in Epiru, nato v letih 484—488 v Obrežni Daciji in Drugi Meziji), so se jeseni 488 odpravili na pohod proti Italiji.²⁸ V dveh bitkah na severnojadranskem področju, najprej pri prehodu čez Sočo (Pons Sontii, najverjetneje Majnica) 28. avgusta 489 in pri Veroni mesec kasneje²⁹ so premagali Odoakra in so s tem že praktično odločili izid vojne, ki se je vlekla do leta 493, v svojo korist.

V Justinijanovi vojni proti vzhodnogotskemu kraljestvu v Italiji v letih 535—553 je igralo severnojadransko območje vlogo enega od bojišč, na katerem se je v osemnajstih letih zvrstila cela vrsta vojaških operacij. Samo omenili bomo bizantinsko zavzetje Dalmacije in Liburnije v letih 535—537,³⁰ bizantinski pohod iz Dalmacije proti Raveni leta 539,³¹ ko so Bizantinci med

²³ AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 16, 7 (cit. ed., 302); prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 255 ss.

²⁴ HIERONYMUS, *De viris illustribus* 135 (Patrologia Latina 23, 715); prim. M. SUIČ, *Hieronim Stridonjanin — građanin Tarsatike*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Rad 426 (Knjiga 24 Razreda za društvene znanosti), Zagreb 1986, 213—278 (z dostej gotovo najboljšim poskusom lokaliziranja Stridona na področje Opatijskega Krasa v zaledju Kvarnerskega zaliva).

²⁵ H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 153—178; prim. S. TEILLET, *Des Goths à la nation gothique*, Paris 1984, 83 ss.; A. SCHWARZ, *Die Westgoten und das Imperium im 4. Jahrhundert*, *Los visigodos. Historia y civilización. Antigüedad y cristianismo* (Murcia) III, 1986, 17—26.

²⁶ CLAUDIANUS, *De bello Gothico*, 562—563 (ed. M. PLATNAUER, Loeb Classical Library, vol. II, Cambridge (Mass.) — London 1972, 166). Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 275 s.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 178 ss.

²⁷ ZOSIMUS, 5, 29; 37 (ed. I. BEKKER, *Corpus scriptorum hist. Byzant.*, Bonn 1837, 286 ss.). Gl. B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 398 s.; Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 280 ss.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 182 ss.

²⁸ Gl. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 335—349 in A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 205—215 (s podrobno analizo virov in kritično obravnavo novejšje literature).

²⁹ *Excerpta Valesiana* 2, 50 (edd. J. MOREAU — V. VELKOV, *Bibl. Teubn.*, Leipzig 1968, 14 s.; kraj bitke se označuje kot »ad fluvium Sontium«); IORDANIS, *Getica* 57 (293) (ed. Th. MOMMSEN, *Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi* V/1, Berlin 1882, 133 v. 20; kraj spopada se označuje kot »ad Pontem Sontii«); *Fasti Vindobonenses priores*, a. 490 (*Chronica minora saec. IV. V. VI. VII., vol. I.*, ed. Th. MOMMSEN, *Monumenta Germ. hist.*, Auctores antiquissimi IX, Berlin 1892, 316; bitka je potekala »in fossato pontis Sontis V. kl. Septembris«); *Auctarium Havniense*, a. 490 (ibidem, str. 317; kraj dogodka je »fossatus ponte Sontis«, kronika poroča, da do bitke ni prišlo, ker je Odoaker še pred spopadom »timore perculsus« zbežal). O cestni postaji »Ponte Sonti« gl. J. SASEL, *Via Gemina*, *Arheološki vestnik* 24, 1973, 901—902; C. ZACCARIA, *Insedimenti romani nel territorio di Aquileia*, *Antichità Altoadriatiche* 15, 1979, 207; A. GRILLI, *Aquileia: il sistema viario romano*, ibidem, 253. O poteku vojne po teh dveh spopadih gl. W. ENSSLIN, *Theoderich der Große*, München 1947, 66—77; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1949, 54—58; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 349—353.

³⁰ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 1, 5, 2; 11; 1, 7, 1—37; 1, 16, 8—18 (ed. H. B. DEWING, Loeb Classical Library, Procopius III, Cambridge (Mass.) — London 1968, 42; 56—68; 160—162). Gl. J. A. WILKES, *Dalmatia*, London 1969, 426; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 417—420; A. CARILE, *Il »bellum Gothicum« dall'Isonto a Ravenna*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 147—193, zlasti 166 s.

Gl. tudi PROKOPIJ iz Cezareje, *Pod Justinijanovim žezlom*, izbral, prevedel in spremne besede napisal K. GANTAR, Ljubljana 1961.

³¹ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 2, 28, 2 (cit. ed., Procopius IV, 112). O vojaških operacijah na severnem Jadranu po zavzetju Ravene gl. PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 2, 29, 40 (cit. ed. 136; Bizantinci zavzamejo Treviso in druge gotske utrbe v Benečiji); 2, 30, 2 (cit. ed., 138; Justinijan je poslal manjšo vojsko iz Dalmacije v Raveno); 3, 1, 34—36 (cit. ed., 162; Bizantinski poraz pri Trevizu 541); 3, 3, 4—22 (bitka za Verono). Gl. A. CARILE, *Il »bellum Gothicum«*, 169 s.

drugim osvojili Istro, bizantinsko pomorsko odpravo iz Salone v Pulo in od tam v Raveno leta 544³² in kot najvažnejše dejanje Narzesov pohod z vojsko, sestavljeno iz prebivalcev prestolnice, Tračanov in prebivalcev Ilirika poleg okoli 10.000 barbarskih najemnikov, pohod, ki je potekal iz Salone vzdolž vzhodnojadranske in severnojadranske obale do Ravene (april—junij 552) in ki je prinesel dokončno zmago v vojni.³³

Dogodke v drugi polovici 6. stoletja in v prvi tretjini 7. stoletja, ki jih bomo omenili nazadnje, moremo proučevati le pod vidikom razmerja med Konstantinoplom kot prestolnico bizantinskega cesarstva s cesarskim dvorom do severnojadranskih dežel, ki so bile (v spreminjajočem se obsegu) del bizantinske države na Zahodu. Neposredna povezanost med traškim in severnojadranskim območjem tedaj ne pride več do izraza.

* * *

Stopnjo povezanosti med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki nam odražajo tudi drugi viri, ki dokumentirajo daljšo ali trajnejšo ter od vojaških in političnih dogodkov neodvisno navzočnost Tračanov na severnem Jadranu. Pri tem naj poudarimo, da na drugi strani nismo našli nobenih zanesljivih podatkov, ki bi dokazovali pomembnejšo navzočnost ljudi s severnojadranskega področja v Trakiji.

Navzočnost Tračanov v severnojadranskih deželah nam dokumentirajo v prvi vrsti epigrafski in v manjši meri tudi literarni viri. Severnojadranske dežele so bile skupaj z osrednjim centrom Oglejem v živahnih stikih z vzhodnim svetom, stikih, ki so temeljili predvsem na prometnih in trgovskih povezavah. Zato ni presenetljivo, da naletimo tukaj zlasti od 3. stoletja dalje na večje število ljudi z grškega jezikovnega področja, predvsem iz gospodarsko najbolj razgibanih dežel vzhodnega dela cesarstva.³⁴ Tu srečamo celo vrsto orientalcev, zlasti Sirijcev, nekoliko manj Judov, precej manj pa Maloazijcev in Egipčanov.³⁵ Prišleki iz evropskih grško govorečih predelov, iz Grčije v ožjem smislu, iz Makedonije in Trakije, pa so bili očitno prav redki.³⁶ Naj navedemo nekaj podatkov. Na celotnem območju Benečije z Istro je bilo najdenih več kot 8000 antičnih napisov iz cesarske dobe, od tega v Istri več kot 1600. Od teh napisov pripada najmanj 250 napisov (105 v Konkordiji, okrog 100 v Ogleju, drugod

³² PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 3, 10, 3; 13; 3, 11, 1 (cit. ed., 228; 232; 236). Ekspedicijski korpus je štel 4000 vojakov, ki so jih nanovačili predvsem v Trakiji (3, 10, 1; 3, 12, 4; str. 228; 248). Gl. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 438; A. CARILE, II »bellum Gothicum«, 170.

³³ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 4, 26, 5—25 (cit. ed., Procopius V, 326—336). Prim. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 442 s.; A. CARILE, II »bellum Gothicum«, 173 ss.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 600 s. Istra, ki je bila kljub vsem peripetijam v vojni od leta 540 trdno v rokah Bizantincev, je odigrala neko vlogo v vojni tudi leta 550. Bizantinski vojaki, ki so bili v bitki z Goti nekje v bližini Ravene premagani, so se zatekli v Istro (PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 3, 39, 24; cit. ed., 34). Tam so čakali na prihod velike bizantinske vojske (poveljnik Germanus), ki se je zbrala na področju Serdike, da bi čez Ilirik prodrla v Italijo. Pohod pa je spodbudil zaradi velikega vpada Slovanov do Niša in zaradi Germanov smrti (*Bell. Goth.* 3, 40; cit. ed., 36 ss.; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, Ljubljana 1902, št. 46—47). Bizantinska vojska se je nato premaknila v Dalmacijo in se v Saloni pripravljala na vojni pohod v Italijo, vendar je njeno iniciativnost hromil silovit slovanski vpad v Ilirik in Trakijo (*Bell. Goth.* 3, 40, 27 ss.; cit. ed., 46 ss.; F. KOS, *Gradivo I*, 47). Gl. tudi B. GRAFENAUER, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis* 4, 1950, 36.

³⁴ Prim. zlasti F. CASSOLA, *Aquileia e l'Oriente mediterraneo, Antichità altoadiatiche* 12, 1977, 67—98; gl. tudi S. PANCIERA, *Vita economica di Aquileia in età romana*, *Aquileia* 1957, 87 ss. Tudi v mesta na traškem območju so se zlasti v 3. in 4. stoletju priseljevali ljudje iz vzhodnih provinc cesarstva, tako iz sirsko-palestinskega kot iz maloazijskega področja. Prim. V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam 1977, 261—282, zlasti 281; V. VELKOV (ured.), *Istorija na Belgarija I*, Sofija 1979, 413 ss.; 461 s.; za mesta na črnomorski obali gl. A. MINCEV, *Die westliche Schwarzmeerküste und der Osten in der Spätantike: Ethno-kulturelle- und Handelsbeziehungen*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und früh-bizantynische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, 105—113.

³⁵ Nekoliko drugače je bilo razmerje med vzhodnimi priseljenci v mestih ob črnomorski obali, kjer nam kar 14 napisov dokumentira priseljenje iz Male Azije, 10 iz Sirije, le 2 iz Palestine, le po 1 iz Egipta in Numidije (gl. A. MINCEV, o. c., 107 ss.).

³⁶ Gl. A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 338 ss.; G. BRUSIN, *Orientali in Aquileia romana*, *Aquileia nostra* 24/25, 1953/1954, 55—70; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali nell'Italia settentrionale fra il IV e il VI secolo d. Cr.*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 26, 1959, 185—308, zlasti 192 ss.; 214 ss.; 256 ss. in 278—284. Napisje iz Konkordije je nazadnje objavil in komentiral G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali tardoantiche di Concordia, Trieste* 1983; prim. tudi D. FEISSEL, *Toponymes orientaux dans les épitaphes grecques de Concordia, Aquileia nostra* 51, 1980, 325—344.

manj) ali 3,2 % ljudem z Vzhoda. Če izvzamemo posebej Oglej, je razmerje podobno: med več tisoč napisi je okrog 100 takih, ki se nanašajo na ljudi vzhodnega izvora.³⁷ Ta delež je dokaj skromen, če ga primerjamo z vzhodno-jadransko metropolo Salono, kjer je delež ljudi vzhodnega izvora dosegel v pozni antiki približno četrtno celotnega prebivalstva,³⁸ pa tudi manjši kot v večjih urbanih središčih zahodnobalkanskega področja, kjer je ta delež tudi presegal 10 odstotkov.³⁹ Med temi najmanj 250 napisi jih je le nekaj takih, ki nam dokumentirajo navzočnost Tračanov, pa še tu gre v večini primerov za ljudi iz tedaj etnično zelo pomešanega Konstantinopla.

Ljudi s traškega območja moremo zaslediti v Ogleju (na grškem napisu se omenja Eutrōpis iz Konstantinopla)⁴⁰ in v Konkordiji (na grškem napisu se omenja neki Leontios, zet Gajana iz Konstantinopla).⁴¹ Z ozirom na veliko frekventnost imena Estiaios v mestih na traški črnomoški obali,⁴² bi mogli z zadržki predpostavljati traški izvor tudi za zdravnika Sergija Estiaja iz Ogleja,⁴³ prav tako sta bila morda Tračana Zimarcus, »primicerius numeri Tarbisiani«, ki se omenja na mozaičnem napisu v Marijini cerkvi v Gradežu, in Flavius Ziper, ki se omenja na napisu iz Konkordije.⁴⁴ Približno enako nizko frekventnost napisov z omembo Tračanov zasledimo v sosedstvu, tako v provinci Emiliji (le trije napisi vojakov, na vseh treh oznaka »natione Bessus« iz Ravene)⁴⁵ in v provinci Liguriji (na metričnem napisu iz Vercel se omenja prezbiter Marcellinus, »Bessorum in partibus ortus«).⁴⁶ S tem se seznam epigrafsko zanesljivo dokumentiranih Tračanov v pozni antiki na severnojadranskem področju in v njegovem sosedstvu zaključí. Omenjenemu seznamu bi mogli dodati iz vzhodnega sosedstva simbolično upodobitev Konstantinopla (kot ženske z vencem v levici in z nadpisom »Constantinopolis«) obenem s podobnimi upo-

³⁷ Prim. L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 256 ss.

³⁸ A. MOCSY v delu G. ALFOLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 219 in 223.

³⁹ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 137 s.; 278.

⁴⁰ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2354; A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 345 n. 52; G. BRUSIN, *Orientali in Aquileia romana*, 64 s.

⁴¹ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2336; G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali*, 155 s. (n. 105); D. FEISSEL, *Toponymes*, 334; 342 op. 42 (poleg tega in poleg oglejskega primera navaja za ves Zahod samo še 5 napisov z omembo prebivalcev Konstantinopla).

⁴² G. MIHALOV, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae I (Inscriptiones orae Ponti Euxini)*, Sofia 1956, 237.

⁴³ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2343; A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 546; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 283. Pripomniti pa je treba, da po vsej verjetnosti ne gre za poznoantični napis, temveč za napis s srede 2. stoletja (!). Prim. H. DESSAU, *Inscriptiones Latinae selectae*, Dublin—Zürich 1974⁴, n. 1080.

⁴⁴ *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 1614; E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, Dublin—Zürich 1970³, 488 A; G. BOVINI, *Grado paleocristiana*, Bologna 1973, 57 s.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 409 s. Na podlagi imena ga opredeljuje kot Tračana A. FOL, *Les Thraces dans l'Empire romain d'occident (Ier—IIIe s.)*, Godišnik na Sofijska univerzitet. Filozofsko-istoričeski fakultet III (Annuaire de l'université de Sofia. Faculté de philosophie et d'histoire III) 53, 1964, 306 op. 18; 62, 1968, 242 n. 978; prim. D. DETSCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Oesterr. Akad. d. Wiss., Phil.—hist. Klasse, *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung* 14, Wien 1957, 188. O vojaški enoti z imenom »numerus Tarvisianus« gl. D. HOFFMANN, *Der »numerus equitum PersoJustinianorum« auf einer Mosaikinschrift von sant'Eufemia in Grado*, *Aquileia nostra* 32/33, 1961—1962, 81—98, zlasti 81 s.; 90 s. Fl(avius) Ziper se omenja na sarkofagu, ki je bil odkrit leta 1890 v Konkordiji; gl. G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali*, 75 n. 32; prim. D. DETSCHEW, o. c., 190; D. HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer* (kot v op. 5) I, 82. Tračanskega rodu naj bi bila tudi »Pista de numero Misacorum«, ki se omenja na napisu iz Beligne pri Ogleju; gl. *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 1699; E. DIEHL, *Inscriptiones*, 557; A. FOL, *Les Thraces...*, 58, 1964, 306 op. 29; 62, 1968, 239 n. 901; prim. tudi D. DETSCHEW, o. c., 370 s. in G. LETTICH, *Concordia e Aquileia: note sull'organizzazione difensiva del confine orientale d'Italia nel IV secolo*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 79 s.

⁴⁵ *Corpus inscriptionum Latinarum XI*, 58; 82; 103; prim. L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 253 op. 193. Za razliko od Rugginijeve, ki označuje te napise kot »più o meno tarde«, pa datira A. FOL, *Les Thraces...*, Godišnik 62, 1968, 235 n. 826—836 te in druge napise z omembo tračanskih vojakov iz Ravene v 1. in 2. stoletje.

V Raveni je za kasnejši čas (leta 710) dokumentiran »numerus« oziroma »bandus Constantinopolitanus« (AGNELLUS qui et Andreas, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 140, ed. O. HOLDER-EGGER, *Monumenta Germ. hist., Scriptores rerum Langob. et Ital. saec. VI—IX*, Hannover 370 v. 23). D. HOFFMANN, *Der »numerus equitum...«* (kot v op. 44), 91 meni, da gre pri tem imenu za poklon prestolnici in ne za izvor vojaške enote.

⁴⁶ *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 6733; E. DIEHL, *Inscriptiones*, 3441; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 246 op. 168.

A. FOL, *Les Thraces*, 306 op. 29 prišteva k napisom z omembo Tračanov tudi *Corpus inscr. Lat. V*, 7793 (= E. DIEHL, *Inscriptiones*, 3864) iz Albingauna (Albenge) v Liguriji, na katerem se omenja neki Tzittanus; gl. tudi D. DETSCHEW, o. c., 497.

dobitvami štirih drugih mest (»Carthago, ..., Roma, Nicomedia, Siscia«) na bronasti pločevini, s katero je bil okovan lesen zaboj iz Siscije (?).⁴⁷

V celoti gledano je teh napisov za poznoantično dobo relativno in absolutno malo, kar pride do izraza posebno tedaj, ko primerjamo to stanje z onim v visokem cesarstvu, ko je za celotno Italijo brez Rima dokazanih okrog 170 Tračanov (od tega približno dve tretjini vojakov in veteranov), vendar zopet v severni Italiji (Cisalpina) ne posebno dosti (ca. 20 napisov).⁴⁸ Padec števila napisov z omembo Tračanov, ki se nanašajo zlasti na prehod iz 1. v 2. stoletje in na sredo 3. stoletja, je zelo izrazit na pragu pozne antike, okrog leta 300.⁴⁹

Na posreden način nam kaže na pragu poznoantične dobe na navzočnost tračanskega duhovnega sveta kult traško-frigijskega božanstva Sabazija. Njegov glavni atribut — Sabazijevo roko — so odkrili v Ogleju in na južnonoriškem območju pred nedavnim v Celeji (?).⁵⁰ Te najdbe so zopet redke in sorazmeroma malo pomembne, če jih primerjamo z razširjenostjo drugih božanstev orientalskega ali egiptovskega izvora, kot so bili Mitra, Izida, Jupiter Dolihenski in Velika mati.⁵¹

* * *

V nasprotju z dokaj skromnim deležem Tračanov med grško govorečimi priseljenci na severnojadranskem področju pa se kaže velika vloga ljudi iz Trakije v zgodovini oglejske cerkve na prehodu iz 3. v 4. stoletje. Po sporočilu enega od dveh seznamov oglejskih »patriarhov« — oba sta ohranjena v virih iz 11. stoletja, vendar sta nedvomno starejša, nastala na skupni predlogi, ki po vsej verjetnosti seva vsaj v čas oglejske shizme v drugi polovici 6. stoletja⁵² — naj bi bila kar dva oglejska škofa po poreklu Tračana. »Chronicon Venetum (vulgo Altinate)«, imenovan tudi »Origo civitatum Italie seu Venetiarum« nam v skladu z gradeško-beneško tradicijo posreduje naslednje podatke o prvih oglejskih škofih:

Prva dva oglejska škofa sta bila Hermagora (Mohor) in Hilarij, nato pa so sledili:

»Grisogonus, fuit natione Ursantinopoli, sedit ann. 9 (10)

Grisogonus, fuit natione Dalmatie, sedit ann. 12

Theodorus, fuit natione Tracie Grecie, sedit ann. 11«.⁵³

⁴⁷ V. HOFFLER — B. SARIA, *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, Zagreb 1938, 565.

⁴⁸ A. FOL, *Les Thraces* (kot v op. 44), 300; 305 s., op. 16—18.

⁴⁹ A. FOL, o. c., 306 op. 29.

⁵⁰ M. Ch. BUDISCHOVSKY, *Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 100 s.; V. KOLŠEK, *Varstvo spomenikov* 23, 1986, 264 sl. 30. O Sabaziju gl. nazadnje SHERMAN E. JOHNSON, *The Present State of Sabazios Research*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 17, 3, Berlin—New York 1984, 1583—1613. Poudarimo naj, da celjska najdba (koščen ročaj noža v obliki roke, ki drži želvo) ni nujno odraz Sabazijevega kulta, saj naletimo na podobne kultne attribute tudi pri drugih vzhodnih božanstvih. Ta zanimiva najdba bi vsekakor zaslužila podrobno obravnavo.

⁵¹ M. Ch. BUDISCHOVSKY, *Les cultes orientaux, 99—123*, zlasti karta na str. 122; EADEM, *La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins*, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 207—227.

⁵² Imena oglejskih »patriarhov« nam posredujeta »Series patriarcharum Aquilegensium« (ed. O. HOLDER-EGGER, *Monum. Germ. hist., Scriptorum XIII*, Hannoverae 1881, 367; gl. tudi B. M. DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis commentario historico-chronologico-critico illustrata*, *Argentinae* 1740, Appendix I, str. 6; seznam sledi oglejski tradiciji) in katalog, ki ga navaja »Chronicon Venetum (vulgo Altinate)« (ed. H. SIMONSFELD, *Monum. Germ. hist., Scriptorum XIV*, Hannoverae 1883, 37) oz. »Origo civitatum Italie seu Venetiarum«, editio tertia (ed. R. CESSI, *Roma* 1933, 162). O vprašanju historične interpretacije katalogov gl. P. PASCHINI, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909, 14 s.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 64 s.; IDEM, *La cristianizzazione di Aquileia e dell'Istria. Lineamenti metodologici, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 31 n. s., 1983, 183; V. SAXER, *L'hagiographie ancienne d'Aquilée à propos d'un livre récent, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen âge — Temps modernes* 92, 1980, 383 ss. (z mnenjem, da je prvotni seznam nastal »po 450, če ne po 600«); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju* (kot v op. 39), 55 s. (z mnenjem, da je prvotni seznam nastal v drugi polovici 6. stoletja).

⁵³ *Origo civitatum...*, editio tertia (cit. edicija, 162, v. 17—19); Za Krisogona I. posredujejo nekateri rokopisi dolžino pontifikata 10 let, kot je tudi predlagal H. SIMONSFELD v svoji ediciji kronike (gl. op. 52). S krajevno oznako »Ursantinopolis« je gotovo mišljen Konstantinopol, pri čemer ostaja nerešeno vprašanje, zakaj je avtor Kronike samo na tem mestu uporabljal za to v spisu dostikrat omenjeno mesto to nenavadno obliko.

Ta seznam je prevzel z vsemi podatki (imenom, dolžino pontifikata in etnično oznako) beneški kronist Dandulus s srede 14. stoletja, ki je dodal še absolutno datiranje pontifikata. Krisogon I., »origine tracijs, de civitate Bisanicio, que nunc Constantinopolis dicta est, vir catholicus et doctrina preclarus«, naj bi bil škof v letih 286—295, Krisogon II., »in Dalmacia natus, et in aquileiensi ecclesia diu conversatus«, v letih 295—308, Teodor, »genere thracijs, et fide sincerus«, pa v letih 308—319.⁵⁴

Ti trije škofje naj bi torej vodili oglejsko krščansko skupnost v kritičnih letih cesarja Dioklecijana, državljanskih vojn po njegovem odstopu in v času Konstantinovih zmag, ki so prinesle krščanstvu versko svobodo in mu omogočile izredno nagel vsestranski razvoj. Druge srednjeveške kronike, ki poročajo o začetkih oglejske cerkve (»Chronicon patriarcharum Aquileiensium« iz 11. (?) stoletja,⁵⁵ anonimna »Vitae patriarcharum Aquileiensium« iz časa okrog 1358⁵⁶ in »De vitis et gestis patriarcharum Aquileiensium«, katere avtor je Antonius Bellonus Utinensis s srede 15. stoletja)⁵⁷ sledijo podatkom v prvi verziji seznama (po oglejski tradiciji), ki ne navaja etničnega porekla škofov in sporoča nekoliko spremenjeno zaporedje njihovega pontifikata (Grisogonus oziroma Grisogomas — Theodorus — Krisogonus).⁵⁸

Kolikšna je zanesljivost teh poročil? Ali sta bila dva oglejska škofa res Tračana? Da bi mogli dati vsaj približno zanesljiv odgovor na zadnje vprašanje, moramo osvetliti ti dve osebnosti v luči vseh razpoložljivih virov.

Vprašanje obeh škofov Krisogonov je zelo zapleteno. V virih naletimo namreč kar na tri Krisogone, ki se nanašajo na krščansko skupnost v Ogleju v dobi cesarja Dioklecijana. Poleg obeh omenjenih škofov, ki nastopata samo v navedenih srednjeveških virih, obstaja še oglejski mučenec Krisogon, žrtev Dioklecijanovega preganjanja kristjanov. O mučencu Krisogonu imamo sorazmeroma dosti virov iz antike. Kot najstarejši vir naj omenimo sarkofag s srede 4. stoletja z napisom »Beatissimo martyri Chrysogono«, odkrit v Škocjanu ob Soči (v antiki se je kraj imenoval »Aquae Gradatae«), kjer je bil Krisogon usmrčen in pokopan.⁵⁹ Temu viru sledi po časovnem zaporedju nastanka zapis v Hieronimijanskem martirologiju, okvirno s srede 5. stoletja, kjer se pojavlja Krisogon sam⁶⁰ ali skupaj s Kanciji,⁶¹ iz šestega stoletja pa izhajajo rimska legenda o sv. Anastaziji,⁶² po kraju nastanka tudi rimska legenda o oglejskih

⁵⁴ A. DANDULUS, *Chronica per extensum descripta* aa. 46—1280 d. C., a. 286 ss. (ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. scriptores* XII/1, Bologna 1938, 26 v. 31—32; 27 v. 28—29; 30 v. 36—37).

⁵⁵ B. M. DE RUBEIS, *Monumenta* ... (kot v op. 52), Appendix II, str. 6 s.

⁵⁶ Ed. L. A. MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores* XVI, Mediolanum 1730, 5—7.

⁵⁷ Ed. L. A. MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores* XVI, Mediolanum 1730, 25—26.

⁵⁸ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju* (kot v op. 39), 55 s. Če bi sodili po dolžini pontifikata, ki jo posedujeta seznama, bi mogli soditi, da je prišlo do zamenjave ne le v zaporedju (Krisogon I. — Teodor — Krisogon II.), temveč tudi med Krisogonom I. in Krisogonom II. Po oglejski tradiciji je namreč postavljen od treh na prvo mesto Krisogon I. z dvanajstletnim pontifikatom (tako kot Krisogon II. »Dalmatince« po građeško-beneški tradiciji), na tretje mesto, za Konstantinovim sodobnikom Teodorjem, pa Krisogon II. z devetletnim pontifikatom (tako kot Krisogon I. »Tračan« po građeško-beneški tradiciji). Poudariti je treba nezanesljivost podatkov o dolžini pontifikata v oglejskem seznamu (»Series patriarcharum...«, gl. op. 52) saj rokopies izhaja iz 14. stoletja, medtem ko nam starejši seznam (B. D. DE RUBEIS, *Monumenta* ..., Appendix I, 6) ne poseduje podatkov o dolžini pontifikata in nam posreduje za oba škofa ime »Grisogonus« (in ne »Grisogomas« kot »Series patriarcharum Aquileiensium«).

⁵⁹ S. TAVANO, *Testimonianze epigrafiche del culto dei martiri Proto e Crisogono a San Canciano*, Studi Goriziani 28, 1960, 156 s.; G. CUSCITO, v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980, 677 sl. 622; G. CUSCITO, *Il culto di S. Crisogono fra Aquileia e Roma*, *Antichità Altoadriatiche* 30, 1987, 255—274, sl. 3 (vsi s fot. sarkofaga). O Krisogonu gl. tudi S. TAVANO, *Appunti per il nuovo »Proprium« aquileiese — goriziano*, Studi Goriziani 39, 1968, 169 s.; IDEM, *Ricerche e studi sul territorio di Monfalcone nell'antichità*, Studi Goriziani 46, 1977, 98 ss.; IDEM, *Riflessioni sulle »memorie« dei martiri aquileiesi, II santo*, Rivista Antoniana di storia dottrina arte 24, 1984, 341—354; A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 151—174, zlasti 162 ss.; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 214 ss.

⁶⁰ *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum* (ad recensiohem H. QUENTIN ed. H. DELEHAYE, *Acta sanctorum* Novembris II/2, Bruxelles 1931), Feb. 17 (str. 102 in 103 n. 13); Nov. 24 (str. 618 s.).

⁶¹ *Commentarius perpetuus* ..., Mai 31 (str. 283 in 284 n. 1); Iun. 15 (str. 319, n. 8—10). Gl. tudi R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 205 s.; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 259 s.

⁶² *Passio sanctae Anastasiae* 1—9 (H. DELEHAYE, *Étude sur le légendier romain. Les saints de novembre et de décembre*, *Subsidia hagiographica* 23, Bruxelles 1936, 221—228; ponatis v G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 270—274). Gl. tudi R. BRATOŽ, *Kršćanstvo*, 214 ss.

mučencih Kanciju, Kancijan in Kancijanili⁶³ ter mozaični upodobitvi v ravenski cerkvi S. Apollinare nuovo ter v kapeli sv. Andreja v nadškofijski palači v Raveni.⁶⁴ Iz obeh legend, ki sta od dogodkov oddaljeni dve do tri stoletja, je razvidno, da je Krisogon zavzemal v družbi oglejskih kristjanov posebno ugledno mesto. V legendi o Kancijih nastopa Krisogon kot najvišji zgled mladih Kancijev, ki romajo na njegov grob in so na poti zajeti in usmrčeni,⁶⁵ v legendi o sv. Anastaziji se pojavi Krisogon kot visok državni funkcionar, ki mu cesar Dioklecijan ponuja bogate nagrade, če bo opustil krščansko vero.⁶⁶ Visok družbeni položaj tega mučenca, ki ponekod že v 6. stoletju, kasneje pa običajno nastopa kot rimski mučenec,⁶⁷ je skoraj gotovo odraz stvarnosti. Noben vir o mučencu Krisogonu nam ne poroča, da bi bil škof. Po drugi strani pa nam zelo skromni viri o škofih Krisogonih ne poročajo, da bi bil kateri od njiju mučenec. Visok družbeni položaj mučenca Krisogona opravičuje domnevo, da se za njim skriva eden od škofov, kar je že dalj časa mnenje več raziskovalcev zgodovine oglejske cerkve.⁶⁸ Postavlja se vprašanje, kateri od njiju je za tovrstno povezovanje primernejši, Krisogon I. »Tračan« ali Krisogon II. »Dalmatince«. Pri usklajevanju znanih dejstev se pokažejo velike težave zlasti v kronologiji. Dandulus, ki je kot prvi med srednješkimi pisci dojel to vprašanje, je postavil smrt mučenca Krisogona (pa tudi z njim povezanih Kancijev in Protia) v čas pontifikata oglejskega škofa Krisogona II. »Dalmatina«. ⁶⁹ To povezovanje se nam zdi upravičeno in je odraz dejstva, da se mučenec Krisogon ne skriva za Krisogonom I. »Tračanom«, kot menijo nekateri raziskovalci,⁷⁰ temveč za Krisogonom II. »Dalmatincem«. ⁷¹ Bogato izročilo o mučencu naj bi se torej ne nanašalo na človeka, ki ga omenjeni viri označujejo kot Tračana in o katerem ni sicer nič znanega. Da je ta domneva upravičena, nam kaže tudi pomemben podatek o nasledniku Krisogona II. »Dalmatina«, o »Tračanu« Teodorju, ki naj bi odražal interes oglejske cerkve za razmere v Dalmaciji, domnevni domovini Krisogona II. Na sinodi v Arlesu leta 314 je Teodor zelo verjetno zastopal dalmatinsko cerkev,⁷² kar bi moglo biti odraz kontinuiranega interesa oglejske cerkve za razmere v Dalmaciji oziroma določene »dalmatinske« politike oglejske cerkve v tisti dobi, utemeljene z dalmatinskim izvorom Teodorovega predhodnika.⁷³ Tudi oglejsko izročilo takega sklepanja je izpodbija.⁷⁴ Tako ostaja Krisogon I. »Tračan« — ta oblika imena je gotovo pravilnejša od oblike Krisogomas in je izpričana tudi na zgodnje-

⁶³ *Passio ss. Cantii, Cantiani et Cantianillae mm.* (Acta sanctorum Mai VII, Paris 1866, 421—422); o tej in o drugih verzijah legende gl. R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 206 ss.

⁶⁴ Reprodukcijski obeh mozaičnih podob posreduje G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, sl. 5—6.

⁶⁵ *Passio ss. Cantii Cantiani et Cantianillae* 5—8 (cit. ed., 422); R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 208 s.

⁶⁶ *Passio s. Anastasiae* 8 (H. DELEHAYE, *Étude*, 227; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 273 s.).

⁶⁷ Prim. H. QUENTIN, *Les martyrologues historiques du moyen age. Étude sur la formation de Martyrologe Romain*, Paris 1908, 58; 252 s.; 447; 492; J. DUBOIS — G. RENAUD, *Édition pratique des martyrologes de Bede de l'Anonyme Lyonnais et de Florus*, Paris 1976, 213; R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 218 s.; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 267 ss.

⁶⁸ Npr. F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*, Faenza 1927, 870; P. PASCHINI, *Storia del Friuli I*, Udine 1953, 38; H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus...*, 619; S. TAVANO, *Appunti* (kot v op. 59), 169; IDEM, *Riflessioni*, 343; A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, 163; G. C. MENIS, *La cultura teologica del clero aquileiese all'inizio del IV secolo indagata attraverso i mosaici teodoriani ed altre fonti, Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 466; G. CUSCITO, *Questioni agiografiche di Aquileia e dell'Istria. Contributo alla conoscenza del cristianesimo precostantiniano*, Atti del IX Congr. intern. di archeol. cristiana (Roma 1975), vol. II, Città del Vaticano 1978, 174; IDEM, *Il culto di San Crisogono*, 262.

⁶⁹ *Chronica*, a. 293—304 (cit. ed., str. 28).

⁷⁰ Npr. P. PASCHINI, *Storia* (gl. op. 68; mučenca z rezervno identificira kot prvega Krisogona v seznamu škofov); S. TAVANO, *Riflessioni*, 343 op. 16 (mučenec naj bi bil »tretji škof v oglejskem seznamu«); G. CUSCITO, *Questioni*, 174 (mučenec je »verjetno prvi oglejski škof tega imena«); IDEM, *Il culto di San Crisogono*, 262 (»tretji škof oglejskega seznama«).

⁷¹ R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 220 s.; da gre za škofa pred Teodorjem so domnevali H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus*, 619; F. LANZONI, *Le diocesi*, 870; A. NIERO, *I martiri*, 163, S škofom Krisogonom »Dalmatincem« je povezoval mučenca G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 466.

⁷² Gl. op. 84.

⁷³ Prim. G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 466.

⁷⁴ Prim. op. 58.

krščanskem (gnostičnem) napisu iz Plovdiva iz 4. stoletja⁷⁵ — kot oglejski škof med »Panonijcem« Hilarijem in »Dalmatincem« Krisogonom II. še naprej skorajda nepoznana osebnost.

Bolj jasna je podoba drugega »Tračana« na oglejskem škofovskem prestolu, Teodorja, ki je bil sodobnik cesarja Konstantina. Ta škof je znan predvsem kot graditelj velikega krščanskega središča, tako imenovane Teodorove bazilike, ki jo sestavljajo severna in južna dvorana, vmesni »hodnik« in baptisterij kot glavni arhitekturni členi, bazilike, ki zlasti zaradi odlično ohranjenih talnih mozaikov velja za enega biserov zgodnjekrščanske umetnosti. Ne bomo se spuščali v predstavitev tega objekta, o katerem obstaja cela vrsta monografij in zajetna bibliografija delnih obravnav,⁷⁶ temveč se bomo omejili na tiste vire, ki neposredno poročajo o škofu Teodorju. O graditelju cerkvenega središča sta se ohranila dva mozaična napisa, sestavljena morda še v času njegovega življenja, morda pa že po njegovi smrti.⁷⁷ Posvetilni gradbeni napis v južni dvorani bazilike se glasi: »XP Theodore feli[x] [a]diuvante Deo omnipotente et poemnio caelitus tibi [tra]ditum omnia [b]aeate fecisti et gloriose dedicasti.«⁷⁸ Napis sam jasno kaže na Teodorjevo funkcijo v oglejski krščanski skupnosti (»poemnio caelitus tibi traditum«, torej gre za škofa) in na njegovo stvaritev ter odraža izvršeno dejanje (izgradnjo monumentalnega objekta z božjo pomočjo in s pomočjo cerkvene skupnosti — »omnia baeate fecisti et gloriose dedicasti«). O sami Teodorovi preteklosti oziroma o njegovem osebnem razvoju nam pa napis ne sporoča nič, saj odraža določen trenutek oziroma izvršeno dejstvo.

Več nam more povedati o Teodorju drugi mozaični napis na zahodnem delu severne dvorane bazilike, ki se glasi: »[Theod]ore felix hic crevisti hic felix.«⁷⁹ Na tem napisu zopet srečamo apelativ »Felix« (morda je bil to sestavni del njegovega imena, morda pa je bil »Felix« zato, ker je zgradil veliko cerkveno središče), poleg tega naletimo na besedno igro njegovega pridevka s koncem napisa (»felix... hic felix«). Najbolj zanimiv je osrednji del sporočila »hic crevisti«, ki dopušča različne razlage. Po dobesedni razlagi naj bi Teodor na tem mestu prebival in preživel svojo mladost. Na tem mestu naj bi bila hiša njegovega očeta, domnevnega priseljenca iz Trakije, ki je svoj novi dom spremenil v zbirališče oglejskih kristjanov (»domus ecclesiae«). Po prenesenem tolmačenju napisa naj bi Teodor na tem mestu rastel v cerkveni organizaciji, tu naj bi napredoval od najnižjih do najvišjih stopenj v cerkveni hierarhiji vse do škofovskega dostojanstva. »Hic« bi se v tem primeru ne nanašal na konkreten prostor, temveč na celotno območje cerkvenega središča oziroma zbirališča oglejske krščanske skupnosti. Možno je tudi, da se sporočilo nanaša na Teodorovo »rast« v moralnem in duhovnem smislu, ki naj bi jo doživel kot škof.⁸⁰ Če upoštevamo dejstvo, da je lahko postal škof šele v zrelih

⁷⁵ V. BESEVLIEV, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berliner byzantinische Arbeiten 30, Berlin 1964, Nr. 207, v. 5.

⁷⁶ Kompletno bibliografijo do leta 1978 navaja S. PIUSSI, *Bibliografia aquileiese*, *Antichità Altoadriatiche* 11, 1978, 183–194; od del, ki so izšla po tem letu, gl. zlasti prispevke v zborniku *Aquileia nel IV secolo*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 369–569; kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980 (zlasti prispevek: L. BERTACCHI, *Architettura e mosaico*); G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano di Aquileia e il suo battistero*, *Accademia di scienze lettere e arti di Udine* 1986; S. TAVANO, *Alto Adriatico, Dalmazia e Illirico: architettura e «decorazione»*, *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 401–436; IDEM, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986, 125–172.

⁷⁷ Gl. diskusijo o naravi napisov in času nastanka v razpravi G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano*, 26 s., op. 27.

⁷⁸ Napis nazadnje objavljajo (s fot.) in komentirajo G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 52), 158 ss.; G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano*, 24 ss.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 167 s.

⁷⁹ Gl. nazadnje G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 159 s.; G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 464 s.; IDEM, *Il complesso episcopale*, 26 s.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 135.

⁸⁰ G. BRUSIN — P. L. ZOVATTO, *Monumenti paleocristiani di Aquileia e di Grado*, Udine 1957, 60 s.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 160 (ki dopušča dobesedno in preneseno razlago v smislu napredovanja v cerkveni organizaciji); G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 464 s.; IDEM, *Il complesso episcopale*, 26 (avtor daje prednost preneseni razlagi v pomenu Teodorove »rasti« v cerkveni hierarhiji); S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 135 (avtor daje prednost preneseni razlagi v pomenu Teodorove »rasti« v moralnem in duhovnem smislu, ko je bil škof); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 233 s. (avtor se nagiba k razlagi v prenesenem pomenu).

letih (petdeset let star)⁸¹ in da je pred tem dalj časa živel v matični cerkveni skupnosti, moremo soditi, da je doživel to »rast« od nižjih cerkvenih stopenj v dvanajstletni dobi svojega predhodnika Krisogona II. in deloma celo svojega rojaka Krisogona I.⁸²

Ostali napisi v baziliki nam predstavijo nekaj članov oglejske krščanske skupnosti, ljudi, ki so bili škofovi ožji sodelavci kot npr. Cyriacus in Ianuarius, o katerih pa sicer ne vemo nič.⁸³

Udeležba škofa Teodorja skupaj z diakonom Agatonom na antidonatističnem koncilu v Arlesu leta 314, ko je oglejski škof zelo verjetno zastopal tudi dalmatinsko cerkev,⁸⁴ nam razkriva aktivnost tega najbolj vzhodnega med udeleženci koncila. Oglejska cerkev se je pod Teodorjem vključila v življenje vesoljne cerkve. Škofova udeležba na koncilu v Arlesu pade v čas stopnjevanja napetosti med cesarjem Konstantinom (na njegovo območje je spadal tudi Oglej) in Licinijem (tedaj tudi gospodar Dalmacije) pred njunim prvim spopadom leta 316⁸⁵ in nam kaže na to, da je bil Teodor politično skoraj gotovo Konstantinov privrženec. To domnevo potrjuje tudi dejstvo, da se je cesar Konstantin večkrat zadrževal v Ogleju. Tukaj je obhajal zaroko s Fausto leta 293 (?),⁸⁶ mesto, ki je v vojni med Konstantinom in Maksencijem leta 312 prestopilo na Konstantinovo stran,⁸⁷ je gostilo cesarja v letu 318, slabi dve leti po prvi vojni proti Liciniju in v času, ko je bilo monumentalno cerkveno središče že dokončano ali pa v sklepni fazi izgradnje.⁸⁸

Končno naj omenimo še eno pomembno osebnost v zgodovini krščanstva na severnojadranskem področju v poznoantični dobi, za katero se je svojčas domnevalo, da je traškega izvora. To je poreški škof Evfracij, graditelj cerkvenega središča v Poreču (tako imenovane Evfrazijske bazilike z baptisterijem in škofovskim dvorcem) ter cerkve sv. Agneze v Muntajani.⁸⁹ O tej osebnosti je ohranjenih sorazmeroma veliko virov. V prvi vrsti naj omenimo mozaični gradbeni napis v sami baziliki poleg dveh ali treh drugih napisov⁹⁰ ter portretno podobo na apsidalnem mozaiku centralne apside, na katerem je

⁸¹ *Constitutiones apostolicæ* 2, 1, 1 (ed. M. METZGER, Sources chrétiennes 320, Paris 1985, 144).

⁸² O različnih stopnjah v zgodnji cerkvi gl. W. M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts I*, Wien—München 1960², 63 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, Torino 1977³, 383 ss.; II, Torino 1977³, 556 ss. (349 ss.).

⁸³ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 234; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 136 ss.; G. CUSCITO, *Fede e politica ad Aquileia: Dibattito teologico e centri di potere (secoli IV—VI)*, Trieste 1987, 12 s. Obe imeni sta dokaj tipično zgodnjekršćanski; na ime Kyriakos naletimo tudi na traškem področju, na napisu iz Varne (Odessos) iz 6. stol. Gl. V. BESEVLIEV, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Nr. 140.

⁸⁴ *Concilia Galliae A. 314 — A. 506* (ed. C. MUNIER, Corpus Christ. Series Latina 148, 1963, 14 v. 17 s.; 16 v. 10 s.; 17 v. 10 s.; 18 v. 10 s.; 19 v. 6 s.; 21 v. 8 s.): prim. *Conciles gaulois du IV siècle*, ed. J. GAUDEMENT, Sources chrétiennes 241, Paris 1977, 58; G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 465 ss.; Ch. PIETRI, *Rome et Aquilée: deux eglises du IVe au VIe siècle*, *Antichità Altoadriatiche* 30, 1987, 227 ss.

⁸⁵ Prim. op. 14; R. BRATOŽ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 260 s. (vendar z danes opuščeni datiranjem vojne v l. 314).

⁸⁶ *XII panegyrici Latini VII (VI) (Incerti panegyricus Maximiano et Constantino dictus)*, 6, 2 (ed. R. A. B. MYNORS, Oxford 1973, 207 s.): prim. M. BONFIOLI, *Soggetti imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III*, *Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 130 s.; T. D. BARNES, *The New Empire* (kot v op. 14), 69 s. (ki poroko med Konstantinom in Fausto postavlja v Trier); IDEM, *Constantine and Eusebius*, Cambridge (Mass.) — London 1981, 9.

⁸⁷ *XII panegyrici Latini XII (IX)*, *Paneg. dictus Constantino* 11, 1—2 (ed. R. A. B. MYNORS, 279); prim. *Paneg. IV (X)*, *Nazarii dictus Constantino* aug. 27, 1 (cit. ed.). Gl. M. BONFIOLI, o. c., 133.

⁸⁸ *Codex Theodosianus* 9, 16, 3 (23. Mai 318); 11, 30, 9 (318 Jun. 22); 12, 1, 6 (318 Jul. 1); 3, 17, 1 (318 Oct. 12) (ed. Th. MOMMSEN, Dublin—Zürich 1974, 460; 626; 663 s.): prim. tudi *Codex Theodosianus* 9, 24, 1 (326 Apr. 1); 9, 8, 1 (326 Apr. 4); 7, 22, 2 (326 Iul. (Mart.?) 30) (cit. ed., 476 s.; 450; 356); Pri letnicah upoštevamo popravljen kronologijo. Gl. M. BONFIOLI, *Soggetti imperiali*, 134 s.; T. D. BARNES, *The New Empire*, 74 ss.

Izgradnjo cerkvenega kompleksa večinoma datirajo v drugo desetletje 4. stol.; npr. S. TAVANO, *Aquileia*, *Reallexikon für Antike und Christentum*, Suppl. I, 1986, 545 s. v. čas 313—319, drugi avtorji tudi okvirno v ta čas.

⁸⁹ Gl. nazadnje M. PRELOG, *Die Euphrasius-Basilika von Poreč*, *Monumenta artis Croatiae I/4*, Začreb 1986 in R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976—1986*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 688 ss.

⁹⁰ *Inscriptiones Italiae X*, 2, 80; 81; 90; 92; M. PRELOG, o. c., 21; sl. 2 in 24. Prim. G. CUSCITO, *Fonti e studi sul vescovo Eufrazio e sulla chiesa parentina del sec. VI*, *Atti e Memorie della Societa Istriana* 23 n. s., 1975, 64 ss.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 259 ss.

upodobljen skupaj z arhidiakonom Klavdijem in malim Evfrazijem, arhidia-konovim sinom, z modelom cerkve v naročju.⁹¹ Od ostalih virov bomo pustili ob strani izjemno problematičen »Privilegium Euphrasianum«, ki nam v tej zvezi ne sporoča nič zanesljivega,⁹² in bomo obrnili pozornost na dve pismi papeža Pelagija I. (556—561). V papeževem pismu patriciju Johannesu, napisanem marca 559, se omenja neki Evfrazij, očitno poreški škof, ne le kot politični nasprotnik (Evfrazij je bil namreč privrženec tako imenovane istrske shizme), temveč tudi kot nadvse pokvarjen človek, ki je zagrešil uboj (homicidium) in incestno prešustvo (incestuosum adulterium).⁹³ Ali je bil ta človek po rodu Tračan? Pismo istega papeža, napisano aprila istega leta in naslovljeno na vojaškega poveljnika (magister militum) Karela, omenja dva shizmatična škofa. To sta bila »Ter(en)tius siquidem atque Maximilianus«, samo po imenu škofa (»nomina tantum episcoporum habentes«), ki sta povzročala cerkvi veliko škodo, saj sta rušila njeno enotnost in si prisvajala njeno premoženje (»et ecclesiasticam ibi unitatem perturbare dicuntur, et omnes ecclesiasticas res suis usibus applicare . . .«).⁹⁴ V nekaterih rokopisih najdemo za prvega škofa tudi oblike »tercius«, »tertius«, »tethius«, v starejših izdajah »Thracius«, torej človek iz Trakije.⁹⁵ Zaradi podobne moralne oznake s strani papeža kot v prejšnjem pismu so tega škofa (»Tračana«) identificirali s poreškim škofom in njegovo ime »popravili« v Euphrasius.⁹⁶ Pri tem je treba poudariti, da ta razlaga nikakor ni zanesljiva. Novejše raziskave kažejo, da gre po vsej verjetnosti za škofa Terencija in Maksimilijana iz Toskane.⁹⁷

Poleg delovanja teh treh pomembnih »Tračanov« na severnojadranskem področju naj omenimo še nekaj dogodkov iz cerkvene zgodovine, ki nam osvetljujejo povezave med obema deželama.

Leta 343 se je sestal v Serdiki, nekdam traškem mestu, ki pa je bilo tedaj prestolnica Sredozemske Dacije, pomemben cerkveni zbor, ki so se ga udeležili škofje Fortunatijan iz Ogleja, Lucij iz Verone in Ursacij iz Brescie.⁹⁸ V letih po koncilu v Serdiki je prek Naisa pripotoval iz Serdike v Oglej prvak katoliške stranke, aleksandrijski škof Atanzij. V Ogleju je skupaj s škofom Fortunatijanom in cesarjem Konstansom slavil Veliko noč leta 345.⁹⁹

V drugi polovici leta 356, v času zenita arijanske stranke, je cesar Konstancij II. obsodil papeža Liberija na izgnanstvo v traško Berojo.¹⁰⁰ Pot v Trakijo je papeža vodila skozi Oglej, kjer je bil tedaj škof njegov prijatelj in zapupnik Fortunatijan. S papežem, ki je preživel v Beroji nekaj težkih let izgnanstva (356—358), je oglejski škof vzdrževal pisemske stike in je vplival na nje-

⁹¹ M. PRELOG, o. c., sl. 39.

⁹² P. KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, A. 543; gl. tudi F. CUSIN, II »Privilegio Eufra-siano« e la charta libertatis del comune di Parenzo, *Archivio Veneto*, ser. VI, 30, 1942, 65—84; G. CUSCITO, *Fonti e studi*, 64 ss.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 260 s.

⁹³ PELAGIUS I Papa, *Epistula* 53, 7—9 (edd. P. M. GASSO — C. M. BATLLE, *Montserrat* 1936, 141 s.).

⁹⁴ PELAGIUS I Papa, *Epistula* 65 (cit. ed., 171—173).

⁹⁵ Rokopisne variante navajata P. M. GASSO — C. M. BATLLE v izdaji pisma (str. 171); oblika imena so spremenili v »Thracius« B. M. DE RUBEIS, *Monumenta* (kot v op. 52), 204—205; J. D. MANSI, *Amplissima collectio conciliorum* 9, Paris—Leipzig 1901², 714; *Patrologia Latina* 69, 393; Ph. JAFFÉ, *Regesta pontificum Romanorum*, Lipsiae 1885, n. 1024 navaja kot alternativne oblike Pethius, Tercius in Thraclus, enako P. F. KEHR, *Italia pontificia* VII, 1, Berlin 1923, 3.

⁹⁶ Tako npr. P. KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, A. 555; F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia* (kot v op. 68), 853; 861; P. F. KEHR, *Italia pontificia* VII/2, Berlin 1925, 231 (prim. op. 95).

⁹⁷ S tehtnimi argumenti izpodbjijata tako razlago P. M. GASSO — C. M. BATLLE v kometarju k pismu (str. 171 s., op. 2). Gl. tudi G. CUSCITO, *Fonti e studi*, 68; IDEM, *Cristianesimo antico*, 264.

⁹⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (n. 37) (ed. A. FEDER, *Sorpus script. eccl. Latin.* 65, Vindobonae — Lipsiae 1916, 137); gl. A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II*, *Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse* 166, 5, Wien 1911, 33; 38; 45. Iz severne Italije sta bila navzoča tudi milanski škof Protasius in ravenski škof Severus (A. L. FEDER, o. c., 43 ss.), iz zahodnega Ilirika škofa iz Siscije in Petovione (R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 370; 382; 384).

⁹⁹ ATHANASIUS, *Apologia ad Constantium imperatorem* 3; 15 (*Patrologia Graeca* 25, 597 ss.; *Sources chrétiennes* 56, 1958, 91; 104). Gl. tudi G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 171; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975, 199.

¹⁰⁰ THEODORUS, *Historia ecclesiastica* 2, 13—14 (*Patrologia Graeca* 82, 1040); SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* 4, 11 (*Patrologia Graeca* 67, 1137).

gove odločitve v smislu popuščanja zahtevam arijanske stranke.¹⁰¹ Papež, ki se je po sirmijski sinodi leta 358 vračal v Rim (kamor je došel 2. avg. 358), je na povratku z izgnanstva zelo verjetno ponovno obiskal Oglej.

Člen veroizpovedi o Kristusovem odhodu v podzemlje (»descendit in inferna«), ki ga med zahodnimi veroizpovedmi srečamo najprej prav v oglejski cerkvi, najdemo tudi v dveh formulah veroizpovedi, ki sta bili sprejeti na traškem ozemlju. Gre za formulo dveh arijanskih sinod, v traški Niki (359) in v Konstantinoplu (360). Opozoriti pa moramo na to, da v tem primeru ne gre za posebnost traške cerkve ali pa za neposreden vpliv oglejske nanjo. Obe traški formuli sta namreč prirejeni po formuli 4. sinode v Sirmiju iz leta 359, ki kot prva sinodalna formula sploh vsebuje ta člen.¹⁰²

Za drugo polovico 4. stoletja nam viri dokumentirajo nekaj potovanj znanih osebnosti na relaciji severnojadranske dežele (Oglej) — traško območje (Konstantinopel) v obeh smereh. Podobno kakor papež Liberij sta bila leta 356 izgnana na Vzhod tudi škofa Hilarij iz Poitiersa in Evzebij iz Vercel, prvi v Frigijo, drugi najprej v Palestino, nato v Kapadokijo in Egipt. Oba sta se leta 360 vračala na Zahod in se na poti ustavila v Ogleju. Za prvega je zanesljivo, da je v Oglej pripotoval iz Konstantinopla.¹⁰³

Iz sedemdesetih let 4. stoletja je znanih nekaj popotnikov iz severnojadranskih dežel na Vzhod. Cilj teh popotnikov je bil sirsko-palestinski prostor, zato so se na traškem območju zadrževali samo prehodno. Tako je v letih 373/4 potoval na Vzhod (deloma po morju, deloma po kopnem) čez traško območje Hieronim.¹⁰⁴ Ker so bile kopenske zveze po letu 375 vse bolj ogrožene, ob koncu 4. stoletja pa praktično prekinjene,¹⁰⁵ so se popotniki na Vzhod vedno bolj usmerjali na pomorski prevoz.¹⁰⁶ V tem času je obstajal tudi pismenski promet med vzhodnimi in severnojadranskimi deželami, ki je vsaj deloma potekal čez traško območje.¹⁰⁷

¹⁰¹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B III 1—2* (cit. ed., 155 s., zlasti 156 v. 1); *Collectanea Antiar. Par. B VII, 8* (cit. ed., 168 s.); prim. tudi HIERONYMUS, *De viris illustribus* 97 (Patrol. Lat. 23. 697). Od obsežne literature o teh vprašanih naj navedemo nekaj najpomembnejših del: L. DUCHESNE, *Libère et Fortunatien, École française de Rome. Mélanges d'archéologie et d'histoire* 28, 1908, 31—78; A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers I, Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse* 162, 4, Wien 1910, 157 s.: 161; 165; M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 220 ss.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 175 ss.; najbolj podrobno analizo dogodkov posreduje H. Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantin II.*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin—New York 1984, 265—301.

¹⁰² A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau 1897², n. 164 (str. 206); n. 167 (str. 209); prim. n. 163 (str. 204); gl. o tem nazadnje R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 97 ss. (z upoštevanjem starejših literature).

¹⁰³ O Hilarijevem izgnanstvu in povratku na Zahod gl. M. MESLIN, *Hilaire et la crise arienne. Hilaire et son temps (Actes du Colloque de Poitiers)*, Paris 1969, 19—42; Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine entre 370 et 420*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 266; H. Ch. BRENNECKE, o. c., 360 ss.

¹⁰⁴ HIERONYMUS, *Epistula* 3, 3 (ed. J. LABOURT, vol. I, Paris 1949, 12); gl. tudi Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 267 ss. (z diskusijo o Hijeronimovem itinerariju).

¹⁰⁵ Ogroženost kopenskih zvez čez Balkan je povzročilo vdiranje Gotov čez spodnjo Donavo po letu 375 ki se je nadaljevalo v rimski poraz pri Adrianoplu in gotske plenitve po Balkanu (gl. op. 23 in 24 ter Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 373 ss.). Ta ogroženost je dosegla kritično točko ob koncu 4. stol., zlasti po smrti cesarja Teodozija 395. Prim. k temu HIERONYMUS, *Epistula* 60, 16 (ed. J. LABOURT, vol. 3, Paris 1953, 106), s poročilom o barbarskih plenitvah in boboih »inter Constantinopolim et Alpes Iulias«; prim. tudi HIERONYMUS, *In Osee* 1, 4, 3 (ed. M. ADRIAEN, *Corpus Christ. ser. Latina* 76, 1969, 39) z omembo barbarskih plenitev »a Propontide et Bosphoro usque ad Alpes Iulias«; M. SUIČ, *Hijeronim Stridonjanin* (kot v op. 24), 235.

¹⁰⁶ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 284 ss.

¹⁰⁷ Hijeronim je v območju Antiohije v Siriji v letih 375/6 pisal na severnojadransko območje celo vrsto pisem, ki so skoraj gotovo potovala tudi na relaciji Konstantinopel — severnojadranske dežele. Deloma je od naslovljencev tudi dobival odgovore ali pa so njegova pisma odgovori na predhodna pisma s tega območja. Samo omenimo naj štiri pisma, poslana oglejskim klerikom in prijateljem (*Epistulae* 6—9; ed. J. LABOURT, vol. I, 19—27), eno v Konkordijo (*Epist.* 10; cit. ed. 27—29), dve v Emono (*Epist.* 11—12; cit. ed. 29—32; v drugem pismu, naslovljenem na emonskega asketa Antonija se pritožuje, da mu je postal že deset pismem, vendar še ni dobil nobenega odgovora): eno na območje Stridona (*Epist.* 13; cit. ed. 32—33, naslovnik je teta Castorina); *Epist.* 14 (cit. ed. 33—45, naslovnik je asket Heliodor, kasnejši škof v Altinu).

Hijeronimova korespondenca na relaciji Palestina — severnojadranske dežele se je obnovila leta 394 (*Epist.* 52; 60; cit. ed., vol. II, 172—192; vol. III, 90—110), vendar ne moremo reči nič gotovega, po kateri poti so pisma dosegla severnojadranske dežele (verjetneje po morju, saj Hijeronim označuje Nepotijanova pisma, naslovljena nanj, kot »litterae transmarinae«; *Epist.* 52, 1; vol. II, 172). O teh in kasnejših Hijeronimovih pismenskih kontaktih z oglejskim območjem (ki pa so v začetku 5. stol. potekali gotovo po morski poti) gl. Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 271 ss.

Zlasti prestolnica Konstantinopol je odigrala vlogo posrednika pri prenosu relikvij apostolov in nekaterih mučencev z Vzhoda na severnojadransko področje.¹⁰⁸ Določena vloga Konstantinopla se je kazala tudi pri velikem duhovnem vplivu krščanskega sveta Vzhoda na severnojadransko območje, vplivu, ki je našel odraz v prvem velikem razcvetu oglejske krščanske književnosti okrog leta 400.¹⁰⁹ Konstantinopol je kot kulturno in literarno središče zgodnjekrščanskega sveta dosegel svoj prvi vrh s patriarhom Janezom Zlatoustom (398—404).¹¹⁰ približno v isti dobi kot Oglej s škofom Kromacijem (388—408)¹¹¹ in z Rufinom (ki je do leta 407 prebival v Ogleju, nakar se je odselil na jug Italije in umrl 411 v Messini).¹¹² Oba najbolj izrazita nosilca tega literarnega razcveta sta bila odlična pisca pridig eksegetske vsebine in ugotoviti moremo tudi sorodnost nekaterih njunih idej.¹¹³ Ko je Janez Zlatoust postal žrtev dvornih intrig in je moral v izgnanstvo, se je oglejski škof na njegovo prošnjo pri cesarju zavzel zanj,¹¹⁴ za kar se mu je pregnani patriarh iz pregnanstva leta 406 pisмено zahvalil.¹¹⁵

Po obdobju sorazmeroma živahnih stikov med obema obravnavanima območjema v drugi polovici 4. in v začetku 5. stoletja nastopi več kot stoletje dolga doba, ko so bili ti stiki dosti manj intenzivni.

Ne bomo se spuščali v obravnavanje vprašanja, v kolikšni meri se poveave med obravnavanima področjema odražajo na področju zgodnjekrščanske umetnosti in sploh materialne kulture. Ali gre tukaj morda za kakšno medsebojno vplivanje, kdaj in v kakšni obliki, na to more odgovoriti le primerjalna stilna analiza spomenikov na obeh področjih. Vsekakor novejši sintetični prikazi zgodnjekrščanske umetnosti in sploh materialne dediščine tako za traško¹¹⁶ kot za severnojadransko območje¹¹⁷ raziskovanje v to smer brez dvoma opravičujejo. Od morebitnih vplivov enega področja na drugega moramo izločiti tiste spomenike s traškega območja (iz Konstantinopla) iz 6. stoletja, ki so prišli na severnojadransko območje kasneje, bodisi v 7. stoletju (na primer marmornata posoda z grškim napisom iz Torcella ter več drobnih predmetov (spenk, pečatov), najdenih v grobu patricija Anastazija v Heraklijani)¹¹⁸ ali pa

¹⁰⁸ Ker so bili od leta 357 posmrtni ostanki apostola Andreja shranjeni v Konstantinopolu (HIERONYMUS, *Chronica* a. 357; ed. R. HELM, Eusebius Werke VII, Berlin 1984², 240 s.) so relikvije tega apostola prispelle na severni Jadran (v Oglej, Konkordijo, pa tudi od tod na Zahod v Milano) gotovo iz traške prestolnice. Prav tako je Konstantinopol zelo verjetno igral vlogo posrednika pri prenosu relikvij mučenke Evfemije iz bližnjega Halkedona na severnojadransko območje. Gl. o tem R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 73 s. V letih 405—406 je potoval v Konstantinopol z namenom, da bi pridobil relikvije za domačo cerkev, škof Gaudencij iz Brescle (Y. M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine*, 315).

¹⁰⁹ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine*, 289 ss.

¹¹⁰ A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, Torino 1972², 161—184 (114—149); J. QUASTEN, *Patrologia*, vol. II, Casale 1983, 427—485.

¹¹¹ CHROMATIUS Aquileiensis, *Opera*, edd. R. ÉTAIX — J. LEMARIE, *Corpus Christianorum*, ser. Latina 9 A, Turnholt 1974; *Sermons I—II*, edd. J. LEMARIE — H. TARDIF, *Sources Chrétiennes* 154: 164, Paris 1969; 1971: G. CUSCITO, *Cromazio di Aquileia (388—408) e l'età sua*, Aquileia 1980; IDEM, *Fede e politica ad Aquileia* (kot v op. 83), 77 ss.

¹¹² F. X. MURPHY, *Rufinus of Aquileia (345—411)*, His Life and Works, Washington 1945; *Rufino di Concordia e il suo tempo*, *Antichità Altoadriatiche* 31, 1—2, 1987 (zbornik razorav): o času Rufinove odselitve iz Ogleja gl. C. P. HAMMOND, *The Last Ten Years of Rufinus' Life and the Date of his Move South from Aquileia*, *The Journal of Theological Studies* 28, 1977, 372—429.

¹¹³ Prim. CHROMATIUS, *Sermo* 8, 3 (ed. J. LEMARIE, *Sources Chr.* 154, 1969, 190 in 191 op. 1) in JOHANNES CHRYSOSTOMOS, in *ascensionem D. N. Jesu Christi* 3 (*Patrologia Graeca* 50, 446 s.).

¹¹⁴ PALLADIUS, *Dialogus historicus* 2 (*Patrologia Graeca* 47, 12); 3 (*Patrol. Graeca* 47, 15); gl. CROMAZIO DI AQUILEIA, *Catechesi al popolo*, *Sermoni*, trad. introd. e note a cura di G. CUSCITO, *Collana di testi patristici* 20, Roma 1979, 15.

¹¹⁵ JOHANNES CHRYSOSTOMOS, *Epistula* 155 (*Patrologia Graeca* 52, 701—703).

¹¹⁶ Gl. zlasti R. PILLINGER, *Monumenti paleocristiani in Bulgaria*, *Rivista di archeologia cristiana* 61, 1985, 275—310; EADEM, *Frühchristliche Malerei in der heutigen Volksrepublik Bulgarien*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens* (kot v op. 1), 92—104; skupina prispevkov v zborniku *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 247—332.

¹¹⁷ Gl. zlasti kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980; S. TAVANO, *Aquileia cristiana*, *Antichità Altoadriatiche* 3, 1973; IDEM, *Constantinopoli, Ravenna e l'Alto Adriatico: La scultura architettonica dall'antichità al Medio Evo*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 505—536; IDEM, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986.

¹¹⁸ A. CARILE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 207; 429—443; D. FEITSEL, *Vases liturgiques à citations bibliques*, *Aquileia nostra* 47, 1976, 167—172. Verjetno so prišle na severnojadransko območje iz Konstantinopla tudi druge liturgične posode z grškimi napismi, ki so biblijski citati: posoda iz Verone (danes izgubljen), fragment iz mesta Caorle v beneški laguni, posodi iz Altina in Verone, ki so tudi vzhodnega izvora (iz Palestine?).

še veliko pozneje (na primer grški nagrobnik iz Benetk, iz 6. stoletja, najverjetneje po izvoru iz Konstantinopla, ki je prišel na Beneško šele v visokem srednjem veku).¹¹⁹

Kot obliko povezav med deželama, ki spadajo v območje gospodarske zgodovine, vendar so našle svoj najvidnejši izraz v zgodnjekrščanskem stavbarstvu, naj omenimo uvoz marmorja z otoka Prokonnesos v Propontidi za gradnjo več cerkva na severnojadranskem področju. Posebej naj omenimo arhitekturne elemente iz prokoneškega marmorja v Evraziji v baziliki v Poreču in v baziliki sv. Agneze v Muntajani.¹²⁰

* * *

Dogodke v drugi polovici 6. in v začetku 7. stoletja, ki osvetljujejo povezave med Trakijo (posebno prestolnico Konstantinoplom) in severnojadranskim območjem moremo obravnavati predvsem v luči odnosa bizantinskih cesarjev do oglejske shizmatične cerkve. Po carigraskem koncilu leta 553 in odkritem prelomu oglejske cerkve s papežem in Bizancem leta 557 je prišlo do več desetletij trajajočega sistematičnega pritiska bizantinskih cesarjev in papežev na shizmatično cerkev, pritiska, ki je dosegel svoj vrh proti koncu 6. stoletja.¹²¹ Intenzivnost v verskih spopadih je naraščala prav v času, ko se je antična civilizacija v vzhodnih predelih severnojadranskih pokrajin rušila ob slovanskih vpadih,¹²² v zahodnih predelih pa so s trdo roko gospodarili Langobardi.¹²³ Pri stopnjevanju pritiska papežev (predvsem Vigilija (do 555), Pelagija I. (556—561), Pelagija II. (579—590) in zlasti Gregorija (590—604)) in bizantinskih cesarjev je šlo večkrat za neposredno grožnjo vojašega posega, pri čemer je bil izvajalec te politike glavni predstavnik bizantinske oblasti v Italiji, eksarh v Raveni. Sam potek dogodkov je precej zapleten in je bil predmet številnih obravnjav.¹²⁴ Od dogodkov, v katerih se odraža neposredno angažiranje bizantinskega dvora ali vsaj njegova pasivna vpletenost, naj omenimo samo najvažnejše.

Leta 591 so prišla z oglejskega območja na dvor bizantinskega cesarja tri pisma. Enega so pisali beneški in recijski škofje, drugega škofje z bizantinskega ozemlja s patriarhom Severom, tretjega sam patriarh Sever.¹²⁵ Ohranilo se je samo prvo pismo, ki odraža obupne razmere, v katerih se je nahajala cerkev na Beneškem. Deželo so okupirali Langobardi, papežev pritisk je bil vse hujši. Podpisani škofje so v takih razmerah prosili cesarja Mavrikija za pomoč, da bi namreč posredoval zanje, in papeža odvrnil od pritiskov. Prošnjo so podkrepili s prikrito grožnjo, da bodo v primeru cesarjeve nezainteresira-

¹¹⁹ D. FEISSEL. *Inscriptions grecques en Vénétie*, Aquileia nostra 47, 1976, 155—168.

¹²⁰ A. ŠONJE, Poreč. Eufrazijeva bazilika, Poreč 1977, 9; G. BOVINI, *Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, Bologna 1974, 21 (z mnenjem, da so bili kapteli in stebri že izdelani v delavnih na Prokonnesu prepeljani v Poreč). Gl. tudi M. PRELOG, *Die Euphrasius-Basilika von Poreč*, Zagreb 1986, 10; sl. 8, 9, 10, 55, 56; R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekrščanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976—1986*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 688 ss. (z novejšo literaturo o Evrazijani in o baziliki v Muntajani).

¹²¹ Solidne preglede teh dogodkov posreduje v več prispevkih G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 231—262; *La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591)*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 207—230; *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, 289—312; *Fede e politica ad Aquileia*, 95—133; od slovenskih avtorjev posreduje kratek pregled nazadnje R. BRATOŽ, *Oglejska shizma in vpliv cerkvenozgodovinskih dogodkov na zgodovino alpskih Slovanov do začetka 8. stoletja*, 23. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1987, 105—120.

¹²² Gl. o tem nazadnje B. GRAFENAUER v publikaciji PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 321—341.

¹²³ C. G. MOR, *Bizantini e Langobardi sul limite della laguna*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 231—264; M. BROZZI, *Il ducato longobardo del Friuli*, Udine 1981²; od slov. avtorjev nazadnje B. GRAFENAUER v publikaciji PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 313 ss.

¹²⁴ Poleg del, navedenih v op. 121 gl. R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.—6. stoletje)*, *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 18 ss. (z navedbo in ovrednotenjem literature do leta 1985); gl. tudi B. GRAFENAUER v delu PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 134 ss. (komentar k 3. knjigi).

¹²⁵ GREGORIUS I. *Papa. Registrum epistolarum I*, 16 b (Monumenta Germ. Hist., Epist. I, edd. P. EWALD — L. M. HARTMANN, Berlin 1957², 22—23 = R. CESSI, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille*, vol. I, Padova 1942, n. 9 (20 s.)); povzetek posreduje F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, št. 103 (127 s.).

nosti stopili pod okrilje »galske«, to je frankovske cerkve.¹²⁶ Cesar Mavrikijs, ki je bil tedaj zapleten v težko vojno proti Perzijcem (zaključeno jeseni 591) in že v pripravah na vojno proti Avarom in Slovanom v Trakiji (sproženo spomladi 592),¹²⁷ je poslal papežu ukaz (iussio), naj ne nadleguje shizmatičnih škofov, dokler se razmere v Italiji ne uredijo.¹²⁸

Po razcepitvi oglejskega patriarhata na patriarhat s sedežem v Gradežu (na bizantinskem ozemlju) in v Ogleju (na langobardskem ozemlju) leta 607 so skušali papeži in bizantinske posvetne oblasti na vse načine zlomiti zadnje ostanke shizmatikov v Istri in v priobalni Benečiji, deželah pod bizantinsko oblastjo. To jim je po dve desetletji trajajočem prizadevanju tudi uspelo.¹²⁹

Kot zadnje dejanje v stikih Bizanca s tem prostorom, ki simbolizira konec antike, moremo označiti dogodke okrog leta 630. Papež Honorij je leta 628 z gradeškega prestola odstranil patriarha Fortunata, ki je prestopil na stran shizmatikov, in je ustoličil katolika Primogenija.¹³⁰ Gradeška cerkev, stisnjena na majhno bizantinsko posest na severnem Jadranu, ogrožena vedno znova od Langobardov, ki so večkrat ogrožali sam Gradež, v Istri pa tudi od Slovanov,¹³¹ je potrebovala trdne opore in zunanje pomoči, da bi se mogla obdržati in je ne bi doletela usoda dalmatinske Salone.¹³² Bizantinski cesar Heraklejs, ki se je v osrednjih in vzhodnih predelih države soočal z neizmernimi problemi (vojne s Perzijci, Avari in Slovani, upravna reorganizacija države, verski spori),¹³³ Gradežu ni mogel nuditi pomembnejše vojaške podpore in se angažirati na skrajnem severozahodu cesarstva. Zato pa je poklonil okrog leta 630 patriarhu Primogeniju in s tem mestu zlato in srebro, poleg tega pa še vrsto izredno dragocenih relikvij, ki naj bi varovale mesto pred nesrečami in dvignile njegov pomen: tako imenovani prestol sv. Mohorja, umetnino, izdelano iz slonokoščenihi plošč, ki jo je cesar po osvoboditvi Aleksandrije izpod perzijske okupacije prepeljal v prestolnico, dalje tako imenovani prestol sv. Marka, v bistvu relikvijo sv. Križa, ki ga je Heraklejs otel Perzijcem leta 628, in več drugih manjših darov.¹³⁴

To dejanje označuje konec obdobja sorazmeroma pogostih stikov med obema področjema, stikov, ki so se v zadnjem obdobju skrčili na Konstantinopol in majhne bizantinske enklave na severnem Jadranu. Ti stiki so bili na kopnem od konca 6. stoletja dokončno prekinjeni, po morski poti pa so še obstajali, vendar po izpovedi virov niso bili posebno intenzivni.¹³⁵ Za približno

¹²⁶ GREGORIUS I Papa, *Registrum epistolarum* 1, 16 a (cit. ed., 17–21 = R. CESSI, *Documenti*, n. 8 (14–19) = G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli*, 258–262); povzetek posreduje tudi F. KOS, *Gradivo* ... I, št. 102 (122–127). Gl. k temu E. GALLISTL, *Der Brief von 591 an Kaiser Mauricius und die Bistümer Binnen-Noricum*, *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 32, 1982, 117–124. O. HAGENER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum*, *Nationes* 5, 1985, 216 ss.; H. BERG, *Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert*, *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, hrsg. v. H. WOLFRAM — A. SCHWARZ, Wien 1985, 82 ss.

¹²⁷ H kronologiji Mavrikijevih vojn proti Perzijcem in Avarom ter Slovanom okrog tega časa gl. nazadnje P. SCHREINER v delu THEOPHYLAKTOS SIMOKATES, *Geschichte*, übersetzt und erläutert von P. Schreiner, Stuttgart 1985, 321 ss. (komentar). Gl. k temu tudi rec. R. BRATOŽ, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 354 s.

¹²⁸ Gl. vir, naveden v op. 125; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 302 s.

¹²⁹ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 304 ss.

¹³⁰ *Epistulae Langobardicae collectae* 3 (ed. W. GUNDLACH, *Monum. Germ. hist.*, *Epist.* III, Berlin 1957², 694–696 = R. CESSI, *Documenti*, n. 13 (23–24)); v povzetku F. KOS, *Gradivo* I, 157–158 (198 ss.). Gl. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 307 ss.; L. MARGETIČ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 155 ss.; R. BRATOŽ, *Oglejska shizma*, 109 s.; 118 op. 29.

¹³¹ Gl. o tem nazadnje B. GRAFENAUER v delu PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 334 ss.

¹³² Po novejših dognanjih Salona ni bila razrušena leta 614, temveč kasneje, v dvajsetih ali celo tridesetih letih 7. stol. Literaturo k temu vprašanju navaja R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 380 op. 86; IDEM, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 188.

¹³³ G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, Ljubljana 1961, 109 ss.

¹³⁴ *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime* I, Roma 1890, 11 v. 3–11); IOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum* (ibidem, 62 v. 18–63 v. 4). Gl. S. TAVANO, *Le cattedre di Grado e le culture artistiche del mediterraneo orientale*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 445–489; vol. II, Fig. 1–17; IDEM, *Aquileia e Grado*, 278 ss.; 358 ss.; 367 ss.

¹³⁵ Prim. J. FERLUGA, *Navigation* (kot v op. 7), 39 ss.; gl. tudi dela, navedena v op. 4.

pol stoletja, do zaključka monoteletskih sporov na 6. ekumenskem koncilu v Konstantinoplu v letih 680/681 oziroma do ikonoklastičnih bojev okroglo eno stoletje po opisanem dogodku,¹³⁶ prenehajo vsa poročila o pomembnejših stikih Konstantinopla s severnojadranskimi deželami.

Zusammenfassung

VERBINDUNGEN ZWISCHEN THRAKIEN UND DEN NORDADRIATISCHEN LÄNDERN IN DER SPÄTANTIKE

Rajko Bratož

Die Verbindungen zwischen Thrakien und den nordadriatischen Ländern weisen in der Antike ein unterschiedliches Bild auf; ihre Entwicklung vom Ende des 3. bis zum 7. Jahrhundert aber zeugt von großer Dynamik. Da es sich um zwei Gebiete von strategisch bedeutender Lage handelt, wurden auf der Relation zwischen Thrakien (insbesondere Konstantinopel) und dem nordadriatischen Gebiet (vor allem Aquileia) mehrere Bürgerkriege geführt. Zieht man noch die Rolle der beiden Gebiete bei der Gotenwanderung in Betracht, dann muß gleichsam ein Dutzend wichtiger Ereignisse aus der Spätantike angeführt werden, die ihren Lauf in der Regel von Thrakien aus in Richtung auf die nordadriatischen Länder nahmen.

Die Verbindungen zwischen den beiden Gebieten zeigen sich auch in Form der Thrakerzuwanderung in den Nordadriaraum, während für eine Migrationsbewegung in entgegengesetzter Richtung kein zuverlässiges Quellenmaterial vorliegt. Auf dem Gebiet der nordadriatischen Länder gibt es verhältnismäßig wenige epigraphisch nachgewiesene Thraker, als um so bedeutender erweist sich deren Rolle bei der Entwicklung des Frühchristentums. Einer mittelalterlichen Überlieferung nach, die jedoch auf Quellen der ausgehenden Antike fußt, sollen zwei aquileische Bischöfe, Chrysogonus I. und Theodorus, ersterer ein Zeitgenosse Diokletians, letzterer Konstantins, thrakischer Abkunft sein, während sich eine solche für den Bischof Euphrasius von Poreč (Parentium), einen Zeitgenossen Kaiser Justinians, nicht nachweisen läßt. Von Beziehungen zwischen den beiden Gebieten kann man auch in der Geschichte des Frühchristentums Mitte des 4. Jahrhunderts sprechen, in der Zeit der christologischen Kämpfe, noch ausdrücklicher aber um das Jahr 400, wo sich ihr Einfluß auf dem Gebiet der christlichen geistigen und materiellen Kultur bemerkbar macht (Literatur, Einfuhr von Reliquien, bestimmte gemeinsame Züge der Entwicklung der frühchristlichen Kunst u. a. m.).

In der zweiten Hälfte des 6. und zu Beginn des 7. Jahrhunderts sind die Beziehungen zwischen den beiden Gebieten vor allem als Druck der byzantinischen Kaiser — der jedoch nicht so intensiv war wie der der Päpste — auf die schismatische aquileische Kirche wahrzunehmen, und mehrmals als ein hoffnungsloser Kampf für die Erhaltung der von den Langobarden und Slawen bedrohten Gebiete im Nordadriaraum.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor. Partizanska 5.

¹³⁶ R. BRATOŽ, Oglejska shizma, 112 ss.

Vasko Simoniti

SLOVENSKA HISTORIOGRAFIJA O TURŠKIH VPADIH
IN OBRAMBI PRED NJIMI

Takoj v začetku je treba pojasniti besedo »slovenska« v naslovu. Upoštevani so tudi tuji avtorji, ki so pisali v revijah, izdanih na slovenskem ozemlju, in slovenski avtorji, ki so pisali v tuje ali druge jugoslovanske publikacije.

Slovenski in drugi zgodovinarji so se začeli že zelo zgodaj zanimati za probleme, ki se nanašajo na turške vpade in obrambo pred njimi. Lahko trdimo, da se skoraj nobena knjiga ali razprava o slovenski zgodovini, ki obravnava 15. in 16. stoletje, ne izogne tej problematiki. Zato je potreben pri navajanju splošnih sintetičnih pregledov selektiven pristop; enako tudi pri posameznih sklopih, ki direktno obravnavajo turške vpade ali obrambo pred njimi; obenem pa lahko zapišemo, da je o tej problematiki zelo težko zbrati popolno bibliografijo.

Preden se omejimo samo na slovensko historiografijo, moramo omeniti, da nam preučevanje omogoča tudi obsežna tuja in druga jugoslovanska literatura, ki se neposredno in posredno nanaša na navedeno problematiko. Tako pride v poštev, če omenimo le nekatera dela, pregled pokrajinskih zgodovinskih revij avstrijske Štajerske in Koroške, v Italiji Furlanije in Julijske krajine, objave rezultatov simpozijev v Mogersdorfu (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969), v Gradcu (Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Socialgeschichte, Bd. 1, Graz 1971) in drugod. Prav tako moramo upoštevati literaturo, ki je zajeta v raznih specialnih tujih bibliografijah: Winfried Schulze, Die österreichische Militärgrenze (Ein Literatur- und Forschungsbericht), Militärgeschichtliche Mitteilungen 9 (1/1971), str. 187—196; Kurt Wessely, Zur Bibliographie der Militärgrenze, Österreichische Osthefte 13 (1971), str. 248—259; Kurt Wessely - Georg Zivkovic, Bibliographie zur Geschichte der k. k. Militärgrenze, v knjigi: Die k. k. Militärgrenze, Schriften des heeresgeschichtlichen Museums in Wien (Militärwissenschaftliches Institut), Bd. 6, 1973, str. 291—324; Kurt Wessely, Supplementärbibliographie zur österreichischen Militärgrenze, Österreichische Osthefte 16 (1974), str. 280—328; Wolfgang Kessler, Njemačka i austrijska historiografija o Vojnoj krajini, v knjigi: Vojna krajina (povijesni pregled, historiografija, rasprave), Zagreb 1984, str. 101—117; Dissertationenverzeichnis v Österreichische National Bibliothek na Dunaju. Od jugoslovanskih in slovenskih specialnih bibliografij oziroma izčrpnjših navedb literature pa omenimo: Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959, str. 336—345, 402—409; Mirko Breyer, Pokus bibliografije poviesti pobjede kod Siska 22. lipnja 1593. i obsada tvrđnje sisačke po Hasan paši Bosanskom u god. 1591. i 1592., Križevci 1893; Bibliografija rasprava i članaka (Izdanje i naklada Jugoslovenskog leksikografskog zavoda), knjiga 8, 9, 10, 11, Zagreb 1965, 1968, 1970, 1973; bibliografija Melite Pivec-Steletove na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani; Jože Munda, Bibliografija Slovenske matice 1864—1964, Ljubljana 1964; sem sodi še poglavje Zgodovina vojaške krajine v razpravi Vladimir Murko, Pravo, gospodarstvo, statistika, objavljena v knjigi Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov), Ljubljana 1964, str. 255—256; pregled literature v neobjavljenem tipkopisu Stanka Juga, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju (shranjen na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani),

ter literatura, navedena v delu Olga Janša-Zorn, Bibliografija slovenske zgodovine VII (Publikacije iz let 1973—1977), ZČ, 1—2, letnik 38, 1984, str. 101—102 (pod točko 68).

Slovenska historiografija je relativno pozno dobila znanstveno delo, ki daje pregled rezultatov dosedanjih raziskav turških napadov in vdorov na slovensko ozemlje in obenem opozarja na odprta vprašanja, na katera bi moralo dati odgovor. Ob širokem upoštevanju literature in virov smo tak pregled dobili v delu Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju (problemi, stanje, historiografija), Zgodovinski časopis, 30, 1976, str. 3—21.¹

Že ob tem najosnovnejšem pregledu bibliografij in navedbe slovenskega historiografskega prereza dobimo vtis o razsežnosti navedene problematike ter lahko ugotovimo, da se pogosto posameznih problemskih sklopov ne da obravnavati ločeno — posebej samo v slovenskih deželah, ampak se jih mora obravnavati prav zaradi že omenjene medsebojne odvisnosti skupaj z zgodovino hrvaškega ozemlja.

Najcelovitejše preglede dogodkov in problemov, ki se vežejo na turške vpade in obrambo pred njimi, seveda z vidika preteklosti vseh slovenskih dežel, dobimo v splošnih pregledih slovenske zgodovine: Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zv., Ljubljana 1913; Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1933,² Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, knjiga 3, Ljubljana 1956; v ta sklop lahko prav tako štejemo delo istega avtorja, ki nam nudi sicer sporadično, pa vendar mnogo podatkov v knjigi Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962; Zgodovina narodov Jugoslavije, II, Ljubljana 1959, str. 257, 287; Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979. Od pokrajinskih zgodovin omenimo dela iz zbirke Slovenska zemlja, ki je izhajala pri Matici slovenski v Ljubljani v letih 1892 do 1926: S. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1893; isti, Trst in Istra, 1899; F. Orožen, Kranjska, 1912; M. Potočnik, Koroška, 1909; F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926. Med pokrajinske zgodovine sodijo še F. Erjavec, Koroški Slovenci, 1. in 2. zv., Celovec 1955, 1956; zbornik razprav Prekmurški Slovenci v zgodovinopisju (razprava B. Grafenauerja), Murska Sobotna 1961; še danes zelo uporabna starejša zgodovina A. Dimitz, Geschichte Krains, 1—4, Laibach 1874—1876.

Obsežna je tudi literatura o zgodovini mest in raznih krajev, izdana v obliki posebnih monografij ali zbornikov. Večina teh monografij in zbornikov nam ponuja iz okvira naše problematike, če jo sploh zajema, le prispevke, ki so jih pisali zgodovinarski ljubitelji. Taki prispevki zajemajo seveda širše vsebine in skušajo prikazati cel zgodovinski razvoj enega kraja ali tudi širšega področja, tako da prispevki, ki se dotikajo turških vpadov ali obrambe pred njimi, predstavljajo le kratke in pogosto površne kompilacije že znanih dejstev, ki seveda ne prinašajo nikakršnih novosti. Med takimi monografskimi prikazi, ki so plod ljubiteljske dejavnosti, pa izstopajo dela: J. Dular, Metlika skozi stoletja, Metlika 1961; S. Stražar, Moravska dolina, Moravče 1979; A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976. Od znanstvenih krajevnih monografij sega precej širše kot kaže naslov, vendar pa nudi le malo iz naše problematike, delo J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939;³ P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803), Škofja Loka 1973. Med vredne monografske obdelave pa velja omeniti še delo I. Vrhovc, Zgodo-

¹ Isti avtor še: The Influence of the Ottoman Empire on Slovenian Countries in 15th and 16th Centuries (Problems and State of Historiography), Dissertationes Orientales, vol. 40, Prague 1978, str. 108—141; Problematika turških provala u slovenačke zemlje i organizacija odbrane u 15. i 16. veku, Istorijski časopis, 25/26, 1979, str. 117—131; prav tako se delno dotika te problematike isti avtor še v razpravi Jugoslovanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov (rezultati jugoslovanske historiografije in problemi), ZČ, 36/1982, str. 19—43.

² Nova spremenjena izdaja: Zgodovina Slovencev do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955 in še Istorija Slovenaca od doseljenja do petnaestog veka, Beograd 1960.

³ Ponatis leta 1982 v Kranju.

vina Novega mesta, 1891; in (sicer v zborniku objavljeno) odlično majhno monografijo I. Simončič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939. Poleg tega obstajajo še razni manjši članki, ki nudijo nove podatke,⁴ in na znanstvenem nivoju pisani prispevki v posameznih zbornikih⁵ in specializiranih revijah,⁶ ki obravnavajo razne posamezne probleme, zato jih v tem pregledu ne navajamo.

Razprave, ki so celovito posvečene samo turškim vpadom in obrambi pred njimi, so precej pisali zlasti v 19. stoletju. To potrjuje tudi Simon Rutar, ki je v oceni dela Franca Levca o turških vpadih (glej op. 11) leta 1891 zapisal: »Turški bôji so od nekdanj najljubši predmet slovenskim zgodovinarjem in to po pravici, zakaj za turških napadov se je v Slovencih najbolj vzbudila narodna samozavest...«. Narodna zavest in samozavest je imela predvsem trdno podlago v 15. in 16. stoletju, razvila pa se je prav v drugi polovici 19. stoletja. Zato ni čudno, da so mnogi dajali pri krepitevi slovenske zavesti poudarek prav preučevanju »turških bôjev« in s tem kazali na trdovratnost in žilavost slovenskega človeka (glej tudi tekst in opombe 30 in od 36 do 40, 42). Izšlo je nekaj obsežnejših del, pa tudi cela vrsta razprav in člankov, ki so prav zaradi pomanjkanja znanstvenih revij zelo razpršene po različnih časnikih in časopisih, ali pa so se ohranile zgolj v rokopisu.

Obsežnejši pregledi, ki se omejujejo na sistematizacijo podatkov: Braun (Braun-r), Krain und die Osmanen, oder die Einfälle und Raubzüge der osmanischen Horden in Krain, und die Leiden, Drangsale und Gegenwehr unserer Altvorderen, historisch geschildert, Illyrisches Blatt, 13, 1831, str. 1—4, 5—9, 10—12, 12—13, 13—14, 17—18, 21—23, 27—28, 30—32, 34—36, 47—48, 50—51.⁷ S. Povoden, Geschichte der Türken seit selber Zeit, in welcher sie zuerst in die Erbländer Oesterreichs eingebrochen sind, aus ächter Quelle gesammelt.⁸ Medtem ko imata ti dve deli le v naslovu opraviti z viri oziroma kritičnim vrednotenjem povzetih del, sloni pretežno na virih razprava P. Radics,⁹ Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Kärnten und Krain im 15. und 16. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der von ihnen benützten »Militärstrassen« und der Grenzvertheidigung, Österreichische militärische Zeitschrift, 1864, 2, str. 9—28, 84—92, 115—161. Ostala dela, ki temu sledijo, poskušajo že kritično uporabljati vire: J. Parapat, Turški boji v 15. in 16. stoletju s posebnim ozirom na Slovence, LMS, 1871, str. 3—159,¹⁰ F. Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach 1890/91, Laibach 1891, str. 1—58;¹¹ W. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, MMK, 16, 1903, str. 169—200 — tu podaja avtor kritičen pretres podatkov dotedaj objavljenih tez o prvem vpadu na Štajersko in Kranjsko ter na podlagi novih virov in analize pride do zaključka o sočas-

⁴ P. Wolsegger, Zur Geschichte von Gottschee, Deutscher Kalender für Krain, 5/1892, str. 6—22; I. Vrhovec, Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani, Zbornik znanstvenih in poučnih spisov Maticе slovenske, Ljubljana 1903, str. 21—26; I. Steklasa, O starih pravicah mokronoškega trga, Dom in svet, 34/1918, str. 101—103; A. Skubic, Zgodovina ribniške župnije, Kočevski Slovelec, 4/1941, str. 1—9.

⁵ 750 let, Zbornik občine Slovenske Bistrice I, Ljubljana 1983.

⁶ ČZN, NV 19, 1983, št. 1—2; Kronika, 30/1982, št. 2; isto, 31/1983, št. 2—3.

⁷ Omenja se tudi avtor H. F. Xaver, ki naj bi pisal v Illyrisches Blatt, 13/1831, str. 5—9, 12—13, vendar gre za Brauna.

⁸ To delo je v rokopisu in se nahaja v graški zbirki rokopisov — katalog joanejskih rokopisov, stara sig. 819, nova sig. 2719. S. Povoden je živel na Ptuj in je svoje rokopise poklonil štajerskemu deželnemu arhivu — glej K. Samperl-Purg, Ptujski historiograf Simon Povoden (1753—1841), Kronika, 29/1981, str. 254—258.

⁹ Kljub temu, da je pisal nemško, se je avtor vsaj v letih 1877—1881, ko je veliko objavljati tudi v Letopisu Maticе slovenske, imel »za slovenskega pisca, ki kot pravi, raziskuje preteklost svojega naroda«, M. Kos, Splošna zgodovina (v zborniku razprav in člankov Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964), str. 168.

¹⁰ Na več mestih je zelo kritičen zlasti do Megiserja in Valvasorja, za katera pravi, da »brez podpore od druge strani ne zasluži ta psem naše vere«, str. 94; ocena o njegovem delu D. Trstenjak, Zora I/1872, 1, str. 13. Ocene o drugih delih: o delu F. Ilwofa, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, ki je končano šele veliko kasneje, MHVSt 9—10, 12, 32, 1859—1884 je pisal H. Costa v Blätter aus Krain 5/1861, 22, str. 88 in v MHVK, 15/1860, str. 6—8, 17/1862, str. 76; delo K. Haselbacha, Die Türkennoth im 15. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Zustände Oesterreichs je ocenil F. Ilwof v MHVK, 19/1864, str. 86—87.

¹¹ Oceno tega dela je napisal S. Rutar, Ljubljanski Zvon, 9/1891, str. 499—501.

nem turškem vpadanju v ti dve deželi leta 1415. Odmik od navedenih del predstavlja M. Slekovec, Turki na slovenskem Štajerskem, Slovenske večernice, 48. zv., Celovec 1894, str. 3—54. V to skupino lahko uvrstimo še razpravo H. Svoboda, Die Türkeneinfälle in Krain (1520—1530), rokopisna disertacija, Graz 1899, katere originalna vrednost je zgolj v predstavitvi leta 1528, čeprav daje tudi širši pregled celotne problematike. Povzetek te disertacije, to je prav predstavitev leta 1528, je objavljen pod naslovom Ein Beitrag zur krainischen Landesgeschichte in Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach 1898—99, Laibach 1899, str. 5—16. Poleg teh večjih pregledov je na eni strani cela vrsta člankov, ki so priložnostne narave in pregledno opisujejo celo obdobje turške nevarnosti, na drugi strani pa vrsta člankov in drobnih vesti, ki se nanašajo le na posamezna leta. Praviloma je vrednost prav teh slednjih večja.¹²

V dvajsetem stoletju je, v nasprotju z devetnajstim. tako celovito obravnavanje zamrlo. Poleg splošne obravnave v pregledih celotne slovenske zgodovine, kot smo jih že omenili, in posameznih krajših prispevkov se zgodovinarji niso ukvarjali s to problematiko. Leta 1943 pa S. Jug prav iz te teme napiše doktorsko disertacijo z naslovom Turški napadi na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju. Objavljena v dveh delih¹³ predstavlja najpopolnejšo in prvo večjo kritično pisano sintezo. Šele preučevanje v najnovejšem času nas opozarja, da naloga na tem področju še ni do konca izpolnjena. Z dosedaj še skoraj neuporabljenimi viri se poskuša doseči revizija kronologije turških vpadov v slovenske dežele.¹⁴

Pozornost v historiografiji je bila posvečena tudi posledicam turških vpadov, kajti viri prinašajo, pogosto sicer pretirane, konkretne podatke o škodi in

¹² Glej še opombo 4. Boljše članke zaznamujemo z + pri imenu avtorja. L. Kapus, Turki pred Kamnikom okoli leta 1525, Slovenska daničica, 3/1851, str. 4, 5; J. Rozman, Turki na Koroskem, Drobtnice, 7/1852, str. 149—159; isti, Turki na Kranjskem, Drobtnice, 9/1854, str. 139—155; A. Dimitz+, Skizze der Türkenkämpfe Krains im 15. Jhr., MHVK, 15/1860, str. 13—14; Notiz+ (o vpadu 1559), MHVK, 15/1860, str. 22; L. M. Krainz+, Nachträgliche Notiz zur Seite 22 der Vereines-Mittheilungen pro Februar 1860, MHVK, 15/1860, str. 53; P. Radics+, Die Türkenschlacht bei Radkersburg 1418, Blätter aus Krain, 8/1864, 19, str. 71—72; J. Parapat, Turki na Slovenskem, Slovenski glasnik, 10/1867, XIII/2, str. 28—29; J. Parapat, Turki pervikrat na Koroskem, Slovenske večernice, 1870, zv. 23, str. 58—64; isti, Prihod Turkov v Evropo in na slovensko zemljo, Besednik, 3/1871, 9 str. 68—69; S. Rutar+, Bolška soteska, Ljubljanski Zvon, 4/1884, str. 93—97; A. Steinwenter+, Suleiman II vor Marburg 1532, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasium in Marburg, Marburg 1887, str. 3—28; J. Sattler, Turki v Podravju leta 1532, Slovenski gospodar, 25/1891, 18, str. 143—149, 19, str. 157—158; M. Slekovec, Turki na Dravskem polju, Slovenski gospodar, 28/1894, 21, str. 177—178, 22, str. 185—186, 23, str. 195; Kovačev, Turki na Štajerskem, posebno v Celju in okolici, Domovina, 5/1895, str. 3—5, 7—8; F. Ahn+, Die neue Türkenhilfsordnung für Krain in Jahre 1557 (gre sicer za objavo vira s kratko opombo), MMK, 18/1905, str. 205—206; I. Trošt, Turki na Gornjem Igu, Zvonček, 9/1909, str. 255—257; F. Komatar+, Der Türkeneinfall in Krain und Kroatien im Jahre 1511, Laibacher Zeitung, 12.—17. Februar 1910 (o vpadu samo 12. februarja 1910, str. 293); isti+, Die neue Türkenhilfsordnung für Krain vom 1557, Laibacher Zeitung, 2.—17. Jänner 1911 (ocena tega vira v Carnioli, 1911, str. 327); I. Vrhovec, Turške vojne po slovenskih deželah v 15. stoletju, Zvonček, 14/1913, 9, str. 201—207; J. Gruden, Ob zatonu polumeseca, Dom in svet, 26/1913, 1, str. 17—23; M. Kost+, Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem, Casopsis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2/1920, 1—2 (gre za oceno dela N. Jorje, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au 15e siècle, 4. in 5. zv., Bucarest 1915, kjer opozarja Kos na turške vojske in napade na jugoslovanske in posebej slovenske dežele v drugi polovici 15. stoletja); F. Ošlaj, Törzsko gospostvo vu nasoj krajini, Domovina, 3/1922, 3/4, str. 7; B. Saria+, Donesek k zgodovini turških in ogrskih napadov, CZN, 17/1922, str. 39—40; I. Vrhovec+, Bitka pri Hrušici blizu Ljubljane leta 1491 in priče o njej, GMDS, 7—8/1926—27, Zgodovinski del, str. 12—14; F. Gumilar+, Prvi turški vpadi v Prekmurje, Mlad Prekmurec, 2/1937—1938, 3/4, str. 45—47, 9/10, str. 153—155; J. Lapajne, Doba turške groze v slovenskem Podravju, Slovenski narod, 71/1938, 192, str. 3; V. Travner, Wie Wildenrainer zum Retter Maribors wurde, Mariborer Zeitung, 72/1932, 249, str. 5—6; F. Sbutega, Hundert-tausend Türken vor Maribor — Im Jahre 1532 rettete Cristof Wildenrainer unsere Stadt vor der Verheerung durch die Türken, Mariborer Zeitung, 79/1939, 266, str. 5; I. Zelko+, Die Türkenherrschaft in den Komitaten Vas und Zala südlich der Raab, besonders im Übermurgebiet. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 68, 1968, str. 167—180; isti, Turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1983, str. 132—137; isti, Madžarska in turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1985, str. 179—182; isti, Turški napadi in ropanja v gornjem Prekmurju, Stopinje 1986, str. 76—79; I. Voje, Turški vpadi na Kras in njihove posledice, v zborniku Lokey skozi čas, Ljubljana 1987, str. 34—48.

¹³ Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja, GMDS, 24/1943, str. 1—60; Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), ZČ, 9/1955, str. 28—62.

¹⁴ Sistematično se je s tem začel ukvarjati V. Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih 1570 do 1575, ZČ, 31/1977, 4, str. 491—505; isti, Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca leta 1579, ZČ, 34/1980, 1—2, str. 87—100; na tem mestu omenjamo še članek A. Cremonesi, Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499), Goriški letnik, 3, 1976, str. 124—129.

ujetnikih. Prav odpeljavanje ljudi v suženjstvo je pogojevalo razvoj, lahko rečemo, specialne oblike trgovine in finančnih operacij. Za tako trgovino je postal center Dubrovnik. Na podlagi virov dubrovniškega arhiva o odkupovanju ujetih kranjskih plemičev iz turškega ujetništva v 15. stoletju je pisal I. Božić, Ludovik Kozjaker v Dubrovniku, ZČ, 6/7, 1952/53, str. 522—530. O odkupu kranjskih meščanov v 16. stoletju je pisal S. Vilfan, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung, Graz 1971 (referat s simpozija 1970).¹⁵ V glavnem je usoda ujetnikov iz slovenskih dežel neznana. Redek primer o tem V. Boškovič in J. Šamić, Turski dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu, ZČ, 33/1979, str. 5—12. Ta prispevek bi bil vreden širše diskusije, saj se pri ujetnikih slovenskega porekla pojavlja vprašanje, če ne gre pri tem morebiti za ujetnike slavonskega porekla? Posebno vprašanje je usoda turških ujetnikov, ki so bili ujeti v času vpadov in so postali lastnina posameznih kranjskih plemičev, ki so bili v službi v Vojni krajini. Doslej edini je o tem pisal I. Voje, Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u 16. i 17. veku, Jugoslovenski istorijski časopis, 4/1969, str. 38—43; isti (še nekoliko razširjen) tekst O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v 16. in 17. stoletju, ČZN, NV 8, 1972, str. 254—262.

Ena od hudih posledic turških vpadov v zadnji tretjini 15. in prvi tretjini 16. stoletja pa ni bila le materialna škoda, ampak precejšnje zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva. Na nekaterih predelih je to znašalo celo 50 %, prizadete so bile zlasti pokrajine Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela Krajina in delno Štajerska (M. Kos, Pivka v srednjem veku, Kronika, 24, 1976, str. 5—10; isti članek še v izbranih razpravah v knjigi Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 330—337; isti, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, tretji zvezek — Urbarji slovenskega Primorja, drugi del, SAZU, Ljubljana 1954, str. 69—72;¹⁶ F. Gestrin, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju, opis razvoja, ZČ 16/1982, str. 5—26; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I, Ljubljana 1970, str. 82—98; J. Šumrada, Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja — objavljeno v zborniku Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, SAZU, Ljubljana 1986, str. 17—25.¹⁷ Ob problemih o številu kristjanov, ki so jih Turki ujeli ali pobili, ter v zvezi z opustelostjo se pojavi vprašanje, na katero še ni bil dan zadovoljiv strokoven odgovor. To je vprašanje o številu prebivalstva v slovenskih deželah nasploh in posebej na Kranjskem, ki je bila v tistem času najbolj prizadeta (uspešen poskus predstavlja razprava S. Vilfana, navedena pod opombo 24). Opustelost omenjenih predelov je bila vzrok novi kolonizaciji. Večino zemlje, ki je bila vključena v dominikalno zemljo, so pridobili fevdalci. Od druge polovice 16. stoletja so naseljevali na te opustele kmetije Uskoke in to celo na najrodovitnejših nižinskih predelih (npr. okoli Ptuja). Če pa so opustelo zemljo oddajali kmetom, so zahtevali večje dajatve. Problemu nove kolonizacije in Uskokov je bilo posvečeno v historiografiji pre-

¹⁵ Vsi referati so izdani v knjigi: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 1, Graz 1971; ocena te knjige v Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Graz 1972, str. 285—298; o odkupovanju turških ujetnikov glej še I. Vrhovec, Meščanski špital, Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta, Letopis Matice slovenske, 1898, str. 53; na podlagi dubrovniških arhivov o tej problematiki glej še I. Voje, Ekonomske veze između Dubrovnika i Dalmacije u 15. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977, str. 379—394 — o odkupovanju sužnjev str. 388—389; I. Voje, Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva, ZČ, 41, 1987, št. 2, str. 257—264; članki, ki ne omenjajo ujetnikov oziroma odpeljanih ljudi v suženjstvo, ampak govorijo o odpadnikih, ki so se poturčili in (ali) s Turki sodelovali, so redki in tudi nekvadratni: L. M. Krainz, Wesir Mahmud, türkischer Pascha von drei Rossschweifen, ein Krainer, Blätter aus Krain, 1864, str. 88; isti članek še v MHVK, 19, 1864, str. 32—33; NN., Zur Geschichte des Renegatenthums, Blätter aus Krain, 1864, str. 91—92.

¹⁶ M. Kos v uvodni študiji v poglavju o gospodarstvu opozarja na pretiranost vsebine vesti raznih sodobnih kronistov in uradnih poročil o posledicah (pustoti) turških plenilnih pohodov.

¹⁷ Drobni prispevek o pustih kmetijah v Beli Krajini še K. Zupanič, Šopek poljskih cvetic iz Gribelj v Beli Krajini, Etnolog, 10/11, Ljubljana 1937—39, str. 116.

cej pozornosti. Na podlagi priimkov v urbarjih opozarja M. Kos v uvodni študiji o prebivalstvu, v knjigi Srednjeveški urbarji za Slovenijo, tretji zvezek — Urbarji slovenskega Primorja, drugi del, SAZU, Ljubljana 1954, str. 96—98, na novo kolonizacijo doseljencev iz hrvaških in srbskih krajev, ki so pred Turki in turškimi napadi pribežali ali se preselili na Kras in Goriško. Najbolje je obdelal to problematiko J. Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, 30/1924 Ljubljana.¹⁸

Osnovno delo o razvoju obrambe slovenskih dežel v 15. stoletju in počasnem nastajanju Vojne krajine v 16. stoletju, s tem pa tudi o povezanosti hrvaških dežel z notranjeavstrijskimi, je napisal S. Rutar, Slovenske dežele in ustanovitev Vojaške krajine za Ferdinanda I, Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, Ljubljana 1883, str. 199—240.¹⁹ Prav o tej povezanosti slovenskih in hrvaških dežel pa nam pričajo mnoge biografije posameznih kranjskih fevdalcev, ki so zasedali pomembna vojaška mesta v Vojni krajini. Te biografije, ki so večinoma kompilacije in pisane na temelju objavljenih virov, nam v glavnem osvetljujejo samo Vojno krajino.²⁰ O posameznih dogodkih na Hrvaškem in vlogi slovenskih dežel pa je bila napisana cela vrsta člankov in razprav različne vrednosti.²¹ Na tem mestu moramo po-

¹⁸ Ocen o glej F. Kovačič, CZN, 21/1926, str. 144—146; ostala literatura: Verordung des römischen Königs Ferdinands I, de dato Regensburg 24 April. 1532 (objava vira z uvodno beležko), MHVK, 6/1851, 4, str. 28—29; Novice, 1871, str. 209; H. I. Bidermann, Zur Ansiedlungs- und Vertwärtungs-Geschichte der krainen Uskokon im 16. Jahrhundert, Archiv für Heimatkunde (F. Schumi), Laibach, 1/1881, str. 129—154; isti, Zur Geschichte der Uskokon in Krain, Archiv für Heimatkunde (F. Schumi), Laibach, 2/1884—1887, str. 174—207; isti, Zur Serbenansiedlungen in Steiermark und Warasdiner Grenz-Generalate, MHVSt, 31/1883, str. 3—62; J. Leinmüller, Über die Uskokon, MHVK, 20/1865, str. 48—49; I. Steklasa, Ivan Lenkovič (? — 1569), LMS, 1893, str. 58—110; A. Koblar, Cegav je Zumberk?, IMK, 8/1898, 4, str. 135—140, 5, str. 163—172, 6, str. 211—219; G. Majcen, Donesek k uskoški nasebini v Skokah na Dravskem polju, CZN, 1905, str. 161—174 (dopolnjuje predvsem Bidermannovo razpravo Zur Serbenansiedlungen... glede omembe kraja Skoke pri Mariboru); oceno dela A. Iviča, Dolazak uskoka u Zumberak, 1907 je napisal W. Smid v Carniolia, 1/1908, str. 222—228; A. Ivič, Seoba Srba u Kranjsku, Srpski književni glasnik, 19/1907, str. 184—190; J. Mal, Zumberk in Marindol, Dom in svet, 24/1911, str. 266—268, 313—315; J. Mal, Uskočke nasebine in zumberaško vprašanje, predavanje v Leonovi družbi, Slovenec, 39/1911, št. 66, str. 1—3; V. Konšek, Die Uskokon in Sichelburg, Laibacher Wochenblatt, 1881, str. 44—45; V. Pirnat, Potomci uskokov v Sloveniji, Jadranska Straža, 17/1939, št. 10, str. 414—416; Gospodarska in družbena zgodovina Slovenec, Ljubljana 1970, str. 90.

¹⁹ O tem še I. Vrhovec, Turški davek in vojaška granica, Ljubljanski Zvon, 7/1887, 1, str. 12—18, 2, str. 102—106; oceno o razpravi S. Rutarja je napisal F. Kos, Tri zgodovinske razprave v Spomeniku o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, Kres, 4/1884, št. 3, str. 165—167.

²⁰ Največ biografij je izšlo v Letopisu Matice slovenske: I. Steklasa, Žiga Višnjegorski, prvi avstrijski poslanec na turškem dvoru, 1528, LMS, 1887, str. 168—184; isti, Jožef Lamberg, drugi avstrijski poslanec na turškem dvoru (1489—1554), LMS, 1888, str. 190—204; isti, Ivan Lenkovič, LMS, 1893, str. 58—110 (to delo, omenjeno že pri opombi 18, je po našem mnenju najboljše Steklasovo delo); P. Radics, Herbert VIII, Freiherr zu Auersperg (1528—1575), Wien 1862; I. Steklasa, Herbert Turjaški (1528—1575), LMS, 1889, str. 88—121; isti, Ivan Turjaški (Auersperg) krajiški zapovednik (? — 1580), LMS, 1898, str. 130—158; isti, Jurij Lenkovič (? — 1601), LMS, 1895, str. 53—145; isti, Vid Kisel, karloviški general (1602—1609), Zbornik Slovenske matice, VI, 1904, str. 23—57; isti, Herbert X Turjaški (1613—1669), Ljubljanski Zvon, str. 612—616, 673—676, 739—741; isti, Herbert X Turjaški, karloviški general (1613—1669), Zbornik Slovenske matice, III, 1901, str. 90—119; Franc Karol Turjaški, karloviški general (1660—1713), Zbornik Slovenske matice, IV, 1902, str. 86—119; P. Radics, Ein »Präsent« der krainischen Landschaft 1573, Laibacher Zeitung, 12/1902, 35, str. 283—284; K. J. Prenner, Die zwei Heidenköpfe zu Auersperg, Carniolia, II, 1839—1840, str. 93—95, 97—98, 101—102; isti, Die Freiherren Rauber, Carniolia, IV, 1841, str. 133—134, 137—138, 141—142, 145—146, 149—150, 153—154; isti, Die Eggenberge, Carniolia, IV, 1841, str. 274—275, 277—279, 281—282, 286—287; A. Raic, Ivan baron Ungnad, Ljubljanski zvon, VII, 1887, str. 18—24, 92—100; o junaštvih kranjskih plemičev v bojih s Turki, posebno članov rodovin Auersperg in Coronini, je pisal F. X. Richter, Illyrische Gränzhelden, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 10/1819, št. 79, str. 313—315, št. 80, str. 317—319, št. 81, str. 323—324, št. 82, str. 325—327, št. 85, str. 339—340, št. 86, str. 343—344, št. 87, str. 346—348; med drobtinice, ki nam nudijo zanimive biografske podatke o družbenem ozračju štejeemo delo J. Barle, Kake darove je dajalo zagrebško mesto Ivanu Lenkoviču, IMK, 6, 1896, str. 126—128.

²¹ Boljši članki in razprave so označene pri imenu z*: F. Komatar*, Die ersten Dienstjahre Hans Katzianers, Jahresbericht der k. k. Staatsoberrrealschule in Laibach 1899/1900, Laibach 1900; R. Rutar*, Die Krainer vor Agram im Jahre 1529, MMK, 1891, str. 46—53; I. Steklasa*, Kako so Turki osvojili Bihač, Ljubljanski Zvon, 11/1891, str. 404—410, 486—492; isti*, Padec Krupe leta 1565, Ljubljanski Zvon, 12/1892, str. 169—174, 286—292; isti*, Khevenhüllerjeva vojska na Turke leta 1578, Ljubljanski Zvon, 14/1894, str. 662—669, 738—745; isti*, Osvojitve Kaniže po Turkih leta 1600, Ljubljanski Zvon 15/1895, str. 112—116, 177—181, 301—305, 380—382, 626—635; L. Kupelwieser, Johann Katzianers Zug gegen die Türken 1537, Die Drau, 32/1899, 54, str. 1—4, 55, str. 1—3, 56, str. 1—2; B. Grafenauer*, Kralj Ivan Zapolja piše Mehmed begu Jahijapašiču, gospodarju srbske zemlje, da je njegovo pismo dobil, rokopisna proseminarska naloga, 1935 — gre za analizo pisma in obravnavo Kacijanarjevega pohoda /rokopis mi je prijazno dal na razpolago avtor, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem/. Precej odneva je našla med pisci bitka pri Sisku: J. L., Ursprung des Achatiusfestes zu Laibach und Auersperg, Illyrisches Blatt, št. 43, 1839, str. 173—174; n. n., Andreas von Auersperg, Illyrisches Blatt, 1843, str. 90—91; č., Slovenski spomenik na 22. den Rožni-

sebež omeniti še kvalitetno razpravo J. Žontar, Mihael Gaismair in Hrvatje, ZČ 19/20, 1965—1966, str. 205—218, ki prikazuje položaj hrvaškega plemstva v odnosu do Beneške republike, Ogrske, Habsburžanov in Turčije oziroma bosanskih begov v času od konca 15. stoletja do približno tridesetih let 16. stoletja.^{21a}

Poseben kompleks predstavlja preučevanje zelo razvejene obrambne organizacije v samih slovenskih deželah. Vojaška ureditev in s tem v zvezi finančna zakonodaja (saj je vojaška ureditev odvisna prav od te) sta imeli svoje pravne podlage v deželnih ročinah (»Landhandfesten«). Ti podajajo načelno materialno pravno ureditev razmerja med deželnim knezom in stanovi oziroma deželo. Temeljne norme deželnih ročinov o vojaških zadevah so določale predvsem dolžnosti in pravice deželnega kneza in deželanov v primeru obrambe ali napada. Glavno skrb in odgovornost za obrambo dežele je nosil deželni knez. Pri izvrševanju te svoje dolžnosti je bil deželni knez navezan na materialno pomoč dežel, zlasti na njihove finančne prispevke. V tej zvezi se je v vojaških zadevah prav tako kot v finančnih (kar je deloma eno in isto) izrazil kazal dualistični ustroj stanovsko-monarhičnega teritorija, in to v medsebojnih pogajanjih med deželnim knezom in stanovi, pa tudi med stanovi raznih dežel o vojni pomoči.²² Za finančne odobritve in neposredno vojaško pomoč so si stanovi zagotavljali (ohranjali) določene svoboščine, ki so bile potrjene v teh deželnih ročinah.²³ O deželnem razvoju, upravnih organizaciji, obrambi, financah in davkih in razmerju med deželnimi stanovi in deželnim knezom je bilo napisano nekaj posameznih razprav,²⁴ sintetična pregleda pa vsekakor celovito predstavljata deli S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961 in M. Verbič, Deželnozborniki spisi kranjskih stanov, I, Ljubljana 1980, uvodna razprava, str. XI—XX. S tem deželnim razvojem in dualističnim ustrojem je prišlo do vojaške organizacije, ki ima podobne paralele v vsem takratnem nemškem cesarstvu, vendar pa tudi čisto svojstvene oblike. O vojaški organizaciji nasploh imamo pregleden prispevek F. Tancik, Vojna stroka v obdobju od leta 1500 do 1650, Situla 13, razprave Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1973, str. 69—92, o samem vojaškem ustroju — fevdalnem, mestnem, kme-

ga cveta, 1593 — Dan svetiga Ahacija, Novice, 4/1846, str. 25, 99; P. Radics+, Die Schlacht bei Sissek, 22. Juni 1593, am Festtage des hl. Achatus, Laibach 1861; A. Koblar+, Boji na Krajinah in zmaga pri Sisku pred 300 leti, IMK, 3/1893, str. 81—90, 121—132, 161—174; J. Marinko, Iz Novega mesta v Bosno, Dom in svet, 6/1893, 1, str. 33—37, 2, str. 79—87, 3, str. 131—135; M. S., Turki pred Siskom, Dom in svet, 9/1893, str. 103—106; J. Gruden, Slavni dan Slovencev pri Sisku 22. rožnika leta 1593, Dom in svet, 6, 1893, str. 271—283; L. F., Spominki z bojišča pri Sisku, Dom in svet, 6, 1893, str. 331—335, 373—377; J. Barlet+, Se jedno poročilo o zmagi pri Sisku leta 1593, IMK, 4/1894, str. 201—204; S. Jug, Zmaga pri Sisku, Slovenec, 78/1944, 141, str. 6.

^{21a} O odnosih Hrvatov do Ogrske, Nemčije, Celjanov, Turčije, Benek in obratno, vseh teh držav do Hrvatov v 15. stoletju do leta 1526 glej že pod opombo 12 omenjeno delo F. Komatar, Der Türkeneinfall in Krain und Kroatien im Jahre 1511. Kljub naslovu je turškemu vpadu posvečena zgolj ena stran, vse ostale pa dobro obravnavajo omenjene odnose, Laibacher Zeitung, 14.—17. Februar 1910, str. 304, 305, 313, 321, 329 (oceno tega dela je napisal M. Pajk, Carniola NV I, 1910, str. 80).

²² S. Vilfan, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, GMDS, 25—26/1944—45, str. 65—84.

²³ O začetku in razvoju deželnih privilegijev: V. Levec, Die Krainischen Landhandfesten, Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte, 1898 /ponatis iz Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 19. Band, 1898, str. 244—301/; notico o izdaji tega dela kot samostojne publikacije in kritične pripombe glej IMK, 8/1898, str. 221; A. Apf, Kärntens Landhandfesten (1122—1518), Graz 1908; A. Luschin, Die steirischen Landhandfesten, Beiträge zur Kunde steiermarkischer Geschichtsquellen, Graz 1872, str. 119—207; glej še navedeno delo pod opombo 22.

²⁴ F. Krones, Der Ausschusstag der drei Länder Steiermark, Kärnten und Krain zu Cilli vom 1555 — Beitrag zur Geschichte des innerösterreichischen Ständelebens, MHVK, 22/1867, 1/3, str. 31—34; P. Radics, Die krainische Landschaft und das krainische Landtagswesen (bis 1748), Eine Geschichtsstudie, Wien 1902; F. Komatar, Ein Beitrag zur Geschichte der krainischen Stände, Laibacher Zeitung, 162/1907, 58, str. 515—518, 59, str. 523, 60, str. 531, 61, str. 539, 62, str. 547; že v opombi 12 navedeni deli F. Ahn, Die neue Türkenhilfsordnung für Krain vom Jahre 1557, MMK, 18/1905, str. 205—206; F. Komatar, Die neue Türkenhilfsordnung für Krain vom 1557, Laibacher Zeitung 2.—17. Jänner 1911 (ocena v Carniolu, 1911, str. 327); o obliki zemljiškega obdavčenja in s tem pridobitvi finančnega kontingenta dežele Kranjske razprava J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMDS, 1936, str. 5—142 (predvsem drugo poglavje z naslovom Imenjska knjiga in svobodniki, str. 16—33); S. Vilfan, Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 lu popis prebivalstva gospostva Gradac, ZČ, 19/20, 1965/66, str. 219—233 — razprava se nanaša na našo temo le posredno, vendar pa nam daje uporabne, zelo zanimive rezultate; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, passim; V. Simoniti, Doprinos Kranjske financiranju protuturske obrane u 16. stoljeću, v knjigi Vojna krajina (povijesni pregled, historiografija, rasprave), Zagreb 1984, str. 207—213.

čkem vojnem pozivu, o najemnikih pa več krajših prispevkov.²⁵ V ta sklop sodi še položaj Uskokov in njihova vojaška vloga (glej opombo 18) ter vloga martolozov ob slovensko-hrvaški meji, ki je, razen omemb v literaturi, še popolnoma odprto vprašanje. Edini članek, ki naj bi, po naslovu sodeč, spregovoril o martolozih, je napisal D. Trstenjak (*Martolosi*, Slovenski gospodar 4/1870, št. 17, str. 67). Toda v članku je, v nekaj vrstah povzeto po Valvasorju (*Die Ehre*, XII. Buch, str. 115), govora le o turških martolozih; sicer pa razpravlja, na Trstenjakov mitološki način, o nekem vpadu na Štajersko leta 1562.

V tej razvejani obrambni organizaciji predstavlja poseben sklop protiturška obveščevalna služba. Centralno obveščevalno službo avstrijskih Habsburžanov predstavlja odlično delo J. Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*, SAZU, Ljubljana 1973. V knjigi nam avtor prikaže najpomembnejša obveščevalna centra, Benetke in Dubrovnik, od koder je dunajski dvor dobival vesti o situaciji v osmanskem cesarstvu, in delo enajstih dubrovniških obveščevalcev v 16. stoletju.²⁶ Relativno malo je obdelana obveščevalna služba ob sami turški meji. Ta se je sicer oblikovala že v 15. stoletju in je imela nalogo obveščati o »mikro« situaciji v Bosni posamezne poveljnike na sami meji in v notranjeavstrijskih deželah, obenem pa seveda tudi dvor na Dunaju in v Gradcu.²⁷ V glavnem (zajeto literaturo) je o tem pisal V. Simoniti, *Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju*, *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28/1980, str. 93—99.²⁸ Obveščevalno funkcijo so imeli v 16. stoletju tudi že razni tiski (to so t. i. *Novice* — »*Neue Zeytungen*«, ki poročajo o raznih bojih, zmagah, turških grozovitostih, pa o notranjih turških razmerah, janičarskih uporih itd.), vendar je bila vloga teh tiskov predvsem propagandnega značaja.²⁹

²⁵ C. Prenner, *Ueber die ständischen Gultpferde und die ehemalige Landesverwahrung in Krain, Carniolia*, I/1838, str. 142—143, 146—147, 175—176, 177—178, 181—182; H. Costa, *Die ehemalige Stadtmiliz der Hauptstadt Laibach*, *Illyrisches Blatt*, 30/1848, 26, str. 101—102; P. Radics, *Geschichte der Laibacher Schützengesellschaft*, *Blätter aus Krain*, 6/1862, str. 20—28; A. Dimitz, *Urkundliche zur Geschichte des Schutzwesens in Krain*, *MHVK*, 18/1863, 8, str. 51—52, 12, str. 99—102; J. Parapat, *Narodna obramba za časa turških bojev*, *Zora*, 4/1875, 5, str. 40—41, 8, str. 64—65; o oprostitvi obveznosti kmečkega poziva iz dela Notranjske, da gre ob turškem napadu v Silentabor, je napisal originalen prispevek z objavo vira A. Obreza, *Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Türkeneinfälle in Krain*, *Archiv für Heimatkunde von F. Schumi*, 2. Band, 1. Heft, Laibach 1884, str. 40—41; P. Radics, *Die ersten Garnisonen der k. u. k. Armee in Krain*, *Argo*, II/1893, str. 5—10; I. Vrhovec, *Vojskinci ogledi ljubljanski (Stadtmusterung)*, *IMK*, 4/1894, str. 212—214 (doben prispevek govori sicer o vpoklicu meščanov leta 1635, vendar daje podatke o obleki, oborožitvi, orožarni in samem sistemu vojske mest in trgov; o organizaciji in načinu kmečke obrambe pred Turki je napisal poljuden članek M. Jeza, *Kmečka obramba pred Turki*, *Razori*, 4/1935—1936, št. 2, str. 63—66; S. Vilfan, *Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani*, *ZČ*, 6/7, 1952/53, str. 417—427 (o vojski na str. 422—423); isti, *Koprski glavar Slovanov v avstrijsko-beneški vojni 1506—1516*, *Kronika*, 1954, str. 24—29; isti, *Pes Marko*, *Slovenski etnograf*, 1955; F. Tancik, *Topništvo in njegov razvoj v Sloveniji*, Ljubljana 1966 (rokopis v Narodnem muzeju v Ljubljani); V. Simoniti, *Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju*, *Kronika*, 30/1982, str. 101—109.

²⁶ Glej še delo J. Zontar, *Michael Cernović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilian II. und seine Berichterstattung*, *Mittheilungen des österreichischen Staatsarchivs*, Bd. 24, Wien 1972, str. 169—222 — razprava predstavlja v nemščini objavljeno poglavje iz omenjene Zontarjeve knjige.

²⁷ Posebej za leto 1566 daje nové podatke o obveščanju že v prvi opombi omenjeno delo I. Voje, *Problematika turških provala u slovenačke zemlje i organizacija odbrane u 15. i 16. veku*, *Istorijski časopis*, 25/26, Beograd 1979, str. 117—131.

²⁸ Omenjamo še H. Noe, *Kreidfeuer in Krain*, *Laibacher Zeitung*, 106/1887, 148, str. 1251—1252, 149, str. 1259—1260; C. Prenner, *Die Kreut- oder Kreuzfeuer und die Tabor in Krain, Carniolia*, I/1838—1839, 60, str. 238—240, 61, str. 243—244, 83, str. 330—331; I. Vrhovec, *Iz domače zgodovine (o pošti)*, Ljubljanski zbornik, VIII, 1888, str. 652—662, 717—727; P. Radics, *Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung*, *Laibach 1896* — za 16. stoletje od str. 16—25; K. Strekelj, *Dvoje glagoliških zapisov na obhodnem listu kranjskem iz leta 1556*, *CZVN*, II, 1905, str. 152—154 — opisana pot sla (*listar*) deželnih stanov; A. Gaber, *Skozi stoletja v našem novinarstvu (v knjigi Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani)*, Ljubljana 1937, str. 179—224; isti, *Razstava slovenskega novinarstva*, *Kronika slovenskih mest*, 5/1938, str. 26—35 (zlasti str. 30, 31); tega področja se dotika tudi diplomatska naloga, ki jo je napisal A. Hožjan, *Oblike prenosa vesti in poštne komunikacije na slovenskem Štajerskem med leti 1500—1722* (tipkopis na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani), november 1987.

²⁹ F. Ahn, *Neue Zeytungen aus Johann Mannels Druckerpresse*, *Mittheilungen für Bibliothekswesen*, II/1898; o tem delu glej še F. Ahn, *Eine »Neue Zeitung« über Hans von Lenković und den Rittmeister Lamberger*, *MMK*, 17/1904, str. 147—150; isti, *Eine »Neue Zeytung« aus Georg Widmanstetters Druckerpresse in Graz*, *Laibach betreffend*, *MMK*, 1902, str. 71—75; isti, *Eine für Krain wichtige »Türkenzeitung«*, *MMK*, 18/1905, str. 75—78; F. Vatovec, *Slovenski časniki (1557—1843)*, Maribor 1961; B. Reisp, *Mandelčevi ljubljanski tiski v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani*, *Kronika*, 11/1963, str. 51—56; P. Simoniti, *Lenart Mravlja = Leonardus Formica, slovenski tiskar v 16. stoletju*, *Kronika* 23/1975, str. 45, 46 (prispevek daje literaturo o tiskarstvu od 15. do 17. stoletja); B. Reisp, *Prva v Ljubljani tiskana knjiga (v: J. Dalmatin, Jezus Sira — faks. iz-*

V propagandno obliko boja proti »dednim sovražnikom krščanskega imenā in sosednjim grozodejcem« štejemo tudi dela raznih protestantskih piscev, ki so se zelo razmahnila v 16. stoletju. Sem sodijo zlasti predgovori Primoža Trubarja k njegovim temeljnim delom ter nekatera njegova pisma in posvetila, kar vse je pomembno tudi kasneje v smislu kulturno-političnega in nacionalno-političnega vplivanja.³⁰

V ukrepe za zaščito je sodilo utrjevanje gradov in mest. Zaradi vpadov v 15. stoletju so dobili nekateri kraji mestne pravice in s tem pravico do obzidja. Poleg knjig o gradovih na Slovenskem, ki pa se v zvezi z utrjevanjem pred turškimi napadi lahko le posredno uporabljajo,³¹ imamo sistematičnejše študije o fortifikaciji, v glavnem izpod peres umetnostnih zgodovinarjev.³² Rezultate dosedanjih proučevanj o tej problematiki je v sintetični obliki podal I. Voje v razpravi z naslovom Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi, ZČ, 41, 1987, str. 473—492 (glej tudi op. 32). O taborih, to je utrdbah, ki so jih za lastno varnost pred Turki zgradili kmetje, je napisal študijo arhitekt P. Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana 1975, kljub obravnavi z vidika arhitekture tudi za zgodovinarje najcelovitejše delo.³³

V zvezi s povezanostjo slovenskih in hrvaških dežel moramo omeniti, da je prišlo v 16. stoletju do močnejših gospodarskih in trgovskih povezav, saj so slovenske dežele preskrbovale Vojno krajino z živili, suknom in tudi z orožjem in smodnikom. To poglavje je v slovenski historiografiji povečini zanemarjeno. Omenjeno je v glavnem priložnostno v splošnih pregledih o tej problematiki in delno v preglednih razpravah F. Gestrina o trgovini.³⁴

daja) Ljubljana 1974; isti, Prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc (Mannel, Manlius) 1575—1581 — prispevek tiskan v separadni obliki in v Situli 14/15, Ljubljana 1974; isti, Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki, Kronika, 23/1975, str. 81—87 — vsi prispevki B. Rejspa govorijo tudi o letakih in njihovi vsebini, poleg tega pa dajejo literaturo o tiskih 16. stoletja na solono in posebej za slovensko ozemlje. Med propačano sodijo še članki: V. Steska, Turška jama pri Sv. Krištofu v Ljubljani, Kronika, 5/1938, str. 139, 140; H. Costa, Die Apfel-Canonade an der Türkenschanze am Ostermontage, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriesskunst, 9/1818, 68, str. 268; isti članek še v Laibacher Wochenblatt, 12/1818, 14, str. 3—4; T. Elze, Historische Miscellen über Stadt und Land, MHVK, 19/1864, 10/11, str. 84—86; o tem običaju piše tudi I. Vrhovec. Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov Matice slovenske, Ljubljana 1903, str. 21—26 (navedeno že pod oombno 4), prav tako tudi J. Parapat v navedeni monografiji o turških bojih; V. Steska, Plašč Hasana paše, Kronika, 4/1937, str. 220—222.

³⁰ Slovenski protestantski pisci (druga dopolnjena izdaja), Ljubljana 1966; M. Rubel, Primož Trubar, Ljubljana 1962 — kljub kasnejšim biografijam navajamo le to, ker je v znanstvenem pogledu neorešena: J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, SAZU, Ljubljana 1986; Z. Smitsek, Trubar in Turki, v zborniku Obdobja 6 z naslovom: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1986, str. 159—169; P. Scherber, Primož Trubar, der Protestantismus und die Türken. Zum politischen und theologischen Hintergrund von Trubars letzter Reise in die Heimat, v zgoraj omenjenem zborniku Obdobja 6, str. 171—180.

³¹ I. Stobar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1977; isti, Gradovi, eraščine in dvorci na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1982; isti, Pregled grajskih stavb na slovenskem Štajerskem, Celjski zbornik 1985, Celje 1985, str. 177—217; M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982.

³² J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju, Zbornik za umetnostno zgodovino, NV, 7/1965; isti, O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju, Kronika, 30/1982, str. 5—11; isti, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, Kronika, 31/1983, str. 148—157; isti, Historični viri za urbano-gradbeno zgodovino Maribora, ČZN, NV, 19/1983; isti, Urbano-gradbena zgodovina sloveniebistriškega ozemlja (v zborniku 750 let, Zbornik občine Slovenske Bistrice, Ljubljana 1983); od zgodovinarjev omenimo Braun, Laibach eine Festung wider die Türken, Illyrisches Blatt, 1827, str. 97—99; F. Komatar, Das städtische Archiv in Laibach (o utrjevanju v 15. stoletju), Jahresbericht der Oberrealschule in Laibach, 29, 1903/1904, Laibach 1904, str. 28; I. Voje, Analiza načrtov Ljubljane iz 16. in 17. stoletja (v zborniku razprav Zgodovina Ljubljane — prispevki za monografijo), Ljubljana 1984, str. 140—154; isti, Zbirka planova krajiških utrd za Karlsruhea, v knjižici Vojna krajina (poviesni pregled, Historiografija, rasorave), Zagreb 1984, str. 259—274 (pri avtorju zadnjih dveh razprav gre za primerjalne študije načrtov mesta Ljubljane in utrdb v Vojni krajini).

³³ O odkritju novega tabora glej še A. Pieterski, Gradišče pri Goleku — protiturška utrdba s konca 15. stoletja, ZČ, 34/1980, 3, str. 285—297; nakazovanje možnosti nadaljnje osvetlitve mesta in vloge taborov s postopki, ki jih razvija prostorska oziroma poselitvena arheologija glej B. Slačak, Tabori v sistemu protiturške obrambe, Kronika 35, 1987, str. 143—146; poleg literature, ki jo navaja v svoji študiji P. Fister, pa omenjamo od starejših avtorjev še J. Leinmüller, Der Tabor zu Koschana, MHVK, 20/1865, str. 65—69; A. Dimitz, Archeologisches aus Gottschee, MHVK, 17/1862, 10, str. 84—86; Siteltabor, IMK, 7/1897, 6, str. 204—205; kmetje so v taborih poleg hranjenja svoje premoženja tudi točili vino in trgovali ter prekupčevali; J. Zontar, Nastanek gospodarske in družbene problematike policijskih redov prve polovice 16. stoletja in dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, ZČ, 10—11/1956—1957, str. 65, 66.

³⁴ F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), Novo mesto 1365—1963, Maribor & Novo mesto 1969, str. 130—143; isti, Marsinalje k Valenčičevi razpravi o tovarništvu na Kranjskem, ZČ, 36/1982, str. 347—354 (v tem polemičnem zapisu je govor bolj o preskrbi Vojne krajine — omenja številnost tovarnih in vprežnih konj, ki so jih

Med popolnoma neobdelana področja, ki bi nudila temeljitejšo podobo o obrambni organizaciji v slovenskih deželah, sodijo še vprašanja v zvezi z orožarnami, kobilarnami in zdravstveno službo.³⁵

Velik odmev so doživeli turški boji tudi v slovenskih ljudskih pesmih in umetni prozi. Za pisanje o tovrstni problematiki je dal pobudo v svojem književnem programu F. Levstik.³⁶ V zavzemanju za književno vrsto, ki bi bila najbolj primerna za preprosto slovensko ljudstvo, pravi: »Dosti laže bi narejali povesti, ki jim velimo novele. Tu imamo dovolj gradiva, dovolj pravljic, zlasti iz turških bojev. Takrat so se obnašali Slovenci bolj samostojno kakor bodisi kadar koli poprej ali pozneje. Zato so pa tudi naše najlepše narodne pesmi iz one dobe. Ali vsa zgodovina teh časov pri nas leži še zdaj v celini. Dela je dosti, a moža ni, da bi se ga lotil.« Prisetnost ljudskih in umetnih pesmi³⁷ med ljudstvom in ta književna usmeritev³⁸ sta padli na plodna tla. Razvila se je tako imenovana turška povest.³⁹ V njej pride do izraza nacionalno domoljubje, prežeto s krščansko moralno, do izraza pride domovinska ideologija.⁴⁰ Ta množično popularna literatura v 19. in 20. stoletju pa dobi svojo zrelo stilno dognana umetniško pripoved šele prav v zadnjem času.⁴¹ Vendar pa je našel ta motiv odmev tudi v satiri. V zgodbi *Turki v Butalah* je mladinski pisatelj F. Milčinski podal enega originalnih opisov slovenske omejenosti (butalske

morali dajati kmetje); slovenske dežele so imele od Vojne krajine ne samo varnost, ampak tudi gospodarske koristi. Na to nas opozarja pregledna razprava F. Gestrina, *Gospodarstvo na Slovenskem in Vojna krajina*, ZČ, 40/1986, str. 413–421.

³⁵ Originalne, vendar le orientacijske navedbe za 16. stoletje samo glede orožja in orožarn, sicer pa vsebinsko bogatejše za naslednja stoletja, daje prispevek I. Slogar, *Izdelovanje orožja, strojev in orožja, orožarne in skladišča smodnika v Ljubljani*, Kronika 8/1960, str. 174–183; glede konjereje in zdravstvene službe pa dajeta z obrambnega vidika za 16. stoletje le splošne informacije deli: M. Dolenc, *Lipica*, Ljubljana 1980; P. Borisov, *Od ranocelnštva do začetkov moderne kirurgije na Slovenskem*, SAZU, Ljubljana 1977.

³⁶ F. Levstik, *Popotovanje od Litiče do Cateža, Ljubljana 1858*; kaj je značilno za preteklost slovenskega naroda, je kratko označil že F. Prešeren: *Obložile očetov razprilje / s Pipinovim so jarnom sužno ramo: / od tod samo krvavi punt poznamo, / boj Vitovca in ropanje Turčije*. (Osmi sonet sonetnega venca).

³⁷ Gregor Čremošnik, *Naša vojaška narodna pesem*, GMDŠ, 1939, str. 345–354; Slovenske narodne pesmi, zbral Karol Strekelj, zv. 1 (pesmi pripovedne vsebine), Ljubljana 1895–1898; Slovenske ljudske pesmi (pripovedne pesmi), prva knjiga, (junaške in zgodovinske pesmi), Ljubljana 1970; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda (Zgodovinski dogodki in narodnih pesmih in pripovedkah)*, 3. zvezek, Celovec 1913, str. 368–384; I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, Slovenske narodne pesmi iz leta 1529 in 1683, *Slavistična revija*, 4/1951, str. 34–59; isti, *Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu*, Slovenski etnograf, 3/4, 1950/1951, str. 189–240; isti, *Hrvatske inačice praobrazca balade »Kralj Matjaž v turški leč«*, *Slovenski etnograf*, 6/7, 1953/1954, str. 241–272; delno pride v poštev tudi delo P. Strmšček, *Orožje v jugoslovanski narodni epiki*, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XX/1*, JAZU, Zagreb 1921, *Narodnih pesmih*, ki so slavile zgodovino Slovencev in njihove boje s Turki na se je v obdobju romantičnega pridružio tudi več umetnih — glej L. Krakar, *Prepletanja*, Ljubljana 1978 (poglavje *Boji balkanskih narodov s Turki in slovenska romantika*, str. 109–155); na tem mestu naštejmo še pesmi, ki jih ne uvrščamo med ljudske: P. Radics, *Ein Lobesang auf die Schlacht von Sissek*, *Laibacher Zeitung*, 102/1883, 272, str. 2308–2310; P. Wolsegger, *Zur Geschichte der Stadt Gottschee bis zum Jahre 1493 (obiava pesmi von Türkenkrieg v kočevskem dialektu)*, *Deutscher Kalender für Krain*, 2/1889, str. 53–64; A. Koblar, *Troje slavospevov na zmago pri Sisku*, *IMK*, 10/1900, 4, str. 128–134; sem sodi še faksimilirana objava pesmi o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki leta 1578, ki jo je objavil B. Reiso v *Kroniki*, 23, 1975, str. 81–87 (omenjeno že pri opombi 29). Omenjamo še dve pesmi katerim je osnova zgodovinski dogodek, bitka pri Sisku. A. Aškerc je napisal pesem *Mea Kulba*, v kateri si je sposodil zgodovinski dogodek za obravnavo problema (krščanske) morale: če storiš greh (podcenjuješ vero), boš zani tudi kaznovan. Pesniku J. Menartu na je dogodek omenil »pesniški izziv... kako napisati epsko pesnitev v naslednjem pomenu te besede, ne da bi zašel v nezanimivost« — obiava pesmi z naslovom *Bitka pri Sisku* in avtorjeva razlaga *Prozodnost*, XXXIV, št. 12, 1936, str. 1086–1094.

³⁸ O tem knjižnem konceptu in drugih glej M. Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, Ljubljana 1975.

³⁹ Problematiko tovrstne literature (z navedbo del) je obdelal M. Hladnik, *Mohorijska pripovedna proza*, *Slavistična revija*, 30/1982, 4, str. 390–414; isti, *Pot slovenske zgodovinske pripovedne proze v 20. stoletju*, XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, str. 63–77; sem sodi še mladinska povest (v dveh zvezkih): J. Slapšak, *Turki pred svetim Titnom*, Ljubljana 1910, 1915; (omenimo še kratko literarno zgodbo sicer neslovenskega avtorja, ki jo navajamo glede na tematiko): F. Fissinger, *Der Türkenprung*, Carniola, III, 1841, str. 21–23, 25–26).

Enako vlogo kot leposlovna so imela tudi glasbena dela, tako junaška igra s petjem in melodramo »Juran in Sofija ali Turki pri Sisku« J. Kukuljevića (napeve je zložil V. Valenta, instrumentalni J. Schantl), ki je bila v Ljubljani uprizorjena leta 1872, glej D. Cvetko, *Začetki slovenske odrske glasbe*, *Dokument Slovenjskega gledališkega muzeja*, tretja knjiga, Ljubljana 1967, str. 140; igra sama je bila v slovenski jezik prevedena in tiskana že leta 1850 (oglas za to delo v *MHVK*, str. 54); od tristoletnic zmage pri Sisku je A. Foerster »zložil iz narodnih pesmij »Kranjsko slavnostno koračnico«, Ljubljanski zvon, XIII, 1893, str. 445.

⁴⁰ To poudarja tudi J. Parapat v uvodu dela o turških bojih, ko pravi, da domovino »bodememo tem gorkeje ljubili. Čim boljše poznamo njo in zgodovino njenih sinov«, *LMS*, 1871, str. 3.

⁴¹ Tu mislimo na delo, ki se le posredno dotika turških bojev v 15. stoletju: S. Vuga, *Erazem Predjamski*, 1–3, Ljubljana 1984 (druga izdaja).

zgodbe so izhajale od leta 1930 do 1932 v listu Naš rod ter v mesečnikih Žika in Zadrugar, v knjižni obliki pa prvič leta 1949).

Na koncu omenimo še zgodovinsko (politično) publicistiko, ki obravnava kot eno izmed faz slovenske zgodovine tudi »turško obdobje«. Tovrstna literatura naj bi imela funkcijo, dajati interpretacijo nekega obdobja v zgodovinskem razvoju na stvarni podlagi (pozitivnem znanju), oziroma naj bi ugotavljala, kakšen je bil pomen obdobja v zgodovinskem razvoju. Vendar pa se ponavadi zrcali v takih interpretacijah določen političen interes (ideologija), zato stvarna podlaga (pozitivno znanje) služi zgolj utemeljevanju tega interesa. S tem postane razlaga enostranska in dobi le navidezno objektivnost, stvarne podlage po postanejo nestvarne, pozitivno znanje pa neznanje. V našem primeru je tako izražen predvsem odnos med Slovenci (podložniki) in Nemci (fevdalci) v času turškega pritiska in nemška brezbržnost za zaščitenost slovenskega kmeta. Ne glede na to, da le delno drži trditev o prepuščenosti kmeta samemu sebi, je zmotna tudi interpretacija, ki postavlja odnos na narodno osnovo. Odnos med krščanskim prebivalstvom takrat opredeljuje socialni status (podložnik : fevdalec) in ne narodna pripadnost, pa čeprav se ta pokriva s socialnim statusom.⁴²

Posledice turških vpadov in prisotnost turške problematike v omenjeni raznovrstni literaturi so sooblikovale v zavesti slovenskega prebivalstva podobo o »Turkih« kot o zastalem prebivalstvu na nizki civilizacijski stopnji, ki je bilo po svojih hotenjih in čustvovanju slovenskemu prebivalstvu, težečemu v zahodnoevropski kulturni prostor, tuje in sovražno. Obenem so Slovenci v 19. stoletju, s to razvito protiturško tradicijo, simpatizirali z vsakim protiturškim uporam ali protiturško vojno ter obsojali zunanjo politiko vsake evropske države, ki se je postavljala na turško stran in skušala ohranjati turško oblast na jugovzhodu Evrope.⁴³ Beseda »Turek« se je z različnimi epitetonami uveljavila kot kletvica ali kot ime za človeka, do katerega ne izražamo naklonjenosti; v političnem žargonu pa je dobil izraz »krvoločni Turek« tudi razredni prizvok in je pomenil lahko tudi domačo izkoriščevalsko gospodo.⁴⁴

Zusammenfassung

SLOWENISCHE HISTORIOGRAPHIE ÜBER DIE TÜRKENEINFÄLLE UND DIE ENTSPRECHENDEN ABWEHRMAßNAHMEN

Vasko Simoniti

Sowohl slowenische als auch andere Historiker zeigten bereits sehr früh Interesse für die Probleme der Türkeneinfälle und der entsprechenden Abwehrmaßnahmen. Wir können behaupten, daß kaum ein Buch oder eine Abhandlung über die slowenische Geschichte des 15. und des 16. Jahrhunderts dieser Problematik ausweicht. Neben dem Anführen jugoslawischer und ausländischer Bibliographien ver-

⁴² Tako interpretacijo zasledimo delno pri D. Lončar, *Socijalna zgodovina Slovencev* — objavljeno v knjigi L. Niederle, *Slovanski svet*, Ljubljana 1911, str. 177—244 (o pomenu turških vpadov, str. 199—204); prevedeno tudi v angleščino *The Slovenes: A Social history* (From the Earliest Times to 1910), Cleveland, Ohio, American Yugoslav Printing & Publishing Co. 1939 (o pomenu turških vpadov, str. 26—30); boli pa je to prisotno v delu E. Kardelj (*Sperans*), *Razvoj slovenskega narodnega vrašanja*, Ljubljana 1970 (tretja izdaja), str. 197—198. Na tem mestu omenjamo še delo J. Javoršek, *Kako je mogoče*, Maribor 1978 (tretja izdaja), ki ga na kakšno drugo mesto ne moremo uvrstiti, se pa tudi dotika te problematike v zgoraj navedenem smislu, le da v tej esejistično izpovedni prozi romantično pojasnjevanje obdobja turških bojev ne presega razmišljanja druge polovice 19. stoletja, str. 145—147.

⁴³ V. Melik, *Zgodovinska tradicija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, str. 211—222; P. Lukovič, *Slovenci i bugarski aprilski ustanak protiv Turske 1876. godine*, ZČ. 40. št. 1—2, 1986, str. 15—83; V. Melik, *Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-tih in 80-tih let 19. stoletja*, ZČ. 1986, str. 451—454.

⁴⁴ Slovenska kmečka stranka v dvajsetih letih 20. stoletja s tem izrazom označuje predstavnike velekapitala. M. Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev, razprava v knjigi: Slovenci v desetletju 1918—1928*, Zbornik razprav in kulturne, gospodarske in politične zgodovine, uredil Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 364.

sucht der Beitrag auch eine möglichst vollkommene Literaturübersicht zu liefern, die dieser Problematik in Slowenien gewidmet ist. Im Beitrag wird die Literatur über die Organisation der Türkenabwehr nach einzelnen Komplexen, wie sie von den militärischen Organisationen seinerzeit festgelegt wurden, behandelt und ausgewertet. Der Beitrag erfaßt auch die historische (politische) Publizistik, in der die »Türkenzeit« als eine Phase der slowenischen Geschichte erörtert wird, sowie das Echo, das die Kämpfe mit den Türken in den slowenischen Volksliedern und der Kunstprosa gefunden haben.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — **4000 din**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — **2800 din**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — **12.000 din**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. — **8000 din**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907. Ljubljana 1988, 88 strani. — **8000 din**

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

Franc Rozman

STALIŠČE SLOVENSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE
DO BALKANSKIH VOJN

Balkanske vojne so imele velik odmev v slovenski publicistiki in tako tudi v socialistični. Uradno glasilo JSDS, dnevnik Zarja, je od izbruha prve balkanske vojne namenjala dogajanjem na Balkanu veliko pozornosti in prostora, pisala pa je bolj umirjeno in z manj nacionalistične evforije kot glasila SLS in liberalne stranke Slovenec, Slovenski Narod in Dan.¹ Stališče do dogajanja na Balkanu je bilo seveda v skladu s politiko socialnodemokratske stranke, politiko, ki se je izoblikovala po eni strani od aneksije Bosne in Hercegovine na ljubljanski konferenci s tivolsko resolucijo novembra 1909 v Ljubljani in na drugi strani s stališčem prve balkanske konference januarja 1910 v Beogradu.

Tik pred izbruhom sovražnosti je Zarja v uvodniku zapisala, da mora avstrijsko ljudstvo zahtevati od vlade, da skuša z vsemi silami preprečiti izbruh vojnega požara na Balkanu. »Mir je naš interes. Nesrečna aneksija Bosne je izučila avstrijsko ljudstvo, da nima nič iskati na Balkanu. Ves Balkan ni vreden koščic avstrijskega soldata.«² Že naslednjega dne je Zarja objavila novico, da so bolgarski socialisti proti vojni in da so vojni navdušenci zabodli strankinega tajnika Vlasova.³ V naslednjih dneh je objavila tudi protivojna stališča in izjavo srbske socialne demokracije ter izjavo skupne eksekutive avstrijske socialne demokracije Delavstvu vseh narodov v Avstriji, ki jo je za JSDS podpisal Melhior Čobal,⁴ s stališčem, ki ga je potem vseskozi zastopala in ki ga je najkrajše mogoče povzeti v treh parolah: Roke proč od balkanske vojne, Balkan balkanskim narodom, ohranitev miru.

Od vsega začetka je Zarja pisala tudi o težavah, ki so zadele prebivalstvo ob izbruhu vojne in skušala bralcem predočiti strahote vojne: pomanjkanje, lakoto, vojne grozote in trpljenje civilnega prebivalstva, z jasnim namenom, da bralcem pokaže tudi drugo plat, ki so jo meščanski listi zanemarjali. Že prve dneve vojne piše Zarja, da »poljski sadeži gnijejo na polju, ker so vsi moški odšli k četam. Kadar bo mobilizacija končana, bo ostal Belgrad brez moških. Srbski trgovci so zelo prizadeti, ljudje jemljejo denar iz bank, vrednost denarja pada, električna in cestna železnica sta morali omejiti promet. Manjka že uslužbencev v gostinstvu.«⁵ Že naslednjega dne je objavljeno poročilo nekega Slovenca iz Srbije, ki govori o veliki draginji v bolgarskem glavnem mestu, kjer se je moka podražila od 22 na 50 frankov vreča, kruh od 0,25 na 0,40 franka, opanki pa od 5 celo na 10 do 15 fr.⁶ Čez nekaj mesecev je podoben dopis iz Sofije govoril, da so razmere še vedno strašne. »Sedaj je skoraj še huje, kakor pa je bilo ob začetku vojne. Vlada lakota, mraz in pomanjkanje.«⁷ Povsem drugačnega mnenja so bili vojni poročevalci iz Vranja, ki so pisali, da »se že dela tema od samih svinj in kokoši, ki korakajo po cestah in okrog najbornejše koč. Jabolka, slive so neverjetno poceni, prav tako zelenjava. Najlepše pa je grozdje, jagode kakor orehi, okus izboren. Ducat jajc velja 24 vinarjev, pišče 50 vinarjev, gosi ali prase poldrugo krono.«⁸

¹ Doslej o tem najizčrpnejše Dušan Biber, Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912—1913, v Istorija XX veka I, Beograd 1959, str. 285—324.

² Zarja, št. 398, 2. 10. 1912.

³ Zarja, št. 399, 3. 10. 1912.

⁴ Zarja, št. 403, 8. 10. 1912 in št. 408, 14. 10. 1912.

⁵ Zarja, št. 400, 4. 10. 1912.

⁶ Zarja, št. 401, 5. 10. 1912.

⁷ Zarja, št. 479, 10. 1. 1913.

⁸ Zarja, št. 435, 15. 11. 1912.

Že prvi mesec vojne se je pojavilo na straneh Zarje prvo poročilo o gospodarskih posledicah balkanske vojne pri nas. Najprej je izšlo poročilo, da je okrog sto srbskih rudarjev, ki so bili zaposleni v rudniku na Dobrni, odpotovalo domov, ker so bili poklicani pod orožje, čez slabe tri tedne pa je poročilo z Jesenic, da dela mnogo delavcev v tvornicah KID že nekaj časa samo po tri ali štiri dni na teden, ker se je prekinil izvoz železnih izdelkov na Balkan.⁹ Čez dober mesec pa je v članku Blagoslov vojne na Balkanu zapisano, da se kaže tudi pri nas vojna z vsemi svojimi groznimi posledicami. V Ljubljani npr. vlada v nekaterih strokah taka stagnacija, kakršne že dolgo ni bilo. »Posebno huda kriza je v stavbni obrti in tudi brezposelnost je tu največja. Mizarska podjetja odpuščajo delavce v velikem številu, doma pa so skrajšala delovni čas za več ur na dan. Hudo prizadeta je železna industrija na Gorenjskem, ki je producirala velik del za balkanski trg. Dolenjski drvarji letos ne morejo v šume na jug. Kaj čuda, da vlada tudi v trgovini veliko mrtvilo.«¹⁰ O tej problematiki sta izšla dva članka, ki pravita konec februarja 1913, da je na Jesenicah vsled balkanske vojne veliko pomanjkanje in na nekaterih oddelkih delajo delavci le po 3 ali 4 dni v tednu. »Zaslужek se je skrčil na tretjino, v mnogih slučajih celo za polovico. Mnogo delavcev je zapustilo Jesenice, nekateri so se obrnili v Ameriko, drugi so se razkropili s trebuchom za kruhom na vse vetrove po svetu. Več delavcev pošlje industrijska družba prihodnji teden v Škedenj v novo valjarno.«¹¹ Prav v tistih dneh je izšel tudi članek v Slovenskem Narodu, ki pravi: »Zadnje čase se je obilo tovarniških delavcev napotilo v Ameriko. Vzrok temu je slab zaslužek in pomanjkanje dela. Pri tem pa trpi trgovina, obrtniki itd. Tako slabo še ni bilo na Savi, kot je sedaj. Veliko družin se je moralo podati na dom svojih staršev, da prežive tam sebe in otroke. Preteklo leto je bilo okoli 600 delavcev manj na Savi in letošnje leto odide še več delavcev.«¹² Kakšne so bile dejanske posledice balkanske vojne za slovensko gospodarstvo, bo treba še raziskati.

Medtem ko so se glasilo SLS Slovenec kot tudi liberalna Slovenski Narod in Dan zavzemali za razdelitev Albanije med Srbijo in Grčijo in večkrat zapisali tudi vulgarne šovinistične psovke na račun Albancev, je Zarja nastopala za avtonomijo Albanije, deloma že pred kongresom druge internacionale v Baslu konec novembra 1912, po njem pa toliko bolj jasno in nedvoumno. Večkrat pa je tudi nastopila proti stereotipu o Albancih kot divjem, krvoločnem ljudstvu, ki ni sposobno za narodno samostojnost, kar je bilo stališče Slovenca. Tako je Zarja o Albancih prvič zelo pozitivno pisala 23. oktobra 1912. »Velika škoda je, da so v teh težkih časih Arnavti razcepljeni, eni bodo s Srbijo in Črno goro, drugi s Turčijo, a tretji oni, ki stoje pod vplivom Italije in Avstrije — ne bodo ne tu ne tam. To jih raztroji in upropasti njihovo stvar. Lahko bi izkoristili te nepravilike in splošno zadrego, da proklamirajo avtonomijo Albanije in da se nacionalno konstituirajo. Tako svež in jeder narod, ki ni tako divji, kakor se misli o njem, ki začenja sprejemati vase svetovno kulturo, ki ima vse predpogoje, da se razvije in ki ima svojih 19 listov, je imel pravico do zedinjenja in do samouprave. Razcepljen ne doseže ne zedinjenja, ne samouprave. Namesto, da bi bil zedinjen, bo razkosan in namesto samouprave dobi tuje vlade. A zedinjenje in samouprava Albanije bi bila potrebna tudi zaradi ostalih balkanskih narodov. Prej bi dosegli balkansko federacijo, nego, če se Albanija razcepi in z razcepljenjem Albanije se otežuje položaj ostalim balkanskim narodom.«¹³ Pa spet v Pismu iz Srbije: »V Belgradu je iz leta v leto več Arnav-

⁹ Zarja, št. 417, 24. 10. 1912.

¹⁰ Zarja, št. 448, 30. 11. 1912.

¹¹ Zarja, št. 508, 13. 2. 1913 in št. 517, 24. 2. 1913.

¹² Slovenski narod, št. 44, 22. 2. 1913, gl. tudi Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918, III. str. 192 ter opomba prav tam, str. 337, da Ivan Mohorič v svoji knjigi Dva tisoč let gorenjskega železarstva o tem ne navaja podatkov.

¹³ Zarja, št. 416, 23. 10. 1912.

tov, pošten, častivreden svet. V Belgradu se gode različni zločini, tatvine, ubo-
ji, ali doslej ni niti en Arnavt odgovoren zanje. Da obstoja z Arnavti kombi-
nacija, da jim je priznana zedinjenje in avtonomija, bi mi v balkanski koope-
raciji igrali vidno in važno vlogo, a balkanska vojna bi bila krajša in mnogo
manj krvava. Tako pa, ne le prezirani in prezrti od zveznih držav, temveč tudi
razkosani v njih načrtih, so se dvignili, kakor človek v silobranu. Srbska voj-
ska na primer ima opravka sedaj samo z odporom Arnavtov, a ta odpor je
žilav in oster. Arnavti so kakor razljučeni levi, kakor gnezdo sršenov, brez-
obzirno hite v boj in brez posebnih ceremonij umirajo ali tudi svojemu na-
sprotniku ne prizanašajo z udarci.¹⁴ To je bilo zapisano ob bojih na Kosovu,
ko so se nekateri Albanci dvignili proti Turkom, drugje spet pa proti Srbom
in v tistih dneh zaradi različnih poročil še ni bila jasna situacija. Dober teden
pred kongresom v Baslu pa je pisala Zarja v članku Vojni hujskači že povsem
jasno o pravici do avtonomije Albanije: »Arnavti, jeder, svež in čvrst narod
na Balkanu imajo kakor vsak drug narod na svetu nedvomno pravico do držav-
ne samostojnosti. Ne le v interesu Arnavtov, temveč tudi na korist balkanskega
miru, na korist kulturnega in gospodarskega razvoja v balkanskih predelih je,
da dosežejo Arnavti ob likvidaciji evropske Turčije državno samostojnost in
neodpušljiva hiba balkanskih držav, ki so otvorile krvavi ples z devizo: Bal-
kan balkanskim narodom, ki so započele vojno s pretvezo, da hočejo osvoboditi
svoje rojake izpod turškega jarma, najhujša napaka balkanskih držav bi bila,
da po svojih uspehih poteptajo živo načelo narodne osvoboditve, da podjarmijo
in pri živem telesu razkosajo in raztrgajo narod, ki je kot drugi sposoben za
razvoj in ki bi raztelesen bil neusahljiv izvirek stalnega nepokoja na Balkanu,
zapreka mirnemu razvoju civilizacije . . . Drugo vprašanje pa je, če je Avstrija
poklicana biti varuh albanske avtonomije, kajti ne svobodna Albanija, temveč
zasužnjena Srbija, to je cilj naših vojnih hujskačev.«¹⁵

V tem času je bila za slovenske socialne demokrate Makedonija bolj geo-
grfski pojem kot pa dežela poseljena z Makedonci. Zavedali so se etnične
mešanosti makedonskega ozemlja in prav zato so se tudi zavzemali za balkan-
sko federacijo, ker naj bi se le v njej mogli zainteresirani narodi sporazumeti
in bi zavladal nacionalni mir. O narodnostni sestavi stare Srbije in Makedo-
nije je Zarja objavljala podatke, ki jih je povzemala po Cvijičevih raziskavah.¹⁶
Najbolj temeljito in sistematično se je s tem vprašanjem ukvarjal Henrik
Tuma, ki je v svojem predavanju, ki ga je imel pod naslovom Slovenska soci-
alna demokracija in balkanska vojna v Ljudskem odru v Trstu in ga je obja-
vila Zarja, znaten del govora posvetil prav geografskemu in narodnoetničnemu
položaju na Balkanu ter v Makedoniji in dejal: »V Makedoniji se pretikata in
prehajata eden v drugega srbski in bolgarski element. Arnavti so raztreseni po
celi Makedoniji ter so zasedli in poarnavtili večji del stare Srbije. Segajo tik
do meje Črne gore in Skadersko jezero je od treh strani arnavtsko. Po južnem
Macedonskem živi zdržema Turek. Narodno čustvo je izven mest po večjem le
malo razvito. Pri Arnavtih in velikem delu Srbov in Bolgarov je živa bolj ple-
menska zavest . . . Glede Makedonije si Srbi in Bolgari tudi danes niso na ja-
snem. Za balkanski polotok ne more veljati teritorialni, ampak edino le perso-
nalni princip narodne avtonomije. To izvršiti se da le potom avtonomije občin
in to je eminentno politično kulturne in težek problem. Zato je edino pravo
stališče in rešitev balkanskega problema ono, katero je zavzela balkanska so-
cialno demokratska konferenca, to je, da imajo stremeti vse balkanske narod-
nosti po federativni republiki.«¹⁷ Tuma je o tej, za tisti čas zelo pomembni
tematiki govoril še v Ljubljani v Mestnem domu 14. decembra 1912. Preda-
vanje je organiziralo društvo Vzajemnost in poročevalec je zapisal, da »je bila

¹⁴ Zarja, št. 418, 25. 10. 1912.

¹⁵ Zarja, št. 434, 14. 11. 1912.

¹⁶ npr. Zarja, št. 421, 29. 10. 1912.

¹⁷ Zarja, št. 424, 2. 11. 1912.

udeležba prav lepa, škoda, da ni bila še večja.«¹⁸ Predavanje samo je najbrže povsem identično s tržaškim, pokazal pa je Tuma še tudi nekaj etnografskih zemljevidov. Opozoril bi, da ni razkoraka v videnju personalne avtonomije in federaliziranem balkanskem polotoku, kot se to zdi Francetu Klopčiču,¹⁹ saj je Kristanov koncept izhajal ravno iz takšnih, etnično sila premešanih področij, začetek uporabljanja nacionalnega katastra v Galiciji 1913 pa še ni dovolj opazen in proučen. Tuma je nekoliko revidiral svoje stališče v anketi o jugoslovanstvu goriške Vede, ko je zapisal, da »šteje za posebno narodnost tudi macedonske Slovence, ki so pa po zgodovinskih dogodkih in vsled menjajočega se naseljevanja Srbov in Bolgarov prežeti po teh vplivih tako, da se prištevajo filologično zdaj Srbom, zdaj spet Bolgarom.«²⁰ To pa je bilo tudi najdlje v mišljenju slovenskih socialistov, kaj so Makedonci, ali so svoj narod ali ne. Tuma si je s svojim prodornim umom in z vso akribijo skušal ustvariti jasne pojme, kar je bilo seveda zelo težko. Spomnimo se samo, kako sta v Der Kampf dokazovala Srb Dušan Popović in Bolgar Janko Sakasov, da so Makedonci bodisi Srbi, bodisi Bolgari, samo Makedonci ne.²¹ Tuma je Makedonce skoraj imel za poseben narod, mislim pa, da ne tako brezpogojno kot to misli Klopčič.²² Vsekakor pa lahko zatrdimo, da so bili bralci, ki so prebirali Zarjo, kot solidno seznanjeni z dogodki v Makedoniji in z etnografskim, političnim in zgodovinskim razvojem tega območja tako v zgodovini, kakor tudi sočasno.

Od konca oktobra 1912 so se v Zarji pojavljali dopisi posebnega poročevalca, socialnega demokrata iz Sarajeva Sretena Jakšića, ki je pisal tudi za Glas slobode in Slobodno Riječ, ki pa je bil že sredi novembra izgnan iz Beograda, ker je pisal premalo srbsko in preveč poudarjal potrebo po miru,²³ ki pa je nekajkrat vendarle zastopal zelo prosrbsko stališče na škodo Albancem. Tako je npr. pisal, da so vsi na Kosovem hudi na Arnavte, ker niso izpolnili nad (srbskih namreč, da bodo prestopili na stran Srbije, ki jim je dala tudi nekaj orožja: op. F. R.) in da je postopanje napram njim zato brezobzirno.²⁴ Pisal je tudi o nekontroliranem maščevanju v Skopju in se strinjal z besedami nekega oficirja, da je čas, da se uvedejo oblasti in da se kaznuje in ubija po predpisih, ne pa kar tako, brez predpisov.²⁵ Že nekaj prej je Zarja pisala o represalijah srbske vojske v Skopju. Najprej je povzela poročilo Slovenca, ki je citiral Lokalanzeiger in njegovo pisanje, da Srbi na tisoče Arnavtov postrelijo ter da ranjeni Arnavti s sklenjenimi rokami prosijo zdravnike, naj jih ne odpuste kot ozdravljene, ker jih potem čaka smrt. Temu citatu je dodal Slovenec naslednji »evangeljski dostavek, ki bi se Kristus jokal nad njim«, kakor pravi Zarja: »Tudi če bi to bilo res, zadeva arnavtske roparske bande le zaslužena kazen, ne le zavoljo svojih kraj, ropov in umorov, temveč i zaradi izdajalskega obnašanja nasproti srbski armadi.« Zarja komentira to Slovenčevo stališče s stavkom: »Hujšo sirovost si je težko predstavljati.«²⁶ Že v naslednji številki pa je tudi posebni poročevalec Zarje iz Skopja zapisal, da prebivalstvo Skopja ne hodi mnogo na ulice, ker je oplašeno in nezadovoljno, da so prišli Srbi, ker v Skopju je komaj 3000 Srbov (od 65.—80.000 preb.), ostali so Bolgari, Turki, Arnavti in Grki.²⁷

Jakšić pa očitno ni bil edini informator z balkanskega bojišča. Oglašali so se tudi drugi v obliki pisem, včasih pa so prevajali tudi tuje dopisnike, tako npr. urednika Arbeiter Zeitung Huga Schulza, ki se je nekajkrat oglasil iz Pi-

¹⁸ Zarja, št. 461, 16. 12. 1912.

¹⁹ Gl. France Klopčič, Slovenska socialna demokracija in makedonsko vprašanje pred prvo svetovno vojno, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 11—12, Ljubljana 1971—1972, str. 289.

²⁰ Veda III, 1913, str. 358. Klopčič v svoji razpravi izpušča odvisni stavek.

²¹ Gl. Dušan Popović, Um Makedonien, Der Kampf, št. 10/11/12, 1917, str. 334—343, Janko Sakasoff, Die Wahrheit über Makedonien, Der Kampf, 11, str. 3, 1918, str. 160—175.

²² Klopčič, prav tam.

²³ Zarja, št. 433, 13. 11. 1912.

²⁴ Zarja, št. 432, 12. 11. 1912.

²⁵ Zarja, št. 431, 11. 11. 1912.

²⁶ Zarja, št. 429, 8. 11. 1912.

²⁷ Zarja, št. 430, 9. 11. 1912.

rota.²⁸ Zarja je prevajala tudi dopise, pisma ali članke Triše Kaclerovića, Dragiše Lapčevića, Bolgara Partanova, nepodpisane socialne demokrate ali pa članke s psevdonimi.²⁹ Omeniti je vsekakor serijo člankov Otta Bauerja, ki jih je Zarja prevedla pod naslovi Boj za Makedonijo,³⁰ Narodnoosvobodilni boj in velesile,³¹ Balkanska zveza,³² Avstrija in Rusija,³³ Boj za Albanijo³⁴ ter Nemško angleško nasprotstvo.³⁵ Članke sta prevajala R. T. in J. G. ... c. Nisem mogel ugotoviti, kdo se skriva za tem psevdonomom. Tudi Naši zapiski, ki so bili revija slovenskih socialnih demokratov in masarykovcev, čeprav ne ravno uradna revija stranke, je objavila nekaj prispevkov vidnih srbskih in hrvatskih ter bosanskih socialnih demokratov o balkanski problematiki v letih 1912 in 1913. S članki so sodelovali Juraj Demetrović, Sreten Jakšić, Dragiša Lapčević, Živko Topalović, Dimitrije Tucović, ponatisnili pa so tudi članek iz bolgarskega Ra- botniškega vestnika.

Med protivojnimi shodi, ki jih je ob balkanskih vojnah prirejela JSDS, je bil glede na obseg, ki mu ga je dodelila Zarja, največji v Trstu 17. novembra 1912 v tržaškem delavskem domu, ki mu je predsedoval Ignac Mihevc, glavni govornik pa je bil Ivan Regent. Ostali govorniki so bili Italijan Ferri, Rudolf Golouh, Andrej Bahun, Lipošič in sodružica Gornikova. Po poročilih sodeč je shod lepo uspel, govorniki pa so v skladu s politiko stranke nastopali proti vojni, sprejeli resolucijo, naj se vojna čim hitreje konča in Balkanski polotok preoblikuje v konfederativno republiko.³⁶

Slovensko meščansko časopisje je ob izbruhu sovražnosti v prvi balkanski vojni pisalo precej vojno hujskaško in povzdigovalo sveto vojno krščanstva proti islamu, na kar je Zarja odgovarjala predvsem s prikazovanjem vojne morije in strahotami tako za vojake kot civilno prebivalstvo, kar vojna vedno prinese. Včasih pa je tudi na sarkastičen način opozarjala na različne netočnosti v pisanju meščanskih listov. Tako je npr. v članku Klerikalna vojna blaznost Zarja citirala članek v Hrvatskem dnevniku, glasilu sarajevskega katoliškega škofa Stadlerja, kjer je rečeno: »Katoliki se morejo najmanj veseliti srbskih uspehov na Balkanu, ker je katolikom mnogo bolje na Balkanskem pod turškim gospodstvom kakor pod srbskim.« Zarjo je zanimalo, kdo je boljši izvrševalec Kristusove oporoke, dr. Stadler ali dr. Jeglič, ki blagoslavlja morijo na Balkanu.³⁷ Že dan kasneje je Zarja objavila še ironičen članek k poročilu v krščansko socialni Reichspost, ki je javila, da se je v srbsko vojno priglasilo že več desettisoč slovenskih prostovoljcev. Zarja meni, da bi jih vsaj toliko ustrezalo krvavemu vojnemu navdušenju slovenskega klerikalnega in liberalnega časopisja. Nadalje pravi, da v Ljubljani »vemo samo za nameravani odhod karikaturlista Hinka Smrekarja, ki je vsled liberalizma liberalnega glasila izgubil veselje do življenja. Boj s Turčinom se mu zdi mikavnejši in zabavnejši nego z ljubljanskimi zeloti, zato se pridruži srbski vojski.«³⁸ Razen enega navajanja prostovoljcev pa Zarja o tem ni več pisala.³⁹

Po sklenitvi premirja v prvi balkanski vojni 4. decembra 1912 so se že kazali obrisi nove razdelitve interesnih sfer, pa tudi že kali spora, zaradi katerega je nato prišlo do druge balkanske vojne. Zarja je spremljala poteze avstrijske diplomacije, ki jih je imela za zgrešene. »Politika, ki je ubirala pot proti Solunu in gledala v duhu avstrijske garnizije po balkanskih mestih, je

²⁸ Npr. Zarja, št. 646 in 647, 31. 7. in 1. 8. 1913.

²⁹ Npr. Šumadinac, Zarja, št. 605, 13. 6. 1913.

³⁰ Zarja, št. 439 in 447, 20. in 29. 11. 1912.

³¹ Zarja, št. 448, 30. 11. 1912.

³² Zarja, št. 449, 2. 12. 1912.

³³ Zarja, št. 450, 3. 12. 1912. Članek je v celoti izšel v Der Kampf, v novembrski številki 1912, v slovensčini je bil skoraj v celoti zaplenjen.

³⁴ Zarja, št. 464 in 465, 19. in 20. 12. 1912.

³⁵ Zarja, št. 470 in 471, 28. in 30. 12. 1912.

³⁶ Zarja, št. 438, 19. 11. 1912.

³⁷ Zarja, št. 408, 14. 10. 1912.

³⁸ Zarja, št. 409, 15. 10. 1912.

³⁹ Zarja, št. 434, 14. 11. 1912.

bila zgrešena. Usoda je okrepčala naše sosede. Tam so, kjer so. Prepoditi jih ne moremo, požreti jih ne moremo. Živeti moramo v soseščini. Ako ima naša diplomacija kaj sposobnosti, naj poskrbi, da bo to življenje ugodno, da dosežemo zdravo, dobro razmerje in da ne bomo v večnem strahu zaradi jutrišnjega dne. To je naša balkanska naloga, vse drugo je od muh.«⁴⁰ Glasilo JSDS je februarja 1913 nastopilo tudi proti velikemu angažiranju habsburške monarhije za Albanijo, da bi Srbiji preprečili dostop do morja. V članku Mars pleše kankan je Zarja pisala: »Velika, srednja, mala Albanija: kaj nas briga, kakšna naj bo katera; Skader, Prizren, Janina, kaj nas skrbe ta mesta, o katerih večina Avstrijcev niti ne ve, da so na svetu. Naši fantje in možje so več vredni od vseh teh gnezd in od vse te Albanije, ki ni podala doslej niti najmanjšega dokaza, da ima sploh kaj sposobnosti za življenje. Tudi zmagoviti balkanski narodi ne bodo dosegli vsega, po čemer hrepene in zadovoljni bodo morali biti s tesnejšimi mejami, nego jih je risala njih domišljija. Kakšni bogovi so pooblastili nas, da bi ravno Albancem ustvarjali državo, kakršne niti sami ne zahtevajo vsi in da bi za albanske meje prelivali kri svojih narodov? Kdo je pooblastil ravno nas, da bi protežirali s svojimi vojnimi zbori Albance, ako niti svojih narodov nismo znali zadovoljiti?«⁴¹ Iz drugega članka pa je razvidno, da se je socialna demokracija zavedala bizarnosti položaja na Balkanu in skušala doseči vsaj sklic druge konference socialno demokratskih strank balkanskih narodov, do česar pa ni prišlo. Zarja je pisala: »Z razmerami na avstroogrskem jugu se bodo morali boriti vsi odločujoči faktorji v monarhiji in jugoslovansko vprašanje se približuje akutnemu stadiju. Tako, kakor je sedaj, ne more ostati na noben način... Izvrševalni odbor hoče predlagati, da prevzame naša stranka iniciativo za drugo jugoslovansko konferenco, na kateri bi se s hrvaškimi in srbskimi sodrugi iz druge polovice monarhije ter iz Bosne in Hercegovine posvetovali o delu, ki bo potrebno in o skupnem nastopu.«⁴² Še hujšo obsodbo avstrijske zunanje politije je Zarja zapisala v začetku aprila 1913 v članku Naša balkanska politika, kjer pravi med drugim: »V resnici pa ima vsa naša balkanska politika tako lice, kakor da si hočemo tam po sili napraviti same sovražnike. Od začetka vojne smo delali na Balkanu same neumnosti. Delali smo jih seveda tudi prej. Naša trgovinska politika napram Srbiji je bila: s čisto avstrijskega stališča — vedno trapasta. Kar je uganjala naša diplomacija v zvezi z zagrebško »veleizdajniško« afero v Beogradu, je bilo — ne glede na moralno kvalifikacijo — blazno. Ali ko je razvoj balkanske vojne pokazal, da dobivamo na jugu sosede, ki bodo nekaj šteli, je bil čas, da bi se bili popravili stari grehi in da bi si tam doli pridobili kaj simpatij. Če ima grof Berchtold balkanke narode rad ali ne: to je brez pomena, saj še doma nihče ne vprašuje za njegovo ljubezen. Ali simpatije balkanskih narodov potrebuje avstrijsko gospodarstvo in minister za zunanje zadeve ima prekleto dolžnost pospeševati gospodarske interese svoje države.«⁴³ Na novo delitev interesnih sfer, tako političnih in gospodarskih, pa je Zarja opozorila v članku Novi Balkan. »... Diplomatični izraz Balkan balkanskim narodom pomeni v brezfrazastem, navadnim ljudem razumljivem jeziku: neturški Balkan pod varuštvom kapitalističnih evropskih velesil. Jedro največjih nasprotij v Evropi je konkurenca nemške industrije in trgovine z angleško industrijo in trgovino... Vse ljubosumnosti med Francijo in Nemčijo, med Avstrijo in Rusijo so sekundarnega pomena v primeri s svetovno trgovsko tekmo Anglije in Nemčije.«⁴⁴ Tik pred sklenitvijo miru v Bukarešti 10. avgusta 1913 je Zarja še enkrat pisala o avstrijski balkanski politiki, kjer je v istoimenskem članku med drugim zapisala: »Okrepčan Balkan bi bil imeniten trg za našo industrijo

⁴⁰ Zarja, št. 503, 7. 2. 1913.

⁴¹ Zarja, št. 513, 19. 2. 1913.

⁴² Zarja, št. 514, 20. 2. 1913.

⁴³ Zarja, št. 552, 9. 4. 1913.

⁴⁴ Zarja, št. 564, 23. 4. 1913.

in enako imeniten rezervar za naše aprovizijske potrebe. Tak Balkan bi kot zaveznik dosegel vrednost, ki bi zaslužila, da jo poplačamo z odkritim prijateljstvom. In njegovo prijateljstvo bi se lahko dobilo, ker tudi zanj ne bi imel nihče toliko zavezniške vrednosti kolikor soseda Avstrija. Tukaj bi bila za nas velika zgodovinska naloga. Namesto načela divide et impera načelo združevanja! Odpovedati bi se morali seveda imperialističnim težnjam in stremljenju po kakšni hegemoniji, prevzeti po vlogo poštenega svetovalca in po potrebi posredovalca, kar bi se sijajno izplačalo, ker bi bil tedaj uspeh balkanskih narodov tudi naš uspeh in njihova moč tudi naša moč.⁴⁵

Ob izbruhu druge balkanske vojne se je Zarja še enkrat zavzela za balkansko zvezno državo in v članku Nova vojna na Balkanu zapisala: »Za svobodo balkanskih narodov ne bi bilo nikjer toliko prostora, kolikor v tesni balkanski zvezi, v kateri bi meja med Srbijo in Bolgarsko pomenila prav toliko kolikor meja med Hrvatsko in Slavonijo ali med Dolenjskim in Notranjskim. Za neodvisnost balkanskih narodov ne bi bilo nikjer toliko garancije, kolikor v balkanski zvezi, ki bi bila prava velesila. Ali v tej zvezi bi bili Petri in Ferdinand in Konstantini dekoracije brez posebnega pomena. In zaradi poželjivosti teh imperativnih gospodov se morajo balkanski narodi še enkrat klati in uničevati... Jasno mora biti sedaj tudi kratkovidnemu, da se Balkan ni osvobodil z balkansko turško vojno. Tudi če se iz sedanjih bojov izleže prava vojna, ne prinese nikomur svobode. Za osvoboditev naroda je treba drugačnih pogojev. Balkanski narodi jih bodo že še spoznali, le krvavo drag je ta študij. Ali grenke izkušnje jim bodo pokazale, da je narodna svoboda le v sili ljudstva utemeljena. Šele kadar zmagata to prepričanje, bo tudi Balkan svoboden.«⁴⁶

Ob izbruhu sovražnosti druge balkanske vojne so slovenski socialni demokrati še bolj kot prej obsojali prelivanje krvi in bratomorni boj. Tako je Zarja npr. v članku 50.000 žrtev pisala: »Lumpi, ki zagovarjajo to trikrat prokleta vojno in dajejo brezvestnim šovinističnim hujskačem potuho, se pa še repenčijo, ako jim stopi človek na kurja očesa! Ta zalega gobezda v imenu nekakšnega slovanstva. Tisoče in tisoče pobitih bratov bo pa nadomestila nemara s svojim slovanskim gobcem.«⁴⁷ Zarja je še posebej obsodila nastop Romunije, ki je vstopila v vojno, ko je videla, da lahko kaj iztrži od Bolgarije. Prav tako je posvetila precej pozornosti vojnim krvoločnostim.⁴⁸ V članku Zblazneli šovinizem pa piše: »Še nikdar ni bila orgija nacionalizma tako blazna, tako odurna. Še nikdar ni bilo tako jasno, da so narodnjaški šovinisti največji sovražniki in škodljivci narodov. Z globokim obžalovanjem opazujejo socialisti krvavi ples na Balkanu in kaotično blaznost. Ali ta strašna maškerada je nov dokaz, da pride rešitev narodov le od socializma in od demokracije, ki jih reši pijavk in biričev ter jim omogoči, da si uredijo življenje po svoji volji in po njih potrebah.«⁴⁹ Nekaj dni prej je Zarja objavila še stališče srbske socialne demokracije ob drugi balkanski vojni, v katerem je rečeno, da ne pride v poštev ne srbsko ravnotežje, ne bolgarska hegemonija, ne izpolnitev pogodbe, ne njena revizija, ne vojna, ne rusko razsodišče, ampak svoboden sporazum za ustvaritev balkanske federacije.⁵⁰ Razočaranje ob sklenitvi miru je bilo za slovenske socialne demokrate precejšnje in Zarja je objavila članek Mir, ki ni mir, v katerem je rečeno: »To je farsa, ne pa mir. To je pogodba, sklenjena pod pritiskom višjih, nepremagljivih sil in to ni mir, ki bi uredil balkanske razmere po potrebah balkanskih narodov, to ni mir, ki bi bil sklenjen z namenom trajnosti. — V Bukarešti so delili ozemlje. Storili so to, pred čemer so svarili balkanski socialisti. Zaradi delitve ozemlja je izbruhnila prva vojna s Turčijo. Zaradi delitve so se

⁴⁵ Zarja, št. 650, 5. 8. 1913.

⁴⁶ Zarja, št. 622, 3. 7. 1913.

⁴⁷ Zarja, št. 626, 8. 7. 1913.

⁴⁸ »Ne en Bolgar ni ostal živ. Sveta blagoslovljena vojna. Pojte aleluja, Zarja, št. 634, 17. 7. 1913.

⁴⁹ Zarja, št. 628, 10. 7. 1913.

⁵⁰ Zarja, št. 625, 7. 7. 1913.

poklali bivši zavezniki. Zaradi delitve bodo prej ali slej zopet gnali ljudstvo v klavnico.⁵¹ Manj kot leto dni je bilo potrebno, da so se te črnoglede napovedi uresničile.

Rečemo lahko, da je slovenska socialna demokracija preko svojega dnevnika Zarja dosledno in vseskozi zastopala svoj koncept reševanja problemov na Balkanu, ki je temeljil na njenem gledanju na tamkajšnjo politično in etnično situacijo. Težave naj bi bile rešene po mirni poti in s federalizacijo Balkanskega polotoka, pri čemer ni bilo povsem jasno, ali naj bo to na republikanski način ali kako drugače, čeprav je bil republikanski način za socialno demokracijo najbolj sprejemljiv, politično pa seveda takrat neostvarljiv. Zdi se mi pomembno omeniti, da je bilo stališče socialne demokracije stvarno, da se je zavedala težavnosti balkanskega problema, ki je vseboval možnosti širšega konflikta, kot se je prav kmalu pokazalo. Njena politika je bila tudi bolj trezna in umirjena kot pa politika drugih dveh slovenskih političnih taborov, ki sta bila bolj šovinistična, bolj pod vplivom avstrijske uradne politike na eni strani, na drugi pa slovanske evforije.

Zusammenfassung

DIE STELLUNGNAHME DER SLOWENISCHEN SOZIALDEMOKRATIE ZUM BALKANKRIEG

Franc Rozman

Die slowenische Sozialdemokratie vertrat mittels ihrer Tageszeitung Zarja konsequent und konstant ihr Konzept der Problemlösung auf dem Balkan, das auf ihrer Auffassung von der dortigen politischen und ethnischen Situation fußte. Die Schwierigkeiten sollten auf friedlichem Wege und durch eine Föderalisierung des Balkans gelöst werden, wobei es nicht ganz klar war, ob dies auf republikanische oder auf eine andere Art zu geschehen habe. Es scheint wichtig hervorzuheben, daß der Standpunkt der Sozialdemokratie sachlich war, daß sie sich bewußt war, wie heikel, verwickelt und schwierig das Balkanproblem und wie groß die Möglichkeit eines weiteren Konfliktes war, was sich ja schon sehr bald zeigen sollte. Ihre Politik war nüchterner und besonnener als diejenige der beiden anderen slowenischen Lager. Diese äußerten sich chauvinistischer und standen mehr unter dem Einfluß einerseits der offiziellen österreichischen Politik, andererseits der slawischen Euphorie.

⁵¹ Zarja, št. 657, 13. 8. 1913.

Vasilij Melik

LETO 1918 V SLOVENSKI ZGODOVINI

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Zgodovina kot veda o preteklosti ima dve veliki nalogi: ugotavljanje dejstev in ocenjevanje dogodkov in procesov. O letu 1918 imamo mnogo spominov, monografij in člankov, vendar pa je še precej vprašanj in pogledov, ki čakajo raziskovalcev. Pri ugotavljanju dejstev in razmer nas dostikrat moti pisanje, kakor se je pojavilo po letu 1918, pisanje, ki se je prilagajalo novemu stanju, novi državi, novi gospodujoči ideologiji, gledalo na vse avstrijsko negativno, skušalo sebe in svoje predstaviti kot predhodnike jugoslovanstva, nasprotnike pa kot avstrijakante.

Glede ocene leta 1918 se najbrž vsi strinjamo, da je bilo to leto eno najusodnejših v slovenski zgodovini, po svojem pomenu primerljivo s pokristjanjenjem Karantancev okrog leta 750, s Trubarjevo odločitvijo za samostojen slovenski jezik in narod leta 1550, ali z začetkom boja očeta Marka Pohlina in drugih preroditeljev za enakopravnost slovenske kulture v evropski skupnosti narodov leta 1768.

Razlika med avstrijsko in protiaustrijsko orientacijo je bila pred prvo svetovno vojno drugačna, kakor pa si danes, po propadu monarhije, to predstavljamo. Če izvzamemo maloštevilne ekstremiste, absolutne nasprotnike Avstrije na eni strani in absolutne Avstrijce, tiste, ki jim je bila Avstrija vse, lastni narod pa nič, na drugi strani, je ogromna večina Slovencev (o ogrskih in beneških tu ne govorim) sprejemala Avstrijo kot danost, ob kateri neke bližnje uresničljive druge možnosti ni bilo, čeprav so ob mislih na slovanstvo sanjali o različnih rešitvah. Slovenci so živeli v avstrijskem svetu in njegovem prostoru, ki je predstavljal svojevrstno kulturno celoto. Najbolj so poznali nemško kulturo, toda s srcem so bili povsem navezani na slovanstvo. Prepričani o tisočletnem boju med germanstvom in slovanstvom so verovali v zmago slovanstva, ki bo nekoč prišla. Bili so navezani na dinastijo, vendar je bilo ob enem mnogim žal, da ni v davni bitki pri Dürnkrotu in Jedenspeignu zmagal češki Přemysl Otokar¹ ali da niso namesto celjskih grofov rajši izumrli Habsburžani. V Avstriji so videli varstvo pred aspiracijami Nemčije in Italije, zahtevali pa so njeno preureditev in enakopravnost narodov; s tako, kakršna je bila, niso bili zadovoljni, zlasti ne z dualizmom. Ob nadaljnji napačni politiki se jim je zdel mogoč tudi razpad države. Častili so cesarja kot najvišjo in nesporno avtoriteto, vzvišeno nad narodi in strankami, od njega so mnogi pričakovali državniške rešitve iz krize, ki je, kot se jim je zdelo, parlamentarizem ni bil sposoben dati. Ljubljanski župan Hribar je bil tri leta pred vojno prepričan, da ni daleč čas, ko bodo imeli Slovani v Avstriji prvo besedo, in še po vojni je zapisal v spominih, da bi Avstrija ne propadla, če bi se posrečil neoslavistični načrt za avstrijsko-rusko zvezo.² Za Hribarja, ki je bil odstavljen od županstva in med vojno zaprt in konfiniran, prav lahko rečemo, da je bil za Avstrijo in proti njej — bil je zanjo, kolikor je upal, da bo slovanska, bil je proti njej, kolikor je bila protislovanska.

¹ Tako že v delu Anton Krempl, Dogodivščine štajerske zemle, V Gradci 1845, str. 120 in naslednje.

² Glej Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 640, 642.

Nacionalni spopadi so postajali vedno hujši. Vendar so poleg nestrpnosti, mržnje in sovraštva živeli v istem času in v istem prostoru tudi razumevanje, sodelovanje in pripravljenost na kompromise, celo v politiki, kakor kažejo moravski in bukovinski sporazum, volilna reforma 1907 in še kaj. Vrsta najrazličnejših načrtov o tem, kako bi bilo treba preurediti Avstrijo, predstavlja pravo bogastvo misli, obenem pa svojevrstno priča na eni strani o krizi države, na drugi pa tudi o njeni življenjski sili, saj za umirajoče navadno ne delamo programov. Težko je reči, ali bi prevladali dezintegracijski ali nasprotni tokovi, če ne bi prišlo do 1. svetovne vojne. Vojna je vse odločila. Najbrž je bilo leto 1914 mnogo bolj usodno kot leto 1918, ki je le plačalo račun za to, kar je vojna sprožila.

Slovenci so v ustavni dobi izredno napredovali in postali pred prvo vojno povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom in jasno politično voljo. Vendar so se upravičeno čutili zelo ogrožene od daleč močnejšega nemštva, zlasti na koroški in štajerski narodnostni meji. Pomoč so iskali v slovanstvu, v okviru slovanstva pa vedno bolj v jugoslovanski ideji. Ta je lahko zajemala vse južne Slovane, sedanje Jugoslovane brez Bolgarov ali pa samo avstro-ogrške Slovence, Hrvate in Srbe. Slovenci so z veseljem spremljali zблиžanje med Hrvati in Srbi in se vanj vključevali, tudi zato, ker so se bali, da bi jih Srbi in Hrvati izpustili iz svojih programov in načrtovali bodočnost sami zase, brez njih. Jugoslovansko idejo so sprejele vse tri slovenske stranke, vsaka na svoj način. Triumf te ideje je bila zmagovita prva balkanska vojna, za slovansko čustvovanje pa precejšen udarec »bratomorni« srbsko-bolgarski spopad. Vendar je bila ta motnja kmalu pozabljena. Ugled zmagovite Srbije je močno porasel. Kakor slovanska tako tudi jugoslovanska ideja ni bila nujno protiavstrijska. Vprašanje okvira ni bilo v ospredju tedanjih razglabljanj, le nam, ki vemo, da je bilo Avstrije kmalu zatem konec, se zdi, da bi moralo biti. Jugoslovanska ideja je bila avstrijska pri trializmu, protiavstrijska pri preporodovcih, lahko je povezovala zamisli federacije avstro-ogrskih narodov in balkanske federacije kot pri socialnih demokratih. Krek je menil, da bo do jugoslovanskega združenja gotovo prišlo, in je propagiral misel, da bi najprej dosegli svoj namen avstrijski Jugoslovani, balkanski pa bi se potem naslonili nanje.³ Ni pa se mu zdelo nemogoče tudi to, da bi avstrijski Jugoslovani ne dosegli svojih pravic in bi iskali naslonitve na balkanske rojake. Podobno, s čisto drugačnega stališča je računal avstrijski zunanji minister Berchtold, da bo prišlo do zedinjenja Jugoslovanov v okviru Avstrije in na škodo Srbije, ali pa pod zaščito Srbije na škodo Avstrije. Prav zato se mu je zdel obračun s Srbijo življenjska nujnost habsburške monarhije.⁴ Ta ideja je tudi sprožila prvo svetovno vojno.

Ne nujen, pač pa prevladujoče pogost znak jugoslovanske ideje je bilo mnenje, da so vsi Jugoslovani en sam narod ali da bodo to postali. Ta misel se je rodila iz teorije o političnem narodu, iz občutka manjvrednosti, češ, če so Nemci ob vsej množini narečij en sam narod, moramo biti tudi mi, iz ideje hrvaško-srbskega naroda, ki naj bi rešila vprašanje medsebojnih odnosov na Hrvaškem in ki so se ji priključevali tudi Slovenci, da ne bi izpadli iz skupnosti, pa iz naivnega prepričanja, da bo poudarjanje enotnosti enotnost tudi ustvarilo. Iz ideje o enem narodu ni nujno sledila težnja po enem jeziku, bila pa je z njim v zvezi. Občutek majhnosti in zaradi tega gospodarske nerentabilnosti slovenščine je povzročal razmišljanja o potrebnem ožjem ali širšem opuščanju slovenščine. Rojevale so se različne fantastične teorije. Filozof Aleš Ušeničnik si je predstavljal združitev Slovencev in Hrvatov: »oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov

³ Glej Ivan Dolenc, Koledar Družbe sv. Mohorja 1919, str. 104.

⁴ Glej Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje, 1, Beograd 1985, str. 130, 138.

svoje kulture«.⁵ Henrik Tuma je pisal, da stopa na dan »nov človek z drugačno kulturo duha, in izbaciva narečja manjših narodov«, zato bo »po politični združitvi in s pomočjo socialističnih mas« nastal na avstrijskem jugu skupen jezik.⁶ Tako je rasla med Slovenci miselnost, ki se je odpovedovala zdaj slovenskemu jeziku, zdaj slovenskim interesom, zdaj lastnemu ponosu. Pojavljale so se predstave o veličini srbske preteklosti in o ničvrednosti slovenske zgodovine. Kakor slovanska je bila tudi jugoslovanska ideja pri Slovencih povezana z zelo slabim poznavanjem jugoslovanskih narodov, njihovega življenja, problemov, značajev, tradicije, mentalitete. Veliko je bilo navdušenja, malo ali nič stvarnosti. Vse to se je pozneje močno maščevalo.

Ob začetku vojne je izbruhnil nemški nacionalizem z vso silo. Aretacije in zasramovanja zavednih Slovencev, tudi povsem lojalnih duhovnikov na Štajerskem in Koroškem, so napravile na ves narod porazen vtis. Zaradi teh razočaranj, izkušenj ali naravne previdnosti so slovenski politiki že kmalu začeli hladno in trezno iskati poti, ki bi zavarovale koristi slovenskega naroda, če zmaga ta ali oni bojujočih se taborov. Majska deklaracija, ki je zahtevala »na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega tujega narodnega gospostva in zgrajeno na demokratični podlagi«, se po svojem zahtevku ni dosti razlikovala od resolucije kranjskega deželnege zbora januarja 1909, ki je pozdravljala aneksijo v upanju, da je to »prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopraven samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije«. Toda resoluciji iz leta 1909 ni sledila nobena akcija, majniški izjavi pa vedno močnejše deklaracijsko gibanje z zahtevo po popolni pravici do samoodločbe. V izredno zanimivem procesu so se na Slovenskem in drugod v monarhiji začeli ob stari državni oblasti pojavljati narodni sveti, ki so bili najprej zastopniki narodnih strank, potem pa vedno bolj organi oblasti, tako da je nastalo dvovladje, ki je trajalo, dokler ni stara oblast odšla. Vse do tega konca je le malokje prišlo do odprtih konfliktov. Tako je izginjal avstrijski okvir. Protiavstrijski radikalizem se je krepil ob nerazumevanju avstrijske in ogrske vlade za jugoslovansko vprašanje in ob mednarodnem položaju, ko so nazadnje vsi bežali s potaplajoče se ladje, da jih ne bi bilo mogoče šteti med premagance. Škof Jeglič je s svojo osebno avtoriteto bistveno pripomogel k porazu Šušteršičevega tabora in k zmagi Krekove in Koroščeve smeri, pa je še 5. novembra, po nastanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov menil, da zveza z dinastijo še ni pretrgana.⁷

Vloga Slovencev v gibanju avstrijskih Jugoslovanov je bila močna. Jugoslovanski klub je štel ob majske deklaraciji 20 Slovencev, 11 Hrvatov in 2 Srba, predsednik je bil Korošec. Narodni svet v Ljubljani je bil prvotno zamišljen kot cislajtanski, vendar do vključitve Dalmacije ni prišlo.⁸ Sedež vrhovnega narodnega sveta je bil od začetka namenjen Zagrebu; tudi temu in s tem državi Slovencev, Hrvatov in Srbov je bil na čelu Korošec, vendar te zadnje funkcije v Zagrebu zaradi odsotnosti ni opravljal.

Srbski državi je širjenje v smer, ki se ji je zdela najbolj naravna, proti zahodu v Bosno, zaprla Avstro-Ogrska, širjenje proti jugu pa je pomenilo pot na ozemlja, kjer srbsko prebivalstvo ni bilo v večini. Samo odločitev velesil je preprečila, da si ni Srbija v balkanskih vojnah prisvojila severno Albanijo in s tem dohod do Jadranskega morja. Sporazum z Grčijo in poraz Bolgarije sta ji pridobila Vardarsko Makedonijo. Z osvobodilno mislijo se je v teh vojnah mešala želja po ozemeljskem širjenju brez ozira na prebivalstvo, naslonjena na zgodovinsko tradicijo, ekonomske potrebe in bagateliziranje manj razvitih.

⁵ Cas 7, 1913, str. 435, 436.

⁶ Veda 3, 1913, str. 372, 374.

⁷ Nova revija 7, 1988, str. 1093.

⁸ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 244, 246.

Ena najbolj negativnih posledic velikih selitev prebivalstva v zvezi s Turki je, da ni mogoče potegniti nikakršne narodnostne meje med Srbi in Hrvati. Leta 1910 je bilo v Bosni in Hercegovini 43 % Srbov, v Hrvaški in Slavoniji 25 %, v Dalmaciji 16 %, toda le del Srbov je živel ob meji s Srbijo in Črno goro. Velik del jih je prebival precej na široko na hrvaški in bosanski strani zahodne bosansko-hrvaške meje in na jugu tedanje hrvaško-dalmatinsko-bosanske tromeje, torej zelo daleč od Srbije, del pa še drugod. Nekateri predeli so imeli močno srbsko večino, v nekaterih pa je bilo prebivalstvo močno mešano. Pomanjkanje narodnostne meje je imelo usodne posledice. Združitev vsega srbskega ozemlja je bila mogoča le na škodo sosedov in s kršenjem njihovih pravic. Tako Hrvati kot Srbi so si lastili vse bosansko-hercegovsko prebivalstvo ali pa vsaj njegov muslimanski del zase. Mnogim hrvaškimi strankam se je zdelo nedopustno, da bi Srbi mogli biti na Hrvaškem nacija, nekatere so začenjale pravo vojno proti srbskemu imenu. Iz takih razmer so rasla trenja, prepiri, zlasti pa nerazumevanje, sumničenje in nezaupanje, ki ga tudi obdobja sodelovanja niso mogla pregnati. Ideja, da so Srbi in Hrvati en sam narod, ni prinesla konec težav. To nam jasno kažejo trenja med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom med prvo svetovno vojno. Srbska vlada je 7. decembra 1914 izjavila, da je ta veliki boj »v trenutkih, ko se je začel, postal obenem boj za osvoboditev in združitev vseh naših nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev«. ⁹ Srbiji bi najbolj ustrezala razširitev srbskega državnega sistema (imena, ustave, zakonov) na novo ozemlje, Jugoslovanski odbor pa si je predstavljal združitev v novo državo. Večina politikov in znanstvenikov Srbije si je predstavljala, da mora biti v novi državi zagotovljeno Srbiji vodstvo, prevlada v vrhovih in upravi. Zato je bila za unitarizem, za enotno, centralistično državo, morda z lokalnimi samoupravami, nikakor pa ne za federalizem, avtonomijo in druge posebnosti Hrvaške in avstrijskih dežel, za različne zakonodaje. Take ideje so Srbi radi označevali kot nekaj tujega, tipično avstrijskega, torej negativnega. Kot argument proti federalizmu so navajali tudi srbsko prebivalstvo v Avstro-Ogrski in pomanjkanje srbsko-hrvaške narodnostne meje. ¹⁰ Srbija ne bi pristala na to, da ne osvobodi in združi vseh Srbov, so rekli, pa tudi Srbi iz Avstro-Ogrske hočejo priti v Srbijo. ¹¹ Konec koncev, je menil Pašić, ima Srbija pravico osvoboditi te avstro-ogrške Srbe — Hrvati in Slovenci pa naj potem napravijo kar hočejo. ¹²

Srbski strani se je zdelo, da bo v novi državi večina srbska. Cvijić jo je računal na dobrih 60 %, Pašić še več. ¹³ Tudi Trumbić je dejal na Krfu, da računa s srbsko večino in da mora zato poskrbeti za zaščito manjšine. ¹⁴ Vendar je bilo po vojni vsega pravoslavnega prebivalstva brez Romunov, torej Srbov, Črnogorcev, Makedoncev, Rusov, le slabih 45 %. ¹⁵ Druga stran je v Ženevi podarjala, da je avstro-ogrskih Jugoslovanov dvakrat toliko kot prebivalcev Srbije in Črne gore. ¹⁶ Po prvem popisu prebivalstva in ureditvi mejá je znašal ta delež 62 %. Slovencev je bilo v kraljevini SHS za slabo desetino (9 %).

Jugoslovansko gibanje v antantnem taboru je po uspehih in moči zaostalo za češkoslovaškim. Glavni vzrok so bila trenja med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom. Podobna nasprotja so se kazala proti koncu leta 1918 v procesu združevanja države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo. Pri vseh teh trenjih ni bila enotna nobena stran. Mnenja so se spreminjala, v vsakem ta-

⁹ Ferdo Sišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1920, str. 10.

¹⁰ Stanković, str. 219.

¹¹ Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 240.

¹² Stanković 1, str. 232; 2, str. 201.

¹³ Jovan Cvijić, Govori i članci, 2, Beograd 1921, str. 70. Stanković 1, str. 211, 231.

¹⁴ Janković, str. 246.

¹⁵ Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS, Sarajevo 1924, Uvod.

¹⁶ Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Grada o stvaranju jugoslovenske države, Beograd 1964, str. 528.

boru so bile razlike. Srbijanska opozicija je včasih nastopila proti Pašiču, med avstro-ogrskimi Jugoslovani pa so dostikrat z rojaki iz Srbije potegnili Srbi, pa tudi med Hrvati in Slovenci je del sprejemal centralistične koncepte. Prav tako je na stališča vplival vsakokratni mednarodni položaj. Vprašanje je, kolikšen je bil pri italijanski nevarnosti delež resnične nevarnosti, kolikšen pa delež pritiska za rešitev v smislu Srbije. Pri vseh pogajanjih je imela Srbija nedvomno prednost, ki so jo dajale: lastna država, srbska manjšina v hrvaških deželah in Bosni, trdnejša stališča, poudarjanje lastne vrednosti, večje zavesti, osvobodilnega poslanstva, demokratične tradicije. Avstro-ogrski Jugoslovani so bili proti vsemu temu v nekakšni defenzivi. Pašić je bil poražen le pri ženevskem sporazumu, ki pa je takoj padel v vodo.

Srbija avstrijskih Jugoslovanov ni osvobodila. Njihov boj za svobodno državo se je intenzivno razvijal, ko je bila Srbija še trdno v sovražnikovih rokah. Sredi avgusta 1918 je nemško vrhovno poveljstvo ugotovilo, da je nadaljevanje vojne brezizgledno. Avstro-Ogrska se je obrnila 14. septembra z mirovno noto na vse vojskujoče sile, na solunski fronti, ki je bila v vsem vojnem dogajanju stransko bojišče, pa se je prav tega dne s topniško pripravo začela ofenziva. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je nastala 29. oktobra, Beograd pa je bil osvobojen tri dni pozneje in z njim skoraj vsa Srbija.

Združitev države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo je bila predvidena, ne vemo pa, kdaj bi do nje prišlo, če ne bi bila izsiljena. Izsilila jo je Srbija s stališči Srbov, pa tudi nekaterih drugih, v zagrebškem Narodnem svetu, pripravljen pa je bil tudi še drug način: proglašanje združitve s Srbijo v posameznih krajih. Tako je narodni svet v Banjaluki 27. novembra proglasil popolno združitev s kraljevino Srbijo.¹⁷

Ob splošnem navdušenju za združitev vsega jugoslovanskega ozemlja pa je bilo tudi nekaj drugačnih glasov. Naj omenim malo znan članek socialista ing. Antona Štebija v novembrski številki Demokracije. V njem pravi pisec: »Narodno-politična stremjenja imajo v svojem bistvu centrifugalne moči, ki povzročijo lahko pri malenkostnih diferencah velike učinke. Danes še nočemo pojmiti in uvideti te resnice, ker se bojimo, da bi pri tem spoznanju trpelo naše stremljenje po najširšem ujedinenju. A gotovo je, da pride po kratkem času skupnega življenja med Slovenci, Hrvati in Srbi do narodno-političnih bojov, mogoče do srditejših, kakor so se le kdaj bili npr. med nami in Nemci. Saj je ravno jugoslovanska zgodovina polna takih bojov. Plemenske različnosti so energetične sile, ki se do danes še niso prav nič izenačile; zato ni upravičeno pričakovanje, da bo bodočnost očiščena narodnih bojov. K jugoslovanskemu narodu prištevamo Slovence, Hrvate in Srbe iz monarhije, Srbe iz obeh kraljevin, Bolgare in Makedonce. Ti deli morajo postati eno telo, pravi idealist. Dejansko je pa to združenje nemogoče, ker kljub enotnemu jeziku zijajo nepremostljivi prepadi med posameznimi plemeni.« To utemljuje z razliko v narodni psihi. Slovenci in Hrvati ima za slabe, nerodne politike, Srbe za zelo spretno, Slovence in Hrvate za solidne trgovce, »srbski trgovec je špekulant, brezobziren«. »Moje mnenje je,« pravi potem, »da je v interesu mirnega in naravnega razvoja države, da ostanejo Srbi onkraj Save, Donave in Drine zase v svoji hiši, v svojem gospodarstvu, in le Srbi tokraj te naravne meje naj tvorijo del jugoslovanske države, ker so tako pomešani med Hrvate, da jih ni mogoče izločiti iz tega telesa.«¹⁸ To mnenje je bilo takrat neuresničljivo in tako nenavadno, da je uredništvo, ki ga je vodila Štebijeva sestra Alojzija, dodalo, da se z izvajanjem avtorja o združitvi s Srbijo ne strinja.¹⁹

Rešitve po prvi svetovni vojni so uvrstile Slovence deloma med zmagovalce, deloma med poražence. Zmagovalci so bili, ker je bilo konec nemškega

¹⁷ Prav tam, str. 659.

¹⁸ Demokracija 1918, str. 256.

¹⁹ Prav tam, str. 263.

vodstva in nevarnosti germanizacije, ker je postala slovenščina edini jezik šol in uradov, ker je nastala slovenska univerza, ker se je v celoti uveljavil slovenski upravni in sodni aparat — vendar se je to zgodilo le na dveh tretjinah slovenskega narodnostnega ozemlja. Poraženci so bili v plebiscitu na Koroškem, poraženci so bili na ozemlju, ki ga je dobila Italija, zlasti poraženci so bili v Trstu, ki je bil sicer vedno italijanski, a pred vojno obenem tudi največje slovensko mesto. Poraženci so bili tudi v Jugoslaviji zaradi novega načina upravljanja in urejanja zadev. Veselju nad združitvijo z najbližjimi sorodniki po jeziku se je zelo naglo pridružilo razočaranje, razočaranje nad mentaliteto novega državnega središča, nad drugačnimi gospodarskimi in političnimi navadami, nad orientalno miselnostjo, kakor je to imenoval veliki srbofil Hribar,²⁰ nad centralizmom, ki je bil zaradi razlik v mentaliteti toliko bolj neznošen, nad nacionalnimi boji. Srbi, ki so leta 1918 odklanjali oznako Jugoslavija, češ da zmanjšuje srbsko vlogo in pomen, da diši po avstrijsčini in da se med Srbi ne bo udomačila,²¹ so se sčasoma odločili zanjo in postali nosilci jugoslovanske misli in imena. Govorjenje o srbskohrvatskoslovenskem narodu, enem narodu s tremi plemeni so bile včasih neškodljive fraze, včasih pa so resno ogrožale slovenske interese. Del Slovencev je podpiral centralizem, nastopal zoper vsakršno slovensko individualnost in vse slovenske težnje obsojal kot separatizem.

Po drugi svetovni vojni smo dobili socializem, federacijo, lastno republiko, ki je po ustavi celo suverena. Ob vseh velikih razlikah v družbi in državi pa so ostali mnogi problemi podobni kakor prej. Ostale so razlike v mentaliteti in kulturi, oddaljenost od Evrope in primitivizem sta se najbrž povečala, nacionalni problemi so se obogatili z novimi narodi, zlasti pa z novimi težavami, odnos med centralno oblastjo in republikami se je neprestano spreminjal. Sedanje prevladujoče tendence v smeri centralizacije so nam nevarne. Take države, kakor jo imamo ta trenutek, si gotovo nismo želeli. Ne vemo, kaj nam bo prinesel naslednji dan, vemo pa, da hočemo kot samostojen narod in še posebej zato, ker smo majhni, živeti na svojem ozemlju po svoji volji in na svoj način. Od uresničenja teh zahtev bo odvisna tudi naša ocena leta 1918.

Zusammenfassung

DAS JAHR 1918 IN DER SLOWENISCHEN GESCHICHTE

Vasilij Melik

Der Unterschied zwischen der pro-österreichischen und der gegen Österreich gerichteten Orientierung war vor dem Ersten Weltkrieg anders geartet als wir uns das heute vorstellen können. Die Slowenen lebten in einem Raum, der eine besondere kulturelle Einheit bildete. Am besten kannten sie die deutsche Kultur, ihr Herz gehörte aber dem Slawentum. In der Geschichte erblickten sie einen tausendjährigen Kampf zwischen Germanentum und Slawentum, letztendlich den Sieg der Slawen erwartend. In Österreich sahen sie den Garanten gegen die Aufteilung des slowenischen Territoriums zwischen Deutschland und Italien; mit der bestehenden politischen Situation, vor allem mit dem Dualismus konnten sie aber nicht zufrieden sein. Ivan Hribar war drei Jahre vor dem Ersten Weltkrieg davon überzeugt, daß die Zeit nicht weit sei, in der die Slawen in Österreich tonangebend sein würden. Von ihm, der als Bürgermeister von Ljubljana abgesetzt wurde und während des Krieges interniert war, könnte man sagen: Er war für und auch gegen Österreich — für Österreich in seiner Hoffnung, daß es slawisch werden würde, und gegen Österreich, insofern es antislawisch war.

Die nationalen Auseinandersetzungen nahmen ständig zu und wurden immer schärfer. Dennoch existierten damals neben Intoleranz, Haß und Feindschaft gleich-

²⁰ Hribar, str. 650.

²¹ Janković, str. 229—231, Stanković 1, str. 209, 220, 221.

zeitig auch Verständnis, Zusammenarbeit und Bereitschaft zum Kompromiß. Es läßt sich schwer sagen, ob nun — wenn es nicht zum Ersten Krieg gekommen wäre — die desintegrierenden oder die diesen entgegengesetzten Faktoren die Oberhand behalten hätten. Es war aber der Krieg, der alles entschied.

Den Slowenen gelang in den letzten 40 Jahren des vergangenen Jahrhunderts die Entwicklung zu einer voll entfaltetten Nation, kulturell und im Hinblick auf den politischen Willen anderen Nationen gleich. Jedoch fühlten sie sich zu Recht von dem weitaus stärkeren Deutschtum sehr bedroht, vor allem an der Kärntner und der steirischen Nationalitätengrenze. Hilfe suchte man im Slawentum, in diesem Rahmen aber immer mehr in der jugoslawischen Idee. Letztere konnte entweder alle Südslawen, die heutigen Jugoslawen, umfassen, oder aber nur die innerhalb Österreich-Ungarns lebenden Slowenen, Kroaten und Serben. Die Slowenen verfolgten mit Anteilnahme die sich anbahnende Annäherung zwischen Kroaten und Serben und schlossen sich, auch aus der Furcht heraus, jene könnten sie aus ihren Programmen auslassen und die Zukunft ohne sie planen, dieser an. Einen Triumph der jugoslawischen Idee stellte der Erste Balkan-Krieg dar. Die jugoslawische Idee war pro-österreichisch beim Trialismus, anti-österreichisch bei den Anhängern von Preporod, wies aber noch viele andere Varianten auf. Ein immer wiederholendes Kennzeichen der jugoslawischen Idee war die Meinung, alle Jugoslawen seien eine einzige Nation oder würden es doch werden. Das Gefühl der eigenen Kleinheit und wirtschaftlichen Bedeutungslosigkeit des Slowenischen ließ Gedanken aufkommen, es als Sprache in engerem und breiterem Sinne aufzugeben. So verbreitete sich unter den Slowenen eine Denkweise, den eigenen Interessen und dem eigenen slowenischen Stolz zu entsagen. Die jugoslawischen Völker, ihr Charakter, ihre Traditionen, ihre Mentalität waren den Slowenen nicht ausreichend bekannt. Die Begeisterung war groß, aber ohne jede Beziehung zur Wirklichkeit.

Mit Kriegsbeginn brach der Deutschnationalismus mit aller Kraft hervor. Arretierungen, Schmähungen und Verhöhnungen bewußter Slowenen, auch durchaus loyaler Pfarrer in der Steiermark und Kärnten, hinterließen bei der slowenischen Nation einen niederschmetternden Eindruck.

Wegen dieser enttäuschenden Erfahrungen und aus einer natürlichen Vorsicht heraus, begannen die slowenischen Politiker schon bald, sehr kühl und nüchtern kalkulierend, einen Weg zu suchen, der die Interessen der slowenischen Nation — ob nun die eine oder andere Seite im Weltkrieg siegen würde — wahren könnte. Auf die Deklaration der jugoslawischen Abgeordneten im Reichsrat am 30. Mai 1917 folgte eine stark zunehmende Deklarationsbewegung. In Slowenien und anderswo in der Monarchie begannen sich neben der alten Staatsmacht Nationalräte zu organisieren, die zunächst als Vertreter der Parteien in Erscheinung traten, später aber immer mehr als Organe der Macht. Die Doppelregierung währte solange, bis die alte Macht gewichen war. Der anti-österreichische Radikalismus wurde genährt durch das Unverständnis der österreichischen und ungarischen Regierung für die jugoslawische Frage und angesichts der internationalen Lage, bei der am Ende alle das sinkende Schiff verließen, um nicht den Besiegten zugerechnet zu werden.

Eine der negativsten Folgen der großen Bevölkerungsverschiebungen im Zusammenhang mit den Türken ist, daß keinerlei nationale Grenze zwischen den Serben und Kroaten gezogen werden kann. Im Jahr 1910 gab es in Bosnien und der Herzegowina 43 % Serben, in Kroatien und Slawonien 25 % und in Dalmatien 16 %. Eine Vereinigung des serbischen Gebiets war nur auf Kosten der Nachbarn und durch die Verletzung ihrer Rechte möglich. Sowohl die Serben als auch die Kroaten beanspruchten die gesamte bosnisch-herzegowinische Bevölkerung oder wengstens deren moslemischen Teil für sich. Vielen kroatischen Parteien kam es unzulässig vor, daß die Serben in Kroatien eine Nation darstellten. Aus solchen Verhältnissen erwachsen Auseinandersetzungen und Zwistigkeiten, vor allem aber ein Mißtrauen, das nicht einmal die Zeiten der Zusammenarbeit und die Vorstellung, Serben und Kroaten seien eine Nation, beseitigen konnte. Zwischen der serbischen Regierung und dem Jugoslawischen Ausschuß gab es ständige Auseinandersetzungen. Ähnliche Gegensätze machten sich auch Ende 1918 bei dem Prozeß der Vereinigung der Slowenen, Kroaten und Serben mit Serbien zu einem Staatsgebilde bemerkbar. Bei all diesen Spannungen bestand auf keiner der Seiten Einhelligkeit. Die Meinungen veränderten sich ständig. Es gab Unterschiede in jedem Lager. Serbien hatte allerdings einen Vorteil, der auf folgende Faktoren zurückzuführen war: die Existenz eines eigenen Staates, die serbische Minderheit in den kroatischen Ländern und in Bosnien, gefestigtere Standpunkte, Betonung des eigenen Wertes, eines stärkeren Nationalbewußtseins, der Mission der Befreiung, der demokratischen Tradition. Die zu Österreich-Ungarn gehörenden Jugoslawen befanden sich in eher in Defensive.

Serbien aber hat die österreichischen Jugoslawen nicht befreit. Deren Kampf für einen freien Staat nahm bereits intensiv Gestalt an, als Serbien sich noch fest in Feindeshand befand. Mitte August 1918 bezeichnete die OHL die Fortführung des

Krises als aussichtslos. Am 14. September folgte eine Friedensnote Österreich-Ungarns, am selben Tage aber begann mit der Vorbereitung der Artillerie die Offensive an der Salonikifront. Der Staat der Slowenen, Kroaten und Serben wurde am 29. Oktober ausgerufen, Belgrad aber wurde erst drei Tage später befreit.

Nur Vereinzelte, wie z. B. in der November-Nummer der Zeitschrift *Demokracija* der Ingenieur Anton Stebi, traten gegen die Vereinigung der österreichischen Jugoslawen mit Serbien mit der Begründung auf, in dem neuen Staat käme: es vielleicht zu noch heftigeren nationalpolitischen Auseinandersetzungen als ehemals zwischen Slowenen und Deutschen. Allgemeine Begeisterung herrschte dagegen für die Vereinigung des gesamten jugoslawischen Territoriums. Doch wissen wir nicht wann es zu einer solchen gekommen wäre, wäre sie nicht von seiten Serbien, der serbischen und einiger anderer Mitglieder im Zagreber Nationalrat erzwungen worden. Fraglich ist, in wie weit es sich bei den Argumenten, die die italienische Gefahr beschworen, wirklich um eine solche handelte, oder nur um eine geschickte Druckausübung. Man hielt jedoch hier noch ein anderes Mittel bereit: die Verkündung der Vereinigung mit Serbien in einzelnen Städten, wie etwa Banjaluka.

Die getroffenen Lösungen nach dem Ersten Weltkrieg reichten die Slowenen teilweise unter die Sieger und teilweise unter die Besiegten ein. Besiegte waren sie in Kärnten durch das Plebiszit und in jenem Gebiet, das Italien zugesprochen wurde. Sieger waren sie in etwa zwei Dritteln des slowenischen nationalen Territoriums. In diesem Gebiet wurde die Bevormundung der Deutschen abgeschüttelt und die Gefahr einer Germanisierung gebannt. Dort wurde das Slowenische alleinige Sprache in Schulen und Ämtern, die slowenische Universität entstand und der slowenische Verwaltungs- und Gerichtsapparat setzte sich durch. Doch machte sich bald Enttäuschung breit, Enttäuschung über die Mentalität, über das Wirtschaften und die Politik des neuen staatlichen Zentrums, über den Zentralismus, der gerade wegen der Unterschiede noch unerträglicher wurde. Nach dem zweiten Weltkrieg blieben bei allen großen Unterschieden in Staat und Gesellschaft eine Reihe von Problemen in ähnlicher Weise wie damals bestehen.

Bogo Grafenauer

IZ STAREGA V NOVI PROSTOR

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Ko smo se ozirali pred pol stoletja, 1938, že zavedajoč se nove življenjske ogroženosti slovenskega naroda (po anšlusu in prvi češki krizi ter prav pred Münchenskim sporazumom ali celo že po njem) na še mladi dvajsetletni jubilej jugoslovanske države, sta se kazali — ostreje kot danes! — dve v pomembnem smislu različni stališči o njenem nastanku in o pomenu različnih komponent poti do zgodovinskega rezultata »ujedinjenja« 1. decembra 1918. To se zelo jasno izraža v časovnem težišču spomina te dvajsetletnice v tedanjih različnih objavah. Najrazločnejše je bilo to pripeto v likvidacijo avstro-ogrske oblasti nad Slovenci, Hrvati in Srbi v dvojni monarhiji konec oktobra v mojem članku z istim naslovom, kot ga nosi današnje predavanje, objavljenem v oktobrski številki Dejanja (I, 1938) »ob dvajsetletnici **osvobojenja**« (str. 269—276); članek se je končal z oceno, ki je implicitno jasno razlikovala za Slovence pomen oktobra in 1. decembra: »Svobode, ki smo si jo sami priborili, nismo mogli sami varovati niti toliko časa, da bi se urejeno in enakopravno pogajali o združenju v eno državo. Prav tu je najbolj tragična točka zgodovinskega razvoja slovenskega osvobojenja«. V Sodobnosti (VI, 1938) je bilo isto stališče izraženo na dva načina: Najprej v počitniški številki (7/8, str. 289—293) z Vodopivčevim člankom Slovenski uporniki »ob dvajsetletnici upora slovenskih vojakov v Judenburgu, Murau in Radgoni«, nato pa v oktobrski številki (9/10, str. 400—411) z objavo odlomka romana Požganica Prežihovega VORANCA, ki opisuje zlom monarhije v Mežiški dolini v »enem izmed prvih dni ob razsulu avstro-ogrske monarhije« po 29. oktobru (Mežica zruši oblast). Ljubljanski zvon (L VIII, 1938) je nakazal to stališče le simbolično z objavo Brnčičevega esaja »1918—1938«, ki se spušča v zgodovino le z značilnim začetkom »Pred dvajsetimi leti smo Slovenci prenehali biti podložniki cesarstva«, esej pa je bil objavljen tudi v jesenski dvojni številki časopisa. Drugače je bilo to pri publikacijah, ki so bile povezane tako ali drugače s političnimi skupinami, ki so pred 1935 ali po tem letu bodisi s prepričanjem bodisi z notranjo kapitulacijo zaradi prevzema oblasti nad Dravsko banovino sodelovale v beograjskih vladah in s tem vsaj formalno pristale na stališča oktroirane ustave iz leta 1931 o neobstoju slovenskega naroda. Liberalna stran je kot poseben zbornik »ob dvajsetletnici Jugoslavije« izdala 370 strani obsegajočo decembrsko številko revije Misel in delo (IV, 1938, 341—711), klerikalna stran je »ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije« izdala (šele 1939) Spominski zbornik Slovenije, pa tudi Čas (XXXIII, 1938, 57—61) se je spomnil jubileja šele v decembrski številki, čeprav je klerikalni strani pri obeh publikacijah treba priznati veliko večji slovenski vsebinski poudarek v primeri s predvsem »jugoslovenskim« poudarkom liberalne strani.

Preprosta časovna razlika težišča jubileja izraža **bistveno različni oceni** preteklosti (pri Slovencih in tudi kje drugje gotovo pogojeni tudi z bistveno različno oceno politične sedanosti 1938 in seveda tudi z različnimi tedanjimi političnimi usmerjenostmi in gledanji na narodnostno vprašanje v unitaristični Jugoslaviji): ali je jedro **osvoboditve** v zrušitvi stoletne tuje oblasti ali pa šele v zagotovitvi nove **že osvojene svobode** z nastankom novega **državnega** okvira, zastavljenega — delno zaradi tuje nevarnosti, delno zaradi srbske težnje po

obvladovanju države — v ostrem neskladju z narodnostno strukturo nove kraljevine. Pašičevo vztrajanje septembra in oktobra 1918, da je treba zavarovati pravico Srbije na »osvoboditev in zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev« in preprečiti jugoslovanskim narodom v avstroogrski monarhiji, da se uveljavijo ob zlomu monarhije kot samostojen političen činitelj, je v tem pogledu izredno poučen — za slovenski položaj vsaj v razmerju do nemškega ostanka dvojne monarhije pa je bil tudi usoden. Ko sem pisal o tem prvič pred petdesetimi leti, sem od dokumentov mogel uporabiti le Šišičevo izdajo (Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920), pa seveda slovenske časopise od 1908 naprej in časnike posebej za 1918, ter vsaj veliko večino literature, ki je dotlej obravnavala slovensko razmerje do tega preloma. Ko sem 1945 pisal razpravo o vprašanju naše meje proti Avstriji (Koroški zbornik, 1946, 383—388), moje znanje ni bilo bistveno večje. Ko pa sem trideset let pozneje za petdesetletnico koroškega plebiscita pripravljaj razpravo o istem vprašanju (Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, zbornik Koroški plebiscit, 1970, str. 295—378, posebej o tem 299—314), sem razpolagal z bistveno obsežnejšo jugoslovansko dokumentacijo, pa tudi z izdajami francoskih in angleških virov ter z razpravami o ameriških in italijanskih virih za ta vprašanja. Novi viri so v celoti potrdili presojo, ki se mi je izoblikovala v študentskih letih, in moram reči da se v bistvenih potezah razlikuje od obrambe Pašičeve politike v obeh velikih delih prof. Đorđa Stankovića, čeprav je ta seveda razumljiva s srbskega stališča gledanja — toda ne s stališča Jugoslavije kot skupnosti več samobitnih narodov.¹ Poudarjam, da se je pokazala ista razlika v oceni »resničnega razpoloženja narodov za eno državo v predvečerju zloma avstro-ogrske monarhije« in »imperialističnem značaju prvega decembra«, ki »kakršen je bil, ni bil nikakršen dan zedinjenja«, tudi v članku »Prvi decembar« v 29. številki VII. letnika Borbe, v kateri je bilo tudi sporočilo o prvem zasedanju AVNOJ v Bihaću (6. XII. 1942), ki je izrazil svojo sodbo v sklepu: »Trebalo je da prođe dvadeset i četiri godine, da bi se istoriski smisao prvog decembra, upropašćen i izopačen osamnaeste, mogao ostvariti u plamenu Narodnooslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije«. To seveda za moje mišljenje ni obvezna sodba — čeprav je Janko Pleterski 1974 mislil, da bi bilo koristno uvrstiti ta članek v obvezno berilo v vseh naših šolah.² Mesto tega postavljaj svoje temeljne teze, sloneče na mojem (nepopolnem) poznanju virov, o slovenski poti iz dvojne monarhije v Jugoslavijo in o posledicah njene zakrivljenosti po osvoboditvi 29. oktobra 1918 zaradi interference italijanskega pritiska in Pašičeve malo/velikosrbske koncepcije rešitve jugoslovanskega vprašanja.

Ko sem prvič pred petdesetimi leti pisal o teh vprašanjih (v že omenjenem članku in še dvakrat — Koroška pred novimi dogodki februarja 1938 in Slovenska svoboda maja 1939),³ sem se omejeval (ob zelo skromnem upoštevanju stališč velesil o razbitju avstro-ogrske monarhije v letu 1917/18 posebej glede na Slovence) na domači slovenski politični razvoj s tremi pglavitnimi tezami:

a) Do leta 1914 se je postavljaj jugoslovansko vprašanje pred vse tri velike slovenske stranke, vendar so ga reševale le v okviru obstoječe Avstroogrške države; drugačne rešitve so bile predložene le v Cankarjevem vizionarstvu in v družbeno marginalnem radikalnem jugoslovanskem gibanju Preporodovcev.

¹ Đorđe Stanković, Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1984, in isti, Nikola Pašić i jugoslovansko pitanje 1—2, Beograd 1985, delno tudi isti, Iskušnja jugoslovanske istoriografije, Beograd 1988.

² Istorijski arhiv KPJ I/2, Borba 1942—43, Beograd 1949, str. 263 sl.; J. Pleterski, Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju, ZČ 28, 1974, str. 369 (op.); vendar gl. razliko med Pregledom zgodovine ZKJ, Beograd—Ljubljana 1963, 23 sl., in Zgodovina ZKJ, Ljubljana 1986, str. 54.

³ Dejanje 1, 1938, str. 73—80, in 2, 1939, str. 217—224; gl. ponatis v B. Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, Ljubljana 1987, str. 18—26, 53—60, 120—127.

b) Do odločilnega preloma je prišlo zaradi različnih vzrokov (od 1914 naprej) v letih 1917/1918, ne s samo majsko deklaracijo, pač pa v okviru deklaracijskega **gibanja**, ki je imelo svoj bistven delež pri treh prelomih leta 1918 (31. I. v spomenici Jugoslovanskega kluba ob mirovnih pogajanjih v Brest-Litovskem, 16./17. VIII. v ustanovitvi Narodnega sveta, dopolnjenim 6. X. z Narodnim vijećem, in 28./29. X. z razkrojem monarhije v narodnostne enote na podlagi Wilsonove zahteve po zadovoljitvi »narodnih stremljenj« avstrijskih Jugoslovanov kot pogoju za premirje z monarhijo v odgovoru z dne 18. X. 1918).

c) Nepripravljenost slovenske politike na ta preobrat, srbska politika (izražena posebej v igri okrog ženevskega sporazuma) in italijanski pritisk s širjenjem nove okupacije so z aktom 1. decembra sodelovali ne le pri »razdelitvi našega narodnega ozemlja med štiri države«, marveč tudi v slovenski neenakopravnosti v novi Kraljevini SHS.

V uvodu navedeni znanstveni spori, simbolično izraženi v prvenstvenem izbiranju težišča jubileja slovenskega bivanja v Jugoslaviji z oktobrskim ali prvodecembrskim datumom se kažejo v sporih med zgodovinarskimi tezami — morda smem trditi celo, da med različnimi oblikami zgodovinske **ideologije** — do danes. V bistvu gre za spor (med z ene strani slovenskim in z druge — prevladujočim? — srbskim gledanjem) ali smo bili (poleg Slovencev tudi drugi habsburški monarhiji podložni južni Slovani) **osvobojeni** (v smislu velikosrbske mitologije),⁴ ali pa smo se **osvobodili**, vendar na to premalo pripravljene, da bi si mogli to svobodo zavarovati vsaj do enakopravnega pogajanja za združitev vseh jugoslovanskih narodov (po slovenski tradiciji bi morali biti v tej skupnosti tudi Bolgari) v skupno državo. Vprašanje pa sega tudi še naprej v vprašanje **periodizacije** slovenske zgodovine: kje je pomembnejše težišče razmejitve med podložnostjo dvojni monarhiji in življenjem v jugoslovanski državni skupnosti — ali ob osvoboditvi med 29. oktobrom in 1. novembrom (Maister v Mariboru!) ali ob dokončni razdelitvi Slovencev med 10. oktobrom in 12. novembrom 1920, ko je tretjina slovenskega ozemlja ostala zunaj Kraljevine SHS (da ob tem rezultatu ni bil poglavitna meja 1. december, je ob pregledovanju zgodovinskih kontinuitet takoj jasno). Ob tem se postavljata še dve vprašanji: ali ni povezan s prepletanjem **nasprotij med konceptijama**, izraženima s proslavljanjem oktobra in prvega decembra, **tudi rezultat** oktobra in novembra 1920, ki je pomenil **razdelitev Slovencev**, kakršne do tega časa še nismo doživeli, in drugo vprašanje, ali je bila **slovenska odločitev** za Jugoslavijo leta 1917/18 pravilna in zgodovinsko opravičljiva (vprašanje opredeljujem, ker se javlja v našem času že drugič — prvič se je zastavljalo že sredi prvega desetletja obstoja Kraljevine SHS, najbrže ne le v okviru KPJ).

O večini vprašanj, ki sem jih formuliral, bodo na našem zborovanju odgovarjali zgodovinarji, ki so po svojem delu bližji tej posebni problematiki in bolje poznajo vire zanjo. Pa vendar si prisvajam glede na svoje delo — in zgodovino, ki sem jo sam doživljal, čeprav brez arhivskih virov, toda z vsemi obvestili, ki so bila dostopna v **tedanjih** razmerah (mnogo bolj odprtih, kot so

⁴ Različna stališča v tem pogledu so se jasno pokazala ob 50-letnici nastanka Jugoslavije že v zborniku Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspadanja Austro-ugarske monarhije i stvaranja jugoslovenske države, JAZU, Zagreb 1969; poznejšo naraščajočo literaturo je mogoče najti v bibliografijah jugoslovanske historiografije do 1975; za konfrontacijo različnih stališč pa je poučna zlasti razprava ob publikaciji Petranovićeve Istorije Jugoslavije, Beograd 1980 (str. 15–35), zbornika dokumentov Jugoslavija 1918/1984, ki sta ga priredila B. Petranović in M. Zečević, Beograd 1985 (druga izdaja 1918/1988, Beograd 1988) — do neke mere spada sem tudi podoben zbornik Jugoslovenski federalizam, Ideje i stvarnost I, 1914–1943, Beograd 1987, ki sta ga pripravila ista dva avtorja — in monografije Janka Pleterskega, Nacije — Jugoslavija — revolucija, Beograd 1985 (Ljubljana 1986) v več znanstvenih časopisih: Marksistička misao 1986, str. 206–263, Naše teme 1986, str. 1907–2032, Istorija 20 veka, 1986, str. 173–188 in še kje; bliže publicistiki so zborniki kot Historija i suvremenost, Zagreb–Ljubljana 1984, in Istoriofografija — marksizam i obrazovanje, Beograd 1986, povsem publicistični pa seveda prispevki v različnih tednikih, med katerimi je do 1986 imel najvišjo raven NIN, od začetka 1987 pa mu je raven pisanja žal bistveno padla in je izgubila nekdanjo ceno.

sedanje!) radovednemu in angažiranemu mlademu zgodovinsko šolanemu publicistu⁵ — pravico povedati tudi svoje lastne odgovore. Zlasti, ker so zvezani s pogledom, ki ga branim vse svoje življenje, da se vidi vsak trenutek v zgodovini drugače, če ga gledamo le iz njegove najbližje okolice ali pa iz najširše mogoče zgodovinske povezave, v našem primeru iz celotne slovenske zgodovine.⁶ Omejujem se seveda le na izpoved svojih temeljnih stališč. Tudi strokovno imam za to svojo izpoved gotovo trdno podlago v svojih raziskavah pred skoraj dvajsetimi leti, kje so bili vzroki za slovensko nesrečo na Koroškem⁷ (ne za sam rezultat plebiscita, ki ga je razložil Janko Pleterski, marveč za celotno pot do izgube ozemlja, ki so nam ga pred začetkom pogajanj v Parizu vsaj delno prisojali strokovnjaki Združenih držav in Velike Britanije, francoski pa še med samimi pogajanjmi, da sploh ne govorimo o uradni statistiki, ki je kazala 1910 v A coni plebiscitnega ozemlja še nad dvetretinjsko večino ljudi s slovenskim občevalnim jezikom, števeni kriterij pa je bil na Koroškem Slovincem gotovo na škodo).⁸ Seveda pa se moram tudi tu omejiti le na postavitev strnjeno formuliranih temeljnih tez. Pred tem naj podčrtam, da so se izražale v nekih oblikah omenjene razlike tudi v znanstvenih razpravah ob polstoletnici propada Avstro-Ogrske,⁹ v politični mitologiji današnje jugoslovanske krize se pa — v nasprotju s podobo tudi srbske historiografije — v publicistiki podoba o srbski osvoboditvi Slovencev (in drugih avstroogrskih Južnih Slovanov!) vnovič vse bolj poudarjeno ponavlja.¹⁰

Srbski vojni program je formalno zajel že od Niške deklaracije srbske vlade (7. 12. 1914) »osvoboditev in združitve vseh . . . nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev«.¹¹ Realno izhodišče in — razen v času velike srbske krize 1915/1916 — tudi resnična meja in celo cilj koncepta Pašičeve vlade je bila le združitev vseh Srbov; glede na njihovo geografsko razbitost in pomešanost z drugimi narodi in njihovimi kolonizacijskimi drobcii in skupinami, je bilo to mogoče le z zajetjem pomembnih delov nesrbskega prebivalstva.¹² Opozoriti moram na rdečo nit velike knjige Janka Pleterskega Nacije — Jugoslavija — revolucija (1985, v slovenščini 1986)¹³ v tezi, da je glede na način geografskega stika Hrvatov in Srbov in pomešanost obojih — še bolj zamotanih tudi zaradi muslimanskega srbo-hrvaško govorečega prebivalstva (ki sta si ga v publicistiki vsaj delno prištevala oba naroda) — mogoče združiti vse Srbe in enako vse Hrvate le v federalistično urejeni Jugoslaviji. Pašič se je v svoji politiki zavedal posledic srbske razpršenosti za obseg srbskih zahtev, toda v centralistično in enotno urejeni novi državi je želel doseči le razširjanje doterdanjanje Srbije, ker je le tako upal zagotoviti poseben položaj Srbov v njej.¹⁴ Težko je z gotovostjo razložiti s to politiko zvezano teorijo o enotnem iz treh

⁵ Prim. B. Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje, 1987 (ponatis člankov iz let 1938 do 1940).

⁶ V zadnjem desetletju sem na to že večkrat opozoril, posebej tudi zaradi položaja »sodobne zgodovine«, tako v uvodu v Zgodovino Slovencev, CZ, Ljubljana 1979, v predavanju Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinskega znanosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji, ZČ 36, 1982, str. 183–196, na okrogli mizli v Tolminu 1986, ZČ 41, 1987, str. 147–149 in mimogrede še večkrat drugje.

⁷ B. Grafenauer, Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, zbornik Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 295–378, posebej str. 299–324.

⁸ B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik 1946, str. 118–248, posebej 165–196; H. Brix, Die Umgangssprache im Altösterreich zwischen Agitation und Manipulation, 1982, str. 19–115, 166–177.

⁹ Gl. op. 4, Naučni skup . . .

¹⁰ Za historiografijo prim. dokumente pri B. Petranović — M. Zečević, Jugoslavija 1918/1984, str. 38–117, ter pri D. Janković — B. Krizman, Grada o stvaranju jugoslovanske države I. I. — 20. XII. 1918, I–II, Beograd 1964; Lj. Trgovčević, Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije, Beograd 1986, opozarja na kritičnost skupine srbskih znanstvenikov okrog Cvijlića glede Pašičeve politike v teh pogledih leta 1918, npr. str. 231–245. Za publicistiko prim. zlasti letos v Dugli in NIN različne članke v zvezi z razpravljanjem o prvodecembrskem jubileju.

¹¹ D. Janković, Niška deklaracija, Istorija XX veka, Zbornik X, Beograd 1969, str. 7–111; M. Ekmečić, Ratni ciljevi Srbije 1914, Beograd 1973.

¹² Dokumentirani načrti so zajemali poleg Bosne v tem smislu vso Dalmacijo, del Like in večino Slavonije »ne glede na to, kaj bodo storili Hrvati«; prim. Pašičev razgovor s Steedom 8. oktobra 1918, pri Janković — Krizman I, str. 345–347.

¹³ J. Pleterski, n. d. passim, posebej (v slov. izd.) str. 146 do 176.

¹⁴ D. Stanković, Nikola Pašić . . . i stvaranje Jugoslavije, str. 167–251; dokumentacijo za 1918 objavljata v nav. delu D. Janković in B. Krizman.

plemen sestavljenem narodu (včasih se celo zanj uporablja kar ime Srbi), ker je to morda tudi izraz političnih potreb (večnacionalno državo je bilo lažje razdirati v imenu nastajajoče enonacionalne kot pa nove večnacionalne države).¹⁵ V tem položaju ni bila ta teorija brez vpliva na politično mišljenje posameznikov ali celo nekaterih političnih skupin pri Slovencih in Hrvatih v letih boja zoper Avstro-Ogrsko.¹⁶

Pogoj za osvoboditev izpod avstroogrškega gospostva je bila seveda zmaga antante v svetovni vojni ter hkrati mesto Srbije v njej med zmagovalci in njeni že 1914 proglašeni »vojni cilji«. ¹⁷ Toda možnosti Srbije v tem pogledu so bile omejene¹⁸ in pri velikih zaveznikih nikakor ni mogla ustvariti priznanja svojih pravic do starih sestavin dvojne monarhije, ki nikdar v zgodovini niso bile sestavni del srbske države.¹⁹ Seveda pa njen izpostavljeni položaj v prvi svetovni vojni ni bil brez vpliva na politično mišljenje posameznikov ali celo nekaterih političnih krogov pri Slovencih in Hrvatih v letih rušenja Avstroogrške monarhije, čeprav je Srbija kot prva žrtev vojne ostala brez vnaprej dogovorjenih zagotovil s strani velikih zaveznic (neposredne ponudbe so se omejevale na področje Bosne in Hercegovine ter na dostop do morja v južni Dalmaciji).²⁰ Januarja 1918 so ZDA (Wilsonovih 14 točk) in Velika Britanija (Lloyd George) še vedno računale na ohranitev Avstroogrške le z »možnostjo za avtonomni razvoj«²¹ njenih narodov,²¹ pa tudi Francija se konec 1917 ni še odločila za drugačno rešitev.²²

V tem položaju je bilo mogoče zrušiti Avstroogrsko le od znotraj. In v tem smislu sta učinkovala znotraj monarhije radikalizacija deklaracijskega gibanja v letu 1918, vojaški upori in organizacija narodnih svetov kot predstavnikov jugoslovanskih narodov po sredi 1918,²³ zunaj monarhije pa Jugoslovanski odbor kot predstavnik dvojni monarhiji podrejenih Južnih Slovanov.²⁴ Vprašanje slovensko-nemške etnične meje je bilo vsekakor obravnavano pred koncem vojne v krogih ameriških in britanskih strokovnih komisij, formulacija zunanjega ministra ZDA Lansinga o nujnosti osvoboditve »vseh vej slovanskega plemena... izpod nemškega in avstrijskega gospostva«²⁵ 28. junija 1918²⁵ je zajemala tudi jugoslovanske narode in do konca septembra je dosegel Trumbić s strani vlad Velike Britanije in Francije pripravljenost, da priznata Jugoslovanski odbor na enak način za predstavnika avstroogrških Jugoslovanov, kot je bil že priznan Čehoslovaški odbor; pogoj je bil le sporazum Odbora s Srbijo o tem koraku.²⁶ Tako se je začel dramatični spopad med načelnim stališčem

¹⁵ O tem prim. gradivo pri Jankoviću in Krizmanu, analizo na različnih mestih pri J. Pleterskem; značilno mesto o Zujovičevem presojanju prim. pri Trgovčevičevi, n. d., str. 260.

¹⁶ Prim. D. Biber, Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912–1913, Istorija XX veka, zbornik I, 1959, str. 283–326; L. Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914, v Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 22–85 (prva objava 1967) in še nekaj prispevkov v isti knjigi; M. Zečević, Na istorijskoj prekretnici (Slovenci u politici jugoslovenske države 1918–29) I, Beograd 1985, in v slovenšč. Maribor 1986.

¹⁷ Gl. op. 11.

¹⁸ Za to vprašanje prim. dokumentacijo od julija do začetka novembra 1918 pri Jankoviću in Krizmanu, v skopem izboru tudi pri Petranoviču in Zečeviću.

¹⁹ Prim. za izhodišče vojne literaturo, posebej v op. 11 in za vso vojno delo Đ. Stankovića o Nikoli Pašiću (op. 14), za dokumentacijo o možnostih leta 1918 pa nav. delo D. Janovića in B. Krizmana (op. 10).

²⁰ D. Janković, Jugoslovansko pitanje i krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 317–369; za položaj 1918 do konca oktobra prim. dokumente v nav. publikaciji Jankovića in Krizmana.

²¹ Janković — Krizman, Grada, I, str. 12–14 in 17–19, ter do str. 50 različne reakcije Pašića, srbske vlade in Jugoslovanskega odbora na te izjave.

²² O stališču Francije konec 1917 prim. Đ. Stanković, Nikola Pašić... i stvaranje Jugoslavije, str. 194.

²³ Večino tega zajema — kolikor zadeva Slovence — zlasti J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971; prim. pa v slovenski literaturi tudi L. Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 86–184, kjer se z razpravo združuje tudi pričevanje.

²⁴ Literatura o njegovem delu je bodisi v memoarih, bodisi v različnih načinih drugih objav danes izredno obsežna; omejujem se na opozorilo na delo poglavitne avtorice Milade Pavlove in na zbornik Jugoslavenski odbor u Londonu u povodu 50-godišnjice osnivanja, JAZU 1966; za presojo vprašanja v odločilnem letu 1918 pa so najpomembnejši dokumenti v objavi D. Jankovića in B. Krizmana, v I. knjigi njunega dela.

²⁵ Janković — Krizman, Grada, str. 203 in 220.

²⁶ M. Pavlova, Jugoslovanski odbor, Zagreb 1925, str. 448–519; za dramatični spopad stališč v oktobru (med Trumbićem in Pašićem) gl. Janković — Krizman, Grada, str. 305–368.

odbora (z zahtevo po priznanju za zaveznike »na podlagi načela narodnosti in narodnostne samoodločbe«) ter Pašića, kot predstavnika srbske vlade, naj se prizna Srbiji pravica, »da **osvobodi in združi** Srbe, Hrvate in Slovence v eno neodvisno demokratično državo« (naj priznajo zavezniki Srbiji »njeno **izključno** pravico, da **osvobodi** avstroogrške Jugoslovane«).²⁷ Srbija je bila preslaba, da bi izsilila takšno stališče od zaveznikov, toda dovolj močna, da je blokirala tudi uspeh Jugoslovanskega odbora, ki ga je po 29. oktobru (že prepozno!) podprlo tudi vodstvo Jugoslovanskega veča v Zagrebu.²⁸

Tako je prišlo konec oktobra 1918 do zloma Avstroogrške od znotraj, do njenega razpada v narodnostne enote, med katerimi je bila od 29. oktobra 1918 tudi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Slovinci so se torej **osvobodili vendarle** (hkrati z drugimi Jugoslovani v monarhiji) **sami**, odpor srbske vlade zoper ta proces in samouveljavitev je dosegel le to, da jugoslovansko vprašanje ni bilo navzočno ob pogajanjih za premirje z Avstroogrsko konec oktobra in v prvih dneh novembra, tako da so Slovencem Italijani v imenu premirja z **monarhijo** odrezali ozemlje do črte Londonskega pakta, ostali pa so brez demarkacijske črte proti Avstriji in v novi državi brez mednarodnega priznanja.²⁹ Mejo z Avstrijo so si na Štajerskem sami zagotovili tudi z orožjem;³⁰ mednarodnega nepriznanja pa tudi ni mogoče posebej podčrtovati, saj ga je tudi 1. decembra nastalo Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev doseglo šele blizu srede leta 1919.³¹ To je edino težno dopolnilo mojih stališč ob presoji teh vprašanj izpred petdesetih let.

V razpravo postavljam le še dve tezi, zvezani s sodobnim stanjem v zgodovino-pisju o Jugoslaviji in Slovencih:

1. »1. december« je za Slovence v prehajanju iz Avstroogrške v Jugoslavijo **najmanj pomemben datum**, saj ne pomeni prehoda iz odvisnosti v svobodo, marveč samo trdnejšo zagotovitev že pridobljene svobode ob žrtvovanju znatnega dela te pridobitve. Pomembnejši je »29. oktober« kot začetek en mesec trajajoče večje svobode z res lastnim odločanjem in še večjim (čeprav nerealnim) upanjem, in morda najpomembnejša meja »10. oktober/12. november« (plebiscit in Rapallo), ko je bil obseg slovenske osvoboditve — **tudi** zaradi Pašićeve politike v zadnjih mesecih vojne (čeprav ne samo zaradi tega) — bistveno okrnjen, danes vemo, da delno tudi že dokončno.³²

2. Slovenci smo se za Jugoslavijo 1918 **odločili sami** in to gotovo na legitimen način. Za to priča enako jasno »prva odločitev za Jugoslavijo« že od začetka 1918 naprej in dejstvo lastne osvoboditve v oktobru s tem namenom.³³ V zgodovinski perspektivi je seveda to že rezultat razvoja od dozoritve politične narodne zavesti od volitev 1867 naprej do izoblikovanja slovenske kulture, ki je dozorela v bistvu že do začetka našega stoletja (in kjer Momčilo Zečević veliko preveč preloma neopravičeno prestavlja šele v čas po letu 1918

²⁷ Janković — Krizman, Građa, str. 230, 271 in 311.

²⁸ Tako že B. Krizman, Austro-Ugarska i antanta 1919. godine, Historijski pregled I/3, 1954, str. 46; Janković — Krizman, Građa, str. 438 sl., 451 sl.; prim. tudi spomine G. Žerjava, Zenevski pakt, Misel in delo 2, 1936, 92—100, posebej str. 95.

²⁹ Argumentacija te sodbe sem dal v zborniku Koroški plebiscit, 1970, str. 309—313.

³⁰ L. Ude, Boj za severno slovensko mejo 1918—1919, Maribor 1977 (večinoma ponatisi razsko mejo 1918—1919, Maribor 1979, in Boj za Maribor 1918—1919, Spominski zbornik ob sedemdesetletnici, Maribor 1988 (z bibliografijo starejše lit. str. 465—518, sicer je težišče na večinoma že pred 1958 zbranimi spomini udeležencev).

³¹ B. Krizman, Pitanje priznanja međunarodnog priznanja jugoslovenske države 1919, v Isto-rija XX veka, zbornik III, 1962, str. 345—386.

³² A. Melik je napovedal to že leta 1919 v članku Moderna politična načela in naši obmejni spori, Ljubljanski zvon 39, 1919, str. 420 sl.; v boju za meje po letu 1945 se je izkazala njegova napoved (o nedokončnosti zahodne i dokončnosti severne — slovensko-nemške — meje, določnih v letu 1919—1920) kot v celoti pravilna.

³³ J. Pieterski, Prva odločitev, in M. Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921, Maribor 1977, in Na zgodovinski prelomnici (Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918—1929), I, Maribor 1986 (na str. 259—274 je obsežna navedba virov in literature, med drugim tudi o vprašanju preloma leta 1918). Vsaj nekaj dokumentov o tem je tudi pri Jan-koviću in Krizmanu, Građa.

— v nekaterih stvareh je ta prelom vseboval celo nazadovanje na tem področju).³⁴

Gre pa tudi za rezultat posebnega zgodovinskega položaja, ki ga danes včasih vidna mitologija o napačnosti te zgodovinske odločitve gotovo spregleduje. Kljub kulturnemu razvoju je bila med Slovenci pred 1914 vidna poteza nezaupanje v bodočnost naroda v obstoječih razmerah. V velikih potezah razvoja prebivalstva z ene strani še ni bilo premagano močno izseljevanje,³⁵ z druge strani je grozeče napredovala germanizacija ob nemško-slovenski meji, ki je po uradnih podatkih štetij na Koroškem že občutno pritiskala absolutno število Slovencev navzdol, na Štajerskem pa se je pravkar ustavila ob prelomnici ustavitve napredovanja.³⁶ Posledice velikih gospodarskih prelomov od srede 19. stoletja naprej (izguba dohodka od prometa po njegovi revoluciji in od propadajoče stare industrije po uveljavljanju energije parnih strojev ter nove tehnologije železarstva)³⁷ še niso bile premagane — delno se je to zgodilo šele v novem prostoru jugoslovanske države,³⁸ seveda ne v poljedelstvu.³⁹ V tem položaju je razumljiv občutek narodne katastrofe, ki ga izraža Lojz Kraigher v Kontrolorju Skrobarju za položaj v spodnještajerskih trgih,⁴⁰ in izjava o »sedanji agoniji našega naroda«, s katero je v istem letu 1914 začel Izidor Cankar oceno Masljevega romana Gospodin Franjo.⁴¹ V istem smislu govori mnogo nezaupanje v slovensko bodočnost, izraženo pri vseh treh strankah (Ilešičev »ilirizem«, tivolski program, Ušeničnikovo predvidevanje stopitve s Hrvati) in še posebej v mladinskem gibanju Preporod v misli, da vodi slovenska bodočnost le v neke vrste združitve z drugimi Južnimi Slovani (v kulturnem in marsikdaj domnevanem tudi jezikovnem pogledu).⁴² Krek je sicer že jeseni 1913 zapisal z večjim zaupanjem: »Jugoslovansko vprašanje ni eden izmed problemov, ki zahtevajo rešitve od avstro-ogrske monarhije, marveč je

³⁴ To stališče o slovenskem kulturnem in narodnem razvoju je že večkrat poudaril Vasilij Melik (tudi v svojem predavanju na Ptuj, ki je bilo neposredno pred tem mojim); M. Zečević je to presojal bistveno drugače, češ da so dosegli Slovenci ta rezultat v kulturnem razvoju šele po nastanku Jugoslavije (Na zgodovinski prelomnici, str. 217–258); ta Zečevićeva sodba sloni na dvojni napaki: z ene strani pozna o slovenski literaturi in kulturi le njeno obravnavanje v različnih razpravah in podobnem, ne pozna pa literarnih del samih in prav tako ne znanstvene publicistike — to pa je za presojo bistveno premalo; čeprav je res kulturni razvoj po nastanku Jugoslavije pomenil pomemben in velik premik, je bil to le kvantiteten, ne pa kvaliteten prelom, ki je bil izvršen že pred letom 1914. Z druge strani Zečević sploh ne upošteva dejstva, da je Jugoslavija zajela le približno dve tretjini Slovencev, pri Slovenceh zunaj Jugoslavije pa sta sedita po letu 1918 izrazit upad in delno celo zatrtje slovenskega kulturnega življenja. Za slovenski narod v celoti torej leto 1918 nikakor ne pomeni le enosmernega vzpona, marveč obratno eno izmed največjih kriz, ki jih je v svoji zgodovini doživel; na nek način se je pri tem izražala tudi »jugoslovanska« centralistična politika stare Jugoslavije, ki je v presojah M. Zečevića v celoti odsotna.

³⁵ Temeljna analiza je za to vprašanje in delu Fr. Zwittra, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, kar je kratko povzeto v analizi v Encikli Jugosl. 7, 1968, str. 230–233, v nekaterih pogledih pa dopolnjeno v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, 1970, str. 34–67 (Zwitter, o virih) in 99–127 (Grafenauer, o razvoju populacije od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne).

³⁶ B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem (op. 8) in Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919, ZC 33, 1979, str. 385–405; M. Klemenčič, Germanizacijski procesi na Štajerskem do prve svetovne vojne, ČZN 50, 1979, str. 350–369; T. Zorn, Slovenci na avstrijskem Štajerskem, prav tam, str. 430–447.

³⁷ Toussaint Hočvar, The Structure of the Slovenian Economy 1848–1963, New York 1965, 15–49, in B. Grafenauer, Encikli Jugosl. 7, 1968, str. 353–357; o regionalnih posledicah prim. D. Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918, Ljubljana 1974, 1. str. 31–127; J. Sorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984.

³⁸ T. Hočvar, n. d., str. 121–173; Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 323–695.

³⁹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Agrarne panoge I, 1970, B. Grafenauer, Gospodarski obrat kmetije, str. 619–651, zlasti 631–651.

⁴⁰ L. Kraigher, Kontrolorj Skrobar I–II, Ljubljana 1914; predelana izdaja s komentarjem Fr. Zdravca, v zbirki Iz slovenske kulturne zakladnice 14, Maribor 1973, in v Zbranem delu 3, Ljubljana 1978, v izd. D. Moravca (s podatki o razmerju obeh izdaj); za komentar prim. posebej B. Teplý, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, v Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 474 do 515.

⁴¹ Iz. Cankar, Dom in svet 27, 1914, str. 126 sl. (ponatis v Leposlovje — eseji — kritika, I, Ljubljana 1968, str. 302–304).

⁴² L. Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, 1972, str. 37–75 (prvič obj. 1967); J. Pleterski, O nekaterih vprašanjih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno (prvič obj. v ZC 1979), v Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 102 in še ponekod v isti knjigi. Za isti obup je značilen tudi zapis Ivana Cankarja iz časa med 1908 in 1918 z naslovom Slovenska legenda, Zbrano delo 25, 1976, str. 150 (komentar str. 325, prvič obj. 1923).

⁴³ J. Krek, O jugoslovanskem vprašanju, Zora 20, 1913/14, str. 73; J. Pleterski, Študije, str.

problem sam zase, ki je ž njim najožje zvezana njena usoda, ki je od njegove rešitve odvisen to be or not to be«; to besedilo dokazuje, da je pri razumevanju Krekovega šmihelskega govora 17. maja na koroškem slovenskem ljudskem taboru o nujnosti rešitve avstrijskega jugoslovanskega vprašanja (»Mi... smo prepričani, da to mora priti, ker sicer ni v nevarnosti naš narod, ampak naša država«) v resnici pravilna interpretacija Pleterskega in ne Dušana Kermavnerja.⁴³ Realnega položaja pa to ne spremeni, marveč se je takoj po začetku vojne še v mnogih pogledih zaostрил, zlasti po vstopu Italije v vojno proti centralnim silam.⁴⁴

Ob presoji slovenske odločitve v zadnjem letu vojne in po njej le še dve ugotovitvi, ki podpirata njeno zgodovinsko opravičenost: Že leta 1925 je Anton Korošec (ki je bil tedaj v opoziciji) ob kritiki tega, kar se je zgodilo Slovincem po 1. decembru 1918, vendarle povedal: »Če bi se bili drugače orientirali, bi nam bilo Slovincem prineslo še mnogo več škode, kakor si je sploh moremo misliti. Gotovo je, da bi bila Slovenija razdeljena še bolj neugodno, kakor je danes. Gotovo je, da bi Avstrija, katere niso hoteli razkosati, dobila mariborski okraj, da bi Prekmurje pripadlo Madžarski in da nihče ne ve, kje bi se bila zaustavila roka slikarjeva, ki bi risala italijansko karto«.⁴⁵ Potrdilo te sodbe je prinesla razdelitev leta 1941 in dejstvo, da smo bili tedaj obsojeni na narodnostno uničenje. Primerjava položaja 1918/1920 z rezultatom boja za meje po 1945 pomen odločitve po 1918 še potrjuje in enako jo potrjuje tudi položaj, ki ga imajo danes tudi po 1955 Slovenci na Koroškem. Dejstvo je, da je že 1918 slovenska narodna samozavest za razvito kulturno življenje bistveno zrasla v primerjavi s položajem pred začetkom prve svetovne vojne. To dokazuje tudi zapisnika obeh sej kulturnega odseka novembra 1918, ki vse do danes ni sta bila v ustreznih oblikah objavljena in ne dovolj analizirana.⁴⁶

Summary

FROM OLD TO NEW SPACE

Bogo Grafenauer

The report leans on the standpoint in the article which the author published 50 years ago on the occasion of 20 years of Yugoslavia in which he — in accordance with the then opposition (1938) — considered the breaking event in the downfall of Austria-Hungary (28th/29th Oct. 1918) and not in the »unification« on the 1st of December 1918. In this respect the author still defends the following major theses on historical development in that period:

a) The Yugoslav question was up to 1914 put before all three major Slovene parties; yet they solved it only in the frame of the existing Austrian; Hunfarian state; different solutions were suggested only in Cankar's visionarism and in socially marginal Yugoslav Revival Movement (Preporodovci).

b) A deciding rupture arose on account of various causes (from 1914 on) in the years 1917/1918 not with the May declaration but as well in the frame of the declarational movement, which had an essential part in three ruptures in 1918 (31st January in the memorandum of the Yugoslav club at peace negotiations in Brest-Litovsk; 16th/17th August in the foundation of the National council (Narodni svet), completed on 6th October with Narodno vijeće (the Croatian National Council), and in 28th/29th October with the disintegration of the Monarchy into national units on basis of Wilson's demand to satisfy »the national aspirations« of Yugoslavs in Austria-Hungary, as a condition for truce with the Monarchy in his answer dated 18th October 1918).

c) Unreadiness of Slovene policy for such a turnover; the Serbian policy (expressed above all in the »game« about the Geneva agreement), and the Italian pres-

220 (prva objava ZČ 1968); D. Kermavner, Politični boji na Gorenjskem 3, 1975, str. 239.

⁴³ J. Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917. Poročili vojaške in vladne komisije, Viri 1—2, Ljubljana 1980 in 1982.

⁴⁵ Izdaja prepisa stenograma Koroščevega predavanja, S. Kranjec, ZČ 16, 1962, str. 229.

⁴⁶ Objavljena bosta v tej številki Zgodovinskega časopisa.

sure — expanding new occupation — have with the Act on 1st December not only cooperated in the »division of our national territory among four countries« but as well contributed to Slovene inequality in the new Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

d) The »1st of December« is for Slovenes — in traversing from Austria-Hungary to Yugoslavia — the **least important date**, as it does not bring transition from dependence to liberty but merely affirmation of the already gained liberty-against losing a considerable part of this achievement. More important is the »29th October« as the beginning of a month lasting greater liberty with true own-deciding, and even greater (though unrealistic) hope, and perhaps the **most important boundary**, »10th October/12th November« (Plebiscit and Rapalo) — when the extent of Slovene liberation — **also** on account of Pašić's policy in the last months of the war (although not only because of it) — was essentially curtailed, today we know that partly ultimately.

e) The Slovenes have in 1918 **themselves decided** for Yugoslavia in certainly legitimate a manner. For that fact equally clearly gives evidence the »first decision for Yugoslavia« from 1918 on and the fact of own liberation in October with that purpose. In historical aspect this is of course a result of maturity of national political conscience from 1867 elections on, to the formation of Slovene culture at the beginning of the 20th century.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Soba, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

ZAPISI

Majda Černič

PROCESI SPREMINJANJA DRUŽINE OD 15. DO 19. STOLETJA

Za zgodovinsko obdobje, v okviru katerega bomo govorili o družini, je značilna cela vrsta sprememb: socialnih, ekonomskih, političnih, tehnoloških, kulturnih, moralnih, pravnih, religioznih, edukacijskih, ... Z novim vekom so se sprožili procesi, ki so močno spremenili takratno družbo in katerih posledice so občutne še danes. Vzroki, spodbujevalci in potek teh sprememb so bolj ali manj znani, odvisno od interesov tistih, ki so zgodovino proučevali. Lahko rečemo, da nam je relativno dobro znana zgodovina političnih bojev, tehnoloških odkritij, ekonomske organiziranosti družbe, umetnosti in literature. Med manj zgodovinsko obdelana in razčiščena področja življenja ljudi pa spadajo tista, ki sodijo v intimno sfero človekovega bivanja. V tem polju se nahaja tudi družina; odnosi in čustvovanja, ki se vzpostavljajo v njej. Pomanjkanje védenja o zgodovini družine se najizraziteje odraža v celi vrsti mitov, ki obstajajo o družini. Ko se razpravlja o preteklih vsebinah in oblikah družinskega življenja, se pogosto izreka naslednje trditve: 1. družina, kot jo poznamo danes, skupnost moža, žene in nedoraslih otrok, t. i. »nuklearna družina«, je zgodovinska posebnost, neznana tako v preteklosti kot danes izven evropskega prostora; 2. v preteklosti so ljudje najpogosteje živeli v velikih »razširjenih družinah« med množico najrazličnejših sorodnikov in šele industrijska revolucija je ustvarila pogoje za razvoj izolirane, vase obrnjene »nuklearne« družine; 3. med primitivnimi plemeni je zakonska zveza nekaj povsem neobičajnega in neznanega, ljudje živijo v klanih in skupinah, v katerih vlada promiskuiteta in kjer ni ljubosumja; 4. v preteklosti so zakon med dvema mladoporocencema pripravili starši in sorodniki, mladi par pri tem ni imel nikakršne besede; 5. ljudje so se včasih poročali zelo zgodaj, v svojih najstniških letih; 6. romantično ljubezen so odkrili in vpeljali trubadurji, bila je posvečena prešuštnim razmerjem; 7. skrb in nega otrok je izum modernega časa; v preteklih obdobjih je zelo veliko dojenčkov in otrok pomrlo zaradi brezbriznosti mater; na otroke so odrasli v preteklosti gledali kot na pomanjšane odrasle; 8. ločitev je prav tako moderna invencija, je indikator zatona močne družine, kar zastrašuje ljudi; 9. država in cerkev sta vedno zelo visoko cenili družino ter jo podpirali.

Večina teh mitov je nastala izpod peres zgodovinarjev 19. stoletja, ki so pod vplivom naraščajočega optimizma v vedno večji in vsestranski družbeni napredek, ki se je takrat obetal, gledali na zgodovinski proces kot na neprekinjeno linearno približevanje vsebolj popolnim, civiliziranim oblikam družbenega življenja. Toda s spoznanji, da napredek na tehnološkem in ekonomskem področju ne vodi nujno in naravnost k večji družbeni blaginji, so se pojavili dvomi o upravičenosti progressivnega ocenjevanja preteklosti in sedanjosti družbenega dogajanja. Pod ponovno pisanje zgodovine je bilo poleg različnih obdobjih in idejnih tokov postavljeno tudi ocenjevanje pravilnosti prej navedenih mitov. Novejša raziskovanja preteklih oblik družinskega življenja sovpadajo s krizo države blaginje, najbolj pa so se razmahnila v sedemdesetih letih. Glavni tematski sklopi, na katere so se osredotočile sociálnozgodovinske in sociološke študije o družini, so predvsem: 1. struktura in velikost družine v preteklosti, 2. odnosi med partnerji (zakonska in izvenzakonska razmerja) ter 3. odnosi med starši in otroki.

Struktura in velikost družine

Sociálnozgodovinske in sociološke študije o strukturi in velikosti družine so si postavile za cilj svojega dela zavrnitev mita o razširjeni družini kot prevladujoči družinski obliki pred nastopom industrijske revolucije. K nastanku tega mita so veliko prispevale sociološke teorije o družini, ki so se pojavile v prejšnjem stoletju in izhajale iz predpostavke, da razvoj družinskih skupnosti poteka v smeri od številčno obsežnih in kompleksnih k majhnim in enostavnim družinskim formam. K tej predstavi je mnogo prispeval francoski sociolog Frédéric Le Play, ki je svojo teorijo o družini ponazoril s modelom trostopenjskega razvoja družine: od »patriarhalnega« tipa, ki predstavlja strukturalno trdno skupnost, zvesto tradiciji in rodu, v kateri živijo vsi sinovi še naprej po poroki. Drugi razvojni tip predstavlja »rodovno družino«, prav tako strukturalno stabilno in zvesto družinski liniji. Vendar pri tej družinski formi vsi sinovi po poroki ne ostanejo doma. Starši poročijo in obdržijo samo enega otroka, najpogosteje najstarejšega sina — dediča, ki mu podelijo posestvo. Drugi

otroci, ki jim ne pripada dediščina, lahko, če želijo, ustanovijo svoje lastne družine ali pa ostanejo še naprej po svoji lastni volji neporočeni v izvorni družini. Tretji tip pa predstavlja »nestabilno družino«, katere člani ne čutijo večje pripadnosti k domači skupini in so usmerjeni k spremembam, kar vodi k maloštevilnim družinam (matere v družinah prvega in drugega tipa so imele po le playevih ocenah tudi do 25 otrok). Takšna družina se izoblikuje s poroko, z rojstvom otrok, konča pa se s smrtjo staršev in razdelitvijo dediščine. Le Play je menil, da se je tip nestabilne družine pojavil z manufakturo — industrializacijo, prevladoval med delavskim razredom ter pomenil izraz njihove pauperizacije.

Le Play pa ni bil le znanstvenik, temveč tudi družbeni reformator. Rešitev nastale »krize«, v kateri se je po njegovem mnenju znašla družina in celo prihodnost naroda in rase, je videl v ponovni vpeljavi tradicionalnih družinskih oblik in njihovih gospodarskih sistemov, v ponovnem konstituiranju očetovske avtoritete in v obnovitvi preteklih družinskih vezi. Ponovna uveljavitev rodovnih odnosov je za Le Playa pomenila prispevek k miru in preprečevanju družbene dezintegracije.

Tudi kasnejši sociologi so ustvarjali znanstveno podobo družine po podobni analogiji kot Le Play: egoizem in individualizem majhne moderne družine je odgovoren za nastali družbeni položaj, za vse večjo revščino in nemoralnost naraščajoče množice delavcev. Rešitev teh problemov so prav tako videli v restavriranju preteklih oblik, družinskega bivanja nasproti hladnim, poslovnim in brezosebnim družbenim odnosom. Zavzemali so se za vrnitev k patriarhalni družinski hierarhiji, vzpodbujali ljudi za vstopanje v zakon, rojevanje otrok, negovanje ostarelih, . . .

Povzdigovanje in idealiziranje patriarhalne razširjene družine ter z njo povezanih odnosov odvisnosti si je iskalo oporo v domnevni zgodovinskih dejstvih in predstava v interesu uveljavljanja določenih političnih tendenc. V takšni podobi družine, kot se je pojavila v prejšnjem stoletju in pred tem že v času romantike, se skrivajo predpostavke za antidemokratske ideje o neenakopravnosti med spoloma in o podrejenosti, ki izhaja iz principov, kot je primogenitura. Prikazovanje razširjene družine kot naravnega temelja družbene organizacije nosi v sebi precejšnje možnosti ideoloških implikacij, ki se lahko v vsakem zato ugodnem času reaktivirajo in aktualizirajo, kot je to bilo v primeru fašizma in drugih avtoritarnih gibanj.¹

Razjasnitev vprašanja o dejanskem obstoju razširjene družine je zato precej pomembno početje. Toda do sredine tega stoletja pri sociologih in socialnih zgodovinarjih to področje ni vzbujalo večjega zanimanja.

Prvi resnejši poskusi so se pojavili v 50. letih, ko je skupina antropologov identificirala strukturo družine v 565 različnih kulturnih okoljih in naletela na izredno raznolikost načinov bivanja ljudi. Toda proučevanje zgodovine družine zgolj s pomočjo opazovanja danes živečih primitivnih skupnosti se je izkazalo za neustrezno, saj npr. ni mogoče odkriti direktne zveze med življenjem francoskega ali angleškega kmeta v 14. ali 15. stoletju in avstralskim avtohtonim prebivalcem 20. stoletja. Hkrati s tem spoznanjem se je pojavila potreba po natančni opredelitvi pojmov, ki naj vodijo raziskovanja preteklih oblik skupnega bivanja ljudi. Kot prvo je bilo potrebno določiti sam pojem opazovanja — družino.

Opredelitev pojma družine

Pomen besede družina se je skozi zgodovino spreminjal. Današnji pojem družine je veliko ožji kot pojem, ki so ga uporabljali v preteklosti. Sfera zasebnosti se je opredeljevala veliko širše kot danes. Še v 16. stoletju se je pojem družine umeščal med skupno bivanje in sorodstvo. Pomenil je bodisi »skupnost sorodnikov, ki ne bivajo skupaj,« bodisi »skupnost oseb, ki sicer bivajo skupaj, niso pa nujno povezane po krvi ali s poroko.«² V poznem srednjem veku in v začetku novega veka npr. nemščina ni niti poznala izraza, ki bi lahko opredelil skupino starši — otroci, ki jo mi danes poznamo kot družinsko gospodinjstvo, majhno nuklearno družino. Pojem »familia«, ki ga je sprejela nemščina in drugi evropski jeziki, je izšel iz latinščine ter je prvotno pomenil »hišo«, skupnost skupaj živečih oseb pod isto streho. V današnjem pomenu se je ta izraz pojavil šele v 18. stoletju. Toda, kot pravita Mitterauer in Sieder, to ne pomeni, da majhne družinske skupnosti v preteklosti niso obstajale.

Za raziskovanje skupnega bivanja ljudi v preteklosti tako ni mogoče uporabljati golih pojmov kot so družina, hiša, rod, ker so med seboj zgodovinsko neprimerljivi. Tega se je zavedal tudi P. Laslett, ki je do danes izdelal najboljše študijo o velikosti in strukturi družine.³ Poleg zahodne in srednje Evrope je zaobsegla tudi del Balkana, del današnje SZ, ZDA in Japonsko. V svoji študiji je izhajal iz predpostavke, da so pretekli zapisovalci mej domačih skupnosti pri popisih predvsem upoštevali kriterij »skupnega bivanja pod isto streho«, ne pa toliko kriterij sorodstva, ki

¹ Glej M. Mitterauer in R. Sieder: Vom Patriarchat zur Partnerschaft, München 1984.

² J. L. Flandrini: Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja, Ljubljana 1986, str. 10.

³ P. Laslett: Household and Family in Past Time, Cambridge 1974.

se danes uporablja pri določevanju družinskih skupnosti. Da bi se izognil zgodovinski nekonsistentnosti pomenov domačih skupin, je izdelal svojo nomenklaturu pojmov in jo uporabil pri analizi virov (virji njegove študije so bili zapisi rojstev, krstov, porok in smrti iz starih župnijskih knjig in prvi uradni popisi prebivalstva). Pri oblikovanju svoje tipologije domačih skupin je upošteval tri kriterije: lokacijskega (bivanje pod isto streho), funkcionalnega (skupno opravljanje najrazličnejših aktivnosti) in sorodstvenega (po krvi in poroki pridobljene vezi). V zvezi s tem je razlikoval med pojmom družine in pojmom gospodinjstva. Pojem družine mu pomeni krog sorodnikov, ki ne zajema le posamezne stanovanjske skupnosti, ampak se razteza preko njenih meja in preko ene same časovne točke. Pojem gospodinjstva pa zajema skupnost oseb, ki skupaj živijo, skupaj opravljajo najrazličnejše aktivnosti in so si v sorodu. Ta pojem se mu je zdel najustreznejše izhodišče za proučevanje domačih skupnosti v preteklosti.

V Laslettovi tipologiji se pojem gospodinjstva deli na: »preprosto družinsko gospodinjstvo«, katerega člani so, bodisi zakonski par brez otrok, bodisi zakonski par z nedoraslimi otroki, lahko tudi ovdovela oseba z nedoraslimi otroki, ne pa samske osebe (važna je konjugalna enota). V ta tip gospodinjstva tudi ni štel bolj oddaljenih sorodnikov, ki jih loči več konjugalnih enot, t. j. zakonskih vezi, npr. bratov in sester enega od partnerjev. Drugi tip v tej tipologiji predstavlja »razširjeno družinsko gospodinjstvo«, ki ga sestavlja konjugalna enota z dodatnimi sorodniki. Ta skupnost je podobna enostavnemu družinskemu gospodinjstvu, vendar ima nekaj dodatnih karakteristik. Sorodniki, ki živijo skupaj z zakonskim parom in njunimi otroki, lahko spadajo bodisi v prejšnjo generacijo (stari starši) bodisi v generacijo, ki sledi konjugalni: to so lahko vnuki, lahko pa tudi bratje ali sestre, bratranci ali sestrične enega od partnerjev. Tretji tip predstavlja »mnogokratno družinsko gospodinjstvo«, ki vključuje več konjugalnih enot, ki so sorodstveno ali zakonsko povezane med seboj. Te enote so lahko enostavne ali vertikalno ali kolateralno razširjene. Vsi ti tipi gospodinjstev lahko vključujejo tudi posle, vendar pa ti s svojo prisotnostjo ne vplivajo na strukturo družinskega gospodinjstva, ampak le na velikost. Važno pri tej tipologiji je, poudarja Laslett, razlikovanje med pojmom razširjene družine in pojmom razširjenega družinskega gospodinjstva. Prvi pojem se nanaša na sorodnike, ki imajo relativno pogoste medsebojne kontakte, a nujno ne živijo skupaj, drugi pojem pa ima predvsem koresidentni pomen.

S pomočjo tako razdelanih kriterijev in tipologije gospodinjstev je P. Laslett s sodelavci potrdil domneve, do katerih so se nagibali demografi v 70. letih; da je danes nuklearna družina prevladujoča skupnost bivanja ljudi povsod, tudi v nerazvitih delih sveta in da je bila pravilo tudi v preteklosti.

Laslettove analize tradicionalnih skupnosti so pokazale, da se v vsakem popisu prebivalstva lahko pojavi tudi razširjeno družinsko gospodinjstvo, da je potencialno število takšnih skupin vedno možno. Toda pri ocenjevanju pogostosti pojavljanja takšnih skupin, meni Laslett, je vedno potrebno upoštevat življenjski, razvojni cikel, časovno točko, v kateri se posameznik v določeni domači skupini nahaja. Kajti v različnih časovnih trenutkih je posameznik v različnih družinskih položajih, na kar lahko vpliva vrsta dejavnikov; od načina produkcije do dednih običajev. Npr. v družbah, v katerih je običaj, da se hiša podeduje, se v določenih življenjskih fazah lahko zgodi, da mladoporočenci živijo s svojimi ali partnerjevimi starši še nekaj časa. V predindustrijski srednji in zahodni Evropi je bila ta faza relativno redka in kratka. česar popisovalci niso upoštevali in so zato pogosto registrirali netočno, neobjektivno situacijo. Laslett s sodelavci se je temu izognil s pomočjo opisane terminologije in klasifikacije domačih skupin (uporabljivi so bili le tisti sezname, ki so vsebovali starost popisanih) ter tako, da je med seboj primerjal ista gospodinjstva iz zaorednih popisov istih družbenih skupnosti (v analize so bili vključeni le tisti popisi, v katerih so bile naznačene jasne meje med posameznimi gospodinjstvi). S svojo metodologijo je prišel do podobe domačih skupnosti v preteklosti, kot jo npr. ponazarja spodnja tabela.⁴ (Glej str. 554.)

Vpliv demografskih in drugih dejavnikov na strukturo gospodinjstva

Laslettove zgodovinske analize domačih skupin so tako pokazale, da struktura gospodinjstva ni nujno odvisna od velikosti gospodinjstva in da velikih gospodinjstev ni mogoče enačiti z razširjeno družino. Odkrile so, da je struktura gospodinjstva odvisna variabla, na katero vpliva cela vrsta med seboj povezanih činiteljev.

O veliki, razširjeni družini kot pravilu bivanja v preteklosti ni mogoče govoriti že zaradi demografskih pogojev, ki so vladali v predindustrijski družbi:

1. Visoka smrtnost otrok, mladine in odraslih. Življenjsko pričakanje ob rojstvu je bilo v Angliji v 16. stoletju le 32 let.⁵ V Franciji pa je bila npr. povprečna stopnja smrtnosti v prvem letu življenja med 15 in 30 %. V naslednjih letih življenja

⁴ P. Laslett: *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, Cambridge 1978, str. 20–23.

⁵ L. Stone: *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, Middlesex 1984, str. 55.

se je ta stopnja zniževala, toda starost 20. let je dosegla (še v 18. stoletju) le polovica otrok,⁶ preživel je tako le vsak drugi do tretji otrok. Ker se je pogosto dogajalo, da je preživel ravno najmlajši otrok, je bila starostna razlika med očetom in njegovim naslednikom precej velika, s tem pa majhne možnosti skupnega bivanja. Te možnosti so bile redkost tudi zaradi visoke stopnje smrtnosti, ki je vladala med odraslimi; starši so pogosto umrli, še preden so otroci ustanovili svoje nove družine.

2. Starost ob poroki. V predindustrijskih časih se je velika večina ljudi, razen redkih primerov iz najvišjih družbenih slojev, poročala relativno pozno v primerjavi z današnjimi običaji, kar je v nasprotju s prevladujočimi predstavami o preteklih navadah. V poznem 16. stoletju je bila v Angliji povprečna starost ob prvi poroki med majhnimi lastniki zemlje in preprostimi delavci precej visoka ter se je v 17. in 18. stoletju še dvigovala; pri moških se je povzpela od 27 na 28 let, pri ženskah pa od 25 na 27 let.⁷ Pogost vzrok odlaganja porok so bili dedni običaji, ki so določali, da mora dedič počakati s poroko do smrti svojega očeta, in pravila, ki so dovoljevala poroko le tistim, ki so imeli dovolj materialnih sredstev za ustanovitev lastne družine. Mnogi, predvsem posli, pa nikoli niso mogli zbrati dovolj denarja, da bi se poročili, in so zato ostali, bodisi sami in do konca življenja služili pri tujih ljudeh, bodisi živeli v konkubinatih.

3. Stopnja rodnosti. Pozne poroke so vplivale tudi na rodnost žensk. Njihovo obdobje rojevanja je trajalo okoli 20 let. Pogosto so ga prekinjale različne bolezni in jalovost zaradi slabe prehrane in težkega dela. Poleg tega so stopnja rodnosti zmanjševali še običaji dojenja; veljalo je pravilo, da je treba otroka dojiti do njegovega 18. meseca. Vse to je vplivalo na razmak med enim in drugim porodom, ki je v povprečju trajal od 24 do 30 mesecev.⁸ Zato so ženske večinoma rodile največ 8 otrok, med katerimi jih je v najboljšem primeru preživel le četvero do petero. Med višjimi, bogatejšimi družbenimi sloji je bila stopnja rodnosti pri ženskah nekoliko višja, s tem pa tudi nekoliko več otrok, vendar še vedno ne toliko, kot je trdil Le Play.

Poleg demografskih pogojev so skupno bivanje več generacijam preprečevali tudi običaji pošiljanja otrok v uk in služenje v tuje hiše. Tako med bogatimi kot med revnimi družinami je obstajalo prepričanje, da se otroci najboljše naučijo potrebnih znanj za življenje pri tujih ljudeh, ne pa v domači hiši. Tako so otroci zapustili svoj dom že pri 10. oziroma 12. letih, se vanj zopet vrnili okoli 18. leta, mnogi pa nikoli več.

Poleg tega so premožnejši gospodarji za potrebe gospodarske dejavnosti, predvsem v času sezonskih del in gospodarske konjunktуре, najemali tuje ljudi in sorodnike, zato je bila v določenih obdobjih hiša bolj polna ljudi kot v drugih obdobjih. Pri tem pa je važno tudi to, da je moralo imeti družinsko gospodinjstvo, če je hotelo preživeti, stalno zapolnjene vloge, to pomeni, da je moralo imeti gospodinjstvo tako gospodarja kot gospodinjne. Če je eden od njiju umrl, se je morala odovdela oseba čimprej ponovno poročiti. Tako so bile ponovne poroke precej pogost pojav in razlike v letih med zakoncema dokaj velike (ženske so bile pogosteje starejše od svojih partnerjev kot danes). Otroci, ki so živeli v takšnih gospodinjstvih, pa so izhajali iz različnih zakonov in pripadali različnim staršem.

Pretekle domače skupnosti so bile tako izredno mobilne enote, kljub zelo statičnim družbenim strukturam. Članstvo družinskega gospodinjstva se je nenehno spreminjalo: njegovi člani so odhajali, na njihova mesta pa so prihajali drugi. Pojavna forma družine se je nenehno spreminjala zaradi funkcij, ki jih je takrat opravljala in zaradi življenjskih pogojev, v katerih se je nahajala. V vsej tej raznolikosti pa je bila izhodišče vedno majhna nuklearna družina.

Problemi pri proučevanju odnosov med družinskimi člani v preteklosti

Novejše socialno zgodovinske študije (Stone, Mitterauer, Sieder, Flandrin, Mount) so si za svoje področje raziskovanja poleg velikosti in strukture družine izbrale tudi področje intimnih, čustvenih vezi med družinskimi člani v preteklosti, da bi razčistile z domnevami o novosti materinske in zakonske ljubezni. Raziskovalci so se pri iskanju ustreznih virov za proučevanje te tematike srečevali s težjimi problemi kot pri proučevanju velikosti in strukture družine, katerih viri so bili, kot smo že omenili, stari župnijski registri in najzgodnejši popisi prebivalcev. Podatki iz teh seznamov so kljub pomanjkljivi metodologiji popisovanja, ki so jo raziskovalci uspeli popraviti in dopolniti, dokaj zanesljivi in nedvoumni. Viri, iz katerih so črpale raziskave o odnosih v preteklih družinskih formah, pa so precej bolj problematični.

Za proučevanje zasebnih, intimnih aspektov življenja so najprimernejši osebni viri: dnevniki, življenjepisi, spomini, korespondence... Zgodovinski zapisi z intimno vsebino, ki so danes na voljo, pa so le fragment tistega, kar je nekoč obstajalo. Toda

⁶ Mitterauer - Sieder, str. 51.

⁷ Stone, str. 44.

⁸ Prav tam str. 52.

to ne jemlje vrednosti zapisom, ki so se ohranili. Večje težave se pojavljajo predvsem pri interpretaciji teh virov; njihova vsebina je subjektivno, idiosinkratično naravnana (avtor sam sebe prikazuje v najlepši luči), iz njih je mogoče razbrati le eno stran resnice. Pogosto izražajo le želje, ne pa dejanskih dogodkov. Zapisani so na stereotipen način — izražajo internalizirane norme in moralo, ... Težave pri interpretiranju izhajajo tudi iz socialne nediferenciranosti teh virov; tovrstni zapisi so nastajali predvsem med izobraženci, ti pa so bili ponavadi višjega in srednjega stanu, zato poznamo le njihove navade in čustvovanja, ne pa tudi veliko večje množice navadnih ljudi.

Dokaj težko je interpretirati tudi neosebne vire, ki dopolnjujejo osebne; npr. najpogosteje publicirane in brane priročnike z nasveti o skladnem družinskem življenju. Ker je imela monopol nad pisano besedo do 16. stoletja cerkev, s tem pa tudi nad pisanjem didaktične literature, lahko le ugibamo, koliko so se napisana pravila in vrednote ujemale za dejanskim obnašanjem in mišljenjem povprečnih ljudi. Zato je potrebno razlikovati med tem, kaj so ljudje želeli početi in so tudi počeli, in tem, kaj se je od njih pričakovalo, zahtevalo. Ni namreč neposredne zveze med zgodovino cerkve in zgodovino družine.⁹ Prav tako to velja tudi za literarne (pesmi, novele, ...) in likovne vire (slike, kipe, karikature, ...), ki so jih nekateri raziskovalci uporabili kot dokazni material za svoje trditve. »Analize ikonografije nas vodijo do zaključka, da je bil koncept družine v srednjem veku neznan, da se je pojavil v 15. in 16. stoletju, in da je svoj polni izraz dosegel v 17. stoletju.«¹⁰ Sklepanje iz teh virov na družino ni enostavno, kajti spremembe v umetnosti se zelo redko dogajajo hkrati z družbenimi spremembami (Mount). Poleg tega pa je ton, izraz sporočil v besedi in sliki precej ironičen, sarkastičen in poudarja prej posebnosti kot značilnosti življenja ljudi neke dobe.

Viri, na katere se opirajo socialnozgodovinske in sociološke študije o odnosih v družini, so tudi uradni dokumenti: oporoke, poročne pogodbe, zapisi o ločitvenih sporih, ... ter demografske statistike: rojstva, poroke, smrti, predzakonske nosečnosti, nezakonska rojstva, ... Ti viri se zdijo na prvi pogled najmanj problematični, vendar pa jih, tako kot prejšnje vire, ne gre nekritično sprejemati. Kot večino pisanih virov je tudi tovrstne zapise cenzurirala cerkev; npr. »Tako v srednjem veku kot v 18. stoletju najdemo reževe, ki so živeli v konkubinatu, ker niso bili dovolj bogati, da bi se poročili. Pri teh v arhivih redko najdemo sledi njihovih otrok.«¹¹ To nas lahko vodi do sklepa, da se »uradni« podatki o deležu nezakonskih otrok niso skladali z dejanskim stanjem.

Za preverjanje točnosti slike, ki jo ponujajo navedeni viri, morajo raziskave o družini in odnosih v njej proučiti in, kot pravi Mount, »upoštevati tudi kombinacijo pritiskov države, cerkve in revščine, ki so imele hude posledice za družinsko življenje.«¹² Z identifikacijo pritiskov, ki sta jih cerkev in posvetna oblast izvajali nad družino, se spremembe v njej, nastale od novega veka do danes, prikazujejo v drugačni luči, kot so jih prikazovale razne evoliucijske in njim podobne teorije. Pokaže se, da so spremembe posledica medsebojnega učinkovanja različnih ideoloških konceptov, ki sta jih cerkev in država vsiljevali družini. Mnoge vrednote in čustva, značilna za družino, so postala vidna, priznana in celo zaježena šele takrat, ko so postala koristna za širšo družbeno skupnost in ne le za majhno skupino kot je družina.

Trendi v smeri »nuklearne« družine

Trendi v smeri uveljavitve čustev in vrednot, značilnih za »nuklearno«, izolirano družino niso potekali nemoteno, brez padcev in ponovnih dvigovanj, brez nihanj med individualnim in kolektivnim, med permisivnim in represivnim. Teh nihanj je bilo med 15. in 20. stoletjem mnogo, zaradi boja med »kompetitivnimi interesi in idejami na različnih nivojih družbene organizacije, od individua do države.«¹³ Naslednje značilnosti veljajo za Anglijo.

Prvi trend označuje »srednjeveška, odprta rodovna družina«, katere člani so bili močno orientirani navzven k sorodnikom in skupnosti. Konjugalno družinsko gospodinjstvo je predstavljalo ohlapno jedro kompaktne mreže rodovnih in sorodstvenih odnosov, katerih stopnja pogostosti in intenzitete je bila odvisna od socialnega ranga skupine, velikosti njene lastnine in dediščine. Čim večji status in čim več lastnine je imela družina, intenzivnejši so bili kontakti med njenimi člani in člani ostale rodovine in večja je bila soudeležba sorodstva pri formiranju vsakodnevnega življenja nuklearne družine.

To velja tudi za poroko, ki je bila kolektivna odločitev družine in sorodnikov, njihovih ekonomskih in političnih interesov. Pomenila je prispevek za blaginjo celotne rodovine. Zato so se morala individualna nagnjenja in želje posameznika pod-

⁹ Glej F. Mount: *The Subversive Family*, London 1985.

¹⁰ P. Ariès: *Centuries of Childhood*, Middlesex 1979, str. 341.

¹¹ Flandrin, str. 165.

¹² Mount, str. 130.

¹³ Stone, str. 424.

rediti volji družinskega poglavarja in ostalih rodovnih avtoritet. Pri izbiri partnerja sta imela odločilno vlogo moč in lastnina izbranega kandidata, ne pa srčna in telesna privlačnost med mladima. Odnosi med zakoncema so bili zato precej prazni in oddaljeni. V njih ni bilo čutiti močnejše emocionalne pripadnosti, ampak zgolj lojalnost, ki je izhajala iz medsebojne eksistenčne odvisnosti. Romantična ljubezen se je največkrat razvila izven zakona. Toda čustva naklonjenosti so se lahko razvila tudi po nekajletnem skupnem življenju v zakonu ali vsaj partnerstvo. Pripravljeni zakoni pa, kot pravi Stone, niti niso bili tako slabi; po eni strani ljudje od njih niso veliko pričakovali, po drugi strani pa je čustva lahko prilagoditi družbenim zahtevam.¹⁴

Čustvena oddaljenost v srednjeveški odprti družini pa ni bila značilna le za odnose med partnerji, ampak tudi za odnose med starši in otroki. Vzroke šibkih čustvenih vezi med njimi je moč iskati v takrat zelo visoki stopnji umrljivosti otrok in dojenčkov med vsemi družbenimi sloji, o čemer smo že govorili. Poleg tega je med bogatimi družinami obstajala tudi navada, da so dojenčke hranili pri dojljah — od 12. do 15. meseca. Ena od možnih razlag vpeljave tega običaja je bila težnja staršev po lažjem prenašanju izgube otrok (Flandrin). Toda umrljivost dojenčkov, za katere so skrbele dojlje, je bila celo dvakrat večja kot pri tistih, ki so se hranili pri materah.

Vzrok nenavezanosti med starši in otroki je bila tudi že omenjena navada izmenjavanja otrok med družinami, ki je bila neke vrste socialna dolžnost. Čustveno šibke vezi ali celo negativna čustva med starši in otroki ter tudi med samimi brati in sestrami pa so izhajali tudi iz principa primogeniture. Ohranjanje enovitosti družinske lastnine s prenosom dediščine na enega dediča, najpogosteje najstarejšega sina, je vodilo k različnim socializacijskim vzorcem, z močnimi diskriminacijskimi potezami. Položaj dediča se je bistveno razlikoval od položaja drugih otrok. Deležen je bil večje skrbi in pozornosti s strani staršev in ostalih članov gospodinjstva. Kljub določenim pritiskom (pripravljeni poroki) je bilo otroštvo in celotno življenje dedičev neprimerno lažje kot življenje njegovih bratov in sester, ki so bremenili družinska sredstva in bili zato nezaželeni ter zanemarjeni. Če so si ti želeli ustanoviti lastno družino, so si morali sredstva zanj ustvariti sami, s služenjem pri tujih ljudeh.

Poleg lojalnosti do družine, sorodstva in rodu je bil v 15. in 16. stoletju visoko cenjen tudi »dobri gospod« (good lordship): recipročna izmenjava patronaže, podpore in gostoljubja v zameno za pozornost, ustrežljivost, spoštovanje, svetovanje in lojalnost.¹⁵ Ta recipročnost ni bila omejena le na sorodstvo, ampak je vključevala vse člane gospodinjstva: posle, vajence, pomočnike, najemnike, prehodne goste, . . . kar se je fizično manifestiralo v »polni hiši«, polni gostoljubja, a z malo privatnosti.

Tretja visoko cenjena vrednota tistega časa je bila čast, ki pa se ni pripisovala kolektivu, ampak posamezniku. Izvirala je iz lordstva, še posebej pa iz ostankov srednjeveških idej o viteštvu: iz predanosti veri, bojevitosti, izpostavljanju življenja nevarnostim, . . . Pomembna opora pri doseganju časti pa so bile tudi dobre rodovne in svaške povezave.

Vrednote rodovne in sorodstvene lojalnosti, »dobrelega gospoda« in časti se vedno pojavljajo tam, kjer sta sistem države in prava šibka, in še posebej dolgo vztrajajo v razmerah politične in ekonomske krize. Večja ali manjša vztrajnost teh vrednot je bila značilna za celotno področje današnje zahodne in srednje Evrope skozi ves srednji vek od okoli leta 1000 do začetka renesanse.

Ob tem je pomembno tudi to, da je bil ta trend družinske organizacije značilen le za višje družbene sloje. V družini s psihološko distanco je živela vsa visoka aristokracija, zelo razširjena je bila med graščaki, prav tako pa tudi med znatnim delom nižjega plemstva. Nižjih slojev se ta kulturni vzorec ni dotaknil. Ker niso imeli zemlje, jim je bilo marsikaj prizanešeno. Pri izbiri partnerja so bili svobodnejši, zato je bil njihov zakon bolj partnerski. Starši med otroki niso delali razlik, ker za to niso imeli razlogov.

Naslednji trend označuje tip »restriktivne patriarhalne družine«, katerega časovna mejnika sta pozno 16. in zgodnje 17. stoletje, ter predstavlja modifikacijo srednjeveškega tipa družine. Povečal se je pomen konjugalne enote in njenih čustvenih vezi, kar je bila posledica nekaterih splošnih družbenih sprememb. Z revolucionarnimi dogodki v Angliji pred in po letu 1640 se je močno povečala moč države in obseg njenih pravic. Temu pa so se pridružile še protestantske reforme in literatura, pisana beseda, ki je propagirala gospodinjstvo, kot simbol celotnega družbenega sistema, temelječega na od Boga postavljenih principih hierarhije, spoštovanja in ubogljivosti.

V 16. stoletju je začela država izvajati monopol nad vojaškimi, pravnimi in lastniškimi zadevami svojih državljanov. Sorodstvo in »dobri gospod« pa sta za porajajočo se nacionalno državo predstavljala oviro in grožnjo njeni suverenosti. Zato je dala država teoretično in praktično podporo ožjemu družinskemu jedru ter intenzivi-

¹⁴ Prav tam str. 82.

¹⁵ Prav tam str. 73.

rala moč družinskega gospodarja. V podrejenosti žene in otrok možu, očetu je videla analogon podrejenosti ljudstva svoji avtoriteti.

Nuklearno družino in njene čustvene vezi je podprla tudi cerkev. V 16. stoletju je povečala svoj interes za družino, kar je bila verjetno posledica sprijaznjenja cerkve z realnostjo življenja ljudi, z obstojem družine in spoznanj o njeni vlogi pri oblikovanju človekove osebnosti. Cerkev je še vedno menila, kot skozi celotni srednji vek, da je potrebno čustva krotiti, jih nadzorovati, vendar v tistem času nič več z odpovedovanjem zakonskemu življenju, temveč ravno nasprotno, z vstopom v »sveti zakon«. Srednjeveški ideal nedolžnosti se je umaknil idealu konjugalnih čustev; zakonski stan je postal etična norma za pravega kristjana. Srednjeveškima vzrokoma zakona: odvrniti od nečistovanja in prokreaciji zakonskih otrok je bila dodana še duhovna intimnost. Posebej močno se je ta miselnost udomabila med puritanci, ki pa so dopuščali razvoj čustev po poroki; čustvene vezi so pomenile moralno dolžnost zakoncev. Toda te dolžnosti niso bile enakomerno porazdeljene med možem in ženo. Vse avtoritativne reformatorske cerkve so namreč razglašale podrejenost žena možem v smislu: »On le za Boga, ona za Boga v njem«, formulacije dolžnosti med spoloma J. Milтона.¹⁶ Protestantiski duhovniki in moralni teologi so podrejenost ženske opravičevali z njeno krivdo pri izvirnem grehu; ženska je prva zapadla v greh in se more zato spokoriti s podrejenostjo. Tako je bila v 16. stoletju idealna ženska: ubogljiva, krepostna, skromna, radodarna, krhka... Njena družbena vloga je bila omejena na gospodinjenje in vzgajanje otrok. H krepitvi oblasti, avtoritete moža, očeta pa je znatno prispevala tudi vpeljava prakse hišnega, družinskega bogoslužja, pri čemer je imel družinski gospodar glavno besedo. Postal je družinski duhovnik, ki je vsak dan bral ostalim družinskim članom iz biblije; s tem je po eni strani utrjeval svojo oblast, po drugi strani pa ustvarjal pogoje novi vrednoti — domačnosti.

Poleg protestantske ideologije so patriarhalne odnose v družini pomagala okrepiti tudi nova pravna pravila. V srednjem veku je ženska lahko imela posestvo. V 16. stoletju pa za to ni imela niti praktičnih niti teoretičnih možnosti. Mož je imel popolno kontrolo nad ženo osebno lastnino, z njo je lahko upravljal kot se mu je zdelo, a hkrati je bil odgovoren za njene dolgove. Neomejena oblast gospodarja nad lastnino konjugalne družine se je odražala tudi v novem načinu dedovanja. V srednjem veku je bil dedič le doživljenjski najemnik posestva, z omejeno svobodo, zaradi nadzora s strani sorodstva. Od poznega 15. stoletja dalje pa je dedič lahko napravil s posestvom kar je hotel; prodal, razpolovil, kaznoval ali s tem nagradil otroke. V tem se je izražala še večja podrejenost otrok očetu in bratov ali sestra najstarejšemu bratu.

Tako postavljena razmerja moči so dobila svoj odraz tudi v ravnanju staršev do otrok. Za vzgojo otrok v zgodnjem novem veku je bilo značilno predvsem dvoje. Po eni strani so bili otroci deležni premalo strogosti; ni bilo ustrezne represije nad njihovo infantilno seksualnostjo: pozno so jih odstavili od prsi, niso jih naučili osnovne higijene. Po drugi strani pa so bili starši do otrok prestrogi. Telesno kaznovanje z zatiranjem otrokove volje je bila standardna praksa vzgoje otrok tako doma kot v šoli, ki je postopoma vključevala vedno večje število otrok. Zaradi strahu pred religioznim, intelektualnim in političnim kaosom, ki je grozil ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja, pa so moralni teologi in humanistični reformatorji učili, da je edina rešitev za ohranjanje družbenega reda v strogi disciplini, ki lahko vključuje telesno kaznovanje le v primeru moralnih prekrškov, in pri izobraževanju otrok. Pri tem so se oprli na ideologijo Izvirnega greha; na vzbujanje strahu pred smrtjo in večno pogubo kot metodo socializacije otrok. Hkrati s tovrstnimi metodami, ki izražajo strogo podreditev otrok staršem in vzgojiteljem, pa se je razvijal tudi vse večji interes za otroke. Pri puritancih je bilo to najizraziteje: svoje otroke so podrejali moralnim pritiskom, jih strašili pred grehom, hkrati pa jih ljubili, jim izkazovali pozitivna čustva. Menili so, da so otroci nosilci takšne prihodnosti, kot si jo želijo, in da je knjiga njihova edina prava avtoriteta: napisali so največ vzgojnih knjig pred letom 1700. Praktični dosežek fizične strogosti in psiholoških pritiskov staršev nad otroki pa je bilo pasivno, resignirano sprejemanje odločitev drugih. Npr. glede izbire partnerja so se otroci podrejali volji svojih staršev, kljub »svetemu zakonu«, ki ga je propagirala protestantska moralna ideologija.

Družbene spremembe in z njimi povezane vrednote: patriotska dolžnost, pokornost do suverena, čaščenje svetega zakona, propagiranje družine kot centralne družbene institucije, niso nastale čez noč, ampak postopoma do začetka 18. stoletja. Nosilec novega modela družinskega življenja je bilo meščanstvo v mestih in nižje plemstvo. Ta trend se je deloma dotaknil tudi nižjih slojev, vendar zgolj v smislu okreoljenega javnega vmeščavanja v družinsko življenje, njeno moralo. Pri tem je bila zopet še posebno vztrajna cerkev, ki se je trudila odpraviti tradicionalne navade in običaje pri čimvečji množici ljudi. Cerkev je pritiskala na preprosto ljudstvo s poroko, ki je morala biti blagoslovljen zakrament, in s prepovedjo imeti nezakonske otroke. Cerkev je silila v zakon tudi tiste, ki niso imeli materialnih pogojev za osno-

¹⁶ Prav tam str. 111.

vanje družine, samo zato, da bi bili njihovi otroci zakonski. To je bilo predvsem v primeru t. i. »predzakonskih nosečnosti«. Posledica takšnih prizadevanj je bila ogromna množica revežev. Za določene socialne sloje: plemstvo in aristokracijo pa je sorodstvo še vedno pomenilo pomembno vez za socialne, ekonomske in politične namene. Po eni strani so sorodstvene vezi celo pomagale utrditi oblast cerkvi in državi. Tako sta se v tem obdobju prekrivala vsaj dva tipa družine, katerih vrednote so bile v skladu s hierarhičnim in avtoritarnim karakterjem družbe.

Okoli leta 1700 se je med meščanstvom in zemljiškim plemstvom pojavil nov družinski tip: »vase zaprta nuklearna družina«, ki je predstavljal še večji odmik od sorodstvenih in drugih podobnih vezi. Inspirirale so ga nove vrednote: senzualnost, avtonomija posameznika, individualizem, ki so se povezale v koncept čustvenega individualizma.

Razvoj individualne introspekcije in toleriranje individualnosti drugih je izšlo iz med seboj nasprotnih psiholoških impulzov. T. i. »puritanski osebnostni tip«, za katerega je bilo značilno močno občutje greha in neprestano ukvarjanje z lastnim zveličanjem, je predstavljal en pol nasprotij. Pri tem osebnostnem tipu se je interes zase pojavil iz potrebe po obvladovanju samega sebe, vzpodbudila pa ga je naraščajoča pismenost. Toda lastnosti kot so: introspekcija, puritanstvo, pismenost, privatnost, niso nujno prispevale k večjemu upoštevanju privatnosti in svobode drugih, ampak so lahko vodile k sumničljivi in inkvizicijski družbi (Anglija). Puritanski osebnostni nasprotni tip je predstavljal ekstrovertirana, lahkoživa in do drugih tolerantna osebnost. Boj med tema dvema osebnostnima konceptoma sega v pozno 16. in zgodnje 17. stoletje. Med leti 1640 in 1670 je zmagal in vladal prvi; s silo je poskušal vsiliti svoje vrednote, kar pa mu ni povsem uspelo. Po propadu puritanske askeze je kot reakcija nanjo nastopilo obdobje močnega hedonizma (vse do konca 18. stoletja), puritanci pa so ostali v manjšini.

Oba osebnostna tipa sta vsak na svoj način prispevala k razmahnitvi individualizma; prvi k introspekciji in drugi k spoštovanju avtonomije drugih. Puritanizem je kljub svojim avtoritarnim nagnjenjem poudarjal pomen individualne zavesti; z molitvijo vzpostavljen osebni stik z Bogom. Po letu 1660 je celo začel propagirati tolerantnost med različnimi religioznimi skupinami. Anti-puritanski osebnostni tip pa je spremenil stališče do avtoritete, čustev in spolnosti, kar je predvsem vplivalo na miselnost srednjih in višjih družbenih slojev.

Na razvoj vase obrnjene osebnosti je vplival tudi spopad med dvema sistemoma vrednot; na eni strani zahteve po totalni konformnosti v potrebah, besedah in mišljenju do kolektivne volje, ki sta jo izražali, vsaka po svoje, porajajoča nacionalna država in cerkev, na drugi strani pa zahteve po pravicah posameznika do določene svobode delovanja in notranjega prepričanja. Ta trend je zajel celotno srednjo in zahodno Evropo konec 16. stoletja, Anglija in Holandija pa sta bili prvi, kjer se je pojavila opozicija do zahtev po konformnosti in kjer so se ideje liberalizma javno manifestirale s pojavom parlamenta, kot sredstva nadziranja suverenega vladarja.

K tem procesom so pripomogle tudi ekonomske spremembe. Progressivno ograjevanje skupnih polj je uničilo kooperativno vaško kmetijstvo; v mestih je prišlo do zoževanja in slabjenja cehovske kontrole nad produkcijo in distribucijo blaga. Razvoj tržne ekonomije je ustvaril nove ekonomske družbene sloje, nove oblike ekonomske organiziranosti: družinska trgovska in obrtniška podjetja in svobodno delovno silo. »Pritisk populacije in gigantska rast Londona sta povzročili geografsko mobilnost in dali naraščajočemu delu družbe nekatere izkušnje o kvaliteti življenja v velikem mestu, kjer je zaslužen dohodek veljal več kot status, produkcija več kot konsumpcija in kjer so se primarne vezi ustvarjale v delavnici med delovnimi tovariši; razvila so se nova stališča do lastnine, s katerimi so sedaj človekove ekonomske pravice ločene od družbenih dolžnosti; človeški odnosi so se vse bolj prikazovali v ekonomskih terminih, ki jih vodijo pravila prostega trga... Vsi ti trendi so vplivali na razvoj posevne individualizma, prilagojenega ekonomskemu obnašanju.«¹⁷

Hkrati s političnimi in ekonomskimi procesi se je pojavila tudi cela vrsta kulturnih sprememb. Prišlo je do progresivne reorientacije od religiozne dogme, zveličanja k večjemu doseganju užitka na tem svetu. Eden od aspektov tega preobrata je bilo večje zaupanje ljudi v lastne sposobnosti obvladati svoje okolje in si ga prilagajati. K temu preobratu je precej prispeval tudi vzpon naravoslovnih znanosti, ki je omajal tradicionalne ideje o hierarhično organiziranem univerzumu in pokazal človeka kot izoliranega, atomiziranega individuuma, ki lahko deluje tako kot sam hoče. Poleg tega je znanost ustvarila v ljudeh tudi upanje, da jim bo tehnologija olajšala življenje in jih zaščitila pred različnimi tegobami; npr. z odkritjem cepiva proti črnim kozam. Pasivno sprejemanje usode tako ni bilo več ustrezen odgovor na življenjske probleme. Nove ideje so povzročile splošen zaton religioznega entuziazma, s tem pa tudi religioznega poslanstva očeta in moža ter družinskih molitev.

¹⁷ Prav tam str. 173.

Ideje o avtonomnem individuumu so se manifestirale tudi v odnosih med družinskimi člani. Sorodstvene vezi so oslabele, tiste, ki so ostale, pa so bile omejene na najbližje sorodnike. Izbira partnerja je postala vse bolj individualna odločitev posameznika, ne pa njegovih staršev. Zakonska zveza je temeljila na trajnejših medsebojnih čustvenih vezeh, na osebnih sreči; moč, status in denar so postali vse manj pomembni motivi za zakon, razen za aristokracijo. Avtoriteto moža nad ženo in očeta nad otroki je nadomestila večja avtonomija v medsebojnih odnosih. Prišlo je do večje pravne in edukacijske izravnave med spoloma, otroci so bili bolj dedno zaščiteni, kljub obstoječi primogenituri. Družine profesionalcev in družine visokega meščanstva so postajale vse bolj orientirane k otroku in nekatere so prevzele precej permissivno stališče do vzgoje otrok. Vedno večje število žensk iz višjih slojev je bilo izobraženih v pravilnem vedenju in drugih družabnih privlačnostih, pa tudi odstranjenih iz aktivne udeležbe v družinskem ekonomskem procesu. Ostalo jim je upravljanje s posli in služinčadjo, varstvo in vzgoja otrok ter organiziranje pristočasnih aktivnosti. Kljub povečani ekonomski odvisnosti od mož, je bil tem ženskam dodeljen višji status in večja moč pri odločanju o družinskih zadevah. Na to so vplivale ideje čustvenega individualizma.

Kot so se po eni strani intenzivirale čustvene vezi med družinskimi člani, je po drugi strani porasel tudi obseg predzakonskih in izvenzakonskih spolnih odnosov. Pri tem je imelo precejšen vpliv povečevanja seksualnih aspektov ljubezni v umetnosti, literaturi in v življenju na sploh. Med višjimi sloji, predvsem med aristokracijo, je naraslo prešuštvo pri obeh spolih. Med malimi lastniki in nelastniki pa so bili predzakonski spolni odnosi nekaj običajnega. Zaradi zmanjšane kontrole staršev, duhovščine in skupnosti se je povečalo število nezakonskih otrok.

V 18. stoletju se je med meščanstvom in plemstvom pojavil še en tip družine, za katerega je bila značilna še večja konjugalna orientacija kot pri prejšnjih. Prišlo je do ostre ločitve med bivalnim in delovnim okoljem. Nuklearna družina je prenehala izpolnjevati znaten del ekonomskih funkcij ter se omejila na emocionalne in seksualne vsebine, rešene avtoritarnih in patriarhalnih tendenc. Njene kohezivne sile niso bili več ekonomski in politični interesi, temveč čustvena navezanost ter moralna in religiozna odgovornost. Še bolj kot prej je družina postala izključno prostor privatnosti; postala je odgovorna le za blaginjo svojih članov, za druge pomoči potrebne posameznike pa so začele skrbeti javne avtoritete. Največje pozornosti v družini so bili deležni otroci; njihova vzgoja in nega. V zvezi s tem prokreacija ni bila nič več stvar, domena božje volje, temveč vse bolj zavestne odločitve samih ljudi, njihove kontrole.

Ta krajši pregled razvoja k »modernejši družini« seveda ni nekaj, kar se je v celoti in popolnoma realiziralo, v kar so verjeli nekateri pisci zgodovine, npr. zgodovinarji viktorijanske dobe. Je le predstavitev glavnih trendov, ki so se v zadnjih 500 letih poskušali uveljaviti znotraj družine na Angleškem. Kot pravi Stone, končni rezultat teh trendov in sprememb ni bila zamenjava enega družinskega tipa z drugim tipom, temveč razširitev različnosti, prekrivanje, koeksistiranje različnih družinskih vzorcev. Stare navade in običaji, značilni za tradicionalne družbe, so se še dolgo obdržali in se reproducirali še takrat, ko so se že uveljavili določeni vidiki novih družinskih tipov.

Razlike med družbenimi sloji

Stopnja prilagoditve novim družinskim vzorcem je variirala od enega do drugega družbenega sloja. To dokazuje vrsta dejstev. Visoka aristokracija je najdlje vztrajala pri »pripravljenih zakonih« (zaradi lastnine), toda bila je prva, ki je sprejela in realizirala nova stališča do spolnosti, kot tiste dimenzije človekovega bivanja, na kateri je možno doseči najvišji izraz ugodja. Meščanstvo in profesionalni sloji so bili prvi, ki so sprejeli ideje o zakonu iz ljubezni, toda zadnji, ki so v zakonske odnose vpeljali sproščeno seksualnost. Pionirji v kreiranju družine, usmerjene k otroku, in permissivni vzgoji so bili člani visokega plemstva, toda po drugi strani so prav oni tolerirali grobe metode discipliniranja, ki so jih prakticirali učitelji v javnih šolah. Delavstvo je bilo najdlje vezano na tip družine, katerega značilnost je bila delitev ekonomskih odgovornosti in obveznosti med možem in ženo, a bilo zadnje, ki je sprejelo ideje o močnih čustvenih vezeh znotraj družine, o občutju enakega statusa med možem in ženo ter o investiranju ljubezni in denarja v otroke.

Z upoštevanjem navedenih ugotovitev se razblinjajo trditve o povezanosti industrijske revolucije z množičnim zaposlovanjem žensk, z izgubo ekonomske funkcije družine, z odkritjem starševske ljubezni v delavski družini, ... skratka z razvojem »novega« družinskega tipa. Ženske iz nižjih družbenih slojev so bile močno zaposlene že v 17. in 18. stoletju, njihova zaposlenost pa se še 40 let po industrijski revoluciji ni bistveno spremenila. Poleg tega je družina še v 19. stoletju ostala glavno področje družbene ekonomije. V zvezi s tem Stone pravi, da so »različni družinski tipi kompatibilni z industrializacijo« in da obstaja »visoka korelacija med tradicionalno družin-

sko strukturo in potrebami modernih tovarn.¹⁸ Zato je verjetnejša tudi naslednja Stonova trditev, da je nov družinski tip, bolj kot z industrializacijo, delavskim razredom, povezan z duhom kapitalizma,¹⁹ novimi idejnimi, ideološkimi tokovi, katerih nosilec je bilo meščanstvo, s svojim specifičnim družbenim položajem: izobraženostjo, obiljem prostega časa, možnostmi privatnega življenja in kulturno homogenostjo.

Razlike med deželami

Razlike v uveljavljanju novih družinskih vzorcev se niso pojavljale le med različnimi družbenimi sloji in skupinami, temveč tudi med posameznimi deželami. Podobni trendi kot v Angliji so med 16. in 18. stoletjem nastopili tudi v Franciji, predvsem v njenem severnem delu. Skupina oče — mati — otrok se je tudi tam polagoma oddaljevala od sorodstva, rodovine in domačih služabnikov, prav tako so se začele uveljavljati nove ideje o družinski morali. V samem procesu uveljavljanja novih družinskih vzorcev in idej se kronološko gledano Anglija in Francija med seboj nista dosti razlikovali. Precejšnje razlike pa so obstajale glede represije, ki jo je cerkev izvajala nad družino, predvsem nad njenimi seksualnimi aspekti. Francoski katoliški moralisti niso zahtevali čutne ljubezni med možem in ženo. Raje so imeli brezbriznost in hladnost. V najboljšem primeru so dovoljevali prijateljstvo. Podobno stališče so zagovarjali tudi glede odnosov med starši in otroki. Ljubezen jim je pomenila greh proti Bogu, ostanek poganstva, ki ga je potrebno obvladati. Zveza med zakoncema je imela za katoliško cerkev zgolj reproduktivni značaj, spolni akt je bil zanjo le izpolnitev zakonskih dolžnosti. Toda izpolnjevanje teh dolžnosti je bilo za katoliške moraliste tako pomembno (po njihovem mnenju je preprečevalo prešuštvo), da so materam raje dovoljevali pošiljanje otrok v rejo, kot pa da bi zaradi dojenja ne mogle izpolnjevati svojih zakonskih dolžnosti. Angleški puritanci pa so, kot smo že omenili, poudarjali ljubezen kot bistvo vseh dolžnosti, poleg tega pa čistili tudi čutne, telesne razsežnosti ljubezni. Niso verjeli v zakonsko zvezo kot zakrament, ampak kot predestinacijo. Grajali so starše, če so silili svoje otroke v zakon iz koristi, v nasprotju s francoskimi katoliki, za katere je bil le tak zakon pameten, po volji Boga.

Protislovja med gospodarskimi strukturami in družbenimi razmerami, za katere pravi Flandrin, da so same po sebi ovirale razvoj ljubezni v zakonu in preprečevale izražanje materinske ljubezni, na eni strani, ter med izredno represivno moralno, ki je zahtevala redno zakonsko spolno življenje, nadzorovanje spolnosti v zakonu in njeno omejevanje izven zakona, na drugi strani, so z demografskim razmakom ob koncu 17. stoletja v Franciji privedla do vse večje uporabe kontracepcije. Moralisti so v tem videli razkroj morale, navadni ljudje pa edini izhod, edino sredstvo za zmanjšanje umrljivosti dojenčkov (Flandrin). V Angliji je prišlo do množičnega uporabljanja kontracepcijskih metod celo stoletje kasneje, kot pravi Flandrin, verjetno zaradi manj represivnega odnosa puritancev do spolnosti. Po drugi strani pa so sami katoliški duhovniki vplivali na razvoj občutja krivde pri materah, zaradi smrti njihovih otrok. Smrt otrok se je po eni strani pripisovala volji Boga, po drugi strani pa so moralisti katoliške reforme učili, da so tudi starši odgovorni za življenje svojih otrok in da morajo poslušati glas svoje vesti.

Pojav množične uporabe kontracepcije in drugi cerkvi nevšečni rezultati »nelegitimnega«²⁰ spolnega vedenja ljudi, kot npr. velik odstotek nezakonskih otrok, pogosto bivanje ljudi v konkubinatu, velik delež porok po zanositvi, ... dokazujejo, da se krščanska ideologija na področju družine in njene reprodukcije nikoli ni v celoti uveljavila. Sami materialni pogoji življenja velike večine ljudi so bili krivi, da se družinsko življenje, ki ga je propagirala cerkev, ni v celoti realiziralo, ali kot pravi Flandrin, se »na dnu družbe zgodovina družinskega življenja staplja z zgodovino življenjske ravni«. Npr. cerkev je zahtevala, da otroci spijo v ločenih posteljah, stran od svojih staršev, toda pogoji bivanja povprečnim ljudem tega niso dopuščali.

Ovire na poti novih idej o družini

Uveljavljanje »novih«²⁰ idej o družinskem življenju so, kot pravita M. Mitterauer in R. Sieder, ovirale tudi norme dela, ki se pogosto niso ujemale z moralnimi normami elite. Predindustrijska družba, katere temelj je bilo družinsko gospodarstvo, ni postavljala v ospredje emocionalnih, čustvenih odnosov, jih ni ideološko propagirala, ker niso bili nujna kohezivna sila družine. Motivi, ki so konstituirali skupino, kot je družina, so bili močno koeksistenčno naravnani; reprodukcija življenja v najširšem pomenu besede, ki se je lahko realizirala le skozi skupno delo vseh članov gospodinj-

¹⁸ Prav tam str. 419, 420.

¹⁹ Zgodnji finančni kapital je bil tisti, ki je vplival na blaginjo plemstva, podjetnikov in trgovcev, najprej v Firencah, v 15. stoletju, za tem najverjetneje v Amsterdamu v zgodnjem 17. stoletju, kar je bil nujen, čeprav ne zadosten vzrok za pojav novega družinskega tipa (Stone, str. 420).

²⁰ Flandrin, str. 93.

stva. Glede na to je bila družina v srednjem veku, pa tudi precejšen del novega veka, prostor ustvarjanja kolektivnih, skupinskih norm, način, metoda discipliniranja ljudi pa je bilo zaničevanje. Posledica takšnega družinskega vzorca so bile npr. zelo pogoste poroke, o čemer smo tudi že govorili. Ker družina ni mogla uspešno funkcionirati brez gospodarja ali gospodinje, z nepopolno strukturo, sta bila vdova ali vdovec, zaradi ohranitve družine in njenih funkcij, predvsem produkcijske, prisiljena na čim-prejšnji ponovni zakon, kar pa je seveda s seboj prinašalo določene težave. Ker se je struktura družine ohranjala s ponovnimi porokami, zaradi visoke smrtnosti, ki ni bila pogosta le med otroki, marveč tudi med odraslo populacijo, se je članstvo družine stalno spreminjalo. Novi zakonec je lahko s seboj pripeljal še svoje otroke, tako da so skupaj živele osebe z zelo različnimi krvnimi povezavami. K »pestrosti« družinske situacije so prispevali tudi posli, ki so se praviloma menjavali vsako jesen. V tako mobilni družini je bilo malo možnosti za medsebojno navezanost, tesnejše, intimne vezi so se s težavo razvijale.

Povezanost novih idej o družini s socialno ekonomskimi pogoji življenja

Povečana diferenciacija vlog v vse bolj kompleksni družbi pa je zahtevala nove oblike discipliniranja ljudi. Kontrola je potekala s pomočjo pretanjenih ideoloških sredstev, z »odkrivanjem« in stimuliranjem psihološke odvisnosti ljudi drug od drugega in z zahtevami po večji samoobvladljivosti. »Ovbladljiv človek« je postal obvezujoč model in cilj vzgoje. Nagoni, spontanosti so se morale umakniti iz javnega življenja v sfero družine in se v njej intenzivirati v obliki čutne zakonske ljubezni in materinske ljubezni. Tako kot že Stone tudi Mitterauer in Sieder ugotavljata, da so te ideje dosegle svoj vrh že v 18. stoletju med meščanstvom, delavstvo pa se je v svojem obnašanju še do poznega 19. stoletja držalo tradicionalnih izročil. Toda cerkev in država sta se močno zanimali tudi za njihovo spolno življenje in moralnost ter še represivneje posegali v njihovo intimno polje kot v privatno življenje višjih slojev. Toda več uspeha kot moralne zapovedi in pravne omejitve je imelo na internaliziranje novih vsebin družinskega življenja (malomeščanskega stila življenja) materialno izboljšanje življenja delavskih množic, za kar je poskrbelo samo meščanstvo. Z namenom, da bi preprečilo socialne nemire, je odpravilo najostrejšje oblike izkoriščanja. V zvezi s tem Mitterauer in Sieder postavljata tezo o socialno ekonomski pogojnosti vsakokratnih možnosti medčloveških in spolnih razmerij.²¹

Povezanost socialno ekonomskih pogojev življenja ljudi z njihovim čustvovanjem in obnašanjem je izhodišče razmišljanja o pretekli podobi družine tudi pri F. Mountu. Vendar njegova analiza ni usmerjena v raziskovanje sprememb, ki jih je od novega veka naprej doživljala družina, kot je to značilno za prej omenjene avtorje, temveč odkrivanje stalnic družinskega življenja in človekovega čustvovanja. Po njegovem mnenju so se vedenjski vzorci in oblike izražanja čustev pojavile že veliko prej, preden so se o tem pojavile ideje, le polneje se niso mogle uveljaviti. Tako npr. ideje o poroki iz ljubezni in spoštovanja, sklenjeni s prostovoljno odločitvijo obeh partnerjev, niso inovacija razsvetljencev 18. stoletja, temveč so takšna nagnjenja in želje obstajale že dolgo pred tem časom. Pri tem se Mount sklicuje na vrsto zapisov; od literarnih del do korespondence. Shakespeare, S. Brant, W. Langland, J. Paston, A. Lisle, so visoko častili zakon iz ljubezni in obsojali »prisiljene« zakone že cela stoletja pred »sentimentalno revolucijo«. Prav tako po Mountovem mnenju tudi ni mogoče sprejeti trditve, da je materinstvo, pozorna nega in skrb do otrok invencija modernizacije. Slab, indiferenten odnos staršev do otrok se poskuša dokazovati z njihovim ravnanjem: prepuščanjem otrok v oskrbo dojljam, povijanjem v trakove, slabim hranjenjem in oblačenjem, pomanjkljivimi higienskimi navadami, kratkim in zelo šibkim zalovanjem za umrli otroki, ... Toda, kot pravi Mount, iz tega ni mogoče deducirati, da so se matere v tradicionalni družbi malo menile za svoje otroke, ampak le to, na kakšnem nivoju so bila spoznanja o zdravem načinu življenja in možnosti, po katerih so se ravnale matere pri negi otrok. Matere so delale mnogo napak, kar pa ni izjema niti za današnji čas, vendar, kot pravi Mount, je težko verjeti, da do svojih otrok ne bi ničesar čutile, in da je »težko stalno govoriti v jeziku močnih čustev«,²² kjer je smrt stalno prisotna.

Zaključek

Na kratko bi lahko rekli, da so zgodovinske raziskave o družini v preteklosti, čustvih in odnosih v njej pokazale: da so se poteze, ki se nam zdijo značilne za današnjo družino, začele razvijati že davno pred pojavi modernizacije in industrializacije; da je šlo pri spremembah, ki so nastajale v družini, najprej za zunanjo, družbeno afirmacijo (represijo) določenih vrednot, idej, konceptov in šele na to za notranjo sprejemanje in prilagajanje, bolj ali manj uspešno realiziranje novosti v družini.

²¹ Mitterauer - Sieder, str. 161.

²² Mount, str. 109.

Posledica tega je pluralnost koeksistenčnih družinskih tipov; da je razvoj k »moderni« družini potekal nelinearno in slojevsko, socialno diferencirano; da razvoj družine ni potekal od velikih skupin k malim, ampak da je bila in je nuklearna družina vedno temelj vsem ostalim družinskim skupnostim.

(v %)	Srbija (Beograd) (1733)	Italija (Parma) (1782)	Nemčija (Lofingen) (1687)	Anglija (Puddletown) (1734/5)	Francija (Longuenesse) (1778)
Tip gospodinjstva:					
Samsko gospodinjstvo	6,4	8	0,8	7	1
Neopredeljene skupnosti	10,1	0	7,2	4	6
Nuklearna družina	54,5	73	82,4	79	76
Razširjena družina	14,1	9	4,8	8	14
Večjedrna družina	17,6	11	4,8	1	3
Število gospodinjstev	273	66	121	154	75
Povprečno število članov na gospodinjstvo	4,95	4,16	5,77	3,97	5,05

Zusammenfassung

VERÄNDERUNGSPROZESSE IN DER FAMILIENSTRUKTUR VOM 15. BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT

Majda Černič

Die Verfasserin stellt einige neuere sozialgeschichtliche Studien zum Thema Familie dar. Progressive Voraussagen über gesellschaftliche Veränderungen, darunter auch Ankündigungen vom Absterben familiärer Funktionen und sogar vom Niedergang der Familie als Institution, haben auch bei den Historikern Interesse für die Erforschung von Form und Inhalt des Familienlebens geweckt. Die wichtigsten Feststellungen, welche die neueren geschichtlichen Analysen der Familie bringen, unterscheiden sich beträchtlich von jenen Behauptungen, die unter dem Einfluß der Anschauung entstanden sind, die Entwicklung der Gesellschaft vollziehe sich in linearer Annäherung an die mehr oder weniger vollkommenen Formen des gesellschaftlichen Lebens. Als unannehmbar erweist sich so die Behauptung, die Kleinfamilie sei in der Folge der industriellen Revolution entstanden und zwar zunächst in Arbeiterfamilien, die eheliche und mütterliche Liebe sei von den Aufklärern des 18. Jahrhunderts entdeckt worden, die Berufstätigkeit der Frauen sei erst durch Fabriken ermöglicht worden, ... die Familie hätte sich ferner unaufhörlich der neu entstandenen gesellschaftlichen Bedingungen angepaßt. Neuere Forschungsergebnisse der Historiker im Zusammenhang mit der Familie weisen nach, daß diese Institution zu keiner Änderung bereit war und ist, ohne diese auch ihrerseits anderen aufzudrängen.

Franc Kuzmič

PRISPEVKI K REVOLUCIONARNEMU VRENJU V PREKMURJU
LETA 1918

O revolucionarnem vrenju v Prekmurju v letih po prvi svetovni vojni imamo sicer že nekaj napisanega,¹ vseeno pa še vedno niso znani in obdelani vsi viri, kaj še, da bi opravili nekakšno sintezo. Potrebno bo gotovo še precej časa, da iz arhivov pobereмо vse primarne vire. Kot nadomestilo so sicer že uporabljeni tudi sekundarni viri (iz časnikov in spominov), a bo potrebno to prav tako preveriti. Za okvirno osvetlitev tega revolucionarnega vrenja v Prekmurju imamo sicer dvojje obsežnejših del,² a s tem podoba vseeno ni dokončna. Zgodovinski roman s to tematiko je napisal v treh zajetnih knjigah prekmurški pisatelj Miško Kranjec.³ Čeprav je delal tudi na podlagi virov,⁴ vseeno veliko zgodovinskih podatkov in trditev ne deluje zanesljivo in prepričljivo. Tudi napačni so nekateri.

Za dodatno osvetlitev revolucionarnega vrenja v Prekmurju so zanimiva tri ohranjena madžarska pisma iz novembra 1918, shranjena v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murški Soboti, namenjena grofu Avgustu Zichyju in grofici Mariji Zichy. Prvo pismo je pisal upravnik Balz grofu dne 5. 11. 1918 iz Egerszega.⁵ Drugo pismo je iz Beltincev 7. 11. 1918 pisala grofici poštarjeva vdova Kelecsényijeva, tretje pismo, ki ni datirano, pa grofu višji gozdar Robert Bayer. Vsa tri pisma je iz madžarščine prevedla Nikica Brumen.⁶

Prvo pismo

Pismo je ohranjeno v rokopisu na formatu tedanje pole na prvih dveh straneh. Podpisal ga je Alfred Balz, upravnik⁷ veleposestva beltinske grofice Marije Zichy. Veleposestvo je vodil 36 let. Letno je prejemal 1526 kron, razen tega pa v naturalijah: 1200 kg pšenice, 1800 kg rži, 640 kg ječmena, 500 kg ovsa, 1520 kg koruze, 90 kg soli, 900 l starega vina, 54 pr. m. trdih drv, 5600 kg sena, 2800 kg slame in 2800 kg ječmenove slame za steljo; razen tega je imel 1 oral vrta in 2 orala njiv. Kot nadupravitelj je imel zastoj stanovanje s kuhinjo in štirimi sobami ter razsvetljavo. Vzdrževal je 4 krave, 2 junici, 8 starih svinj, 8 enoletnih svinj in številno perutnino. Za krmljenje živine je imel uslužbenca Miho Dragoviča.⁸ Balz je bil znan pozneje kot rovar proti agrarni reformi in Jugoslaviji. Anton Štrekelj, glavni poverjenik za agrarno reformo v Murški Soboti, ga je odstavil in nastavil Simona Faleža iz Beltincev.⁹

V času novembrskih nemirov leta 1918 je Balz zbežal na Madžarsko in iz Egerszega 5. 11. 1918 pisal grofu¹⁰ naslednje pismo:

»Veleodstojanstveni gospod grof!
Milostljivi gospod!

Zelo žalostno, slabo novico Vam moram sporočiti in tudi to tako pozno, vendar Vam zaradi svojega velikega razburjenja in opravičenega trenutnega stanja nisem mogel dati takojšnjega sporočila.

¹ Rudi Kyovski, Slovenska krajina (Prekmurje) 1918—1919, Delo, Ljubljana, 1953, št. 5—6; Miroslav Kokolj, Prekmurje v prevratni dobi 1918—1919, Svet ob Muri, Murska Sobota, 1957, str. 177—211, 241—280; L. Kövago, A Magyarországi délszlavok 1918—19-ben. Budapest 1964; F. Horvath, A Munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében 1918 november 10 — 1919 augusztus 5, Szombathely 1959.

² Dr. Julij Titl, Murska republika 1919. M. Sobota (Pomurska založba) 1970; Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918—1920. Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979. M. Sobota (Pomurska založba) 1981.

³ Miško Kranjec, Rdeči gardist. Roman v treh knjigah. M. Sobota (Pomurska založba) 1964, 1965, 1967. Zanimivo je, da je Kranjec pri prvi knjigi zapisal, da je to roman v dveh knjigah, izšel pa je v treh in tretja je najobsežnejša!

⁴ Prim. F. Zadavec, Prekmurska revolucija in Kranjčeva proza. V: Revolucionarno vrenje ... str. 301—316.

⁵ Egerszeg, tudi Zalaegerszeg — središče županije Zala, kamor je pripadal del Prekmurja (Beltinci, Lendava itd.).

⁶ Podatki po: M. Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919—1941. M. Sobota (Pomurska založba) 1984, str. 529.

⁷ V izvorniku je stari madžarski izraz számtartó.

⁸ Podatki po: M. Kokolj, Prekmurški Slovenci 1919—1941. M. Sobota (Pomurska založba) 1984, str. 529.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Grof Avgust Zichy bi naj v tem času bival v Pešti. — Prim. M. Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih 1918—1919. Revolucionarno vrenje ... str. 74.

V nedeljo ponoči¹¹ po enajsti uri je izredno razburjeni notar Besnyák potrkal s sporočilom, da so Slovenci, okrog 400, prešli Muro, granicarje razorožili in da so že v Bratoncih.¹²

Ker so naši vendski ljudje bili tega dne v Veržeju¹³ na ljudskem shodu in z navdušenjem čakali slovenske brate, je bilo naše življenje v nevarnosti, zato sem bil v največjem razburjenju prisiljen s svojo družino takoj pobegniti, pustivši vse naše tam. Prav takrat so zbežali blagajnik¹⁴ Hajdu z družino, Besnyák in Fejz s sèm, Szöcs pa v Sárvár.¹⁵

Blagajnik Hajdu je prinesel s seboj 142.000 kron gotovine iz veleposestne blagajne; danes so krenili v Kanizso, kjer bo to vsoto v banki zanesljivo vložil.

Ob odhodu sem sklical služinčad, jih naprosil, naj ne zapustijo svojih mest, ker njim, ker so vendskega porekla, ne grozi nobena nevarnost.

Prepričal sem jih, naj pred gradom čuvajo in naj po potrebi priskočijo na pomoč tudi Wieserju.¹⁶

Danes me je poiskal beltinski čuvaj in podal poročilo o tem, da so, ne Slovenci, temveč vojaki, vračajoč se domov, in mestna drhal tega dne ponoči razbili okna mojega stanovanja; zdi se da z bajoneti, ker so jih našli vržene v moji sobi.

Ob zori so hoteli izropati moje stanovanje, toda naša služinčad jih je zadržala. Potem so vdrli v Kaufmannovi¹⁷ trgovini in stanovanja in tam vse izropali.

Iz Deutsche gostilne in kleti so vse izvlekli.

Ropanje se je vršilo ves dan, ker se jim nihče ni zoperstavil.

Popoldne je en Renkovčan, pokvarjen meščan z vozom prišel na pristavo, kjer je največje pitano svinjo zaklal in odpeljal.

Doma so ostali Kolársevi,¹⁸ Szepešsijevi¹⁹ in Kelecsényijevi. Njih vlomilci in roparji tudi želijo [dobiti].

Telegrafske žice so prerezali.

Zandarmerija je tudi zapustila Beltince, financarje so razorožili.

Danes je bilo končno poslanih iz Lendave v Beltince 30 mož narodne straže; dal bog, da bi bilo ropanja čimprej konec.

Tudi Dolnja Lendava je polna besnežev in od tam so tudi že skoraj vsi pobegnili.

Zelo prosim svojega milostnega gospoda, naj ne izvoli zaradi nezanesljivosti kaj odrediti, ker sem v tako kritičnem času zapustil svoje mesto, toda moje življenje se je vrčelo na kócki in mojo družino bi na vsak način napadli. Čim mi bo položaj dovolil, se bom takoj vrnil na svoje mesto.

Z globokim klanjanjem ostanem
svojemu visokemu gospostvu

Vaš najponižnejši sluga

A. Balz

upravnik.«

Drugo pismo

Pismo je pisala poštarjeva vdova Kelecsényijeva iz Beltince 7. 11. 1918 grofici Mariji Zichy v Pešto. Miroslavu Kokolju je to pismo znano in ga kot vir omenja v zapuščini Franca Gumilarja.²⁰ V Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti je

¹¹ To je bilo 3. 11. 1918.

¹² Bratonci so sosednja vas Beltinec.

¹³ Ljudski shod ni bil v Veržeju, kot to navaja Balz, ampak v Ljutomeru. Gre namreč za ljudsko proslavo ob razglasitvi nastanka SHS, ko je slovenski glavar prevzel oblast v Ljutomerškem okraju. Svečanosti so se udeležili številni Medžimurci in Prekmurci iz Izakovec, Dokležovja, Melinec, Bistrica in sosednjih vasi. — »Na dan Vseh svetnikov se je bliskoma raznesla ta novica po celi črenovski fari. Že istega dne popoldne so se zbrali nekateri zavednejši možje in fantje pri Kleklu ter se posvetovali, kako bi spravili čim več ogrskih Slovencev 3. nov. v Ljutomer. Po sestanku so nekateri takoj odšli agitirat na sever in zapad. Uspeh je bil, da se je udeležilo manifestacije v Ljutomeru kakih 400 Prekmurcev.« (Horvat Maistru) Revolucionarno vrenje. . . , str. 75.

Na shodu je za Viktorjem Kukovcem in drugimi govorniki nastopil tudi Jožef Cigan iz Žižkov, ki je v imenu Prekmurcev prebral izjavo, da se želi Slovenska krajina združiti z brati onstran Mure v narodno državo. Izjavo je sestavil Klekl. — Revolucionarno vrenje. . . , str. 75.

¹⁴ V izvorniku ispán. Za funkcijo, ki jo je imel Hajdu, ljudje, ki so delali na grofiji, vedo povedati, da je bil blagajnik posestva. To bi tudi držalo.

¹⁵ Besnyák je bil notar. Fejz (Fajs) je bil notar v Bratoncih, stanoval v Beltincih. Söcs je bil grajski vrtnar.

¹⁶ Franz Wieser (1852–1935) je bil 45 let grofovski strežnik (Durch 45 Jahre als Kammerdiener in treuer Dienste der Familie Zichy — kot je zapisano na nagrobniku na pokopališču v Beltincih). Po poizvedbah Dušana Reška je prišel v Beltince z Dunaja.

¹⁷ Henrik Kaufmann je bil rabin v Beltincih, imel pa je še trgovino z usnjem in špecerijo. Ignac Kaufmann je imel trgovino z mešanim blagom. Deutsch je bil prav tako Žid.

¹⁸ Dr. Franc Kolárš je bil grajski, pozneje banovinski zdravnik (2. 10. 1875 — 25. 3. 1933). S soprogo Mici, ki je umrla v 50. letu starosti (1933), je pokopan v Beltincih. Podatki D. Reška.

¹⁹ Szepešsijevi so bili več generacij lekarnarji. Živel so v Beltincih ob gradu.

²⁰ Prim. Revolucionarno vrenje. . . , str. 196, op. 6.

izvod, pisan s pisalnim strojem. Če je pri Gumilarju rokopisni izvod z lastnoročnim podpisom odpošiljateljice, potem je pismo, ki ga ima soboška knjižnica, prepis izvirnika. Verjetno gre res za prepis, saj izvod, ki ga ima knjižnica, nima na koncu lastnoročnega podpisa Kelecsényijeve, ampak je podpis narejen s pisalnim strojem. Prevod pisma:

»Globoko spoštovana presvetla gospa grofica!

Vedoč, da Vaše blagorodje po kratkih brzjavkah kakor brez diha čaka vesti iz Beltincev, hitim, da Vam dogodke preteklih strašnih dni na kratko zbrane na razumljiv način predočim. Da si to dovolim, naj služi kot opravičilo, da ni tukaj nikogar, razen doktorja in Szepessyja²¹, ki bi vse preživel. (Komaj lahko pišem.)

Ze prvega in drugega²² je bil zrak poln smodnika, sušljalo se je o ropanju židov in govorili so o hrvatskem, to je slovenskem vdoru. V soboto popoldne sem šla malo k Balzevim, da se pogovorimo o novicah, a sem jih prav tako našla zaskrbljene. Pravijo, da so se sprva smejali novicam, toda sedaj tudi oni že bolj resno razmišljajo. Predlagala sem, da bi bilo dobro, če bi gospod Balz takoj telegrafiral milostnemu gospodu po vojaško pomoč, (pa) je Balz rekel, da tega ne more storiti, ker bi bilo videti kot strahopetnost. Ne strahopetnost, sem rekla — tukaj so grad, pristave, žitnica, klet, mnogo živine, brezpogojno je treba nekaj ukreniti v interesu varnosti. V nedeljo je potem gospod Balz vendarle oddal telegram, toda telegrafska linija je bila že presekana, kar so verjetno hote povzročili. V nedeljo popoldne je bilo v Veržeju veliko slovensko zborovanje, kamor so odšli prek tudi ljudje iz Dokležovja, Ižakovcev in melinske Bistrice. Zvečer so se zelo glasni vrnili in se s kentercejskim žandarmerijskim odredom sprli, stegli. Te so spodili, žandarji so pred polnočjo raportirali notarju, da so ljudje rekli, da prihajajo Hrvati. Notar je zbežal k Balzovim ter jih zelo prestrašil. Balz je dal novico dalje in tako so na vozu sede vsi odpotovali. Ko so tudi tu v Beltincih zvečer razgrajali, peli — niti jaz nisem mogla spati, okrog enih ponoči zaslilišim velik ropot vozov. Zelo sem se prestrašila. Joj, sem rekla, otroci, kaj bi lahko to bilo. Nato začne naš pes lajati in slišimo, da nekdo kliče Bodri, Bodri! Prestrašeni skočimo s postelje, toda lužinčad že teka. »Prosim, tukaj je bil gospod Hajdu in sporoča, da oni vsi odpotujejo.« Zamislite si naše presenečenje. Bežimo za Hajdujem, toda odpotoval je. Res nam je bilo žal, ker bi ga morali brezpogojno nagovoriti, da bi ostal. Nato smo dvoje mladih služkinj napotili na pristavo. Pa kaj se zgodi, čez nekaj sekund je prišel János in povedal, da so gospoda vsa odšla, ker prihajajo Hrvati, in gospod upravnik je rekel, naj se tudi za nas zapreže. Srce nam je strahovito bilo, skoraj bi umrli, toda čez nekaj sekund smo izjavili, da mi ne gremo. Ne morem zapustiti svoje službe, otroci in gospodična niso hoteli mene pustiti tukaj in ponoči sami zbežati. Rekli smo, kar bo, pa bo. Takoj smo se oblekli in sedeli z močno utripajočimi srci do jutra in buljili v urin kazalec, ki je z grozno počasnostjo lezel naprej. Končno je nastopilo jutro in Hrvatov še vedno ni bilo. Ponoči se je slišalo kričanje in streljanje. Balzu in židom so razbili okna in Kaufmannovi gospe odnesli gosi. Ker je bil telegraf zanič, smo Ilonko Aliszt poslali z brzjavko v Soboto. Telegrafirala sem upravništvu in Narodnemu svetu,²³ naj na to obmejno eksponirano mesto pošljejo pomoč, ker je nevolja. Razen tega sem rekla Alisztovi, naj tam tudi agitira, da bi telefonirali po pomoč podžupanu.²⁴ Komaj so ti odšli, so židje krenili na vozeh, obupani. Dopoldne je minilo v miru, drhal pa, ki jo je zaradi odhajanj zajela drznost, je popoldne ob dveh začela ropati najprej trgovino Ignaca Kaufmanna, potem pa Henrika Kaufmanna. Toda ne samo teh, temveč tudi stanovanj. Potem so šli v Deutsche gostilno in tudi tam iz 16 sob odnesli pohištvo in vse zlomili na drobne kose. Nazadnje so stopili v klet in tam razsajali do polnoči. Lahko si misli Vaše blagorodje, kako strašno je bilo vse to gledati, toda povsod ste lahko slišali: no, z židi so končali. Weiszove trgovine se niso dotikali, ker je gospodična prodajalka stala pri odprtih vratih in rekla tole: »Ne dotikajte se, saj je to že kristjanovo!« Nato so tiho odšli in se malo umirili. Naslednjega dne, petega zjutraj, je bil na nesrečo sejem kneza Imreja²⁵ in iz desetih okoliških vasi se je steklo ljudstvo in prestrašeno smo se pogovarjali: »Moj bog, grad, žitnico in gosposke hiše bodo ropali.« Takoj smo sporočili Alisztovi, naj nemudoma ukrene vse in goreče prosi za pomoč. Tudi na pristavi smo vse hrabrili, naj gre jezdec, naj gre po nje voz. Končno so opoldne prišli vojaki, na enem avtu z avtomatskim orožjem in na štirih vozech moštvo. Avto je zavil proti gradu in z avtomatskim orožjem oddal veliko salvo, žal takrat že pozno, ker so bile lepe dragocene sobe opustošene. Kajti komaj je minila maša, so ljudje obkolili grad in hoteli vdreti, gospod župnik²⁶ pa jih je s sklenjenimi rokami rotil: Ne dotikajte se!

²¹ Misli na zdravnika dr. Franca Kolarša in lekarnarja Szepessyja.

²² Misli na petek 1. in soboto 2. 11. 1918. Prim. Balzovo pismo grofu z dne 5. 11. 1918.

²³ Madžarski narodni svet je bil v Soboti.

²⁴ alispán, alaispán = podžupan (županija Zala).

²⁵ »Imrehercegovó«, semanji dan 5. 11. vsako leto v Beltincih.

²⁶ V tem času je bil župnik v Beltincih Štefan Kúhar (1914—1922). — Prim. I. Skafar, Nekaj iz zgodovine beltinske župnije. Stopinje 1973, str. 39—40.

Toda njega so z bajonetom odrinili in teh par hlapcev, ki so tam z Janošem stali v obrambi, prav tako, in potem je vsa divja banda preplavila lepi, čisti grad. Mi smo doma z Mici trepetaje poslušali divje rjojenje, hrup. Bilo je kakih tisoč ljudi, pravijo tudi več. Nato se je beltinsko ljudstvo prerivalo, da bi jih pregnalo. Ni jih zmoglo, toda kasneje, ko je mnogo zverinskih žena z vrečami odšlo, so jih vseeno obvladali skupaj z beltinskimi in jih s palicami, šibami nagnali v park. Pripominjam, da je gospa Kralovac z Mondajevo z veliko skrbnostjo skrila zelo veliko blaga. In kar je veliko žena odneslo, so jim po poti stoječa dekleta beltinske kongregacije, služkinje in žene hlapcev, odvzele in donesle k nunam. Vobče so Kralovčeva družina in pristavci delali z veliko predanostjo, toda brez hrabrega moškega vodstva niso mogli veliko narediti. Zatem so ostali razbojniki dirjali čez park k žitnici, beltinski pa ogibaje se pred njimi tuleč dirjali, in hvala dobremu Bogu, so jih odbili. Če bi tudi v žitnico vlomili, bi prišla vrsta še na vino in opiti bi opustošili naša stanovanja. Toda nato so prišli vojaki, razbojniki so odšli in obljubili, da se vrnejo ponoči v žitnico in zažgejo na štirih mestih v Beltincih. Ponoči so resnično tudi poskušali. Toda hvala Bogu, tu so bili vojaki, takoj so streljali z avtomatskim orožjem. Stalno so oddajali salve in tako je besnenje prenehalo. Včeraj šestega in danes sedmega²⁷ so vojaki stalno hodili po vaseh in veliko krivcev polovili in odpeljali v Soboto. Resnično, če teh ne bi bilo, tedaj v Beltincih danes ne bi stal kamen na kamnu in ene kaplje vina ne, niti ene vreče žita ne bi bilo. Strahovito energični in agilni so bili vojaki na čelu s Fonyom, žandarmerijskim stotnikom. No, resnično Zalska županija bi se lahko skrila. Slišimo: Prihajajo, prihajajo vojaki in od nikoder nikogar. Grozno, če bi bila tem zaupana naša usoda. Verovali smo, ko so gospodje odšli, da bodo vsaj hitro poskrbeli za pomoč, toda to se ni zgodilo.

Končno je popoldne, hvala Bogu, s Kalecke gore²⁸ prišel tudi Vogler, kjer je bil na trgatvi, čeprav mu je Balz zapovedal priti dol v nedeljo ponoči. Voglerju so pisali pismo, naj, če mu je življenje drago, zapusti Kalec. In tako je po jarkih, grmovju se skrivajoč prišel peš v Melince. Toda predvsem, ker je slišal, da so Beltinci v nevarnosti, je šel ponj voz. Štrigova²⁹ je bila v plamenih, financarje so ubili. V noči od ponedeljka na torek so ubogega Grasanovitsa³⁰ čisto izropali, vse so mu razbili, polomili, klavir, vse, vse. Uboga Olga je v malem robcu, v spodnji obleki pobegnila, starši prav tako. Danes so bili tu pri nas, spotoma, ko so šli k sinovom v Soboto. Uboga stara gospa, popolnoma je uničena. Olga je zelo junaško branila svoje starše, čudežno moč ji je dal dobri Bog. Zastonj, mlado je pač mlado, tudi mojih dveh deklet je sama volja, energija. Če jih ni, tedaj tudi mene ubije moje bolno srce.

V pomiritev lahko pišem Vašemu blagorodju, da so v velikem salonu slike nepoškodovane, prav tako tudi oba klavirja, okrasne omare, prav tako vstavljena ebe-novinasta miza; rdeča garnitura prav tako. Jaz nisem nič gledala, ker sem strašno nervozna, toda Mitzi je vse pregledala. Ubogi stari Wieser je samo jokal in stokal, a kar je mogel, je rešil; čisto preč je. Zelo mnogo stvari je prišlo nazaj, ker se je ljudstvo zbalo vojakov in zjutraj so veliko prinesli. Toda, moj Bog, kaj je vse to.

Krajčičeve³¹ so na Bistrici prav tako izropali. Niti ena posoda jim ni ostala, nič, prav nič. Ubogi Mariški so odnesli tudi balo, ker še ni bilo odposlano. Holzerjeve, Benkovičeve, učiteljko Vido, Feketejeve, vse so pregnali. Tedaj niso mogli na vasi storiti drugega, kot da so odšli. Verjemite mi, presvetla gospa grofica, kakorkoli me je potrla, trideset let sem že v Beltincih, tako tudi sedaj trepetaje želim ostati tu, četudi ne bi bilo priključeno Hrvaški; po vojni pa za vse dragocenosti sveta ne ostanim tu, raje grem za kuharico, toda tega sedaj ne morem storiti, da bi odšli. Novega življenja s prihranjenim denarjem ne morem začeti, ker to malo blaga, živine, kolikor je nabavljenega žita, to je vse, kar imamo. Zaradi tega smo torej morali trpeti tukaj do konca ta strašni prizor, se boriti za družinico in službo.

Toda to še ni konec. To je komaj začetek in zato prosim Vaše dostojanstvo in milostnega gospoda, izvolite energično ukrepati, da pride sem brezpogojno potrebno število vojaštva z mitraljezi in častniki, ker samo ti so zanesljivi. Murske vasi je treba v šahu držati, včasih zagrmeti prek na Štajersko, krotiti Slovence, braniti imetje. Ker če se tukaj ne bo stalno križarilo, bi nam lahko črede odgnali in pristave zažgali. Danes smo slišali, da so tudi v bistrškem gozdu podrli nekaj dreves³² (Grasanovitsevi so povedali) in tako je vojaštvo brezpogojno potrebno tako dolgo, dokler se stanje ne izoblikuje in razčisti.

²⁷ Misli na sredo 6. in četrtek 7. november 1918.

²⁸ Kalecka gora, tudi Tkalecka gora je vinorodno področje v Medžimurju, kjer je imela grofija vinograd in gozd.

²⁹ Kraj v Medžimurju.

³⁰ A. Grasanovits (Grašanovič) je bil notar v Črenovcih. »Toda z največjim maščevanjem so se vrgli na notarjevo stanovanje. To so zažgali.« (Klekl, Važnejši dogodki, 19; glej še: Klekl, Punt na Dolinskem. Novine 17. 11. 1918, 46/2).

³¹ Krajčič je bil grofovski gozdar.

³² Glej tretje pismo.

Kot vidimo iz časnikov, gospoduje ta položaj povsod po državi, vojaki prihajajo z boljševiskimi idejami domov, vsi z orožjem in naboji, s protizidovsko mržnjo. Toda, ker je sedaj naša narodna krajina vsa pomešana s slovanskimi idejami in s slovanskim oblikovanjem države, hočejo za Židi uničiti madžarsko gospodo. To smo videli na letakih, prinešenih z ljutomersko-veržejskega shoda. Trenutno je tukaj mir in tišina, ker murskosoboški oficirski zbor dnevno z mitraljezom pride na lice mesta. V ostalem pa se je treba bati tega, o čemer že tudi šušljajo, da bi iz maščevalnosti odšli v Verzej in se od tam vrnili s slovanskimi vojaki. Danes, v četrtek, popoldne ob petih: in iz Zalske županije niti enega vojaka še nismo dobili. Vsem nam je nerazumljivo, da na naše mnoge prošnjne podžupan ničesar ne ukrene. Vogler z veliko gorečnostjo ukazuje, organizira narodno stražo.³³ Biczo³⁴ v Melincih vzdržuje red.

Toda sedaj končam svoje vrstice, vsaj dobri Bog naj pomaga, da lahko uživamo vsaj malo miru in tišine in malo v red pridemo, ker teh štirih dni ne bomo nikoli pozabili. Če Vaše dostojanstvo ukaže kakšno odredbo, izvolite samo razpolagati z nami. Od mojih otrok poljub roke; sporočam in sem

z globokim spoštovanjem
vdova Kelecsényi

Pravkar sem izvedela, da je preko Lendave prišla stotnija vojske z lahkim mitraljezom. Ti, kot slišimo, ne ostanejo stalno tukaj, temveč krenejo samo čez vso krajino, kjer je drhal besnela, da bi jo kaznovali in ustvarili red.

Vogler je Alisztovi dejal, da je presvetli gospe grofici poslal take informacije, da so bili zraven pri pustošenju gradu tudi beltinski. Voglerja takrat ni bilo tu, tako njegove informacije ne morejo biti najtočnejše. Do sedaj smo še vedno slišali, da beltinski ne samo, da niso plenili, ampak so celo rešili, kar se je dalo in so drhal končno tudi oni nagnali iz gradu in vsi beltinski kmetje se zelo sramujejo in obžalujejo, kar se je zgodilo. Vse to sem sedaj zvedela in menim za pravično, da Vaše blagorodje obvestim v upanju, da Vam moje dolgo pismo ni (prizadelo) žalosti, da ga vsaj ne bi Vašemu blagorodju z najglobljim spoštovanjem.«

Tretje pismo

Višji gozdar Robert Bayer je pisal grofu kratko, vendar nedatirano pismo. Na podlagi zadnjega odstavka lahko sklepamo, da je bilo napisano po prejšnjih dveh pismih, saj poroča, da se je Balz vrnil in da moških ni. Bayer seveda poroča o svojem resorju. Poznojesenski čas (november in začetek decembra) je bil ugoden za sečnjo lesa. Ljudje so priliko izkoristili tudi za to.

Pismo se v prevodu glasi:

»Veledostojanstveni gospod grof! Milostljivi moj gospod!

Z globoko ponižnostjo si drznem poročati naslednje:

Današnji dan smo z neznatno po številu, vendar močno žandarmerijo preiskali gornjo in srednjo bistriško občino. Mnogo posekanega lesa smo našli.³⁵ Storilce smo pozvali, da pokradena drevesa nemudoma spravijo na pristavo v Melince. Našel sem veliko predmetov, ki so jih ukradli iz gradu. Te sem oddal pri nunah. Dva glavna uporniška sokrivca smo pripeljali iz Bistrice s seboj in ju odpošljemo v Zalaegerszeg.

S ponižnostjo sporočam, da je položaj nevaren. Sam ostanem danes, jutri z osmimi orožniki, ker drugega zanesljivega človeka ni. V kolikor nam ne pride kmalu na pomoč odgovarjajoče, toda čisto madžarsko vojaštvo, bo nastala velika nevolja.

Očitno je, da so okoliški prebivalci, posebno moški, izginili, vasi so prazne, moškega ni mogoče videti. Tudi na polju ne delajo. Močno sumim, da je ljudstvo zbežalo preko Mure, kjer se organizirajo za nova ropanja in ne moremo vedeti, kdaj udarijo po nas zapuščenih Madžarih, kar nas je na žalost v zelo majhnem številu.

Ker sem izvedel, da je gospod Balz doma, upam, da je vodstvo notranjih poslov vzel v svoje roke in glede na to ne morem sporočiti, kaj se godi v Beltincih v tem času. Dokler ne dobim višjega navodila, se bom trudil po svoji lastni uvidevnosti delati v tej smeri, da bo v vsakem pogledu v korist gospodstvu (veleposestvu).

Z globokim klanjanjem

Vaš ponižni služabnik

Robert Bayer,

višji gozdar.«

³³ Vogler je bil prav tako oskrbnik v Beltincih.

³⁴ Biczo je bil delovodja posestva (pristave) v Melincih.

³⁵ O tem poroča v Novinah tudi J. Klekl: »Zdaj zvedimo tudi, ka je gospodski log na Bistrici dolposekan...« (Punt na Dolinskem, Novine 17. 11. 1918).

* * *

Tako so doživljali burne prevratne dni revolucije, ki je pljusnila tudi v Prekmurje, gospoda v Beltincih. Opombe ob besedilih pisem služijo kot potrditev ali zavrnitev napisanega glede na druge vire. Iz vsega pa sledi, da so dokaj zvesto poročali grofici in grofu o dogodkih, čeprav čustveno prizadeti in v strahu, kakšen bo odgovor in če jim ne bo morda tudi naprtil del krivde in odgovornosti.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUM REVOLUTIONÄREN GÄREN IN PREKMURJE IM JAHR 1918

Franc Kuzmič

Obwohl über die revolutionäre Gärung in Prekmurje (Übermurgebiet) Ende des Jahres 1918 bereits einige Abhandlungen veröffentlicht worden sind, ist jedoch noch immer nicht das ganze, vor allem das im Ausland befindliche Archivmaterial erforscht worden. Deshalb ist jeder originale Beitrag zu diesem Thema um so wertvoller.

Hier werden in slowenischer Übersetzung drei Briefe veröffentlicht, die in der Landes- und Studienbibliothek Murska Sobota aufbewahrt werden. Sie sind in ungarischer Sprache verfaßt und an den Grafen August Zichy und die Gräfin Marija Zichy gerichtet. Der erste wurde vom Verwalter Balz am 5. november 1918, der zweite von der Frau des verstorbenen Postmeisters Kelecsény am 7. November, der dritte etwas später von dem höheren Förstbeamten Robert Bayer geschrieben. Alle drei beziehen sich auf die Unruhen und Plünderungen in Beltinci und Umgebung.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Bogo Grafenauer

VPRAŠANJE KULTURNE AVTONOMIJE 1918

Vprašanje kulturne avtonomije v razpravah Kulturnega odseka pri Narodnem svetu v Ljubljani je bilo doslej obsežnejše (z vidno uporabo ohranjenih zapisnikov) obravnavano trikrat: najprej v razpravi Franceta Koblarja »Slovenska književnost v zadnjih desetih letih« v zborniku Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 644—646 (gradivo je uporabljal še v registraturi tedanjega velikega županstva!), nato — ko je bilo gradivo že v Arhivu SR Slovenije¹ — v knjigi Metoda Mikuža »Slovenci v stari Jugoslaviji«, 1965, str. 66—68 (kratek povzetek tudi v »Zgodovini Slovencev«, CZ, Ljubljana 1979, str. 607), in končno v članku Dušana Kermavnerja »Pobuda za slovensko kulturno avtonomijo novembra 1918« v Sobotni prilogi Dela 21. decembra 1968, str. 20. Fr. Koblar je v svojem dve strani obsegajočem pregledu položil težišče na obe obliki resolucije (osnutek in končno obliko), ki zavzemata več kot polovico besedila, razpravo je pa povzel zelo kratko (Grošelj, Cankar in Jakopič) z najbistvenejšo označbo, pri čemer pa je Cankarjeva izvajanja bistveno okrnil (na gotovo pristranski način: presenetljiva stališča z začetka razprave v smislu stopitve s Hrvti in Srbi v poročilu niso navzoča). Mikužev povzetek je tako fragmentaren in površen, da je že v bistvenih potezah napačen; omejuje se le na razpravo, le zelo kratko povzema tudi osnutek resolucije, njene končne oblike se pa sploh ne dotika. Dušan Kermavner je, v napačnem prepričanju da prvi uporablja te arhivalije, položil težišče na končno obliko resolucije, sicer pa je kratko označil iz diskusije stališča Pavla Grošlja, Antona Melika in Izidorja Cankarja (tega iz druge seje, ko so popravljali osnutek!). Hkrati je po pravici ovrgel spominsko zanesljivost sporočila Alojza Kraigherja v »študijah« Ivan Cankar, II, 1958, str. 753, ki sprevača krivdo za neobjavo resolucije na Izidorja Cankarja in Antona Korošca! Kot je že Koblar ugotovil, je zaradi končne oblike resolucije »v ozadju moral nastopiti hud boj proti resoluciji« in Oton Župančič je kot predsednik poslal tajniku Narodnega sveta sporočilo: »Več članov kult. odseka je premenjenemu tekstu izjave odpovedalo podpise, zato prosim, da je ne daste v liste, predno ne skličem nove seje«. Seje s tem dnevnim redom kulturni odsek ni več imel, pač pa je bila 23. novembra v Slovenskem narodu objavljena izjava liberalnih kulturnih delavcev, tudi večjega števila članov kulturnega odseka N.S., s popolnoma drugačno usmeritvijo. Kermavner jo je ponatisnil po časniku:

Izjava duševnih delavcev

»Podpisani duševni delavci slovenski, svesti si resnosti sedanjega položaja v domovini, se izrekamo navdušeno za takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno.

Nasilje, ki ga mora trpeti naš obmejni rod od tujcev na zahodu, severu in vzhodu, neovirano samolastno prestavljanje mejnikov nam v škodo kaže žalostno nazorno sliko samoslovenske onemoglosti. Govori ne premaknejo naših meja niti za seženj naprej, izjave nam ne pridobe niti pedi naših tal, besedni protesti nam ne rešijo niti ene slovenske duše tujega jarma. Do čina se ne moremo povzpeti, kakor da v naši krvi ni one najsvetejše kapljice; kapljice, ki jo vsak zaveden in zrel narod svojevoljno prelije za svojo svobodo. Edini rod, ki ima danes na slovenskem jugu voljo in moč, organizirati naše sile za uspešen odpor, vzpostaviti našo oblast na vsem našem narodnem ozemlju in priboriti našim zahtevam veljavo pred svetom, je srbski rod. Kako dolgo? Ako ne izvedemo brez odloga najtesnejšega ujedinjenja s Srbi, proti Slovincem notranji razkroj, slovenskemu teritoriju razkosanje, ki ga sami ne bomo mogli zabraniti.

Upoštevanu in spoštujemo vsako odkrito svetovno naziranje, vsakemu poštemu prepričanju priznavamo pravico, da se prosto uveljavlja, zavračamo pa najodločneje nepremišljeno izigravanje političnih gesel, ki bi utegnili v tej usodni uri narod begati in ga odvracati in odvrniti od glavnega cilja, ki je: močna, na zunaj in navznoter enovita, svobodna ter bogato razvita država vsega jugoslovanskega naroda. To je danes prva, vitalna potreba, suprema lex, kateri se morajo brezpogojno uklanjati vsi pomisleki. Tudi vladna oblika je za interim teh izjemnih časov postranskega pomena, ker bo imela v končnoizjavnem ustroju nove države svojo besedo konstituenta. Ali more narod sploh omahovati, ko se mu je odločiti: ali za samostojno ne-moč, ali za skupno jakost?«

¹ V fondu Narodnega sveta, spisi odsekov, fasc. 3.

To resolucijo, s katero je bila izpodbita in onemogočena objava pet dni popreje med predstavniki vseh političnih (kulturnih) skupin in strank med kulturniki dogovorjena resolucija za slovensko kulturno avtonomijo, so izmed razpravljalcev na kulturnem odseku in podpisnikov skupne resolucije podpisali dr. Pavel Grošelj, Richard Jakopič, Juš Kozak, dr. Alojz Kraigher, Vladimir Levstik, Anton Melik, dr. Franc Ramovš in Oton Zupančič (izmed podpisnikov, ki se razprave niso udeleževali pa še trije strokovni pisci in šest likovnih umetnikov). Kermavnerjev dokaz popolne sprevrženosti Kraigherjevega spomina na te dogodke je s temi navedbami nesopren.

Pozneje se je dotaknil dvakrat teh dogodkov še Momčilo Zečević, v disertaciji Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921, branjena 1972, v slov. prevodu Maribor 1977, str. 163 (z ne povsem točno in po strankah napačno razdeljeno označbo stališč razpravljalcev), s kratkim povzetkom v knjigi Na zgodovinski prelomnici I, Maribor 1986, str. 179 (op. 46) in 241, za njim pa še Janko Prunk, Slovenski narodni program, Ljubljana 1986, str. 41 sl. in 191 sl. Zečević in Prunk ne navajata ničesar, kar ne bi bilo znano že iz prejšnje literature.

Doslej v literaturi znana podoba o teh sejah in nastajanju prve resolucije za slovensko kulturno avtonomijo je po vsem tem ne le bistveno pomanjkljiva, marveč tudi napačna. S tem utemeljujem celotno objavo besedila zapisnikov o dovolji pomembnem vprašanju ob nastajanju Jugoslavije med 29. oktobrom in 1. decembrom 1918. Zdi se, da so na nastop slovenskih liberalnih »duševnih delavcev« 23. 11. 1918 vplivali poleg resnične tedanje nevarnosti italijanskega pritiska (dodajanje nevarnosti s severa je v tem času gotovo še neutemeljeno!) tudi dogodki in Narodnem višcu v Zagrebu, kjer so prav tedaj tekli odločilni dnevi za takojšnjo združitev s Srbijo, in prejkone kake sugestije s tem povezanih slovenskih liberalnih politikov.

V objavi popravljam brez opozorila le očitne tipkarske napake, ki nimajo vsebinskega pomena; na vse drugo opozarjam v opombah.

Zapisnik 1. seje Kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani

Navzoči: Oton Zupančič, Ant. Lajovic, Ant. Funtek, dr. Franc Kimovec, Stanko Premrl, Ivan Ravnik, Matej Hubad, Marij Kogoj, dr. Izidor Cankar, Franc Finžgar, dr. Josip Debevec, dr. Alojzij Kraigher, Vladimir Levstik, Anton Debeljak, dr. Fran Ramovš, dr. Pavel Grošelj, dr. Ivan Grafenauer, dr. Ant. Breznik, dr. Mirko Černič, dr. Josip Mal, Ivan Zorman, Rihard Jakopič, Ivan Vavpotič, Hinko Smrekar, Matej Stern, Juš Kozak, dr. Ant. Melik, dr. Josip Jerič. Zapisnikarica Dragica Hribar. Fran Tratnik, (dr. Lemež), Ivan Vurnik.²

Dr. Jerič pozdravi navzoče in pojasni namen seje.

Dr. Cankar predlaga g. Jakopiča kot začasnega voditelja današnje seje. /Sprejeto./ Sestali smo se na poziv N. S., kateri je imel osnutek kulturnega odseka že preje v načrtu. Kakor smo se zedinili zadnjič na popolnoma zasebnem sestanku, naj se pritegne k odseku vsak, ki ima smisla in voljo za sodelovanje. Določimo dnevni red:

- 1./ Konstitucija (Volitev predsednika in tajnika).
- 2./ Pododseki.
- 3./ Razgovor o glavnih smereh delovanja (Razvoj v pododsekih).

Jakopič: Vpraša kakšno razmerje je med N. S. in N. VI.

Dr. Jerič: Namen N. S. je dajati smeri skupni narodni politiki. Glavna naloga N. S. je zbirati strokovne delavce, da pripravijo temelj za prihodnjo kulturo svobode. N. S. je posvetovalni organ N. VI. zbira dobro gradivo in stavi N. VI. predloge.

Dr. Grošelj: Kulturni delavci smo stopili v kulturni odsek, da se posvetujemo in določimo, kdo izmed nas poda kratek pregled, kaj so naši cilji.

Oton Zupančič: V prejšnji državi naši so se odločevala kulturno politična vprašanja brez slovenskega kulturnega delavca. Vse se je vršilo brez naše vednosti, brez našega soglasja, mnogokrat proti naši volji. Mi smo včasih protestirali, kar ni zaleglo, mnogokrat smo dobili odgovor, ki je bil posmehljiv. Zdaj pa, ko nastopa nova država, naša država, je začutil slovenski kulturni delavec, da nima samo pravice, ampak dolžnost posegati v kulturno politiko te države. Država naša in vsaka njena vlada bo stala pred nebrojem perečih vprašanj, katerih ne bode mogoče rešiti preko nas. Potreba bo povsod strokovnjaka z načrti in predlogi. Tako bo prišel kulturni delavec do besede in sicer ravno tako znanstvenik kakor umetnik in beletrist. To besedo bo moral imeti in nikakor se ne bo razvijal kot do sedaj brez negovanja in pospeševanja. Zlasti dve ministerstvi bosta, s katerima bo treba stopiti v ozek stik. In to sta ministerstvi za prosveto in za javna dela. V področje prvega spadajo šole, v drugo sponemniki, regulacija mest itd. Treba bo slišati svet strokovnjaka, šolnikov, arhitektov, kiparjev, ki bodo dajali inicijative in naravnost predloge in načrte. Nastane vprašanje, kako stopiti z vlado v stik. Mislim, da je kulturni odsek, ki se sestoji iz znanstvenikov, šolnikov in umetnikov vseh strok enakopraven z drugimi odseki N. S. Sklepi, ideje, načrti, predlogi in vsi njegovi ukrepi bodo prišli v plenum N. S., katerega

² Zadnja tri imena (po navedbi zapisnikarice) so pripisana z roko brez pojasnila vzroka.

vsake seje se udeleži zastopnik vlade, da se informira, ta bo informiral vlado tudi o naših načrtih.

Dr. Jerič: Odsek lahko stopi v stik z vlado naravnost s posredovanjem predsedstva N.S.

Zupančič: To bi bilo formalno. Začne se? Kakšen bo ta vpliv kulturnega delavca pozneje, ko se razmere uredi, in kaj je storiti kulturnemu delavcu, da bo dosegel ta vpliv.

Dr. Jerič: K notranji organizaciji bi pripomnili: V pravilniku nista zamišljena druga, nego predsednik in tajnik. Predsednikova naloga je organizatorično delo, kar je v odseku manipulacije, jo odpravi pisarna N.S. Naloga strokovnih referentov je izdelati za vsako sejo referat, in določiti dnevni red, o čem se bo razpravljalo. Danes naj se izvoli predsednika in referente, da bo delo uspešno. N.S. je sklenil, da bo, ako bodo referati obširni, zvezani z veliko zamudo časa ali sicer s trudom referenta, razpisal primerne nagrade. Toliko v pojasnilo.

Dr. Cankar: Glede referentov mislim, da bi poslovali v pododseku.

Jakopič: Stopimo k prvi točki dnevnega reda in izvolimo predsednika. Za predsednika predlagam g. Otona Zupančiča in dam predlog na glasovanje.

Glasujejo, soglasno sprejeto.

Zupančič se zahvali za zaupanje in prevzame predsedstvo.

Dr. Cankar: Zupančič je bil soglasno [izvoljen]³ za predsednika in to je prav. Za manipulacijo pa naj se mu prideli tajnika, zato predlagam dr. Mala.⁴

Glasujejo, soglasno sprejeto.

Dr. Cankar: Mislim, da bi zamudili pravo priložnost, če bi pri prvi seji kulturnega odseka ne rešili načelnega vprašanja, kakšno obliko dobi v prihodnosti razdelje⁵ tega plemena, ki [se] imenuje slovensko. Kakor vsi dobro veste, so ne samo pri nas, temveč na vsem jugu mnenja več ali manj deljena. Nekateri mislijo, da se bo naše pleme stopilo z ostalima v eno samo telo, ne samo državno pravno, temveč tudi kulturno. Zdaj nastane vprašanje, ali se hočemo postaviti na stališče kontinuitetnega plemenskega razvoja in če se postavimo na to stališče ali bomo rabili vsa sredstva in pomočke, ali si hočemo zagotoviti, da nemoteno, brez nasilstva in brez uradnega vpliva preidemo v ostalo jugoslovansko pleme. V prvi vrsti sega kulturno tudi v politično vprašanje. Glede tega so pri nas mnenja deljena. O tem pa smo vsi edini: Sili se bomo branili s silo. Če se zjedi[ni]mo,³ da [se]³ stopimo čimpreje, moramo skrbeti tudi za to, da se naravni razvoj tudi pospeši. Ne bi bilo prav, če bi to vprašanje kot rešeno sprejeli. Moramo si biti na jasnem tudi glede posledic, moramo jih upoštevati in se jih ne smemo ustrašiti.⁶

Zupančič: Cankar je postavil vprašanje ali se naša narodna individualiteta varje za zdaj naprej kot posebna kulturna individualiteta ali pa se sprijaznimo z mislijo in pustimo toliko časa, da se prelijemo v skupno jugoslovansko.

Dr. Cankar: Praktične posledice našega sklepa bi bile, da se država uredi tako, da stopitev pospešuje ali nasprotno, da nam da najboljše garancij v varstvo naše individualitete.⁶

Dr. Grošelj: Vprašanje, ki smo ga načeli, je važno in si glede njega moramo biti na jasnem. Od naše odločitve je odvisno vse naše detajlno delo z ozirom na to, kam bomo mogli speljati slovensko šolo. Do zdaj so v tem določevali politiki, ki smatrajo narod več ali manj kot kupčijsko sredstvo vsake stranke, ki skrbijo v svoj lastni dobrobit in za dobrobit naših idej. Priklopiti se moramo nazoru, da se čimpreje asimili-

³ V fókopisu zapisnika manjka, tu je dodano po smislu.

⁴ Predlog gotovo izraža težnjo po političnem ravnotežju med liberalno in klerikalno stran-ko v vodstvu odseka.

⁵ Pomen izraza ni jaseen — ali gre za »razdaljo«?

⁶ Zaradi poznejše diskusije je treba poudariti Cankarjevo dilemo med kontinuiteto z ene in čim prejšnjim zedinjenjem z druge strani. Pri tej postavitvi dileme in zlasti pri hitro sledečem opozorilu na gospodarske in politične pomisleke se postavlja vprašanje Cankarjeve namere pri začetku diskusije. Vprašanje jezikovne stopitve Slovencev s Hrvati ali tudi s Srbi sicer v tem času tudi pri SLS gotovo ni bilo neznano ali od vseh zavržano: A. Ušeničnik je to predvideval in zagovarjal že l. 1913 (Slovenci in Hrvati, Cas 7, 1913, 431 do 441, posebej od str. 435 naprej); tako bi bilo mogoče razlagati tudi kako izjavo J. Kreka, čeprav se njegova stališča razhajajo tudi tu v zelo široko paleto sodb, ki jih je težko združiti na isti imenovalec; tudi po koncu 1918 so se kazala različna mnenja o jezikovnem »edinstvu« v Jugoslaviji (npr. Jože Debevec v Domu in svetu 22, 1919, str. 180, Fr. Kovačič, Narodnostno načelo in mirovna konferenca, Cas 14, 1920, str. 153 sl.; Fran Grivec, Bogoslovni vestnik I, 1920, str. 112; E. Rakovec, Usoda slovenskega jezika, Cas 15, 1921, 97—107), čemur se je uprl A. Breznik v svojih jezikovnih kritikah (Naše jezikovno edinstvo, Dom in svet 25, 1922, str. 138 sl. z napovedjo nadaljevanja, ki pa ni izšlo, sklenjeno pa v razpravi O časnikarski slovenščini, Dom in svet 46, 1933, ponatis v Življenje besed, Maribor 1967, str. 132—186, z opombami Jakoba Solarja str. 287—303). Glede na poznejše Cankarjeve nastope v razpravi, kjer je branil pomen ohranitve slovenske »individualitete« in zlasti na drugi seji pomen federalizacije nove države, ki mu je bila pomembnejša od dileme republika ali monarhija, ni mogoče izključiti pri teh njegovih prvih opredelitvah vprašanju celo možnosti, da je šlo ob tem za namerno provokacijo, s katero je resnično izzval večino liberalnih kulturnih delavcev na zagovarjanje slovenstva. To je že od nekdaj ob teh besedilih presenečalo, zlasti zaradi poznejšega hitrega preprečevanja objave dogovorjene resolucije po istih zagovornikih slovenske kulturne avtonomije na prvi seji kulturnega odseka. Očitno so se stališča med 16. in 23. novembrom povsem spremenila, ne da bi imeli o vzrokih kakršnokoli dokumentarno sporočilo.

liramo jugoslovanskemu plemenu ali pa moramo svoj individualizem čuvati s vsemi sredstvi kulture in politike. Mi smo kulturni svet in nam je na srcu vse, kar je z njim v zvezi. Skupnost⁷ besedišča ni priča skupnosti dveh rodov. Naša sintaksa in naše čustvovanje, način našega izražanja je tako individualno, da izključuje vsako stopitev. Temu nasproti odgovarjajo, da se ta asimilacija naredi sama po sebi, ker se bo zdelo, kakor je zadnjič nekdo rekel, slovenskemu umetniku primernejše pisati za 7 milijonov Jugoslovancev, nego za 70 tisoč⁸ Slovencev. Meni pa se zdi taka pospešena asimilacija nemogoča. Izkušnja nas uči, da kultura ne asimilira, temveč diferentira. Asimilacija je mogoča le v prvem štadiju, ne kasneje. Mi bi se bili asimilirali Hrvatom, če bi bil Trubar, kakor je rekel Prešern, začel pisati hrvaško in ne slovensko. Tako pa smo si vsi edini v tem, da ta svoj individualizem ohraniti moramo. Zastaviti moramo vse svoje sile, poudarjam kulturne, da se naša kultura ohrani, svobodno razvija in procvita. Vprašanju ali bi mogli gotovi politični faktorji nastopati drugače, moramo izreči zahtevo, da se da našem jeziku popolnoma svobodni razvoj; več ne spada v naš delokrog.

Zupancič: Grošljeva izvajanja kulminirajo v tem, da se izreče kulturni odsek za samostojnost slovenskega jezika.

Dr. Cankar: Na izvajanje dr. Grošlja moram izreči nekatere pomisleke, ki bi jih rodil sklep, kakršnega on zahteva. To so pomisleki gospodarsko političnega značaja. Če se postavimo na stališče, da ohranimo, kar imenujemo danes slovensko kulturo, stojimo na stališču, da ustanovimo vse svoje učne zavode, veliko knjižnico, svojo tehniko in mnogo drugega, gledališče, konservatorij, dramatično šolo, posebno⁹ galerijo, akademijo in vse neštete potrebe, ki jih ima kulturni narod. Ni samo proti naravi, bilo bi proti dobremu narodnemu gospodarstvu, kajti ti zavodi so silno dragi, če so dobri. Posledica bi bila ta, da bi bili zavodi slabi ali pa bi mi gospodarsko krvaveli. Pomisleki so političnega značaja. Da bo v enotni državi (kajti Srbo-Hrvaška je enotna tudi jezikovno) [bo!]¹⁰ slovenski otok stal kot separatist. Slovenec bo nezadovoljen državljan, da ne bode radi jezikovne avtonomije na¹¹ političen sporazum. Vsi ti razlogi se meni ne zde tako neopravičljivi. Če se postavi kulturni odsek na svoje stališče, naj bo pripravljen, da bo zadel na velik odpor.⁶

Dr. Melik: Načeto vprašanje je tako obširno, da ga je težko na podlagi debate končno odločiti. Zadnji temelj tega vprašanja ni toliko principijelen, kolikor znanstven. Združenje je stvar principa, ne procesa in Grošelj negira asimilacijo. Tu mu sociologija ugovarja, kar velja za naravoslovje, ne velja tudi zanjo. Tu je diferenciacija prvotna, asimilacija sekundarna. Mi smo se diferencirali od južnih plemen, ker smo se asimilirali Nemcem. (Isto vidimo pri drugih narodih.) Vprašanje je principijelno, ker moremo na podlagi tega delati perspektivo. Sociologija kaže, da se bomo združevali. Zaključka ni mogoče postaviti, kam vodi smer razgovora o tem vprašanju. Po mojem mnenju je naša odločitev manjša, kakor misli Cankar. Če so premise za asimilacijo, se bo izvedla, če nismo ovirani od Avstro-Ogrske metode. Zelo važni se mi zde gospodarski pomisleki. Naše zedinjenje bo doseženo čez čas. Kulturna decentralizacija Slovencev ohrani dve bratski plemeni, ako si v Ljubljani zgradimo lastne zavode. Meni se zdi univerza ne samo zavod, kjer se zbira velika množina dijakov, temveč študijski zavod za profesorje, ki naj vzgoje svoje učence. Iz tega stališča je Dunajska univerza monstrozna, velja pravilo, čim več zavodov, tem več prospeha. Dalje se mi zdi potrebno v geografiji, etnografiji itd. da bo treba formacij, ki bi ta naš študij forsirale, ne z ozirom na današnje stanje. Knjižnico imamo in mogli bi jo razširiti in ustanoviti novo. Zdi se mi, da moramo zaupati v naravni razvoj, ki bo pokazal nujno potrebo naših kulturnih zavodov.¹²

Prof. Grafenauer: Diferenciacija med Hrvati in Slovenci se ni izvršila, ker smo se asimilirali Bavarcem, ampak nje razlog je ta: V hribovitih krajih je promet iz doline v dolino veliko težji, nego v ravnini. Jasno je, da se diferencira narečeje v dolinah hitreje, nego se izvrši isto v ravnini. To je razlog, da so naša slovenska narečja tako diferencirana, da Ziljan Horjulca ne razume. Ravno iste razmere pa so tudi med

⁷ V zapisniku stoji »skupno z«, kar je očitna napaka zapisnikarice.

⁸ Gre za napako — ali je bila navedena številka »700 tisoč« (tako brez opozorila Mikuž!), čeprav je tudi ta za Slovence le polovična?

⁹ »osebno« je gotovo napaka zapisnikarice.

¹⁰ Napaka: dvakrat je v stavku isti glagol.

¹¹ Očitno napačen zapis. Manjka glagol: ali »misliti« ali »mogoče misliti« ali podobno.

¹² Melikovo izvajanje je posebej zanimivo, ker z ene strani predvideva (med vrstami celo želi, bi mogli reči) hitro zblíževanje in asimilacijo vseh jugoslovanskih narodov med seboj, z druge pa proti Cankarju — čeprav na besedah prizna pomen njegovih pomislekov — brani razvoj slovenskih kulturnih institucij. Oboje pri njem ni le hipno naključno združevanje teh misli. O stapljanju Slovencev s Srbi in Hrvati v Jugoslovane je govoril že 1917 v Slovanu 15 (Za kulturno zedinjenje Jugoslovancev. str. 179—183, s tezo o rešitvi »Prešeren-Vrazovega problema« v »Vrazovi smeri, ali po Prešernovi metodi«, str. 250—253 s polemiko zoper Vladimirja Knafliča. ki je v Ljubljanskem zvonu 37, 1917. str. 309—313, 434—438, 492—495, 559—560 in 671—672 sodil drugače in branil slovensko individualnost v jeziku in kulturi) ter 1918 v Ljubljanskem zvonu 38 (Narod, ki nastaja. str. 476—484), obenem pa je v članku Slovenska matica v istem Ljubljanskem zvonu (str. 113—116) podčrtoval poleg nalog same Matice tudi potrebo, »da dobimo druge najvišje kulturne zavode, predvsem seveda univerzo in akademijo«.

Nemci, kjer opazamo pomanjkanje prometnih sredstev. Na Kranjskem je diferenciacija manjša, nego na Koroškem. K principijelnemu vprašanju: »Asimilacija med Slovenci in Hrvati se bo izvršila tudi če se branimo«. Nepregledna škoda pa bi nastala, če bi spoj forsirali, da bi nastal prelom, kakor nam kaže zgodovina. (Severna Nemčija je bila več stoletij neplodovita v literaturi, ker se je bil izvršil prelom po luterancih.)¹³ Slovenci naj se razvijajo naprej, treba je varovati kontinuiteto, da ne postane slovenski narod neplodovit.¹⁴

Zupančič: Zdi se mi, da se debata vleče v znanstvo. Vidim, da principijelno stališče glede našega sedanjega ravnanja ne ugovarja naši dobi. Vidim, da g. dr. Grošelj, ki je principijelno za samostojno slovensko kulturo vnet za vse bodoče učne zavode, ravno tako kakor Melik in Grafenauer, ki sicer mislita drugače. Melik želi asimilacije, Grafenauer je prepušča času. Misli, da nastane kulturna praznота med nami, če bi prelomili takoj, zato govori o tej zahtevi.

Dr. Grošelj: Podpreti hočem potrebo, da se mu da kulturne centre, katere kulturni narod imeti mora. Naravni zakon je, da je asimilacija nenaravna. Zgodi se včasih, da se šibkejši uda, v tem slučaju je asimilacija možna, ker je nujna. Jasne priče tega dokaza so nam kajkavci, ki so se zdaj asimilirali Hrvatom, in Gorjanci, o katerih mislijo naši kmetje, da govore hrvatski.¹⁵ Diferenciacija je naravna proti asimilaciji, ki je umetna. Prometna sredstva so umetne ovire naravne diferenciacije. Ker smo svoj narod, moramo imeti svoj jezik in svojo literaturo.

Dr. Kraigher: To vprašanje naj se principijelno reši v znanstvenem odseku, sociološka, filološka in etnološka stran naj se dožene in reši v odseku, ki naj se zato izvoli.

Dr. Cankar: Meni je bilo na tem, da slišim mnenja onih, ki so tu navzoči. Vsi se soglašajo v tem, da je treba naše zavode varovati in nove osnovati. Upoštevam, da je ta kulturna edinstvenost, ki jo skušamo ustvariti, začetek velikega kulturnega jedinstva, ki pride. Potrebno se mi zdi, priznavam to kot spokorjenec, da si zagotovimo vsa sredstva, da si za nedogleden čas ohranimo svojo individualiteto.

Dr. Jerič: N. S. vidi svoj interes v tem, da je popoln. N. S. prepušča odseku popolno avtonomijo. Zato naj se odloči po svojem preudarku.

Jakopič: Mi smo narod in naša dolžnost je, da branimo naš značaj. Tu ni treba, da znanstveno to raziskujemo, mi se upiramo asimilaciji in se postavimo na to stališče, da se ustanovi taka forma države, ki vpliva, da se nas umetno asimilirati ne more. Moramo imeti tako obliko države, kjer je mogoča popolna kultura.

Dr. Kraigher: V podporo naših teženj je potrebno prepričanje in utemeljena zavest, da smo na pravi poti. Za predloge naj izmed sebe izvoli pododsek, ki bo to vprašanje razmotrival.¹⁶

Vladimir Levstik: Zdi se mi potrebno, da zavzamemo principijelno stališče. Nočem se izraziti preširoko. Politično stran te zadeve bomo videli zastopano v konstituantih, zato ne smemo staviti preudicev. Mi se ne smemo postaviti na stališče, ki bi odpiralo pot težnjam, ki slone na političnih razlogih, kajti ne smemo podpirati nasilnega unijonizma. Mi moramo gledati iz kulturnega stališča. Mi smo v obrambi slovenskega naroda človeški, kajti mi smo časni v časnosti. Kakor nas je narava diferencirala, nas morda zopet asimilira. Zato zavzemimo tako stališče, da ne kratimo naravi niti ene, niti druge pravice. Kulturni odsek ugovarja! upravi in ustavi takega značaja, ki bi odpirala možnost umetne asimilacije. Priznati mora vse pravice slovenskemu jeziku in slovenski kulturi do samostojnega razvoja z vsemi posledicami, kajti če nimamo upravičenja do naše poti, potem kratimo možnost asimilacije. Izrecimo se zoper vsako nasilstvo.¹⁷

Melik: Naša izjava naj bo pozitivna in ne negativna. Mi gradimo državo. V Krfskem paktu imamo Slovenci zasigurano svojo kulturno avtonomijo.¹⁸ Na ta način postane naša borba brezpredmetna.

¹³ Trditev je bila sicer polemično morda učinkovita, vendar pa stvari močno pretirava (saj verski prelom tudi ne pomeni tega kot jezikovna zamenjava v kulturnem življenju!).

¹⁴ Glede na Cankarjevo dilemo je pač prav poudarek na kontinuiteti in njenem pomenu bistven za razumevanje Grafenauerjevega stališča, kar je npr. Mikuš povsem spregledal. Prav to izvajanje je našlo v resoluciji zelo močan in bistven izraz pri obrambi kulturne avtonomije.

¹⁵ O kajkavcih je današnje hrvaško jezikoslovje drugačnega mnenja (prim. D. Brozović, Standardni jezik. Zagreb 1970, in M. Moguš, Fonološki razvoj hrvatskog jezika, Zagreb 1971), čeprav v filologiji to ni brez osporavanja (npr. J. Rigler). Omemba »Gorjancev« ni jasna.

¹⁶ Tu so izražene rezerve, kljub temu pa je v Umetnikovi trilogiji (1921) položil Kraigher v usta Janeza Mogočnika (= Ivan Tavčar) v usta značilno izjavo: »Kljub ljubezni do bratskega jezika mi je slovenska govornica sladkost« (Zbrano delo 1, 1975, str. 287).

¹⁷ Kljub rezerviranosti pri presoji dileme in kljub svoji poznejši politični poti v dvajsetih letih našega stoletja je pri sodbi Vl. Levstika o teh vprašanih vselej treba imeti pred očmi tudi njegov poznejši esej Poslanstvo besede (Ljubljanski zvon 54, 1934, str. 65–75) s klasičnimi formulacijami o pomenu materinščine in posebej slovenskega jezika tudi v južoslovenski državi in odbijanju »vsakega izrivanja slovenskega jezika« po združitvi s Srbi in Hrvati (str. 75).

¹⁸ Krfski pakt (deklaracija!) nikjer neposredno ne govori o kulturni avtonomiji; v tem smislu bi bilo mogoče kvečjemu le posredno — in z dvomljivim uspehom — interpretirati sklepno določbo (št. 13). Prim. D. Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 481–485 (besedilo deklaracije).

Dr. Cankar: Pripomnim nekaj formalnega: Naj se izvoli redakcijski komite, ki bo to izročil plenumu v predsedstvo (sic! — presojo?). Predlagam dr. Melika, Vladimir Levstika, dr. Ramovša in dr. Mala.

Hubad: Vsa tri plemena morajo svojo kulturo naprej vršiti. Bogastvo vseh treh plemen bo skupna last. Kultura Slovencev naj se vrši naprej.

Preidejo na volitev pododsekov:

Dr. Cankar predlaga: Predsednike za književni odsek: Vladimirja Levstika, za znanstvo: dr. Breznika, za slikarstvo: Riharda Jakopiča, za glasbo: Antona Lajovica. Prihodnja seja se vrši 18. 11. 1918.

V Ljubljani, dne 16. 11. 1918.

Zapisnik druge seje kulturnega odseka N. S. v Ljubljani

Navzoči: Oton Župančič, Izidor Cankar, Franc Finžgar, dr. Josip Debevec, dr. Alojzij Kraigher, Vladimir Levstik, Ant. Debeljak, Ant. Funtek, dr. Fran Ramovš, dr. Pavel Grošel, dr. Ivan Grafenauer, dr. Ant. Breznik, dr. Josip Mal, dr. Josip Puntar, dr. Ant. Melik, Ivan Zorman, Rihard Jakopič, Ivan Vavpotič, Hinko Smrekar, Matej Strnen, Juš Kozak, Ant. Lajovic, dr. Franc Kimovec, Stanko Premrl, Ivan Ravnik, Matej Hubad, Marij Kogoj, Fran Tratnik, dr. Ambrožič. (Zapisnikarica Dragica Hribar.)

Predsednik Oton Župančič otvori sejo: Prva točka dnevnega reda je redakcija osnutka resolucije kulturnega odseka. Odbor se je bil včeraj sestel in je koncipiral to, kar je mislil, da je skupna misel vseh gg., ki so se udeležili seje (bere osnutek).

Osnutek resolucije kulturnega odseka N. S.

Kulturni odsek N. S. enodušno pozdravlja mlado svobodno Jugoslavijo, pričakujoč, da izvede nova država naj dobi kakršnokoli vladno obliko popolnoma politično edinstvo vseh treh plemen in da bo po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh rodov na podlagi kulturne avtonomije v smislu krfskega pakta. Neoviran razmah individualnih sil vseh treh plemen je najzdravejši pogoj za polno duševno bogastvo Jugoslavije.

Kulturna politika bo morala vsekakor upoštevati¹⁹ dejstvo, da je dala zgodovina Slovcem v teku stoletij lastno smer in posebno duševno vsebino, da se je slovenski del jugoslovanskega naroda razvil jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbo-hrvaščini, danes organizem zase in da je [v]³ območju slovenskega književnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edinole v tem jeziku.

Hipen jezikoven prelom v šolah in uradih je že tehnično neizvedljiv, a tudi da je izvedljiv, bi imel brez dvoma usodne posledice za ves jugoslovanski narod, zakaj to bi bilo mehanično priklapljenje, nikar pa organična asimilacija. Sledil bi neizogibno silen upad kulturnega življenja v slovenskem pleмену, ki bi s tem prenehalo biti tvorno; vsaka etnična skupina pa se čuti svobodno samo v toliko, v kolikor more uveljavljati svojo tvornost. Vsak narod je pomemben človeštvu v toliko, v kolikor je tvorec novih vrednot. Tak prelom bi bil tudi netmografičen (sic! — nedemokratičen).²⁰ prilagoditi bi se mu mogla samo tenka plast slovenske inteligence, dočim bi ostale široke mase, jedro našega plemena, izobčene od dobrin kulturnih pridobitev in bi bile pahnjene vsaj za desetletja v kulturni polumrak.

Kulturna avtonomija pa nikakor ne odvezuje duševnih delavcev vseh treh plemen dolžnosti, iskati vedno tesnejših stikov, vedno globjega medsebojnega umevanja in sporazuma v vseh vprašanjih ter skrbeti za medsebojno spolnjenje skupnega prosvetnega dela, ki bo na svojem višku zadnja najlepša utemeljitev svobodne Jugoslavije pred svetovnim formom.

Dr. Cankar: V prvem odstavku imam pripomniti sledeče: Mislim, da prvi oddelek po svojem bistvu popolnoma odgovarja temu, kar smo zadnjič tu sklenili, imam pa neko opombo k prvemu delu prvega stavka. Naj se opusti pozdrav Jugoslaviji, ker se mi zdi, da kulturni odsek kot odsek N. S. nima dolžnosti ponavljati pozdravov, ki smo jih že nešteto krat izrazili.²¹

Dr. Grošel: Zagovarja pozdrav.

Župančič: Vzame debato na znanje in vpraša, kako naj se glasi prvi stavek.

Anton Lajovic: Antiteza, da stoji kulturni odsek na stališču političnega edinstva in kulturne avtonomije se mora ohraniti in poudarjati.

¹⁹ V rokopisu je napaka »zahtevati«.

²⁰ Prim. spodaj Cankarjevo diskusijo o tem izrazu!

²¹ Tu in v naslednji Cankarjevi intervenciji (o dilemi federalistične ali centralistične vlade) se je pokazalo pravo nasprotje med Cankarjevimi pogledi na obravnavana vprašanja in med tistimi člani odseka, ki so sicer na prvi seji dosledno zagovarjali slovensko kulturno avtonomijo, a zaradi zagovarjanja »političnega popolnega edinstva« brez praktičnega zagotovila o trdnosti te avtonomije v državni ureditvi. To se je potrdilo takoj po sprejemu sporazumne deklaracije (prim. uvod v objavo!).

Dr. Cankar: Konkretni predlog: Naj se začetek glasi: »Ob postanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov pričakuje kulturni odsek N. S. itd. Predlog se da v glasovanje in je sprejet.

Dr. Cankar: Nadalje predlagam, da se črta »Da izvede nova država naj dobi kakršnokoli vladno obliko popolno politično edinstvo itd.« Tu naročamo državi naj stori nekaj, o čemur ni dvoma, da bo itak storila. Razen tega segamo na polje, za katero kulturni odsek ni kompetenten. Potem »državna oblika« — kaj se to pravi gg.? Mi poudarjamo samo kulturno avtonomijo, katero hočemo Slovencem varovati. Državna oblika pa je forma, vpraša se republika ali monarhija. Mislim, da je za nas vseeno, kakšno obliko dobimo, interesira nas le ali bo vlada federalistična ali centralistična.²¹ Pogajanja v tem smislu spadajo v pravno ustavni politični odsek. Naša naloga je reševati le čisto kulturna vprašanja.

Prof. Melik: Se upira Cankarjevemu predlogu. Ker se ta stavek faktično tega vprašanja ne dotika ter poudarja samo desinteresment kulturnega odseka na državni obliki.

Dr. Cankar: Jaz bi se ne skliceval na krfski pakt kakor sploh na nobeno listino. Če pa že moramo omeniti listino, je vse veliko jasnejše povedano v zgodovinski saborski seji z dne 29. oktobra 1918.

Melik: Krfskega pakta ne omenjamo, ker ga smatramo za ustanovno listino, ampak ker so v njem prvokrat Srbi in Hrvati načelno priznali avtonomijo kulture Slovencev. In ker smo hoteli apelirati na njih soglasje.

Dr. Grošelj: Stavek je potreben iz dveh vzrokov. Stavek ima pozitivno in negativno stran. Mi zahtevamo popolno kulturno avtonomijo pod vsako obliko bodoče Jugoslavije. Mi ne odnehamo, naj pride kar koli. Pozitivna stran pa je, da hočemo v tem velikem metezu, političnem, gospodarskem in socialnem držati svoje oko na neizpremenljive vzvišene cilje kulture. Krfski pakt je manj važen, kulturno edinstvo mi preveč ne poudarjamo. Stavek o vladni obliki je nujno potreben.

Dr. Ramovš: Pripomniti imam nekaj sintaktičnega, najbolj poudarjen v slovenskem stavku je objekt, na tem mestu stoji v našem slučaju »državna oblika«. Hotel sem samo povdariti, da bi se naša zahteva po zgolj formalnem načinu bolj povdariti ne mogla.

Anton Lajovic: Predlagam naj se antiteza političnega edinstva in kulturne avtonomije ob času tiska debelo, da bi je kdo ne prezrl.

Juš Kozak: Jaz se popolnoma strinjam s tem, da ta stavek ostane. Nekaj moramo izraziti glede državne oblike in političnega edinstva. Čisto politično desinteresirati [sej]³ ne moremo.

Zupančič: Tu se pojavljajo različna mnenja. Nekateri hočejo nekaj zbrisati, drugi že, da se ohrani neizpremenjeno...

Grafenauer: Predlaga, naj se stavi kompromisen predlog.

Levstik: Zagovarja originalen tekst.

Jakopič: Predlaga, da naj se glasi: pričakuje, da bo nova, politično popolnoma edinstvena država, naj bo organizirana kakor koli, po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi itd.

Cankar predlaga, naj se črta v besedilu krfski pakt.

Glasovanje: Oba predloga se sprejmeta z večino.

Cankar: K drugemu odstavku predlagam, da se črta lastno smer. (Sprejeto.) Nadalje predlagam, da se izpremeni duševno vsebino v duševnost.

Vavpotič: Ta izraz bi vsi ne utegnili razumeti. Predlagam, da se rabi duhovnost.

Cankar: To bi se dalo še napačneje razumeti. Duševna vsebina me moti estetično, ker budi predstave, da so Slovenci posebno primerna posoda za duševno vsebino.

Prepeluh: Predlagam, da se glasi slovenstvo... posebno duševno vsebino. (Sprejeto.)

Cankar: Drugi del stavka se ozira samo na jezikoslovje.

Grafenauer: Smatram, da je ta del stavka nekako komentar k prvemu delu. Naj se formulira kot samostojen stavek: »Slovenski del jugoslovanskega naroda se je razvil tudi jezikovno itd.« (Sprejeto.)

Cankar: Hipen jezikoven prelom v šolah in uradih je že tehnično neizvedljiv. Naj se črta, ker tu se borimo proti nečemu, kar ne eksistira, ker še nihče ni izrazil namena, kaj takega storiti. Predlagam, naj se stavek začne: Če bi se Slovencem onemogočil lasten kulturni razvoj itd. (Sprejeto.) »Bi bil tudi nedemokratičen« se mi zdi banalno. Spustimo to.

Grafenauer: Predlagam, naj se glasi ta stavek »tudi bi se mogla prilagoditi kulturnemu prelomu samo tenka plast itd.«

Cankar: K zadnjemu stavku opomnim, da mi ne ugaja »pred svetovnim forum«, ²² ker izgleda, kakor bi morali Slovenci dajati odgovor pred svetovnim sodiščem za

²² V besedilu predloga je zapisano »formom«; Kobar je popravil po Cankarjevi diskusiji v »forum«; najbrže gre za okrajšano besedo iz »forum«.

svoje delovanje. Namen kulturnega naroda pa je, da izpolnjuje svojo nalogo v družini narodov, zato predlagam, naj se glasi stavek »...svobodne Jugoslavije v družini narodov«.

Končno sprejeta resolucija se glasi:

Ob postanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov pričakuje kulturni odsek N. S., da bo nova politično popolnoma edinstvena država, naj bo organizirana kakorkoli, po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh rodov na podlagi kulturne avtonomije. Neoviran razmah individualnih sil vseh treh plemen je najzdravejši pogoj za polno duševno bogastvo Jugoslavije.

Kulturna politika bo morala vsekakor upoštevati dejstvo, da je dala zgodovina slovenstvu v teku stoletij posebno duševno vsebino. Slovenski del jugoslovanskega naroda se je razvil tudi jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbo-hrvaščini, danes organizem zase in da je v območju slovenskega književnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edinole v tem jeziku.

Če bi se Slovincem onemogočil lasten kulturni razvoj, bi sledil neizogibno silen upad kulturnega življenja v slovenskem plemenu, ki bi prenehalo biti tvorno: Vsaka etnična skupina pa se čuti svobodno samo v toliko, v kolikor more uveljavljati svojo tvornost. Vsak narod je pomemben človeštvu v toliko, v kolikor je tvorec novih vrednot. Tudi bi se mogla prilagoditi kulturnemu prelomu samo tenka plast slovenske inteligence, dočim bi bile široke mase, jedro našega plemena, izobčene od dobrin kulturnih pridobitev in pahnjene v kulturni polumrak.

Kulturna avtonomija pa nikakor ne odvezuje duševnih delavcev vseh treh plemen dolžnosti, iskati vedno tesnejših stikov, vedno globjega medsebojnega umevanja in sporazuma v vseh vprašanjih ter skrbeti za medsebojno spopolnjevanje skupnega prosvetnega dela, ki bo na svojem višku zadnja najlepša utemeljitev svobodne Jugoslavije v družini narodov.

[Na prepisu v prilogi k zapisniku je v abecednem zaporedju 46 podpisnikov s pripombo »Vsi gg. l. r.«]²³

Vladimir Levstik: Predlaga, naj se sestavi redakcijski odsek, ki bo sestavil resolucijo kot protest za postopanja Italijanov v naših krajih.

Razvije se debata, ali se poda izjava v okviru kulturnega odseka, ali se jo podpiše v imenu kulturnih delavcev. Končno se sklene sprejeti predlog dr. Cankarja, ki predlaga, da se poda izjava v imenu kulturnih delavcev.

Dr. Breznik prosi, da se imenuje enega gospodov za njegovega namestnika v znanstvenem pododseku. Predlaga dr. Grafenauerja.

Dr. Cankar predlaga, naj se povabi še več gospodov v kulturni odsek. Obenem se sprejme princip, da je vsak član pododseka član kulturnega odseka. Odseki so sestavljeni sledeče:

1. znanstveni, dr. Anton Breznik (preds.), dr. Grafenauer (predsednika namestnik). Člani: dr. Fran Ramovš, dr. Pavel Grošelj, dr. Josip Mal, dr. Josip Puntar, dr. Avgust Žigon, dr. Josip Mantuani, dr. Ušeničnik, dr. Krivec, dr. Zalokar, dr. Ambrožič, dr. Mirko Černič, prof. Melik, dr. Lemež, dr. Pregelj, Albin Prepeluh in Viktor Steska.

2. Književni pododsek: Vladimir Levstik (predsednik), člani: dr. Izidor Cankar, Ivan Cankar, Franc Finžgar, dr. Josip Debevec, dr. Alojz Kraigher, dr. Anton Debeljak, Anton Funtek, Milan Pugelj, Juš Kozak.

3. Umetniški pododsek: Rihard Jakopič (predsednik), člani: Vavpotič Ivan, Hinko Smrekar, Matej Strnen, Fran Tratnik, arhitekt Franc (sic! — prav Ivan) Vurnik, kipar Lojze Dolinar, I. Zorman arh.

4. Pododsek za glasbo: Anton Lajovic (predsednik), člani: dr. Franc Kimovec, Stanko Premerl, Ivan Ravnik, Matej Hubad in Marij Kogoj.

Dr. Cankar predlaga, naj se ustanovi pododsek za propagando, ki bo publicistično deloval v smislu današnje resolucije. V ta odsek se izvolijo dr. Puntar in gg. Albin Prepeluh in Juš Kozak.

V Ljubljani, dne 18. 11. 1918.

²³ Imena podpisnikov, razporejena v abecednem redu: »Dr. Ambrožič, Dr. Anton Breznik, Ivan Cankar, Dr. Izidor Cankar, Dr. Mirko Černič, Anton Debeljak, Dr. Josip Debevec, Lojze Dolinar, Franc Finžgar, Anton Funtek, Dr. Ivan Grafenauer, Dr. Pavel Grošelj, Matej Hubad, Rihard Jakopič, Dr. Franc Kimovec, F. Klemenčič, Marij Kogoj, Juš Kozak, Dr. Alojzij Kraigher, Dr. Krivic, Anton Lajovic, Dr. Lemež, Vladimir Levstik, Dr. Josip Mal, Dr. Jos. Mantuani, Anton Melik, Stanko Premrl, Albin Prepeluh, Milan Pugelj, Dr. Josip Puntar, Dr. Fran Ramovš, Ivan Ravnik, Hinko Smrekar, Matej Strnen, Alojzij Steska, Fran Tratnik, Dr. A. Ušeničnik, Ivan Vavpotič, I. Vurnik, Dr. Zalokar, Ivan Zorman, Dr. Aug. Žigon, Zmitek, Oton Župancič. (Vsi gg. l. r.)«

Summary

THE QUESTION OF CULTURAL AUTONOMY 1918

Bogo Grafenauer

In november 1918 (between 29th october and 1st december) the Slovene cultural workers were faced with the question of the relation of Slovenes towards other Yugoslav nations in cultural life. The matter was discussed on two meetings of the Cultural Department at the National Council in Ljubljana (16th and 18th november 1918) where a special statement was composed and signed by all participants. The chairman of the Cultural Department Oton Župančič then — under pressure of few liberals who withdrew their signatures — obstructed the announcement of the adopted statement. Under pressure of the Italian occupation of parts of Slovene and Croatian territory and certainly of liberal political circles, only the »New statement of mind-workers« was announced, which judged the circumstances only by political and not by original Slovene cultural status.

The contribution notifies-beside the minutes of both meetings of the Cultural Department — a comment and other documentation on mentioned events.

V zbirki »Iz antičnega sveta« je izšla dolgo pričakovana knjiga Pavel Diakon: ZGODOVINA LANGOBARDOV

Opombe h knjigi sta napisala dr. Bogo Grafenauer in dr. Kajetan Gantar, spremna besedila pa so delo dr. B. Grafenauerja. Knjiga je dragocen in zanesljiv dokument tudi za najstarejša stoletja slovenske zgodovine. Izdana je v latinskem izvorniku in slovenskem prevodu, je bogato ilustri-rana in opremljena z zemljevidi in drugim gradivom.

Obseg knjige 422 strani, cena din 63.000.

Člani zgodovinskega društva imajo **20 % popust**, naročila oddajte društvu.

Iz bogatega knjižnega programa Založbe Obzorja vam ponujamo še:

Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju — din 29.800

Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem — din 16.800

Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici I — din 17.600

Tone Ferenc: Fašisti brez krinke — din 44.300

Jože Koropec: Mi smo tu — din 14.800

Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovan-skega dela Koroške do leta 1500 od A do M — din 34.000

Pavle Blaznik: Historična topografija od N do Ž — din 68.700

Luka Sienčnik: Koroški plebiscit 1920 — din 21.000

Več avtorjev: Študentski in dijaški narodnoobrambni tabori na Sloven-skem 1936—1940 — din 39.800

Milan Zevart: Lackov odred 1/2 — din 53.600

Ured. J. J. Švajncer: Boj za Maribor 1918—1919 — din 65.400

Janez Kopač: Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898—1988), kulturni in na-ravni spomeniki — din 5.600

Miroslav Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slo-venskem — din 69.800

Pred izidom pa je knjiga Darje Mihelič in Pavla Blaznika: Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih.

Posamezne naslove lahko dobite v vseh knjigarnah oziroma jih lahko naročite pri Založbi Obzorja Maribor, Gosposka 3. Cene veljajo do 1. 4. 1989.

O ČEM SMO PISALI ...

... pred štirimi desetletji?

»Pri vsem tem bi pa hotel poudariti in podčrtati še enkrat: iz študija podrobnosti in raznolikosti moramo skušati doseči splošne izsledke in končno sintezo, od vsega sekundarnega in poznejšega si moramo prizadevati, da izluščimo prvotno jedro; ne smemo napačno generalizirati ali klasificirati ali zgolj opisovati; tudi ne prevzemati od drugih znanstvenih disciplin slepo njihovih izsledkov, če ne najdemo zanje potrdila tudi od drugih strani. Ob upoštevanju teh smernic se bodo s pritegnitvijo vrste pomožnih disciplin in ved dali nedvoumno doseči pomembni izsledki za obogatitev znanja in za poznavanje naše gospodarske in socialne preteklosti.«

(Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja, ZČ 1948—49, str. 138)

... pred tremi desetletji?

»Po prevratu je leta 1920 odkupila vse obrate te družbe Ljubljanska kreditna banka in ustanovila v ta namen delniško družbo z naslovom Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d. d. v Ljubljani. Obrati so se odplačali povečini v gotovini, 39 % odkupnine so plačali z delnicami nove družbe. Zaradi tega in zato, ker je bilo veleledničarjev več (LKB, zagrebška podružnica WBV, Jadranska banka v Ljubljani, »Jela« d. d. Zagreb, Kreditni zavod v Ljubljani, Vladimir Arko iz Zagreba), se je ustanovil dne 10. avgusta 1922 sindikat veleledničarjev, ki se je imenoval tudi večinski sindikat ali bloksindikat, ker so ti člani shranili delnice Združenih papirnic, ki so jim bili lastniki, v Ljubljanski kreditni banki in jih s tem blokirali za pogodbeno dobo, za čas do 31. decembra 1930. Pogodba je predpisovala Združenim papirnicam višino investicij, zvišanje ali znižanje delniškega kapitala, sklenitev kartelnih pogodb z domačimi ali tujimi družbami, nakup drugih tovarn itd.«

(Jože Šorn, Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve, ZČ 1958—59, str. 163)

... pred dvema desetletjema?

»Nekaj vpogleda v vprašanje ženitne svobode daje praksa, ki jo je imel v 16. in 17. stoletju ljubljanski mestni svet pri sprejemanju novih meščanov. Meščani so bili osebno svobodni, zato njihovega položaja ne smemo primerjati z osebnim položajem podložnikov. Kolikor je zemljiški gospod soodločal pri ženitvi podložnikov in njihovih otrok, je bilo to v zvezi z njihovo omejeno osebno svobodo. Mesto pa je posegalo v vprašanje sklepanja zakonov pri sicer svobodnih meščanih z namenom, da bi na tem področju kot na drugih vsaj posredno uveljavilo takratna meščanska družbena in gospodarska načela. Ljubljanski mestni svet je podeljeval meščansko pravico tudi samskim prosilcem, toda pod pogojem, da so se oženili v določenem roku, navadno v enem letu.«

(Vlado Valenčič, O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma, ZČ 1968, str. 233)

... pred desetletjem?

»Januarja 1872. leta se je eden od članov odbora Slovanske besede Andrej Senekovič obrnil na Rajevskega s seznamom knjig, ki bi jih društvo rado imelo v svoji knjižnici. V seznamu so bila dela zgodovinarjev Soloveva, Pogodina, Ševyryeva, Kalačova, dela Venelina, dela Puškina, Lermontova, Žukovskega. Senekovič je omenil tudi vrsto ruskih periodičnih izdaj, ki bi jih Slovanska beseda rada dobila: Vestnik Evropy, Zarja, Literaturnaja biblioteka, Moskovskie vedomosti, S.-Peterburskie vedomosti, Golos, izdaje moskovske, peterburške, odeske in harkovske univerze ter Izvestija Akademije znanosti v Peterburgu. Kakor je videti iz navedenega seznama, je bil krog zanimanja članov Slovanske besede dovolj širok, vendar ni segel preko humanitarnih ved.

(Iskra Vasiljeva Čurkina, Rusko-slovenske družbene zveze na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja, ZČ 1978, str. 435)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših letnikih ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

Andrej Vovko

»ŠPANSKO PISMO« DRAGOTINA GUSTINČIČA ETBINU KRISTANU

Delavci Inštituta za slovensko izseljenstvo Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU v Ljubljani smo med svoje delovne naloge uvrstili tudi objavljane manj znanih ter za zgodovino našega izseljenstva pomembnih arhivskih dokumentov, ki jih bodisi hranimo sami v svojem arhivu, jih imajo v drugih sorodnih ustanovah ali pa so v zasebni lasti. V našem Inštitutu hranimo med drugim del arhivskodokumentarne zapuščine, predvsem korespondence znanega slovenskega politika Etbina Kristana, ki je precejšen del svojega življenja preživel v ZDA. Gradivo je v letih 1968 in 1969 izročila Kristanova vdova Frances. Kot je znano, je odšel Etbina Kristan jeseni 1912 na poziv Jugoslovanske socialistične zveze iz Chicaga na večmesečno agitacijsko turnejo, ki jo je sklenil ponoviti tudi leta 1914, pri čemer ga je na plovbi v ZDA zalotil izbruh 1. svetovne vojne. Po koncu 1. svetovne vojne se je Kristan sicer najprej vrnil domov, potem pa se je leta 1922 vrnil v ZDA, kjer je najprej deloval kot izseljenski komisar Kraljevine SHS, leta 1927 pa je to službo opustil. Še naprej je ostal v ZDA, se naselil v Grand Havenu, Michigan in med drugim urejal mesečnik Cankarjev glasnik vse do konca njegovega izhajanja februarja 1943.¹ Med drugo svetovno vojno je bil med vodilnimi organizatorji pomoči Jugoslaviji in skupaj z Louisom Adamičem predsednik Slovenskega ameriškega narodnega sveta. Leta 1951 je prišel nazaj v Jugoslavijo, načrte za ponovno vrnitev v ZDA pa mu je preprečila smrt 21. novembra 1953.²

V korespondenci, ki je del zgoraj omenjene Kristanove zapuščine v Inštitutu za slovensko izseljenstvo, je tudi pismo, ki mu ga je iz Španije pisal Dragotin Gustinčič, njegov nekdanji sodelavec v socialnodemokratski stranki in eden prvih slovenskih komunistov. Tudi življenje Dragotina Gustinčiča je bilo zelo razgibano, saj je med drugim leta 1915 emigriral preko Rima v Srbijo, se umaknil preko Albanije in Italije v Ženevo in tam urejal neodvisen časopis La Yougoslavie, v katerem je propagiral federalistično ureditev bodoče jugoslovanske države. Po vojni je bil eden ustanoviteljev slovenske komunistične partije, član politbiroja jugoslovanske komunistične partije, emigrant v Avstriji in Sovjetski zvezi, udeleženec španske državljanske vojne, po koncu druge svetovne vojne prvi dekan ljubljanske ekonomske fakultete, nato zaradi Informbiroja izključen iz KPJ, zaprt na Golem otoku in upokojen. Do svoje smrti leta 1974 je živel odmaknjen od javnosti v Ljubljani.³ Ni naš namen, da bi podrobneje predstavili življenje enega in drugega, ponovimo le, da je bil Gustinčič v času, ko je pisal pismo, član internacionalnih brigad v Španiji, namestnik zastopnika CK KPJ in vodja cenzurnega urada, Kristan pa »zasebnik« v ZDA. Oglejmo si torej pismo, ki ga je Gustinčič naslovil na »cenjenega sodruga Kristana« na naslov 6411 St. Clair Avenue Cleveland Ohio, datiral pa ga je s »Španijo« 7. maja 1938. Pismo, ki je natipkano na pisalni stroj, objavljamo z vsemi njegovimi slovničnimi napakami, ob upoštevanju Gustinčičevih dodatnih rokopisnih korektur v že natipkanem tekstu in dopisanih strešic. Popravljen so le očitne tipkarske napake in dodane nekatere strešice, ki jih je pozabil. Pismo se glasi:

Dolga leta najine ločitve bodo mogoče kriva, da te bo to pismo nekoliko iznenadilo. Toda med nama ni bilo nikoli nobenih osebnih nasprotstev in zato mi lahko veruješ, da ti pišem te vrstice s tistim čustvom sodružnosti, s katerim sva se ločila koncem julija 1914. na tržaškem južnem kolodvoru. Brezdvomno sta se na tržaškem

¹ Dr. Matjaž Klemenčič na str. 135 svoje knjige, navedene pod opombo št. 2, navaja, da je Kristan po letu 1927 postal gostilničar v New Havnu, Connecticut, iz Kristanove korespondence pa lahko razberemo, da je vsaj od leta 1931 dalje bival v Grand Havenu, Michigan. Podobno piše Klemenčič na isti strani o Kristanu kot uredniku Cankarjevega Glasila, ki naj bi izhajal do leta 1942. Jože Bajec pa pravi v svoji knjigi Slovensko izseljensko časopisje 1891—1945, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1980 (dalje Bajec, Slovensko izseljensko časopisje) na strani 106 o Cankarjevem glasniku, da je nehal izhajati februarja 1943.

² O življenju in delu Etbina Kristana v ZDA glej med drugim: A. Cvetko, Etbina Kristan borec za boljšo bodočnost delovnega ljudstva. Slovenski izseljenski koledar 1955, Ljubljana 1955, str. 30—33 — Marjan Drnovšek, O stališčih slovenskih socialistov v ZDA do vojne in jugoslovanskega vprašanja med prvo svetovno vojno. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV—XVI, Ljubljana 1975/78, št. 1—2, str. 76—78. — Matjaž Klemenčič, Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. Maribor, 1987, 326 str.

³ O življenju in delu Dragotina Gustinčiča glej med drugim: Marjan Breclj, Dragotin Gustinčič. Primorski slovenski biografski leksikon, 6. snopič, Gorica 1979, str. 514—515. — Andrej Vovko, Politični profil »La Yougoslavie«, revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917—1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, Ljubljana 1973, št. 1—2, str. 117—131. (Dalje Vovko, Politični profil.)

južnem kolodvoru ločili tudi naši politični poti, toda ljudje, ki so posvetili vse svoje življenje proletarskemu gibanju, se ne bi smeli nikoli toliko osebno oddaljiti, da nebi zopet mogli najti osebnih stikov v momentih, ko se odločuje usoda delovnih množic, katere idejno oni vodijo in naroda, iz katerega so izšli. Jaz čutim, da je tak moment nastopil sedaj tudi za naju in da bova nosila popolno odgovornost za napake, ki jih delajo danes v naši proletarski politiki vodilni sodrug, ako ne vloživa vse svoje osebne avtoritete v to, da se te napake tudi odpravijo. Ta misel mi je potisnila v roke pero, da ti napišem to pismo.

V delu slovenskega delavskega časopisa, pri katerem imaš ti vsekakor zelo vplivno besedo, se vodi politični boj proti drugemu delu slovenskega delavskega časopisja in daje slovenskemu delavstvu v Ameriki smernice, ki nimajo absolutno ničesar več opraviti z marksističnimi teorijami in s koristmi slovenskega delovnega ljudstva. Po obliki boja, po svojem nepristojnem izrazoslovju, nas n. pr. pisanje »Prosvetnega« uredništva močno spominja na tiste mizerne čase slovenske politične zgodovine, ki ležijo nekako med 1894 in 1904. Toda tam je bil ogabni boj vsaj razumljiv: nsproti sta si stali dve antagonistični buržoazni politični skupini: slovenski odueruški in trgovski kapital pod vodstvom mladih slovenskih advokatov in slovenska cerkvena, veleposestniška in »kulaška« gospoda, ki se je bojevala za iskoriščevalsko nadoblast nad širokimi kmečkimi množicami. V vrstah slovenskega proletarijata pa ni antagonističnih sil. Posebno v naši ameriški emigraciji imamo skoro samo delavstvo in zato Malovrh-Štefeto politikanstvo ni na mestu.

Z druge strani pa si moramo biti svesti, da se nahajamo v posebni fazi svetovne politike, ki nas, kakor l. 1914, čez noč lahko potisne v splošno svetovno klanje. Pozabiti ne smemo, da se že danes nahaja dobra četrtina vsega človeštva v vojnem stanju. Mi vemo, da je fašizem gotova vojna, ki bi se ji mogli izogniti samo, če bi združili vse delovne sile in vse demokratične deže, ki nimajo interesa na novi razdelitvi svetovnega zemljevida, proti fašizmu. Kdor danes tega ne vidi, ta je slep. Kdor pa to vidi, pa nasprotuje taki združitvi demokratičnih sil, ta je na drugi strani barikade, na strani fašizma, naš sovražnik in v kolikor je na delavskih vrstah, izdajalec razrednih interesov proletariata.

Smešno bi tudi bilo misliti, da bo v taki novi svetovni vojni ostala Amerika izven tega strašnega konflikta. Amerika se ni mogla vzdržati izven vojnega plesa niti v prvi svetovni vojni. Amerika se bo v novi, neprimerno obsežnejši, neprimerno strašnejši, še težje vzdržala. Iluzije tu torej niso na mestu.

Poleg tega mora biti danes jasno tudi zadnjemu šolarčku, ki samo malo zna čitati gospodarski zemljevid, da je zmaga nad fašizmom brez Sovjetske Zveze prazna utopija. Kako torej more delavsko časopisje, ki mora biti iz življenjskega interesa vsega delovnega ljudstva proti fašizmu, agitirati tako ogabno proti Sovjetski Zvezi, kakor agitirata n. pr. »Prosveta« in »Proletarec« ? Uredništvi teh dveh listov ne najdeta na Sovjetski Zvezi niti dlake dobre, dočim hvalita včasih celo kapitalistične države. Kako to, da morajo biti delavstvu bližje kapitalistične države, kakor pa socialistična delavsko-kmečka Sovjetska Zveza?

Toda stvari postajajo, na pr. v »Prosveti« še bolj resne. Danes n. pr. čitam v tem listu z dne 22. aprila. šte. 80, poročilo o Frankovih »zmagah«, ki je napisano tako, da bi ga lahko prinesel vsak fašistom prijazen ali celo fašističen list. Masten naslov: »Fašisti prodirajo proti Valenciji«, podnaslov: Frankova zastava zavihrala ob francosko-španski meji. In potem sledi lažljivo fašistično poročilo brez ene same besedice uredniškega komentarja. Kako to? Objektivnost, nepristranost in demokracija? Objektivnost, nepristranost in demokracija tudi za Franka, za fašizem? Jaz mislim, da je to ne samo absurd, temveč prosto zavajanje delavstva na napačna pota. Podobna poročila se pojavljajo v listu prav pogostoma.

Danes je fašizem na vrhu Karavank, sodr. Kristan. Danes imamo v Sloveniji na krmilu zločinsko izdajalsko Koroščevo kliko, ki si stokrat želi pod Hitlerja ali Mussolinija, kakor pa v kak demokratičen režim slovenskega in drugega jugoslovanskega delovnega ljudstva. Stojimo pred razvojem svetovnih dogodkov, ki bodo vso Slovenijo, hujše kot Euzkadijo, z vsem slovenskim delovnim ljudstvom, spremenili v prah in pepel. In ne voditi v tem usodepolnem trenutku na naši strani mirovne in odločne protifašistične politike in politike za združitev vsega slovenskega delovnega ljudstva je toliko, kakor pasivno pomagati fašizmu. (Tudi s pasivnostjo se lahko izdatno pomaga sovražniku). Zalostni vzgledi take politike v nekaterih evropskih državah v bližnji preteklosti bi nam morali biti dobra šola.

Jaz mislim, cenjeni sodr. Kristan, da morajo listi slovenskega delavstva, pri katerih imaš tudi ti veliko besedo, dol s te poti. Mislim, da če bi »Prosveta« in »Proletarec« porabila polovico tega črnila in papirja, ki ga danes porabljata za boj proti komunizmu, Sovjetski Zvezi in ljudski fronti, za spravo med delovnim ljudstvom in za resničen boj proti fašizmu, da bi se mi na veliko srečo vsega slovenskega delovnega ljudstva in vsega slovenskega naroda prav lahko razumeli.

Nemogoče je, sodr. Kristan, pobijati dobre stvari samo zato, ker jih je izrekla ali predlagamo ne vem kako pravilno in dobro stvar, pa je zanje vseeno, vse slabo in to predlagala druga, nam neljuba stranka. Iz vaših časopišev vidim, da komunisti lahko samo zato, ker predlagamo to komunisti. Vse pojasnjujejo z »linijo«, vse z nekimi tajnimi »pariškimi centralami« in podobno ali pa neotesano zmerjajo. Ali to ni smešno, sodr. Kristan? Kako je to združljivo z »absolutno« demokracijo, z demokracijo »samo zase«? Kje so tu objektivnost, nepristranost in demokracija? Ali komunisti mar nismo delavci?

Jaz mislim, da imamo tu drugi kriterij, zanesljiv kriterij za to kaj je dobro ali slabo. Ta kriterij je naša razrednost, so koristi proletariata. Za nas je dobro edino to, kar je dobro za delavski razred in edino slabo, kar je slabo za delavski razred. (Seveda je tudi demokracija razredni pojav, toda o tem vprašanju danes ne bomo razpravljali.) Če smo odšli od zgorajšnjega kriterija, če smo abstrahirali razrednost, potem molčimo o marksizmu in sploh o tem, da smo še kaki delavski glasniki! Potem smo navadni meščani.

Časi so torej taki, cenjeni sodr. Kristan, da je absolutna potreba, da se napravi tu red in mir in, da se usmeri vse delavsko gibanje in življenje v eno samo smer: v smer boja proti fašizmu. Prevelika odgovornost bi bila za nas pred zgodovino našega proletariata, ako bi v teh usodepolnih časih drugače mislili in delali. Mi ostajamo tudi v bodoče vsak pri svojih političnih programih, toda skupna točka naših programov je in mora biti: boj proti fašizmu in tu se moramo najti, ker vse drugo je danes zad za to točko. Če nas fašizem stare, nas bo vse bolelo in bo pometeno za dolgo z vsemi našimi programi. Mi se moramo najti, ker stojimo danes na križišču poti v socializem in v fašizem. Po eni ali drugi, tretje izbire ni.

Iščimo torej danes, cenjeni sodr. Kristan, to, kar nas združuje in krepi za boj in ne narobe: kar nas loči, kar dela med nami razkol in kar nas slabi v tem gigantičnem boju, ki je že v teku in ki preti, da bo zavzel človeštvu do sedaj nepoznane dimenzije strahot.

Prosim te torej, da vplivaš na zastarele zagrizence, ki drve po izgubljeni poti starega plitkega liberalno-klerikalnega politikantstva in v veri, da bo tvoj vpliv zalegel in dosti doprinesel k spremembi oblike in vsebine »Prosvete« in »Proletarca« in da bo to prvi znak za enoten nastop vsega našega delovnega ljudstva v Ameriki ostajam s sodružnimi in antifašističnimi pozdravi

Tvoj Gustinčič.

Pisec navaja tudi svoj naslov: Socorro Rojo Plaza Altezano 20 E, Barcelona, Espana.

Iz Kristanove zapuščine, ki nam je zaenkrat znana, ne moremo ugotoviti, ali je Gustinčiču odgovoril. Podobno iz tega gradiva ni mogoče ugotoviti, če je posredoval tako, kot bi želel Gustinčič. Pismo samo dovolj zgovorno ilustrira znana trenja med socialdemokrati in komunisti, ki, kot vemo, niso bila samo slovenska oziroma jugoslovanska posebnost. Zanimivo je sklicevanje Gustinčiča na nekdanje »sodružništvo« s Kristanom, kljub dejstvu, da mu recimo v času 1. svetovne vojne zaradi njegovega avstromarksizma ni zaupal tudi potem, ko je Kristan to usmeritev opustil in ni imel z njim stikov, čeprav jih je med svojo emigracijo v Švici imel z nekaterimi drugimi ameriškimi Slovenci.⁴ Ob Gustinčičevem znanem sovraštvu do dr. Korošca in njegove stranke pa velja omeniti, da je v času svojega bivanja v Švici le-tega zelo cenil in to v svojem glasilu tudi objavljaj.⁵ Celovita analiza pisanja »Prosvete« in »Proletarca« o španski državljanski vojni in drugih vprašanjih, ki bi lahko odgovorila tudi na vprašanje, če je Kristan res posredoval na način, kot mu ga priporoča Gustinčič, oziroma če se je pisanje obeh časopisov kaj spremenilo, vsekakor še ostaja ena od nalog raziskovanja, pri čemer pa pomeni precejšnjo težavo nepopolna ohranjenost obeh časopisov.⁶ Vsekakor pomeni Gustinčičevo »Špansko pismo« zanimivo ilustracijo tako slovenske matične kot tudi izseljenske zgodovine.

⁴ Vovko, Politični profil, str. 131.

⁵ Vovko, Politični profil, str. 129—130.

⁶ Bajec, Slovensko izseljensko časopisje, str. 27—29, 34—36.

Summary

THE »SPANISH LETTER« FROM DRAGOTIN GUSTINČIČ TO ETBIN KRISTAN

Andrej Vovko

The Institute for Slovene emigration of the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts keeps a part of the documentary heritage of a significant Slovene politician Etbin Kristan, who after 1912 spent the majority of his life in the USA. Among those materials is a letter of his former socialdemocratic party colleague and one of the first Slovene communists Dragotin Gustinčič from 1938 when Gustinčič was a follower of the international brigades in Spain.

In the letter — wholly published — Gustinčič attacks the attitude of the American emigrants in their magazines »Proletarec« and »Prosveta« towards the Soviet Union and communism in general, and asks Kristan to intervene in order to alter such writing; he also disapproves the manner of reporting of the mentioned magazines on the civil war in Spain. He stresses the urge for a mutual stand of communists and socialists in the spirit of solidarity and unity of the Slovene working people in America against the growing fascist danger which threatens Slovenia as well as the whole world. The published document gives an interesting illustration to the history of Slovenes as well in homeland as in emigration.

KRONIKA**Časopis za slovensko krajevno zgodovino**

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVESKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

IN MEMORIAM

JOŽE KORUZA

(1935—1988)

Dne 8. avgusta 1988 je umrl dr. Jože Koruza, redni profesor za zgodovino slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Rodil se je 13. avgusta 1935. leta v Ljubljani, kjer je tudi dokončal gimnazijo (1953) in diplomiral na Filozofski fakulteti (1960) iz slovenskega jezika in književnosti ter leto pozneje (1961) iz svetovne književnosti in literarne teorije. V študijskem letu 1961/62 je bil asistent na Oddelku za svetovno književnost in literarno teorijo, nakar je po odsluženju vojaškega roka prešel na Oddelek za slovanske jezike in književnosti, najprej kot honorarni bibliotekar in leta 1964 kot asistent za starejšo slovensko književnost. Ta je nato postala temeljno, čeprav ne edino področje njegovega znanstvenega in pedagoškega dela. Jože Koruza je že takoj na začetku prevzel nase delo, ki je močno presehalo mero in zahtevnost običajnih asistentskih obveznosti. Samostojno je vodil vaje in pozneje seminarje pa tudi predavanja iz starejše književnosti in tako rekoč na novo gradil ta predmet, ki je po smrti profesorja Franceta Kidriča 1950 na univerzi doživel očiten upad in po smrti gostujočega predavatelja Mirka Rupla leta 1963 resno krizo. Stisko je postopoma premostil prav Jože Koruza ne le s pedagoškim, temveč tudi z osebnim znanstvenim delom, ki ga je smotrno usmeril v staro književnost, kamor je vključil še ljudsko oziroma ustno slovstvo. To je od leta 1979 predaval tudi etnologom in tako bistveno kompletiral tudi njihovo stroko. Hkrati pa ni opustil novejših in sodobne književnosti, posebno še dramatične, ki jo je vse od leta 1964 vzporedno s staro književnostjo interpretiral pri svojih vajah in seminarjih. Doktorsko disertacijo je zagovarjal leta 1978, postal nato leta 1979 izredni in 1984 redni profesor za zgodovino slovenske književnosti. V letih 1980 do 1982 je bil predstojnik Oddelka za slovanske jezike in književnosti in od januarja 1987 predstojnik katedre za slovensko književnost.

Kot gost je predaval na univerzah v Celovcu, Trstu, Regensburgu in Tübingenu ter v podiplomski šoli zagrebškega vseučilišča v Dubrovniku. Z referati je sodeloval na mnogih slovenskih in drugih jugoslovanskih strokovnih srečanjih. Od leta 1979 je redno predaval na mednarodnih simpozijih **Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi** in leta 1987 sam vodil simpozij o baroku. Vodil je tudi veliki sklepni mednarodni simpozij o slovenskem protestantizmu v Ljubljani 1987. V letih 1977/78 in 1983/84 je bil predstojnik poletne slovenistične šole za tuje slaviste **Seminar slovenskega jezika, literature in kulture**, na katerem je pogostoma predaval. Od leta 1976 do 1979 je bil glavni in odgovorni urednik **Jezika in slovstva** in od 1980 član uredniškega odbora **Slavistične revije**.

Na fakulteti in zunaj nje je opravljal celo vrsto funkcij v različnih odborih in komisijah. Med drugim je bil tudi predsednik programskega odbora pri Znanstvenem inštitutu filozofske fakultete. V njegovih programskih okvirih je 1981. leta prevzel dolgoročno raziskovalno nalogo **Družbena razslojenost starejšega slovenskega slovstva**. Od leta 1982 do 1984 je bil član Strokovnega sveta SRS za vzgojo in izobraževanje, zatem pa član Komisije za učbenike in učila za slovenski jezik in književnost v osnovnem in srednjem usmerjenem izobraževanju. Od 1973 je bil član komisije za historične slovarje, ki od 1975 deluje v sestavu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU.

Bibliografija Koruzovih razprav, študij in člankov je obsežna, dokaj raznovrstna in tematsko zajema vsa obdobja slovenske književnosti, od srednjega veka do neposredne sodobnosti.* Vendar ima ta predmetna raznovrstnost tudi svoje težišče, osredinjeno v dveh glavnih tematskih krogih. Prvega predstavlja starejša slovenska književnost, še posebej 17. in 18. stoletje, drugega pa slovenska književnost 20. stoletja s posebnim poudarkom na dramatici in na nekaterih izsekih proze.

Prvi vidnejši dosežek Koruzovih raziskav starejše književnosti predstavlja disertacija **Značaj pesniškega zbornika »Pisanice od lepeh umetnosti«** (1978), ki je prva monografija oziroma vsestranska razprava o pesniškem zborniku iz let 1779 do 1781 in pomeni prvo poglavje v zgodovini slovenske posvetne poezije. Koruzovo delo je dotlej najbolj pripravljen in najmanj improviziran poseg v to osrednjo problematiko naše starejše književnosti. Stvari se je lotil z izredno razčlenjevalno temeljitostjo, tako da je na novo preučil celotno pesniško gradivo z besedilnega, življenjepisnega,

* Bibliografija Koruzovih del bo objavljena v *Jeziku in slovstvu*.

kulturnozgodovinskega in primerjalnega zornega kota, v domačih in tujih arhivih ter knjižnicah (Dunaj, Praga, Göttingen) pa poiskal dodatne pojasnjevalne vire in naposled prišel do mnogih novih ugotovitev. Za preddelo lahko štejem njegovo faksimilirano izdajo **Pisanic** v zbirki Monumenta litterarum slovenicarum leta 1977, kjer je v spremni razpravi obdelal predvsem tekstološka vprašanja. Z vsebinske strani so v disertaciji morda najbolj opazne nove razlage Devovih alegoričnih pesnitev, pri čemer mu je s pridom služila tudi filološka analiza. Pri oblikovnih raziskavah, mestoma podrobno numeričnih oziroma števnih, mu je uspelo prikazati osamosvajanje silabotoničnega verznege sestava od arhaične Pohlinove šole. V območju primerjalnih raziskav je prišel do novih spoznanj in je popravil nekatera že uveljavljena mnenja (npr. o Matastasijevem vplivu ali vplivu tujih pesniških almanahov). Tudi pri slogovnem opredeljevanju je pojav razvidneje postavil na razvojno črto, ki vodi od »baročnega klasicizma« do stikov s predromantiko, brez prave vmesne stopnje klasicizma. Pri tem je prevrednotil pesništvo Antona Feliksa Deva, ki ga je starejša literarna zgodovina postavila predaleč v senco Valentina Vodnika. Pisanice je tudi globlje, kot smo vajeni, povezal s starejšo domačo pesniško tradicijo in s takratno družbeno vlogo slovenskega jezika.

To dvojje pa je posledica Koruzovih širših proučevanj in izhaja iz nekega načelnega mišljenja in prepričanja o starejšem slovenskem pismenstvu in slovstvu. Gre za dvojje stvari oziroma tez, ki pri njem bistveno določata razloga predrazsvetljenskega slovstva. Prva se kaže v Koruzovi odločitvi za tisto smer našega literarnega in jezikoslovnega zgodovinopisja, ki išče in poudarja obstajanje trdne kontinuitete slovenske pisne in slovstvene tradicije vse od prvih ohranjenih srednjeveških zapisov naprej — zoper mnenja, ki so na podlagi skromnega števila zelo oddaljenih zapisov bolj ali manj dvomila v zanesljivost take kontinuitete. V ta problemski okvir spada vrsta Koruzovih objav, v katerih razširja vprašanje kontinuitete še na nova in posebna področja. Sem sodijo na primer prispevki: **Starogorski rokopis in oživitev vprašanja pismenske tradicije v srednjem veku** (JiS 1973/74, 1974/75); **Nova verzifikacija iz leta 1712** (JiS 1973/74); **Vprašanje kontinuitete v starejšem slovenskem slovstvu na Koroskem** (zbornik predavanj IX. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture 1973); **Prežihov Voranc in tradicija koroškega bukovištva** (Koroški fužinar 1974) idr.

Drugo, prav tako močno določujočo prepričanje in opredelitev pri raziskovanju starejše književnosti pa lahko odkrijemo v Koruzovem uveljavljanju teze, da je treba spremeniti ustaljeno mnenje o manjvrednem družbenem položaju slovenščine pred nastopom razsvetljenstva, posebno še v 17. in v začetku 18. stoletja. Novejše gradivo jezikovne zgodovine, arhivistike in umetnostne zgodovine je s pridom uporabljal za to, da je dokazoval dvojezičnost višjih slojev na Slovenskem oziroma Kranjskem pa tudi veljavnost slovenščine v uradnem poslovanju. Sem lahko uvrstimo na primer tele objave: **O zapisanih primerih uradne slovenščine v 16., 17. in 18. stoletju** (JiS 1972/73); **Iz zgodovine uradne slovenščine** (JiS 1973/74); **K problematiki nastanka slovenskega preroda** (Zbornik predavanj na XI. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, 1975); najbolj daljnosežen in sintetičen prispevek k tej problematiki pa je referat na VII. Kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev leta 1977 **Jezikovna praksa privilegiranih slojev na Slovenskem** (1500—1848). Gre za novo in izostreno periodizacijsko shemo v razvoju družbenega položaja slovenščine v navedenem obdobju in za tezo, ki iz omenjenega zornega kota nekako »rehabilitira« obdobje med reformacijo in razsvetljenstvom. Seveda bo treba za obe izhodiščni prepričanj in njuno polno zanesljivost še mnogo dela, vendar je v tej smeri Jože Koruza izdelal ali dodelal že tehtno podstavo.

Iz starejših obdobj bi lahko navedli še mnogo njegovih objav. Med njimi ni mogoče prezreti **Izbrano delo Valentina Vodnika** (v zbirki Kondor, Ljubljana 1970) z obsežno spremno študijo, ki je monografija v malem in najbolj temeljita študija o Vodniku, kjer med izrazitejše novosti sodi nova označitev in klasifikacija njegove proze. Med vidnejše publikacije sodi tudi faksimilirana izdaja najpomembnejše slovenske protestantske pesmarice, ki jo je priredil J. Dalmatin in izdal 1584 v Wittenbergu pod naslovom **Ta celi katehismus, eni psalmi inu teh vekših godov stare inu nove kerščanske pejsni, od P. Truberja, S. Krelja inu od drugih zložena inu z dostemi lepimi duhovnimi pejsmi pobulšane** v zbirki Monumenta litterarum slovenicarum 1983. V spremni študiji najdemo novo, podrobno analizo nastajanja Dalmatinove antologije, pri čemer Koruza na več mestih dopolnjuje ali popravlja doslej veljavne Kidričeve ugotovitve. Mestoma posega tudi v ustroj besedil. Omeniti je treba tudi sestavek **Funkcija humorja v pridigah Janeza Svetokriškega** (v zborniku XVIII. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 1982), kjer ugotavlja različne vrste humorja in komike pri Svetokriškem in njihovo oddaljevanje od moralizma v literarnost. V predavanju **Oče Janez Svetokriški in njegov Sveti priročnik** (v Glasniku Slovenske matice, 1981) najdemo nato zgoščen prikaz te osrednje osebnosti stare slovenske pridigarske kulture. Med sintetične prispevke sodi tudi študija **Starejše slovensko pesništvo** (zbornik XVI. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 1980), v katerem je pre-

gledno predstavil vse tri glavne slogovne variante slovenskega razsvetljskega pennisstva (Deva, Vodnika, Jarnika). V nekem smislu gre za podaljšek širše študije **Konstituiranje slovenske posvetne književnosti in njenih žanrov** (Obdobja I, 1980), kjer je med drugimi žanri dobilo posebno mesto tudi »bukovniško slovstvo«, ki ne sodi niti v literarni standard niti v ljudsko ustno slovstvo, temveč ga je Koruza po češkem zgledu uvrstil v protirazsvetljsko »polljudsko slovstvo«, ki pa v sebi ohranja nekatere sestavine baročne književnosti. K teoretskim vprašanjem sta usmerjeni dve študiji: **Reformacija ter protireformacija in barok v zgodovini slovenskega slovstva**, (Glasnik SM, 1981), kjer najdemo nov razmislek o periodizaciji slovenske književnosti od srede 16. do srede 18. stoletja, pri čemer gre med drugim za novo obrambo veljavnosti termina barok, oprto na kulturnozgodovinske poglede profesorja Franceta Steleta; druga študija **O stičiščih etnologije, folkloristike in literarne zgodovine** (Glasnik SED, 1980) pa sodi na medstrokovno mejo med literarno zgodovino in folkloristiko. Sem spada tudi prispevek **Pojmovanja, zapisovanje in preučevanje ljudskega slovstva v obdobju romantike** (Obdobja 2, 1981). Seveda bi lahko našli še vrsto objav, če bi mogli biti izčrpani.

Koruzove raziskave starejše slovenske književnosti so od posameznih analitičnih posegov postopoma napredovale k celovitejšim zarisom večjih problemskih sklopov in poglavij. Zanje je značilna gradivska temeljitost, skrbna dokumentacija, korektno upoštevanje tujega dela in natančen ter preprost strokovni jezik. Koruza se je zmeraj izogibal velikih zamahov in spekulacij, ki so tako močno prodrle prav v obravnavanje starejše književnosti. Od celotne povojne generacije je bil najbolj navezan na starejšo tradicijo stroke, vse do Ivana Grafenauerja. in najbolj skeptičen do njene modernizacije, seveda oboje v dobrem pomenu besede. Njegova dolgoročna raziskovalna naloga, ki jo je prijavil leta 1981 pod naslovom **Družbena razslojenost starejšega slovenskega slovstva**, je napovedala ne le smer sinteze, ampak tudi prenovitev metode. Celotno starejše slovstvo je namreč začel raziskovati glede na tri medije, v katerih se je uveljavljalo, sprejemalo in ohranjalo, kar je znatno odločalo o njegovi strukturi, in glede na družbene sloje, v katerih je funkcioniral posamezni tip slovenskega slovstva. Žal je ta prodor recepcijske sociologije v našo stroko ostal fragment in torzo, vendar z rodovitno idejo v svojem središču.

Hitreje spremenljivo in bolj gibljivo metodo dela lahko ugotovimo pri Koruzovi obravnavi novejših obdobjih slovenske književnosti in njene sodobnosti. Tu je zavzela najvidnejše mesto dramatika, stalna tema njegovih razprav, s katerimi je posegal tudi nazaj v starejša obdobja, tako da predstavlja najbolj povezovalno temo njegovih pogledov na celotno slovensko književnost. Najbolj opazen dosežek je njegova obsežna razprava o povojni dramatik, objavljena kot samostojno poglavje v skupinski knjigi **Slovenska književnost 1945—1965** (2. knjiga, SM, Ljubljana 1967), ki ji je nato sledila še antologija **Slovenska dramatika 1945—1965** (prav tam, 1969). To je prva celovita in hkrati podrobno analitična študija o dvajsetletnem razvoju povojne slovenske dramatike. Gre za sistematičen pretres vseh dramskih del, ki so bila v tem obdobju objavljena ali uprizorjena v poklicnih gledališčih. Obsežno gradivo je prvič razporejeno v stilne, tematske in idejne tokove, glavna vrednost pa je v podrobnem interpretiranju dramskih del. Njegove interpretacije so oprte na prijemljiva dejstva, na trdno teoretsko podlago, na široko razgledanost po dramaturgiji in na poznavanje odrske prakse. Koruza je pazljivo sledil tudi razvoju slovenske dramatike po letu 1965 in se pripravljal za naslednjo knjižno obravnavo. Najboljši vpogled v to njegovo delo omogoča študija **Slovenska dramatika po letu 1965** (JiS 1979/80), ki jo lahko štejemo za doslej najbolj soliden sintetičen zaris najnovejše dramatike v njenih dokaj zapletenih idejnih, strukturnih (ustroj oseb, dejanja) in jezikovnih novostih. To je nekakšen uvodni tloris za drugo knjigo o sodobni slovenski dramatik, ki je ostala neapisana.

Toda, kot rečeno, je ob tej najbolj njegovi literarni zvrsti segel tudi daleč nazaj in študiral celotni njen razvoj. Če v množici objav preletimo samo najvidnejše postaje njegovih naporov, je tu najprej Slavko Grum, čigar Gogo je v srbski izdaji izbranih pisateljevih del **Proza i drame** (Novi Sad, 1979) uvrstil v območje avtentičnega nadrealizma. Predstavil pa ga je tudi na simpoziju v Benetkah 1982 pod naslovom **Il Cosmopolitismo del Teatro di Slavko Grum**. Med opaznejše prispevke sodi tudi sintetična študija **Slovenska dramatika v prvi polovici XX. stoletja** (Predavanje na XXIX. jugoslavističnem seminarju, 1978), v katero je zajel razvoj te zvrsti od Cankarja do Potrčevih Kreflov 1952. Posebno pozornost bi zaslužila vrsta razprav iz Cankarjeve dramatike, npr. **Menjava perspektive v dramatik Ivanu Cankarja** (Simpozij o Ivanu Cankarju, Ljubljana 1977) ali **Ivan Cankar in sedanja slovenska dramatika** (zbornik predavanj XII. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 1976) idr. Pri obravnavanju 19. stoletja so med opaznejšimi naslednje objave: **Problem realizma v slovenski dramatik** (Obdobja 3, 1982); **Levstikov Juntez kot gledališki in jezikovni eksperiment** (JiS 1981/82); **Od Trdine do Prežihna po sledih slovenskega »igra« XIX. stoletja**, kjer sledi zanimivemu pojavu potujočega pevca citrarja od Trdine do Vo-

ranca (zbornik Trdina — etnolog, 1980). Od razprav o starejših obdobjih so vidnejše: **Starejša slovenska koroška dramatika** (zbornik predavanj VIII. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 1972); **Slovenska dramatika in gledališče v obdobju baroka** (zbornik predavanj X. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, 1973); in pa **Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča** (JiS 1978/79), ki dajejo nazoren pregled gledališke kulture na Slovenskem od njene »predzgodovine« v starem slovanskem obredju mimo srednjeveške verske in latinske šolske igre, še posebej jezuitske, in gostovanj tujih gledališčnikov v 18. stoletju do Linhartove igralske skupine, ki predstavlja »rojstvo« novodobnega slovenskega gledališča. V razpravo so tu pritegnjeni nekateri Bahtinovi teoretski pogledi. Prezreti tudi ne moremo kratkih sintetičnih pregledov celotne slovenske dramatike, npr. **Pregled slovenske dramatike** (zbornik Slovenski jezik, literatura in kultura, 1974) in v francoščini **L'art dramatique slovène** (Le livre slovène, 1972). Skratka, izpod Koruzovega peresa nam ostajajo ne le fragmenti, temveč cela poglavja za novo zgodovino slovenske dramatike in gledališča, saj je na tem področju prišel do svojih najbolj sintetičnih zarisov.

Drugo glavno območje razprav iz novejšje slovenske književnosti predstavlja proza, in sicer predvsem dva pomembna, vendar kar se da različna in oddaljena pisatelja, kot sta Prežihov Voranc in Slavko Grum. Ta razdalja da misliti in nam odkriva pravzaprav vse notranje razsežnosti Koruzove znanstvene radovednosti.

K Prežihu se je usmeril že v študentskih letih, ko je v seminarju prof. Marje Boršnikove napisal temeljito razpravo **Življenjska pot Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca** in jo nato objavil v njenem Prežihovem zborniku leta 1957. Po diplomii je prevzel souredništvo Prežihovega **Zbranega dela**, ki sta se ga lotila z Dragom Druškovičem. Sodeloval je pri pripravi in izdaji 1., 2., 3. in 7. knjige, pri prvi knjigi z obsežnimi in bogatimi opombami (1962—1971). O pisatelju je napisal še vrsto razprav, kot so npr. **Prežihov načrt za izseljensko povest** (JiS 1965), **O nastanku Prežihovih Solzic** (JiS 1968), **Prežihov Voranc in ljudska tradicija** (Slavistična revija 1976) idr. V knjižni izdaji je izšla razprava **Prežihov Voranc in boji za Koroško v letih 1913 do 1920** (Celovec 1981). Ob delu za Prežiha je doživel veliko težav in zastojev, vendar je opravil tehten delež za bodočo, še nenapisano monografijo o njem.

Precej posebno poglavje predstavlja v Koruzovem delu Slavko Grum. Njegove moderne proze se je lotil že zgodaj in o njej objavil obsežno študijo **Razmišljanje o Grumovi prozi** v Naši sodobnosti leta 1960. To je ena prvih in teoretično poglobljenih analiz moderne slovenske proze. Profesor Anton Ocvirk je takrat dal temu delu lepo priznanje. Do sklepne razprave pa je Koruza prišel v omenjeni novosadski izdaji pisateljevega izbranega dela leta 1979. Tu je Grumovo prozo razložil s pomočjo smotrnega spoja življenjepisne, psihološke, primerjalne in strukturalne metode in s tem dal ne le primer zanimivega prodora v pisateljevo delo, temveč tudi primer tvornega povezovanja pogostoma odtujenih si metod znotraj sodobne literarne vede. Mimogrede se je tudi sam ustavil ob tej problematiki, ko je za Jugoslovanski seminar za slaviste v Beogradu 1980 pripravil predavanje **Sodobna slovenska literarna znanost med pozitivizmom in strukturalizmom**.

Jože Koruza je bil tudi zelo marljiv in vesten sodelavec slovenskih in drugih jugoslovanskih leksikonov. Za **Slovenski biografski leksikon**, za **Leksikon Cankarjeve založbe**, za **Enciklopedijo Slovenije**, za **Enciklopedijo Jugoslavije** in za **Leksikon pisaca Jugoslavije** je napisal več kot sto prispevkov. In tu niti ni prostora, da bi se pazljiveje ustavili ob še celi vrsti njegovih objav: strokovnih ocen, poročil, pazljivih jubilejnih zapisov ali načrtov raziskovalnega dela za slovensko literarno zgodovino, pa še česa zraven.

Na kratko, bil je delavec, ki si je naložil delo brez konca in kraja, toda na našo žalost je prišel konec mnogo pred krajem.

Poleg vsega navedenega pa nam Jože Koruza zapušča spomin na tri svoje pomembne navade: kot delavec na veliko vestnost do svojega in tujega dela; kot predstojnik na zmožnost gledati čez se na stvari same in na druge ljudi; kot človek pa na obzirnost in pieteto tudi do živih, ne le do umrlih.

Boris Paternu

MARIJA KREMENŠEK

(23. 1. 1931 — 17. 10. 1988)

Ob začetku šolskega leta 1988/89 je nameravala zavzeta profesorica zgodovine Marija Kremenšek nadaljevati z delom. Spet je prišla na uvodno konferenco v zbornico Srednje družboslovne šole Vide Janežič-Poljane, se srečala z delovnimi kolegi in kolegi, toda hkrati je premagovala bolečino in upala na bolje. Zahrbtina in težka bolezen jo je napadla tako silovito, da je bilo vse prizadevanje zdravnikov zaman. Široki krog zgodovinarjev in drugih njenih prijateljev je v utesnjeni zaskrbljenosti upal v postopno ozdravitev. Navajeni smo bili na njen delovni polet, življenjski optimizem, zdravje in srčno, pristno predanost delu z mladimi. Poznali smo njeno vsestransko dejavnost in pripravljenost prispevati k napredku šolske zgodovine. Na osnovi bogatih pedagoških izkušenj in stalnega strokovnega izpopolnjevanja je zavzeto razpravljala na mnogih zborovanjih zgodovinarjev, sestankih pedagoških delavcev o učnih načrtih in raznih metodičnih vprašanjih pouka zgodovine. Sredi dela in načrtov za bodoče delo ji je neizprosna bolezen že 17. 10. 1988 pretrgala življenje. Zlasti zgodovinarji pedagogi čutijo veliko praznino ob odhodu požrtvovalne profesorice in mentorice Marije. Spomnili so se nanjo tudi na sestanku ljubljanskega zgodovinskega društva, ko je spregovorila v njen spomin pedagoška svetovalka prof. Prvenka Turk.

Marija Glavač je bila rojena 23. 1. 1931 v kmečki družini v Beltincih v Prekmurju. V domačem kraju je obiskovala osnovno šolo, šolanje pa je nadaljevala na gimnaziji v bližnji Murski Soboti. V letih 1950—56 je študirala zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. S pedagoškim delom je pričela v Lendavi, toda njeno kontinuirano pedagoško delo je pričelo leta 1958, ko si je ustvarila družino in se preselila v Ljubljano. V letih 1958—63 je poučevala zgodovino na osnovni šoli in nato na gimnaziji v Kamniku, nato pa več kot dve desetletji (1964—1988) na gimnaziji Poljane v Ljubljani, kasnejši Srednji šoli za družboslovje in splošno kulturo.

Zlasti učiteljem zgodovine bo ostala Marija Kremenšek vzor silno zavzetega, požrtvovalnega pedagoškega delavca. Posebej je treba poudariti širino in raznovrstnost njene dejavnosti. Poleg dela v razredu se je vključevala v vse tiste šolske, strokovne in družbenopolitične organe, ki so snovali, razpravljali in odločali o strukturi in o pogojih pouka zgodovine v SR Sloveniji. Kot mentor nadarjenih in zavzetih dijakov je mnogo prispevala k širjenju sodobnega raziskovalnega pouka zgodovine. Bila je tudi mentor študentom zgodovine na Filozofski fakulteti.

V razredu je z dinamično in problemsko razlago, popestrjeno z odlomki iz dokumentov, vzpodbujala učence k samostojni družbenokritični diskusiji. S sugestivno besedo je življenjsko aktualno osmislila zgodovinsko tematiko. Terjala je od učencev aktivno učenje in znala je pohvaliti in nagraditi učno prizadevanje in učne rezultate. Razvijala je sistematično zlasti sodobne oblike in metode samostojnega in raziskovalnega pouka. Učenci so na osnovi dodatnih gradiv in literature pripravljali referate, poročali o obiskih muzejev in v okviru zgodovinskega krožka izdelovali kvalitetne raziskovalne naloge. Njene raziskovalne ekipe so na republiških tekmovanjih Znanost mladini dosegale vodilna mesta. Na te uspehe je bila Marija še posebej ponosna. Kot pristen in zavzet pedagog je dijake večkrat anketirala o njihovem odnosu do raznih metod pouka, o delu z učbenikom, o vtisih pri obisku muzeja, o zgodovinskem filmu in podobno.

Stalno in celo nestrpno je kupovala zgodovinsko literaturo, spremljala strokovne novice in polemike, poglobljala pa se je tudi v metodično problematiko pouka zgodovine. Zato je tudi na osnovi bogatih pedagoških izkušenj suvereno in zanimivo izražala svoje poglede na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev pa tudi na jugoslovenskih simpozijih o pouku zgodovine. Njenemu metodično zanimivemu pouku zgodovine so večkrat prisostvovali tudi študenti zgodovine.

Stalno je spremljala tudi aktualne probleme pouka zgodovine in sodelovala aktivno v raznih komisijah Zavoda za šolstvo SR Slovenije. Požrtvovalno in kvalitetno je delala zlasti pri oblikovanju in pri prenovah učnih načrtov zgodovine na srednjih šolah. Kot aktiven član šolske sekcije pri Zvezi zgodovinskih društev Slovenije je spremljala izdajanje novih učbenikov, dajala kot recenzent konstruktivne in utemeljene pripombe in drugo. Mnogo ur je žrtvovala tudi za družbenopolitično aktivnost na pomembnih funkcijah v samoupravnih organih matične šole in kot njen delegat v raznih svetih mesta Ljubljane.

Ob vsej tej pedagoški, strokovni in družbenopolitični aktivnosti je našla celo čas za pisanje zgodovinskih učbenikov. V letu 1984 je napisala polovico tem učbenika zgodovine za četrti razred družboslovno-jezikovne smeri. Ob skrbnem in kritičnem proučevanju raznovrstne zgodovinske literature in literature o sodobnem delovnem učbeniku je napisala poglavja o razvoju in družbenopolitičnih razmerah v stari Jugoslaviji in o razvoju nove Jugoslavije do srede 50. let. Nekaj tednov pred izbruhom bolezni je pripravila rokopis za 1. razred zgodovine v družboslovnih in pedagoških

usmeritvah. Samostojno je obdelala obdobja praskupnosti in starega veka. Večkrat pa je dejala, da bi se še lotila pisanja kakšnega učbenika. Do svojih didaktičnih tekstov je bila zelo samokritična in izredno strpna do pripomb recenzentov. Želela je, da bi bili učbeniki strokovno neoporečni, učencem pregledni, zanimivi in da bi jih vzpodbujali k samostojnemu razmišljanju in problematiziranju zgodovine. Kot redko kdo danes je bila indiferentna do finančnega dohodka ob vložnem delu. V zadovoljstvo ji je bilo le, da bo prispevala h kvaliteti pouka zgodovine na naših šolah.

Marija Kremenšek je mladost preživela v izrazito kmečkem okolju. V svoji čustveni naravnosti je ohranila pristen in neposreden demokratičen odnos do življenjskih problemov kmečkega človeka in delavskega trpljenja. Pri pouku zgodovine in v svojem učbeniku je konkretno in dokumentirano predstavljala gospodarske, socialne in kulturne razmere delovnih slojev, izpostavljala didaktično njihove ključne probleme pa tudi njihove demokratične težnje in revolucionarna gibanja. Zlasti je didaktično učinkovito in organsko vključila v širše zgodovinsko dogajanje konkretne prikaze življenjskih razmer v vaških družinah, položaj kmečke žene, življenje naših narodnih manjšin, oblike odpora proti potujčevanju. Ob bogatih in zanimivih aktualizacijskih primerjavah zgodovinskih situacij s sodobnimi družbenimi problemi in alternativami je ob pouku zgodovine družbeno osveščala mladi rod, ga vzgajala in mu z elementarno silo predočala nacionalne in socialne korenine. Njeno predano in bogato pedagoško delovanje bo pustilo sledove v zavesti mnogih učencev in v njihovi življenjski usmeritvi.

Stefan Trojar

PROF. FERDO HAUPTMANN

(1919—1987)

26. oktobra 1987 je v Gradcu v svojem 69. letu, mnogo prežgodaj, umrl zaslužni graški profesor Ferdo Hauptmann. Njegov praded Matija je bil kmet na Zgornjem Slemenu (današnja hišna številka 24) v župniji Sv. Križ nad Mariborom (zdaj se kraj uradno imenuje Gaj), v hribih nad Dravo, na Kobanskem. Na njegovi domačiji, kjer še vedno živé Hauptmanni, so pred sto leti vzdali nenavadno spominsko ploščo, datirano s 24. avgustom 1890, s temle besedilom: »Svojemu sposobnemu očetu Matiji Hauptmannu p. d. Smolniku v spomin petdesetletnega kmetovanja hvaležni sinovi Franc, Andrej, Janez, Vekoslav, Filip, Svitoslav, Tone.« Prvi teh sinov, Franc Hauptmann je na univerzi v Gradcu študiral matematiko in fiziko, učil nato na srednjih šolah, večinoma v Gradcu, pisal v nemščini in slovenščini o fiziki in metodiki fizike in izdal »posebno ukoslovje prirodoslovnega pouka«. Umrl je v Ljubljani januarja 1925 v 78. letu. Njegov sin Ljudmil, Ferdov oče, je bil rojen v Gradcu 1884 in je tu študiral zgodovino in geografijo, učil na gimnazijah v Gradcu, Fürstenfeldu, na Dunaju in v Ljubljani ter bil 27. januarja 1920 imenovan za prvega profesorja zgodovine na novi ljubljanski univerzi. Njegova katedra je bila obča zgodovina srednjega veka s starejšo slovensko zgodovino. Ljudmil Hauptmann je ostal v Ljubljani le šest let, nato pa se je preselil na zagrebško univerzo. Prosti čas je začel preživljati v Bohinju, kjer si je postavil počitniški dom med jezerom in Staro Fužino. Tu je po upokojitvi dolgo preživljal večino leta, umrl pa je v Zagrebu 20. aprila 1968.

Ferdo Hauptmann je bil rojen 11. maja 1919 v Fürstenfeldu. Po očetu je bil doma v Sloveniji, na avstrijskem Štajerskem in v Zagrebu, sam se je udomačil še v Sarajevu. Zgodovino je študiral v Zagrebu, doktoriral pa v Gradcu pri profesorici Matildi Uhlirzevi. Delal je v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (1942—45), v konzervatorskem zavodu v Zagrebu, v reškem arhivu, v zagrebškem Državnem arhivu, 1953 pa je odšel kot docent za občo zgodovino novega veka na univerzo v Sarajevo. Tu je ostal 17 let, prav tako dolgo dobo pa je delal potem kot redni profesor za zgodovino jugovzhodne Evrope na univerzi v Gradcu.

Hauptmannovo znanstveno delo je bogato, raztreseno po številnih člankih v različnih historičnih, arhivskih in drugih revijah in zbornikih iz Gradca, Zagreba, Sarajeva, z Dunaja, iz Münchna in od drugod, pa zbrano v lepem številu samostojnih publikacij. Večina njegovih del se ukvarja s hrvaško, bosansko in srbsko zgodovino 19. stoletja, z gospodarskimi, zunanjepolitičnimi in drugimi problemi in z izdajo virov. Je pa segal tudi na druga obdobja in ozemlja. Nekaj časa je sodeloval pri pripravi historične topografije slovenske Štajerske. Napisal je nekaj pripomb k srednjeveški zgodovini Zagreba. V posebni knjižici je opisal zgodovino Reke od rimske Tarsatike do hrvaško-ogrske nagodbe; knjižica naj bi pokazala »zapletenost nasprotujočih si sil, ki je napravila iz tega mesta enega največjih hrvaških problemov«. Obsežno

je opisal jugoslovansko-madžarska arhivska pogajanja in njihove rezultate; pri teh pogajanjih je igral sam pomembno vlogo.

Veliko je pisal o letu 1848. Objavil je izbor iz pisem, lahko bi rekli dnevniških zapiskov, ki jih je od februarja do novembra tega revolucionarnega leta pisal s svoje graščine v Lipici pri Velikovcu, pa tudi iz Celovca, Salzburga, z Dunaja prijatelju Juru Jelačiću, banovemu bratu, grof Ferdinand Egger, bogat koroški železar, lastnik podjetij v Lipici, v Bistrici v Rožu in drugod o evropskih in domačih dogodkih, o revoluciji na Dunaju, o frankfurtskih in državnih volitvah na Koroškem (Gedanken über Staat und Revolution, Graz 1976). O Jelačićevem pohodu na Ogrsko je izdal z izredno obsežno uvodno študijo »majhen dnevnik iz vélikega časa« barona Dahlena, dnevnik grofa Hompescha ter kratek, verjetno Filipovičev opis (Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848, I + II, Graz 1975). Omenim naj še knjižico o (neuspešnem) posredovanju nadvojvode Janeza med Hrvaško in Ogrsko (Erzherzog Johann als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848, Graz 1972) in razpravo o odnosih med banom Jelačićem in dvorom (Banus Jellačić und Feldmarschall Fürst Windisch-Grätz. Südostforschungen 1956).

Od del, ki govorijo o Srbiji, naj navedem dve razpravi o avstrijsko-srbskih odnosih: Österreich-Ungarns Werben um Serbien 1878—1881, nastalo iz disertacije (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 5, 1952) in Politika Austro-Ugarske, Trojecarski savez i Tajna Konvencija sa Srbijom godine 1881. (Godišnjak društva istoričara BiH 9, 1958.)

O Bosni in Hercegovini je izdal Hauptmann med drugim gradivo o Borbi muslimana BiH za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju (Sarajevo 1967), Plenkerjev memorandum o finančni problematiki BiH (Glasnik arhiva i društva arh. radnika BiH 8/9, 1968/9), poročilo o potovanju dr. Ludvika Thalloczyja (Mittheilungen des österr. Staatsarchivs 1960). Mnogo je razprav. Naj navedem le ono o bosanski politiki Avstro-Ogrske po okupaciji (Radovi fil. fakulteta u Sarajevu 1970/71), namesto tistih o gospodarski problematiki pa naj povem, da je napisal o gospodarski politiki in gospodarskem razvoju posebno knjigo (Die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien und der Hercegovina, Graz 1983), napisano za 4. knjigo Istorije Bosne i Hercegovine, ki jo izdaja sarajevska akademija.

Graška katedra za zgodovino jugovzhodne Evrope je bila nova in jo je profesor Hauptmann takorekoč iz nič uspešno razvil. Navezal je obsežne stike z različnimi ustanovami, osnoval v okviru zgodovinskega inštituta poseben oddelek (Abteilung Südosteuropäische Geschichte) in zasnoval serijo publikacij Zur Kunde Südosteuropas, v kateri je izšlo do zdaj kakih 15 del, med njimi tudi nekaj spisov jugoslovanskih avtorjev (Ekmečić, Đurđev, Kapidžić). Velike zasluge je imel za to, da se je dežela Štajerska vključila v mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Megersdorf (Modinci). Vodil je organizacijo dveh modinških simpozijev v Gradcu. Prvega leta 1982 o predmarčni dobi, drugega 1987 o srednjeveških mestih. Kdo bi si bil tedaj, v Gradcu in še posebej ob prijetnem razpoloženju v njegovem rojstnem Fürstenfeldu mislil, da se ne bomo več videli!

Vasilij Melik

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	22.400 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	19.200 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	19.200 din
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	40.300 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	20.600 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	19.000 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	19.400 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	17.900 din
Francè Koblar: Moj obračun	24.600 din
Franc Peter - Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	24.600 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	20.100 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	46.000 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	34.000 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	18.500 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	37.100 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	20.100 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	35.000 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	37.800 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	35.800 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	19.400 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	29.000 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	37.800 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	34.700 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	22.800 din
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj	43.400 din
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih	30.400 din
Fran Šuklje: Iz mojih spominov	28.000 din
Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem	50.000 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE OBČNI ZBOR NA PTUJU 28., 29. SEPTEMBER 1988

DELO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE 1986—1988

Poročilo predsednice

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je tudi v preteklem poslovnem obdobju, od občnega zbora v Tolminu združevala v svoji dejavnosti sekcijo za sodobno zgodovino, sekcijo za gospodarsko zgodovino, sekcijo za krajevno zgodovino in šolsko sekcijo ter trinajst društev. Eno od društev, tj. Zgodovinsko društvo za Koroško, je bilo ustanovljeno 15. junija letos v Slovenj Gradcu. Poleg tega smo pričakovali ustanovitve zgodovinskega društva za južnoprimorske občine v Kopru: do tega pa kljub rešnim pripravam žal ni prišlo. Delo Zveze je potekalo po programu, določenem v statutu Zveze. O konkretnih dejavnostih pa smo se dogovarjali na sejah organov Zveze. Predvsem smo opravili naloge v zvezi s povezovanjem zgodovinskih društev v Sloveniji, s povezavo z Zvezo zgodovinarjev Jugoslavije in njenimi telesi ter sorodnimi društvi v Jugoslaviji in inozemstvu. Skrbeli smo za redno izhajanje glasil Zgodovinskega časopisa in Kronike. Izvršni odbor Zveze se je sestal na sedmih sejah, tekoče naloge pa smo obravnavali na sejah Predsedstva, ki smo jih sklicevali pogosteje.

V prvi vrsti smo želeli izpolniti povezovalno vlogo med zgodovinarji, saj je po ustanovitvi lokalnih društev čutili med njimi precejšnjo nepovezanost. Sklicevali smo seje Izvršnega odbora, katerega člani so tudi predsedniki društev, pošiljali smo društvom zapisnike sej in obvestila, da bi bilo njihovo članstvo tekoče obveščeno o delu Zveze in dogajanjih na strokovnem zgodovinskem polju v Jugoslaviji. Čeprav ne moremo biti povsem zadovoljni, je nekaj uspehov vendarle bilo. Nekaj društev je pokazalo pripravljenost za sodelovanje tudi pri akcijah Zveze in plod takega sodelovanja je bilo npr. delovno srečanje zgodovinarjev na proslavi 120. obletnice Ljutomerskega tabora, ki smo ga 17. septembra 1988 pripravili z Zgodovinskim društvom za Pomurje. Z Zgodovinskim društvom v Ptujju smo pripravili 24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, v sodelovanju z Zgodovinskim društvom v Mariboru so tekle priprave za zasedanje Jugoslovansko-Češkoslovaške komisije (oktobra 1988 v Mariboru); dobro je bilo sodelovanje z ljubljanskim zgodovinskim društvom in Muzejskim društvom v Skofji Loki in še nekaterimi.

Zveza je po proslavljanju 70-letnice profesorja dr. Ferda Gestrina, ki je bilo neposredno po občnem zboru v Tolminu oktobra 1986, pripravila v pretekli poslovni dobi še proslavo 60-letnice prof. dr. Toneta Ferenca. Organizirali smo jo skupaj z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja in Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete 3. decembra 1987 v Ljubljani. Ponovno smo predlagali dva naša člana za članstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Delali smo v Zvezi zgodovinarjev Jugoslavije. Dajali smo mnenja, ki jih je Zveza potrebovala in delali v njenih telesih, komisijah in uredništvih; naš član predseduje npr. izdajateljskemu svetu Jugoslovanskega zgodovinskega časopisa, prav tako komisiji za pripravo programov financiranja zasedanj mednarodnih komisij. V pismenem kontaktu smo bili z Nacionalnim komitejem — ker je vabilo na sejo Nacionalnega komiteja dospelo prepozno — zaradi udeležbe na svetovnem kongresu zgodovinarjev, ki bo leta 1990 v Madridu. Dalje smo delali v Komiteju za balkanologijo in bizantologijo. Udeležili smo se zveznega kongresa zgodovinarjev v Prištini 29. septembra — 1. oktobra 1987. Tema kongresa je bila Procesi zgodovinskega približevanja in zedinjenja narodov in narodnosti Jugoslavije, kjer je imel Janko Pleterski vodilni referat, trije naši člani pa referate v sekcijah. Udeležili smo se zasedanj mednarodnih komisij, tako jugoslovansko-avstrijske aprila 1988 na Dunaju, ki ji naš član Franc Rozman tudi predseduje, in organizacijsko pripravili zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške komisije 10. — 13. oktobra 1988 v Mariboru in na temo, ki jo bo komisija obravnavala (Kulturno-politična gibanja Čehov, Slovakov in jugoslovanskih narodov in narodnosti in njihovi vzajemni odnosi v 19. stoletju in do 1. svetovne vojne) je nekaj naših članov pripravilo referate oziroma koreferate. Pripravljali smo se že tudi na zasedanje jugoslovansko-sovjetske zgodovinske komisije, ki bo leta 1990 zasedala pri nas. Obravnavala bo temo jugoslovanski narodi in Rusija 1882—1907. Dogovorili

smo se z možnimi referenti iz Slovenije za udeležbo in za delovne naslove njihovih referatov. Naši predstavniki so se udeležili drugih mednarodnih srečanj. Sodelovali smo pri pripravi programa in se udeležili kulturno zgodovinskih simpozijev Modinci 1987 in Modinci 1988 v Gradcu in v Osijeku.

S stalno komisijo za pouk zgodovine pri Zvezi zgodovinarjev Jugoslavije in Pedagoško fakulteto v Mariboru smo v dneh 26. — 28. avgusta 1988 v Mariboru, organizirali XIII. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine. Obravnaval je učbenike za pouk zgodovine. Uvodni referat o letu 1918 ob 70-letnici nastanka Jugoslavije je na tem simpoziju imel Janko Prunk. Poleg tega sta imela referate še dva naša člana.

V okviru slovenskih zgodovinskih društev smo organizirali razpravo o gradivu za predmet »Onstran samoupravljanja s temelji marksizma« in mnenje Zveze zgodovinskih društev o tem predmetu ter o pouku zgodovine v šolah sporočili Zavodu za šolstvo. Udeležili smo se Blaznikovega večera v spomin pok. dr. Pavleta Blaznika, ki ga je 14. januarja 1988 organiziralo Muzejsko društvo v Škofji Loki, ustanovnega občnega zbora Zgodovinskega društva v Slovenj Gradcu in občnih zborov drugih društev. Imenovali smo svoje predstavnike v svete nekaterih kulturnih in drugih institucij (Muzej ljudske revolucije, Narodni muzej, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Slovenska matica). Največ časa so terjale priprave 24. zborovanja slovenskih zgodovinarjev na Ptuj. Tema zborovanja je bila dogovorjena z ozirom na jubilejno leto 1988: Leto 1918 in nastanek skupne jugoslovanske države. Zborovanje smo organizirali v sodelovanju s Sekcijo za krajevno zgodovino in Šolsko sekcijo. Načrtovali smo ga kot delovno srečanje, kjer naj bi razgrnili nova spoznanja, ki bi dopolnila dosedanje vedenje o tem pomembnem datumu v naši zgodovini. Poleg osrednjega referata, ki ga je imel Vasilij Melik, je o osrednji temi referiralo še 14 referentov. Krajevna sekcija je prispevala svoj del programa z dvema referatoma, namenjenima Ptuj — mestu muzeju. Šolska sekcija pa je pripravila tri referate na temo Šola — muzej — arhiv, s čemer smo želeli spodbuditi sodelovanje teh institucij pri pouku zgodovine in s tem prispevati k boljšemu in temeljitejšemu znanju zgodovine na naših šolah.

Veliko časa smo v pretekli poslovni dobi posvetili reševanju finančnega vprašanja. Redno smo pošiljali vloge za financiranje zborovanj, simpozijev, sestankov in izdajanja glasil. Denar smo dobili predvsem od Raziskovalne skupnosti Slovenije. Izobraževalna skupnost je prispevala nekaj finančnih sredstev za delo šolske sekcije in Kulturna skupnost Slovenije za 24. zborovanje. 24. zborovanje, simpozij o pouku zgodovine in proslavo ljutomerskega tabora je finančno podprla tudi Republiška konferenca SZDL. V tej poslovni dobi pa smo uspeli zagotoviti tudi denar za redno dejavnost, tj. predvsem za kritje stroškov potovanj na seje organov Zveze zgodovinarjev Jugoslavije, za delo sekcij in podobno, kar nikakor ni mogoče kriti samo iz članarine. V naših prizadevanjih, da bi zagotovili financiranje tekočega dela Zveze nas je podprla RK SZDL. Vključili smo se v razpravo o društvih, ki se je v letu 1986 odvijala na republiški in zvezni ravni. Na seji predsedstva RK SZDL ip na seji Zvezne konference SZDL smo razložili problematiko financiranja dela zgodovinskih društev. Republiška kulturna skupnost je našo vlogo za financiranje za leto 1987 uoštevala in Zvezo zgodovinskih društev uvrstila v seznam strokovnih društev, za katerih delo prispeva nekaj finančnih sredstev na temelju predloženega programa.

Delo uredništva sekcij je bilo dokaj živo. O tem bodo podana posebna poročila. Prav tako bodo dala svoja poročila tudi posamezna društva.

Delo Zveze je slonelo v glavnem na članih IO, predvsem pa članih predsedstva. Njim, kakor tudi vsem ostalim članom društev, financirjem in vsem ostalim, ki so pripomogli da smo svoje delo uspešno opravili, velja naša zahvala.

Marija Oblak-Čarni

Poročilo blagajnika

Obseg denarnega poslovanja med XXIII. zborovanjem ZZDS v Tolminu in XXIV. zborovanjem v Ptuj nam pokaže naslednje številke:

Stanje na dan 26. 9. 1986	2,327.252 din
Prihodki	+218,022.944 din
Odhodki	—191,683.688 din
Stanje na dan 23. 9. 1988	28,666.508 din

Na žiro računu je bilo na dan 23. 9. 1988 28,475.260 din, v ročni blagajni ZZDS pa 191.248 din. Skupni promet v obeh letih je znašal 409,706.632 din.

Stanje po posameznih postavkah: postavka za XXIII. zborovanje v Tolminu je zaključena na saldo 0 din, medtem ko je stanje postavke za XXIV. zborovanje v Ptuj

ju 4.063.889 din. Postavka časopisa za slovensko krajevno zgodovino **Kronike** znaša +15.616.597 din. Stanje posameznih postavk za **Zgodovinski časopis** pa je naslednje: postavka za leto 1985 znaša -73.778 din, za leto 1986 96.082 din, za leto 1987 50.913 din, za leto 1988 13.867.079 din, za leto 1989 15.000 din, zbirka ZČ -5.465.558 din in od stare zaloge ZČ 185.480 din.

Stanje postavke za pedagoško sekcijo znaša +122.391 din, postavka Jugoslovansko-češke komisije pa ima saldo 0 din. Kulturna skupnost Slovenije nam je z lanskim letom za redno dejavnost (delo sekcij, akcije zveze, potovanja v Beograd) začela nakazovati določena sredstva, in tako je postavka za redno dejavnost po dolgem času pozitivna. Njeno stanje znaša +188.413 din.

Raziskovalna skupnost Slovenije zaradi ZČ in Kronike še vedno prispeva največ, manjše prispevke za ZČ, zborovanja, posvetovanja in razne druge dejavnosti pa dajejo tudi Izobraževalna skupnost za družboslovno usmeritev, RK SZDL kot tudi nekatere druge institucije, za tisk predvsem še Znanstveni inštitut FF in ZRC SAZU.

Boris Rozman

Poročilo sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino

Sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino je bila — to moramo samokritično priznati — v obdobju med XXIII. in XXIV. zborovanjem še bolj pasivna kot v letih po zborovanjih v Celju in Brežicah. V zadnjem dveletnem obdobju smo imeli le en sam sestanek marca letos, ko smo se dogovarjali o programu zborovanja na Ptuju in se odločili za referat mag. Perovška iz gospodarske problematike. Uredništvo Acta Historico — economica Jugoslaviae se v zadnjih dveh letih ni sestalo. Prav tako nismo imeli nobenega sestanka Komisije za ekonomsko zgodovino Zveze zgodovinarjev Jugoslavije, ki jo vodi dr. Danica Milić. Osebnostno se vedno bolj sprašujem o smiselnosti organiziranja zgodovinarjev tudi po sekcijah, glede na to, da je ustanovljenih 13 zgodovinskih društev v Sloveniji, ki so vsa dokaj aktivna. V Ljubljani so zgodovinarji angažirani v delu ljubljanskega zgodovinskega društva in še v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije. Delo sekcij, pri tem mislim predvsem na našo in sekcijo za sodobno zgodovino, pa je po dosedanjih izkušnjah tudi omejeno predvsem na zgodovinarje, ki delajo v Ljubljani. Tako se zadolžitve podvajajo, energije pa čisto neproduktivno trošijo. Leta že ugotavljamo, da nam raziskave iz gospodarske zgodovine šepajo, vendar sem prepričana, da jih tudi s takšno organiziranostjo našega stanovskega dela ne bomo uspeli pospešiti. Paralelno delo sekcije bi bilo lahko uspešno, če bi združevalo res vse slovenske zgodovinarje, ki se ukvarjajo z raziskavami gospodarske zgodovine. To pa bi bilo zvezano z ne tako zanemarljivo majhnimi finančnimi sredstvi za redna srečanja. Kako pa je s to platjo našega dela, nam je vsem dobro znano. Zato ponovno predlagam, da bi bilo delo sekcij veliko bolj racionalno prenesti na regijska zgodovinska društva.

Jasna Fischer

Poročilo sekcije za krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino je v tem obdobju uspela pripraviti za objavo in v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino objaviti prispevke in diskusijo z okrogle mize o krajevnem zgodovinopisju, ki je bila spomladi leta 1985 v Kranju.

4. junija 1987 je na gradu Snežnik ob organizaciji Občine in Kulturne skupnosti Cerknica, uredništva Notranjskih listov in Kronike ter sekcije za krajevno zgodovino potekalo III. posvetovanje o zgodovini v krajevnih zbornikih. Udeležilo se ga je 25 predstavnikov uredniških odborov krajevnih zbornikov ter nekateri avtorji prispevkov za zbornike. Uvodni predavanji sta imela dr. Vasilij Melik in Marjan Drnovšek. Dr. Vasilij Melik je razgrnil prerez slovenskega krajevnega zgodovinopisja od Valva-zorjevih časov do danes. Ugotovil je, da so zborniki vsebinsko zelo široko koncipirani, saj članki posegajo vse od geologije, arheologije, preko naravoslovja, etnologije, umetnostne zgodovine, zgodovine pa vse do opisov najnovejših dogajanj na območjih, kjer izhajajo zborniki. Po njegovem mnenju prav ta vsebinska pestrost zagotavlja široko odmevnost zbornikov med prebivalstvom. Nakazal je tudi nekaj tematskih sklopov, ki bi jih veljalo obdelati v zbornikih. Marjan Drnovšek je pripravil teze o pomenu arhivskega gradiva za pripravo krajevnogodovinskih prispevkov za zbornike. Ugotovil je, da zgodovinarji pri pisanju za krajevne zbornike še dokaj pogosto uporabljajo arhivsko gradivo, mnogo manj pa ga v splošnem uporabljajo pisci, ki se ljubiteljsko ukvarjajo s krajevnogodovinskimi raziskavami. Menil je, da zlasti raziskovalce novejšega obdobja od uporabe arhivskega gradiva odvrača dejstvo, da je pogosto tega

gradiva preveč in tudi pogosto ni urejeno. Dotaknil se je tudi razmerja med krajevnimi zborniki in Kroniko, zlasti glede obveščanja o izidih posameznih zbornikov ter izmenjave izkušenj uredništev. Po obeh referatih se je razvila živahna razprava, v kateri je sodelovalo 10 razpravljalcev.

10. junija 1987 so Občina, Kulturna skupnost in Občinska raziskovalna skupnost Domžale ter sekcija za krajevno zgodovino organizirali v Domžalah posvet o zgodovini domžalske občine in o perečih problemih slovenskega krajevnega zgodovinopisja. Organizacijsko delo za oba dela posvetovanja je opravil dr. Miroslav Stiplovšek. V prvem delu je 13 avtorjev predstavilo glavne vsebinske črte svojih prispevkov za bodoči Domžalski zbornik. Drugi del posveta je bil namenjen osvetlitvi perečih problemov slovenskega krajevnega zgodovinopisja. Težišče razgovora je bilo na problematiki krajevnega zgodovinopisja pri proučevanju obdobja po drugi svetovni vojni. Uvodne prispevke so pripravili dr. Dušan Nečak, France Benedik in Marjan Drnovšek. Dr. Dušan Nečak je analiziral krajevno in tematsko pokritost krajevnozgodovinskih raziskav za obdobje po osvoboditvi. Podal je tudi osnovni bibliografski pregled slovenskega krajevnega zgodovinopisja za obdobje po letu 1945. France Benedik je glede na dejstvo, da je veliko prispevkov s področja krajevnega zgodovinopisja objavljenih v številnih krajevnih zbornikih, podal natančen preizkus skozi zbornike, ki je pokazal veliko pestrost člankov in razprav v njih. Marjan Drnovšek pa je kot glavni urednik Kronike ob njeni 35-letnici povojnega izhajanja osvetlil nekaj njenih temeljnih problemov in težav ter nakazal ta čas izredno težko finančno stanje revije.

Dva od treh prispevkov sta bila že objavljena v reviji Kronika.

Sekcija za krajevno zgodovino drugih akcij ni izvajala, razen da je skupaj z uredništvom Kronike poskušala reševati finančno stanje revije z iskanjem nekaterih finančnih virov.

Janez Kopač

Poročilo šolske sekcije

V zadnjih dveh letih 1986—88 je imel pouk zgodovine na osnovnih šolah v SR Sloveniji dokaj urejene pogoje delovanja. Potekal je na osnovi prenovljenega učnega načrta, učitelji zgodovine pa so imeli na razpolago od 6. do 8. razreda didaktično-metodično predelane učbenike. Na razpolago so imeli tudi ostala konvergentna učila — zgodovinske čitanke, delovne zvezke in zgodovinske atlase. Lansko leto je Državna založba Slovenije zaključila z izdelavo serije zgodovinskih diapozitivov in prosojnic od 6. do 8. razreda. Ta komplet razrednih učil bo delno ustrezal tudi pouku zgodovine na srednjih šolah.

Pouk zgodovine na srednjih šolah nima tako urejenih didaktičnih pogojev. Posebej je potrebno poudariti, da je bila leta 1987 izvedena prenova učnih načrtov za pouk zgodovine v skupnih izobraževalnih osnovah. Na osnovi evalvacijskih raziskav je bil učni načrt SVIO nekoliko diferenciran in sicer za IV. in V. stopnjo pouka. Dosedanji učni načrt zgodovine SVIO je ostal osnovni model za večino programov v srednjih šolah, toda med prenovo je bil nekoliko popravljen. Nekatere teme so sedaj bolj kompleksno zasnovane, bolj določno je bila vgrajena tematika iz nacionalne zgodovine naših narodov, do neke mere je bil tudi tematsko razredčen. V turistični, vzgojiteljski in naravoslovni usmeritvi je pridobila zgodovina 70 ur (skupno 210). Pouk se bo nadalje odvijal na osnovi učnega načrta SVIO, toda dodane ure bodo omogočale širjenje tistih zgodovinskih tem, ki so strokovno specifične za določeno usmeritev šole. Pri prenovi družbeno-jezikovnih učnih načrtov zgodovine je bil prejšnji dvofazni model pouka v štirih letnikih (2 leti SVIO, nato v 3. in 4. letniku nacionalna zgodovina) zamenjan z linearno razporejenim drugim ciklusom. Učenci bodo po novem od 1. do 4. razreda srednje šole proučevali vzporedno občo in nacionalno zgodovino naših narodov. Učbeniki za pouk zgodovine v prvem in drugem letniku tehniških šol so v predelavi in na razpolago, toda učbeniki za 4-letni pouk zgodovine v družboslovno-jezikovnih in pedagoških smereh so šele v prvih fazah priprave.

Šolska sekcija je stalno sodelovala z Zavodom za šolstvo SRS in spremljala prenovu učnih načrtov za pouk zgodovine. Člani sekcije so sodelovali v ustreznih komisijah, dajali didaktične sugestije in pobude in izražali svoja stališča do posameznih problemov prenove. Zaradi nekaterih odprtih vprašanj in dilem ob diferenciranju učnih načrtov za pouk zgodovine in glede tematizacije učne snovi je šolska sekcija 3. 6. 1987 sklicala tudi širši posvet srednješolskih profesorjev, pedagoških svetovalcev in drugih. Na posvetu je prof. Prvenka Turk obrazložila bistvene didaktične spremembe ob prenovi. Ob 17-članski udeležbi posveta se je razvila aktivna in konstruktivna diskusija. Štefan Trojar je predstavil udeležencem osnutek učnega načrta zgodovine, ki ga je pripravila Zveza zgodovinarjev Jugoslavije za IX. kongres v Pristini. Člani organizacijskega jedra šolske sekcije so sodelovali tudi pri predelavi učbenikov

zgodovine, kot recenzenti pa tudi pri pripravi vizuelnih demonstracijskih učil za osnovno šolo.

Člani organizacijskega jedra šolske sekcije so se aktivno vključili v programiranje in organizacijske priprave XIII. jugoslovanskega simpozija o pouku zgodovine v Mariboru na Pedagoški fakulteti konec avgusta 1988. Sodelovali smo na več sestankih organizacijskega odbora XIII. simpozija, ki ga je izvrstno organizirala in izpeljala Pedagoška fakulteta v Mariboru. Zlasti člani zgodovinskega oddelka, dr. Matjaž Klemenčič, prof. Janez Marolt, študenti, pa tudi nekateri muzealci so poskrbeli za prostore simpozija, vzporedne kulturne manifestacije, za tekočo organizacijo, bivalne pogoje udeležencev, ekskurzijo in drugo. Organizatorjem simpozija smo dolžni vso zahvalo, saj so ob skromnih materialnih sredstvih storili vse, da so odšli udeleženci iz drugih jugoslovanskih republik z dobrimi vtisi. Na simpoziju smo nastopili z didaktičnimi referati tudi Ljubica Suligoj, Prvenka Turk in Stefan Trojar. Aktivni pa smo bili tudi pri diskusijah. Osrednja tematika 13. simpozija je bila: didaktično-metodična zasnova učbenikov zgodovine.

Več članov šolske sekcije se je v septembru 1987 udeležilo IX. kongresa zgodovinarjev Jugoslavije v Prištini. Na kongresu je bila osrednja tema: položaj pouka zgodovine v SFR Jugoslaviji v primerjavi z drugimi šolskimi sistemi. Na tem kongresu je bil predstavljen širši učni načrt pouka zgodovine, postavljena pa je bila tudi zahteva, da se razširi pouk zgodovine na vse razrede usmerjenega izobraževanja. Okrepi naj se tudi vloga metodike pouka zgodovine. Mi smo dali pripombe k osnutku učnega načrta, hkrati pa tudi poudarili, da to ne morejo biti jugoslovanska jedra. Sodelovali smo tudi v plenarni diskusiji. Priznati pa moramo, da kljub skrbno pripravljenim referatom zahteve kongresa niso bile dovolj realistično zasnovane in tudi diskusija ni v dovoljni meri problematizirala aktualnih metodičnih vprašanj pouka zgodovine po naših republikah.

Več članov šolske sekcije je tudi v preteklem obdobju aktivno sodelovalo z Zvezo prijateljev mladine, ki organizira vsako leto tekmovanja zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah v SR Sloveniji. Sodelovali smo v odboru, ki programira teme za razpis tekmovanja, daje strokovne usmeritve učiteljem mentorjem in ocenjuje izdelane naloge. Krožki so proučevali življenje znamenitih osebnosti domačega kraja kot tudi gospodarske, socialne, kulturne razmere v domačem kraju med obema vojnama. Z odzivom kot tudi raziskovalnimi dosežki raziskovalnih nalog smo lahko zadovoljni.

Šolska sekcija je spremljala tudi pripravo in izdajanje učnih sredstev za pouk zgodovine pri Državni založbi Slovenije. Nismo pa bili pritegnjeni v načrtovanje izobraževalnih oddaj na RTV Ljubljana.

V maju 1988 je šolska sekcija Zveze zgodovinskih društev Slovenije dala tudi mnenje in pripombe k osnutku prenove predmeta STM pod naslovom: Onstran samoupravljanja s temelji marksizma. Predmet STM je v precejšnji korelaciji s poukom zgodovine. Zato ne moremo biti indiferentni glede njegove didaktične strukture. Do novega osnutka tega družboslovnega predmeta smo se predvsem iz didaktično-metodičnih razlogov opredelili negativno. Zasnova tega projekta je izrazito znanstveno abstraktna in ne upošteva osnovnih zahtev didaktičnih zakonitosti, še manj pa psihološke bližine mladim.

Stefan Trojar

Poročilo uredništva Zgodovinskega časopisa

Med občinim zborom v Tolminu in današnjim občinim zborom je izšlo sedem zvezkov Zgodovinskega časopisa: eden za leto 1986, štirje za leto 1987 in prva dva za leto 1988, vsega skupaj 1284 strani. Letnik 1986 je imel 548 strani, letnik 1987 pa 784 strani.

V Zbirki Zgodovinskega časopisa so izšli v tem času 3., 4. in 5. zvezek. Aprila 1987 je izšla Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, ponatis referatov s posvetovanja, ki smo ga imeli decembra 1984 v prostorih Narodne banke Slovenije, objavljenih v različnih številkah ZČ, septembra 1987 Dušana Kosa razprava Bela Krajina v poznem srednjem veku, objavljena v 2. in 3. številki ZČ istega leta, pred nekaj dnevi pa Janeza Cvirna delo Boj za Celje (politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907), ki izhaja v letošnjem letniku ZČ.

Izdali smo tudi sedem ponatisov starejših zvezkov ZČ. Naklada ZČ je znašala v tem času 1700—1840 izvodov, naročnikov imamo zdaj nekaj nad 1300. Za vse uspehe se moram zahvaliti zlasti svojemu namestniku Janezu Stergarju, tehničnim urednikom, Petru Štihu v letu 1986, Dušanu Kosu v letu 1987 in začetku letošnjega leta ter Bojanu Balkovcu od druge letošnje številke naprej, upravnici Majdi Čudnovi, piscem in bralcem, pa seveda vsem, ki ZČ blagohotno finančno podpirajo.

Vasilij Melik

Poročilo uredništva Časopisa za zgodovino in narodopisje

Ustanovitelja revije sta Univerza Maribor in Zgodovinsko društvo Maribor, ki pa nimata do revije nobenih materialnih obveznosti. Osnovna ustanoviteljska skrb leži na Univerzi, ki skrbi za zadeve v zvezi z zakonskimi obveznostmi (izdajateljski svet, uredniški odbor). Delovna skupnost rektorata opravlja osnovne administrativne posle.

Sedanji uredniški odbor je bil imenovan leta 1984. Za glavnega in odgovornega urednika je bil določen dr. Vladimir Bračič. Pri urejanju revije so bila upoštevana splošna programska načela, ki jih je sprejel izdajateljski svet. Tako je ČZN ostal zvest dolgoletni tradiciji resne znanstvene revije (edine, ki izhaja v Mariboru), ki si je pridobila ustrezen ugled doma in v tujini.

Uredniški odbor je deloval kot kolektivno telo na sejah, kjer je potrjeval od glavnega in odgovornega urednika predlagane vsebine posameznega zvezka. V štirih letih je imel uredniški odbor šest rednih sej. Vsa dokumentacija o delovanju uredniškega odbora je spravljena v arhivu Univerze Maribor.

Uredniškemu odboru je uspelo, da izhaja revija redno. Letno izideta dva zvezka — prvi praviloma junija in drugi novembra. Vse razprave so opremljene s slovenskim in angleškim izvlečkom (sinopsisom), decimalno klasifikacijo in tujejezičnim povzetkom (praviloma v angleščini ali nemščini). Poleg znanstvenih razprav objavlja ČZN tudi ocene knjig (predvsem domačih) in razprav, povezanih z osnovno programsko usmeritvijo revije, ter poročila znanstvenih, kulturnih in visokošolskih organizacij v Mariboru in severovzhodni Sloveniji.

V štirih letnikih (osmih zvezkih) je bilo objavljenih 64 razprav, 39 ocen in 6 poročil; k temu še dve osmrtnici, posvečeni sodelavcem revije ter dva krajša polemična sestavka. V štirih letih je izšlo 1271 strani besedila. Razprave je prispevalo 41 različnih avtorjev. Med avtorji prevladujejo raziskovalci iz Maribora, objavljajo pa tudi avtorji iz Ljubljane, Celja, Murske Sobotne in drugod.

Mariborske in slovenske znanstvene in kulturne institucije zamenjujejo ČZN z okoli 60 drugimi znanstvenimi ustanovami v Jugoslaviji in inozemstvu. Izvlečke iz ČZN objavljata Historical-Abstracts in America: History and Life iz Združenih držav Amerike. Zadnji dve leti pošiljamo željene podatke tudi instituciji R. R. Bowker iz New Yorka.

Redno izhajanje revije omogočajo s finančnimi dotacijami Raziskovalna skupnost Slovenije, Kulturna skupnost Slovenije, Raziskovalna skupnost Maribor in Kulturna skupnost Maribor. Revijo zalaga Založba Obzorja Maribor, ki je vsa štiri leta pokrila manjše razlike med prihodki in odhodki.

V letih 1983—84 je bilo zaznati rahlo padanje stalnih naročnikov, še bolj pa nezadovanje individualnega odkupa. Skupaj z založnikom je uredništvu uspelo ustaviti padanje števila stalnih naročnikov, med katerimi prevladujejo znanstvene in kulturne ustanove ter šole, in pridobiti nekaj novih. Takšno negativno gibanje je posledica splošno zaostrenih gospodarskih razmer in pa dejstva, da izhaja v Ljubljani vrsta specializiranih revij, ki pokrivajo programsko vsebino ČZN (zgodovina, umetnostna zgodovina, etnologija, geografija, arheologija). V Sloveniji izhaja tudi precej redno več lokalnih zbornikov (Celje, Škofja Loka, Nova Gorica). Tako je ČZN po večini svojih sodelavcev vsebinsko usmerjen predvsem na severovzhodno Slovenijo in ima tod tudi večino naročnikov.

Glavni in odgovorni urednik je za vsak letnik pripravil pismeno vsebinsko, organizacijsko in finančno poročilo, ki ga je obravnaval uredniški odbor in posredoval izdajateljskemu svetu.

Splošna gospodarska kriza je še posebej zaostрила razmere v založništvu, saj so tiskarske cene vsako leto bistveno presegle stopnjo inflacije. V zvezi s tem je bila na predlog Založbe v zadnjih dveh letih znižana naklada za sto izvodov, tako da jih ostaja na zalogi minimalno število. Sporazumno z uredniškim odborom je založnik dvigal letno ceno revije, vendar pri tem ni prehitel splošne stopnje inflacije. Pri določanju višine honorarjev se je založnik držal splošnega dogovora založnikov pri Gospodarski zbornici Slovenije.

Kritična ocena strokovne javnosti o Časopisu za zgodovino in narodopisje je pozitivna, zato je revija tudi deležna stalne finančne pomoči. Z ustrežno vsebino, znanstveno ravnijo in rednim izhajanjem prispeva ČZN tudi k afirmaciji Univerze v Mariboru.

Vladimir Bračič

Poročilo uredništva Kronike

V minulih dveh letih sta bila izdana dva letnika glasila (letnik 34/1986, št. 1—2, 3 in letnik 35/1987, št. 1—2, 3), julija letos pa tudi prva dvojna številka letošnjega letnika (36/1988, št. 1—2). V tiskarni je tudi tretja številka letošnjega letnika, ki bo izšla do konca leta. Te suhoparne številke nam kažejo, da je Kronika kljub neugodni

finančni situaciji začela s tekočim izhajanjem in kljub dvojnimi številkam ni zmanjšala svojega obsega ali bistveno poslabšala kvalitete tiska. Od obveznih 38 avtorskih pol na letnik, je imel letnik 34/1986 eno polo več, letnik 35/1987 pa kar 4 avtorske pole več (tj. 42 avtorskih pol).

Da je Kronika lahko redno izhajala, gre zasluga tako zamenjavi tiskarne (saj je bila Tiskarna Toneta Tomšiča predraga v primerjavi s sedanjo razmnoževalnico Pleško), samovoljnostim glavnega in odgovornega urednika, nizkim avtorskim honorarjem in manjšemu popravku v višini sredstev s strani RSS, predvsem ukinitvi kazni zaradi zamud v izhajanju. Z letnikom 35 smo praznovali okroglo obletnico povojnega izhajanja glasila. Kratak historiat in problematika je objavljena v prvi številki tega letnika (Marjan Drnovšek: Ob 35-letnici izhajanja povojne Kronike).

Vsebinska zasnova glasila se v zadnjih dveh letih ni bistveno spremenila, z izjemo načrtnega poudarjanja in objavljanja bodisi člankov, bodisi gradiva o prvi svetovni vojni, katere okrogla obletnica je bila premalo poudarjena v naši javnosti. K sodelovanju pri zadnjih dveh letnikih in tudi tekočem letniku smo pritegnili mnoge mlade raziskovalce, med njimi številne študente, ter jim s tem omogočili prve znanstvene korake, kar je tudi ena od nalog glasila. Uredniška politika je bila naklonjena vsem in ni bila zaprta oziroma omejena samo na lastne strokovne prispevke. V tem smislu je bila izvedena tudi razširitev uredniškega odbora tako po strokovnih usmeritvah (npr. etnolog), kot tudi po teritorialnih principih (tj. večja zastopanost izvenljubljskih regij).

Izvedli smo tudi akcijo povečanja števila naročnikov med slovenskimi osnovnimi šolami, kar bomo nadaljevali tudi pri drugih šolah in kulturnih ter drugih institucijah. Prodaja Kronike v različnih slovenskih mestih je bila manj uspešna (z izjemo Ljubljane).

Dosedanje delo in naše načrte za bodoče lahko strnemo v nekaj točk:

1. redno izhajanje, 2. opustitev dvojnih števil (razen tematskih), 3. povečanje števila naročnikov, 4. nadaljnja skrb za kvaliteto prispevkov, 5. ustrežnejše nagrajevanje prispevkov.

Kot sem že ob 35. jubileju Kronike povedal in zapisal: glasilo bo živelo ob pomoči vseh, tako avtorjev (resnici na ljubo: problemov s prispevki nimamo, marsikateri mora počakati kako številko) kot tudi naročnikov, predvsem zgodovinarjev, saj je kljub interdisciplinarnosti njegovih programskih usmeritev le konec koncev zgodovinarsko glasilo, ki bo živelo le toliko časa, dokler bo pri stroki interes za njegovo izhajanje.

Na koncu tega kratkega poročila se zahvaljujem vsem članom uredniškega odbora, ki so s svojimi pripombami in konkretno angažiranostjo pripomogli k izhajanju Kronike.

Marjan Drnovšek

Poročilo Zgodovinskega društva Ljubljana

Glej Zgodovinski časopis 1988, str. 465—466.

Poročilo Zgodovinskega društva za Dolenjsko in Posavje

Organizacijska dejavnost društva je bila v tem obdobju zajeta predvsem v občnih dogovorih članov odbora o raznih oblikah dela. Glede na to, da so člani društva predvsem učitelji zgodovine v OŠ in SŠ, se to odraža tudi v prikazanem delu. Društvo je skupaj s študijskimi središči v Novem mestu in Krškem (finančni razlogi) organiziralo nekaj predavanj iz zgodovinske in aktualne družbenopolitične tematike. Udeležba članov na teh predavanjih je bila zadovoljiva. Nekateri člani društva so se udeležili zborovanja zgodovinarjev v Tolminu in jugoslovanskega simpozija o pouku zgodovine v Mariboru. V povezavi z Zavodom za šolstvo je bila v različnih oblikah obravnavana zgodovinska stroka z didaktično-metodičnega vidika oziroma posodabljanja pouka zgodovine. Člani društva so vključeni v delo komisij pri Dolenjskem muzeju in v družbenopolitičnih organizacijah, ki vključujejo zgodovinsko tematiko. Na področju zbiranja zgodovinskega gradiva za povojni razvoj — nalogo je prevzel Dolenjski muzej — so zgodovinski krožki na šolah to nalogo uspešno opravili. Predstavniki zgodovinskih krožkov osnovnih šol občine Novo mesto smo v letošnjem letu predstavljali SR Slovenijo na zveznem tekmovanju mladih zgodovinarjev v Boki Kortske. Povezava z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije je bila redna.

Jože Jazbec

Poročilo Belokranjskega muzejskega društva

V letih 1986 in 1987 je Belokranjsko muzejsko društvo opravilo naslednje akcije: obnovilo je spominsko ploščo bratoma Antonu in Ivanu Navratilu v Metliki, rešilo propada dragoceni nagrobni kamen na pokopališču pri Treh farah pri Metliki ter s pomočjo krajevne skupnosti Griblje rešilo propada nagrobnik prvega gribeljskega učitelja Petra Kambiča. Razen tega je dalo društvo izdelati dve večji občestni opozorilni tabli za Mitrej nad vasjo Rožanec in več manjših smerokazov do tega pomembnega kulturnega spomenika Bele krajine. V kulturnem domu v Adlešičih je postavilo tri vitrine, v katerih so predstavljeni kulturni delavci, ki so delali v Adlešičih in okolici (material je zbral in gradivo pripravil prof. Jože Dular). V decembru 1987 je društvo organiziralo predstavitev knjige Dušana Kosa iz Ljubljane »Bela krajina v poznem srednjem veku«.

Založniška dejavnost Belokranjskega muzejskega društva obsega v letu 1986 tretjo pregledano in dopolnjeno izdajo knjige Jožeta Dularja »Metlika skozi stoletja«, ki jo je natisnila Tiskarna Novo mesto v 1200 izvodih. V letu 1987 pa je društvo sfinanciralo zbornik »5. zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije«, v katerem več referatov obravnava področje Bele krajine.

Andreja Brancelj

Poročilo Zgodovinskega društva za Pomurje

Zgodovinsko društvo za Pomurje združuje osemdeset članov iz vseh štirih pomurskih občin, predvsem učiteljev zgodovine. Društvena dejavnost je v obdobju med obema skupščinama potekala po zastavljenem načrtu, kakor smo si ga izdelali na sestankih izvršnega odbora in sprejeli na občnem zboru.

Pripravljena so bila tri strokovna predavanja, in sicer: Irena Šavel: Bronasta doba, Ivan Križnar: O nekaterih tabu temah v slovenskem zgodovinopisju, in Dušan Nečak: Ob obletnici informbirojevskega spora 1948. V sodelovanju z odborom aktivistov OF za Prekmurje in OK SZDL Lendava smo pripravili okroglo mizo z aktivisti OF iz leta 1941 in udeleženci zbora na Kamešnicah pri Trnju. V okviru proučevanja nemštva v Pomurju se je obdelovalo gradivo, zbrano na razpravi v Apačah leta 1986 o apaških Nemcih, pripravljena pa je bila tudi razprava o preteklosti obmejnega območja od Cankove do Sotine v Rogaševcih. V sodelovanju s Pokrajinskim muzejem v Murski Soboti smo počastili šestdesetletnico pomurskega rojaka, zgodovinarja dr. Tone Ferenc z razstavo njegovih del. Za zgodovinske krožke na osnovnih šolah je bil izdelan vprašalnik o nekdanjih in sedanjih mlinih, oljarnah in majhnih pretočnih elektrarnah v Pomurju. Akcija zbiranja podatkov še teče, rezultati pa bodo objavljeni. V načrtu je tudi razstava gradiva, ki ga bodo zbrali učenci. Ob obletnici ustanovitve Jugoslavije in bojev za severno mejo je bil na Janževem vrhu pri Radencih pripravljen strokovni razgovor na to temo z naslednjimi referati: Lojze Penič: Boj za Maribor, Ivan Rihtarič: Spomini Benedikta Zeilhoferja in Tone Rovšnik: Apaška dolina 1918—1920. Pridružili smo se tudi praznovanju 120-letnice prvega slovenskega tabora v Ljutomeru ter skupaj z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije pripravili enodnevno delovno srečanje zgodovinarjev. Program je sestavljalo osem referatov: Cilka Savič: Zgodovina trga Ljutomer, Anton Trstenjak: Antropološka podoba prleških ljudi, Vasilij Melik: Narodna gibanja v 19. stoletju, Maks Rojs: Vloga ljutomerske čitalnice pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti, Anton Ratiznojnik: Narodni buditelj Ivan Kukovec, Ivan Rihtarič: Okrajno sodišče Ljutomer in raba jezikov v letih 1900—1914, Janko Prunk: Afirmacija slovenske narodne zavesti in izoblikovanje ideje o slovenski državnosti v obdobju stare Jugoslavije, Tone Ferenc: Položaj slovenskega naroda v letih 1941—1945. Udeleženci srečanja smo si ogledali tudi muzej taborskega gibanja v Ljutomeru in zaključili dan z družabnim srečanjem v Jeruzalemu.

Ceprav s skromnimi finančnimi sredstvi, vendar s pridnostjo in zavzetostjo članov je izdalo naše društvo tudi prvo številko društvenega glasila: Kronika Pomurja. V jeseni pripravljamo drugo številko, ki bo tematska, posvečena letu 1918.

Skrbeti skušamo tudi za razvedrilo in prav lepo smo se imeli na ekskurziji po Pomurju, zraven pa ugotovili, da tudi domači zgodovinarji ne poznamo vseh kulturnih in zgodovinskih spomenikov Pomurja. Prizadevamo si, da bi bil naš delovni program čimbolj pester in zanimiv, tako da bi vedno več naših članov v društvu tudi aktivno in z veseljem sodelovalo.

Metka Fujs

Poročilo Zgodovinskega društva za Severno Primorsko

V obdobju med XXIII. in XXIV. občnim zborom slovenskih zgodovinarjev je Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko imelo dva občna zbora. Junija 1987 smo pripravili zbor v Tolminu, kjer smo predstavili številko Zgodovinskega časopisa, po-

svečeno zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu leta 1986. Občni zbor v začetku letošnjega leta pa sta obogatili dve strokovni predavanji članov društva (Peter Stres: Krščanski socializem na Primorskem, Nataša Nemeč: Primerjava učnih načrtov pouka zgodovine v SR Sloveniji in na slovenskih šolah v Italiji). Ob pregledu dela smo na obeh zborih ugotovili, da so člani društva marljivo sodelovali v mnogih strokovnih akcijah doma in na tujem. Udeležili so se kongresa jugoslovanskih zgodovinarjev v Prištini oktobra 1987 in predavali, predvsem dr. Branko Marušič, na mednarodnih simpozijih v Gorici in Rimu.

Bogato delo so člani društva opravili tudi kot strokovni pisci v domačem in tujem tisku, predvsem italijanskem, ter sodelovali pri delu komisij za gojenje tradicij NOB, ki delujejo pri DPO občin, ki jih društvo obsega. V sodelovanju z Društvom piscev zgodovine NOB smo 15. januarja 1988 pripravili seminar o pisanju zgodovine NOB, kjer sta dr. Branko Marušič in Slavica Plahuta sodelovala z referatom.

Organizirali smo nekaj strokovnih predavanj, ki jih vseh nismo uspešno realizirali. Člani društva se živo zanimajo za aktualna družbenopolitična dogajanja, zato je društvo podprlo predlog Društva pisateljev Slovenije o ustavnih spremembah. Društvo prevzema delo Kluba starih goriških študentov. Na zadnjem občnem zboru smo sklenili postaviti spominski plošči Stanku Vuku iz Mirna in dr. Avgustu Žigonu iz Ajdovščine ter s tem nadaljevati tradicije kluba.

Med člani društva prevladuje ugotovitev, da saldo društva na žiro računu ni pomemben, pač pa aktivnost njegovih članov, kljub vsemu pa postajajo finančna sredstva, ki jih imamo oziroma nimamo, zavora pri pestrosti delovanja samega društva.

Nataša Nemeč

Poročilo Zgodovinskega društva Ptuj

Zgodovinsko društvo v Ptujju združuje 210 članov, predvsem ljubiteljev zgodovine. V obdobju dveh let smo pripravili tri ekskurzije. Na Madžarskem smo si ogledali predvsem rimske ostanke Savarie v Szombathelyu, Monošter in se ob tem seznanili z življenjem Porabskih Slovencev. Na Koroškem smo si ogledali Celovec, Gospo Sveto in Labotsko dolino. Tretja ekskurzija nas je vodila v Hrvaško Zagorje.

Drugi sklop dela društva so predavanja. Ljubica Šuligoj nas je seznanila z delovanjem nemštva na Ptujju med obema vojnama, Ralf Čeplak nas je popeljal v daljno Kitajsko, Ivan Tušek pa je prikazal nova arheološka odkritja.

Po nekajletnih prizadevanjih je uspelo do kraja izpeljati akcijo izdaje turističnega vodiča za Ptuj in okolico, saj je bil največji problem zagotoviti sredstva za tisk.

V letu 1988 je bilo na Ptujju organizirano XXIV. posvetovanje slovenskih zgodovinarjev, ki smo ga po mnenju večine prisotnih uspešno izpeljali.

Vključujemo se tudi v vse ostale aktivnosti v kraju, ki jih po svojih pravilih moramo opravljati. Sodelujemo s komisijami pri DPO, kolektivno pa smo tudi vključeni v Občinsko turistično zvezo.

Ivan Lovrenčič

Poročilo Zgodovinskega društva za Gorenjsko

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko se praktično že ves čas svojega obstoja otepa z velikimi kadrovske in finančnimi težavami. Kadrovske težave so posledica dejstva, da je na Gorenjskem sorazmerno malo zgodovinarjev, ki so zaposleni v institucijah, ki se ukvarjajo z zgodovinskim raziskovanjem. Precejšnje je sicer število profesorjev in učiteljev zgodovine po gorenjskih šolah, ki pa so vsi polno zaposleni in jih delo v društvu dodatno močno obremenjuje. Razumljivo je, da je zato težko dobiti prizadevnega predsednika in tajnika društva, ki dajeta pečat društveni dejavnosti. Druga prav tako pomembna težava pa je neurejeno financiranje gorenjskega zgodovinskega društva. Društvo nima stalnega vira financiranja. Za kakršnokoli dejavnost, ki jo želi opraviti, si mora vsakokrat posebej zagotoviti vsaj minimalna namenska sredstva, najpogosteje pri občinskih organih, družbenopolitičnih organizacijah ali pri delovnih organizacijah. Tako pridobivanje sredstev pa ni ravno prijetno opravilo, še zlasti zadnje čase ne, ko je skoraj popolnoma zamrlo sponzorstvo, še zlasti na kulturnem področju in področju družbenih znanosti. Temu primerna je tudi dejavnost gorenjskega zgodovinskega društva, ki ni velika in je društvo običajno le soorganizator okroglih miz in predavanj, katerih pobudniki so druge institucije.

Skupaj z občinskim svetom Zveze sindikatov Slovenije Kranj je društvo sredi leta 1988 organiziralo v Kranju okroglo mizo o življenju in delu revolucionarja Toma Brejca-Pavleta (1904—1963). Predstavilo ga je pet avtorjev. Dva sta govorila o Brejčevem delu pred drugo svetovno vojno. Prvi avtor je prikazal Brejca kot gradbenega

delavca in organizatorja stavk gradbincev v tridesetih letih, drugi avtor pa je preučil njegovo delovanje med slovenskimi izseljenci v Franciji. Dva prispevka sta govorila o Tomu Brejcu med drugo svetovno vojno. Pomembno je bilo Brejčevo delo pri organiziranju vstaje na kamniškem in domžalskem območju, velik pa je bil njegov prispevek tudi na Primorskem. Prav tako sta dva prispevka pokazala Brejčevo mesto v povojnem slovenskem političnem prostoru ter njegovo delo na področju uredništva in publicistike.

Ob koncu referatov se je med udeleženci okrogle mize razvila živahna razprava, ki je osvetlila življenje in delo Toma Brejca še z nekaterih drugih zornih kotov.

Nekatere dejavnosti je gorenjsko zgodovinsko društvo organiziralo tudi v sodelovanju z Zavodom za šolstvo SR Slovenije, enota v Kranju. Tako je bilo pripravljeno predavanje dr. Janka Prunka ob 70-letnici ustanovitve jugoslovanske države. Predavanja se je poleg učiteljev in profesorjev zgodovine udeležilo tudi precej učiteljev in profesorjev geografije, samoupravljanja s temelji marksizma in družbenomoralne vzgoje. Prav tako je društvo v okviru kranjske enote Zavoda za šolstvo SR Slovenije v Škofji Loki organiziralo muzejske ure z ogledom muzeja za učence šestih razredov osnovnih šol, učenci šestih in sedmih razredov nekaterih gorenjskih osnovnih šol pa so se seznanili z nekaterimi vrstami arhivskega gradiva. Skupaj sta zavod in društvo organizirala tudi zgodovinsko geografske ekskurzije, in sicer v Maribor, Bohinjsko in v Krško.

Ema Umek
Nevenka Ciglar
Janez Kopač

Poročilo Nadzornega odbora

Nadzorni odbor je dne 27. 9. 1988 pregledal blagajniške knjige o finančnem poslovanju Zveze za čas 1986—1988. Ugotovil je, da so bile blagajniške knjige in priloge pravilno vodene, letni bilanci za leti 1986 in 1987 pa v redu opravljeni.

Zato odbor predlaga razrešnico dosedanjemu odboru Zveze s čestitkami in pohvalo k uspešnemu delovanju v obdobju 1986—1988.

Eva Holz
France Kresal
Darja Mihelič

Novo vodstvo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na občnem zboru Zveze zgodovinskih društev Slovenije na Ptuj 28. in 29. septembra 1988 je bilo izvoljeno novo vodstvo ZZZ Slovenije, ki se je konstituiralo na svoji prvi seji 24. oktobra 1988.

predsednica: Darja MIHELIC
podpredsednika: Ignacij VOJE, Janko PRUNK
tajnik: Janez MAROLT
blagajnik: Boris ROZMAN

Na seji upravnega odbora 9. 1. 1989 je bila kot blagajnik kooptirana Daniela JURICIC, ki bo po primopredaji zamenjala dosedanjega blagajnika Borisa ROZMANA.

pomočnik blagajnika: Majda ČUDEN
nadzorni odbor: France KRESAL, France M. DOLINAR,
Marija OBLAK-ČARNI
samoupravno razsodišče: Tone FERENC, Ema UMEK, Štefan TROJAR

Janez Marolt

Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko

2. marca 1989 je bilo v Kopru formirano Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. Predsednik je Salvator ŽITKO. Zgodovinsko društvo ima svoj sedež v Pokrajinskem muzeju v Kopru, Kidričeva 19. Ustanovitve društva se je udeležila tudi predsednica ZZZ Slovenije Darja MIHELIC. Novemu društvu želimo uspešno delo.

Janez Marolt

**MEDNARODNI SIMPOZIJ »HISTORISCHE EDITION UND COMPUTER«,
KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT, INSTITUT FÜR GERMANISTIK**

(Graz, 26.—30. oktober 1988)

V dneh od 27.—30. 10. je bilo na univerzi v Gradcu mednarodno posvetovanje z naslovom »Historična objava in računalnik«. Organizator posvetovanja je bil tamkajšnji inštitut za germanistiko.

Kot je razvidno že iz naslova, je bilo posvetovanje namenjeno uporabi računalnikov v humanističnih znanostih, posebej v objavah starih zapisov za potrebe lingvistike in zgodovine.

Prvi dan je bil posvečen zahtevam humanističnih ved pri zgodovinsko-kritičnih objavah virov. **Walter Koch** z univerze v Münchnu je govoril o ediciji listin v Monumenta Germaniae Historica in o načelih objave, profesorica univerze v Minnesoti **Evelyn S. Firchow** pa je predstavila objavo srednjeveškega teksta na konkretnem primeru staroislandskega vira »Elucidarius«.

V nadaljevanju je **Jürgen Krause** z regensburške univerze predočil probleme tvrstnega dela z računalnikom s stališča tehnika in pospremil svojo razlago s prosojnicami. Za zgodovinarja je bil izjemno zanimiv prispevek direktorja graškega Inštituta za pomožne zgodovinske vede **Reinharda Härtla**, ki je govoril o pomenu in oblikah računalniških seznamov k publikacijam. Naslednji del razprav je predstavil pogled tehnikov na uporabo računalnikov v humanističnih vedah. Če je **Wolf Rauch** z graške univerze govoril o že znanih dejstvih, pa je **Volkmara Haase** s tehniške univerze v Gradcu nakazal nove možnosti uporabe računalnika v informativne namene (za naslove, slovarje, bibliografijo, zbirke dokumentov in literature, knjižnice). **Claus Leonhardt** iz računalniškega centra graške univerze je ob prosojnicah predočil računalniško mrežo, ki povezuje graške znanstvene ustanove. Podobno sta bila zasnovana tudi prispevka Gernota Kocherja in Anneliese Legat (univerza v Gradcu), **Ulrich Müller** (salzburška univerza) pa je predlagal rešitev za sestavo zbirke podatkov iz srednjevisokonemške literature.

Prispevki drugega dne so obravnavali računalniško postavitve, obdelavo in izgled besedila. **Wilhelm Ott** z univerze v Tübingenu je podrobneje obravnaval program SATZ v odnosu do programa TUSTEP, **Elisabeth Schlegl** iz računalniškega centra graške univerze program TEX, **Ulrich W. Eisenecker** iz raziskovalnega inštituta v Ulmu pa program WORD 4.0 in njegovo uporabnost za historične objave. **Rainer Metz** iz Centra za družbeno zgodovino v Kölnu je konkretno predočil pristop k objavam podatkov s področja gospodarske zgodovine. Zastopnik založbe Leykam (Graz) **Klaus Brunner** je prispeval informacijo o prodajnih uspehih znanstvenih publikacij.

Vprašanju shranjevanja in koriščenja podatkov sta bili namenjeni dve predavanja: **Manfred Thaller** iz zgodovinskega inštituta Max-Planck v Göttingenu je govoril o modelu računalnika za potrebe humanističnega raziskovalca, **Ingo Kropač** iz Inštituta za pomožne zgodovinske vede v Gradcu pa je opisal pomen zbirke podatkov o virih tako za objave kot za sprotno raziskovalno delo.

Nadaljevanje posvetovanja je bilo namenjeno predstavitvi konkretnih pristopov k historičnim objavam. **Max Siller** z innsburške univerze je opisal uporabo računalnika pri jezikovni analizi zgodnjih dramskih besedil. **Karin Hofbauer** in **Diethard Süntinger** z graške univerze sta opisala pristop k obdelavi spominov Oswalda von Wolkensteina. **Gerhard Koller** (z univerze Erlangen-Nürnberg) je govoril o računalniškem razčlenjevanju besedil glede na pisavo in besedišče. **Wolfgang Spiewok** (univerza Greifswald) je opisal projekt računalniške obdelave teksta Ulricha von Türheima. **Peter Langmann** in **Heinz Spörk** z graške univerze sta se v prispevku posvetila zbirki podatkov za nacionalsocialistično literaturo v Avstriji, **Peter Teibenbacher** z iste univerze je prikazal uporabo računalnika pri obdelavi ustnih virov na Inštitutu za gospodarsko in družbeno zgodovino graške univerze.

Predvsem filologom — germanistom so bili namenjeni prispevki **Rudolfa Muhra** z graške univerze: »Občevalni jezik v Avstriji«, **Hermann Reicherta** z dunajske univerze: »Slovar starogermanskih imen, računalniške izkušnje 1974—1988« in **Wernerja Wegsteina** z univerze v Würzburgu: »Novovisokonemški slovar k srednjevisokonemškemu besednemu zakladu«. O filoloških pogledih na avtomatično obdelavo jezika in besedila je govoril **Rolf Bräuer** z univerze v Greifswaldu, **Norbert Richard Wolf** z univerze v Würzburgu pa je ob razmnoženih besedilih predočil računalniške raziskave jezika na zgodnjevisokonemških tekstih. **Norbert Richard Wolf** je imel tudi zaključno besedo. V njej je poudaril, da si v lingvističnih raziskavah ne moremo več predstavljati dela brez računalnika IBM in brez trenutno najbolj izpopolnjenega pro-

grama TUSTEP, vendar bo potrebnega še veliko truda za prenos želja humanistike v praktično tehnično izvedbo. Prizadevati si moramo za centralizacijo zbirk podatkov in za razširitev njihove uporabnosti v raziskovalno znanstvene namene.

Želja udeležencev je bila, da bi s skupnimi močmi dosegli drugačijo najpopolnejšega in najučinkovitejšega programa za obdelavo historičnih besedil. Podatki in računalniške obdelave posameznih raziskovalcev naj bi se pretakali med različnimi zainteresiranimi ustanovami in posamezniki. V ta namen je bila ustanovljena posebna komisija, ki bo usklajevala tovrstno dejavnost.

Toliko k opisu branih prispevkov posvetovanja. Med odmori je organizator poskrbel tudi za demonstracije raznih računalnikov IBM in za predstavitev uporabe in delovanja različnih programov za urejanje in oblikovanje besedil. Živahen je bil tudi družabni del posvetovanja, saj so se gostitelji izkazali za zelo gostoljubne; zadnje popoldne so udeležence popeljali tudi v Radgono in jim pokazali vinsko cesto.

Upajmo, da bo odprlo vzpostavljane strokovnih in družabnih stikov na takih simpozijih možnosti za vključitev v raziskovalno in znanstveno delo te vrste tudi za nas.

Darja Mihelič — Vinko Rajšp

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 1000 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 1000 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 1600 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 10.000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 1600 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 3200 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 8000 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 1600 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4000 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odpravljamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

OCENE IN POROČILA

Wolfgang Schuller, **Griechische Geschichte**. Oldenbourg Grundriß der Geschichte, herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs, Johannes Kunisch, Band 1 2. Auflage. München—Wien : R. Oldenbourg Verlag, 1982. 232 strani in 5 historičnih kart.

Nova nemška svetovna zgodovina, ki jo prinaša napovedanih 22 zvezkov »Oldenbourg Grundriß der Geschichte« (nekaj zvezkov je še v pripravi, tako zvezek za obdobje 840—1046, za čas 1215—1378, za obdobje absolutizma in za evropsko zgodovino medvojne dobe), predstavlja precejšnjo novost v primerjavi z drugimi tovrstnimi podvigi z nemškega področja (npr. Propyläen Weltgeschichte v 11 delih oziroma 22 zvezkih, ki je izhajala v šestdesetih letih in je bila ponatisnjena v sedemdesetih, ali Fischer Weltgeschichte v 35 zvezkih, ki je izhajala od druge polovice šestdesetih let dalje). Novost v konceptu je narekoval namen zbirke, ki naj bi služila v prvi vrsti študentom za poglobljanje znanja in za seminarsko delo, učiteljem zgodovine pa kot pomožni priročnik. Tematsko urejeni zvezki se zaradi tega specifičnega namena delijo okvirno v tri dele: prvo tretjino (ca. 70—100 strani) obsega historični opis dobe, ki je zaradi majhnega obsega izredno zgoščen, drugi, nosilni del knjige je posvečen temeljnemu vprašanju in smerem razvoja raziskav, tretji del pa obsega tematsko urejeno bibliografijo, ki je praviloma izredno izčrpna, saj vsebuje 700 do 1000 bibliografskih enot. Težišče je na drugem in tretjem, zadnjem delu vsakega zvezka, delu, ki je vsebinsko tesno povezan s historičnim pregledom in predstavitvijo temeljnih vprašanj in novejših raziskav. Tisto, kar smo v prejšnjih zbirkah našli v opombah in v krajših seznamih literature na koncu, je sedaj postalo osrednji del knjige. Zaradi tega ta »Grundriß der Geschichte«, dasi se zdi skromen po obsegu (v povprečju imajo zvezki po 250 strani), posreduje najnovejše stanje raziskav in je zlasti za študente zgodovine in poklicne zgodovinarje neizčrpen vir informacij. Izdajatelji zbirke so profesorji na različnih nemških univerzah (Jochen Bleicken je profesor za zgodovino starega veka v Göttingenu, Hermann Jakobs je profesor za zgodovino srednjega veka na univerzi v Heidelbergu, Lothar Gall profesor za novejšo zgodovino na univerzi v Frankfurtu).

Specifičen namen zbirke, ki naj bi služila kot študijski priročnik na nemških univerzah, je narekoval tudi razdelitev snovi. Zajeta so (doslej) tista območja, ki se praviloma poučujejo na nemških univerzah, izpuščena pa (zaenkrat) tista področja, ki v univerzitetnem študiju nastopajo izjemoma in so omejena na specializirane ustanove. Po konceptu je zato ta pregled svetovne zgodovine ožji od prej imenovanih pregledov (zlasti od Fischer Weltgeschichte), saj zajema v prvi vrsti evropsko zgodovino, pa še tu je prikaz vzhodnoevropske zgodovine skromnejši kot prikaz zlasti srednje in zahodne Evrope. V dosedanjih zvezkih so izpuščeni pregledi zgodovine Starega Vzhoda, Indije, Kitajske in sosednjih dežel, islamskega sveta, Afrike in obeh Amerik ter Avstralije z Oceanijo. Nasprotno pa je posebej dobro zastopana novejša nemška zgodovina, ki je predstavljena kar v štirih zvezkih, dveh za predvojni čas (Weimarska republika, Tretji Reich) in dveh za povojni čas (posebej zgodovina Zvezne republike Nemčije in Nemške demokratične republike). Ob splošni oznaki vsebine in koncepta zbirke naj posebej pohvalimo njeno priročnost (zvezke odlikuje lična oblika in dobra vezava) in s tem prikladnost za seminarsko delo.

Prvi zvezek zbirke je posvečen grški zgodovini v celoti, od kretsko-mikenske dobe do propada zadnje helenistične države, ptolemajskega Egipta. Avtor uvodoma pojasnjuje časovni in prostorski okvir grške zgodovine, ki zajema okroglo čas dveh tisočletij (od ca. 2000 do padca Egipta pod rimsko oblast leta 30 pred Kristusom, bolj podrobno je znana zgodovina zadnjih sedmih stoletij), in prostor, ki je bil spočetka omejen na matično Grčijo z otoki, pozneje pa se je z veliko grško kolonizacijo v arhaični dobi razširil na večji del Sredozemlja, v helenistični dobi pa je za nekaj časa zajel tudi praktično ves svet Starega Vzhoda do Indije.

Narativni del, oris grške zgodovine (str. 3—70), obsega v skladu z uveljavljeno periodizacijo grške zgodovine oris minojsko-mikenske Grčije (3—7), temnih stoletij (8—10), arhaične dobe (11—25), klasične Grčije v 5. stoletju (26—37), pozne klasične dobe 4. stoletja (38—50) ter Aleksandrove dobe in helenizma (51—70). Prikaz je zelo zgoščen, napisan z izvrstnim znanjem in bi mu težko kaj očitali. Veliko pozornost posveča avtor vprašanju družbene ureditve in družbenega razvoja v grškem svetu. Pri vsakem obdobju kratko predstavi tudi kulturno zgodovino tistega časa (književnost, filozofijo, umetnost, religijo, duhovno življenje itd.), kar omogoča uporabniku knjige hitro orientacijo in pravilno uvrstitev velikih fenomenov grške kulture v ustrezno zgodovinsko dobo in ustrezno družbeno okolje. Zelo tehtno so označeni stiki

grške civilizacije z vzhodnim svetom, od koder so Grki veliko sprejeli, morda pa nasprotno v nekoliko preskromnem obsegu vplivi Grkov na bližnje sosede, Tračane, Ilire, in Kelte. Ustrezno mesto ima tudi v pregledih grške zgodovine sicer pogostokrat premalo upoštevana zgodovina zahodnih Grkov, pri čemer je avtorjeva pripoved osredotočena na Sicilijo in južno Italijo. Morda bi tudi v tej zvezi veljalo posvetiti nekoliko več pozornosti Grkom v južni Franciji, v Španiji in na Jadranu.

Drugi del, ki obravnava temeljna vprašanja in smeri razvoja znanstvenega raziskovanja grške zgodovine (str. 71—167), obsega več tematskih področij. Najprej je kratka, vendar precizna oznaka virov za grško zgodovino. Ti se delijo na literarne vire (historiografijo, spise s področja državne filozofije in del s področja poezije in retorike), na napise, papire in novce ter končno na arheološke vire v ožjem pomenu besede, to je, na materialne ostanke z vprašanjem njihove historične interpretacije. Medtem ko se prva skupina virov po obsegu praktično ne povečuje, naslednje pa so v rahlem porastu, pa se zadnja skupina spričo novejših izkopavanj v Grčiji in drugod hitro povečuje. Prav ob primeru zadnje skupine virov avtor poudarja pomembno novost v dognanjih s področja gospodarske zgodovine kasne arhaične in klasične dobe. Pomen proizvodnje keramike v Korintu in v Atenah se kljub izredno velikemu številu najdenih atiških vaz (že čez 40.000) kaže kot precej manjši kot so nekaj domnevali in ne odraža nujno premoči Aten v meddržavni trgovini (str. 80 s.). Predstavitev virov je precizna in kljub skromnemu obsegu izčrpna, seveda pa zaradi zgoščenega obsega ne more nadomestiti priročnikov, ki so posebej posvečeni tem vprašanjem in so tako za študenta kot za strokovnjaka temeljnega pomena (npr. H. Bengtson, *Einführung in die Alte Geschichte*. München 1975⁷; I. Weiler, *Griechische Geschichte*. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie, Darmstadt 1976; uvodi v posamezna poglavja v delu H. Bengtson, *Griechische Geschichte. Von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München 1969⁴, v zbirki *Handbuch der Altertumswissenschaft III*, 4).

Sledi najvažnejši del knjige, predstavitev historičnih vprašanj grške zgodovine. V okviru sološnih vprašanj (82—98) je avtor predstavil novejšo smeri v zgodovino-pisju in novejša težišča raziskav. V grški zgodovini je bilo nekdanj in je do neke mere tudi danes v ospredju zanimanje za politično zgodovino, za katero imamo največ virov. Velik skok je napravilo raziskovanje gospodarske in družbene zgodovine, kateremu so se poleg različnih smeri zahodnih zgodovinskih šol posvetili tudi vzhodnoevropski marksistično usmerjeni zgodovinarji. Naj poudarimo pomen nekaj danes prevladujočih ugotovitev (str. 87 ss.).

Nekdanj v marksistični historiografiji uveljavljeno poenostavljeno označevanje grške družbene ureditve kot sužnjelastniške je preseženo in ga v nekdanji obliki opušta tudi vzhodnoevropsko zgodovino-pisje. Število sužnjev in stari Grčiji se je spreminjalo z ozirom na kraj in čas. Malo je bilo sužnjev v arhaični dobi, v srednji Grčiji se pojavljajo v večjem številu šele od 4. stoletja dalje (!), malo je bilo sužnjev na primer v grških mestih ob Črnem morju, sorazmeroma dosti pa v Atenah. Položaj sužnjev ni bil enoten, diferenciran je bil v različne stopnje podrejenosti. »Razredni boj« v smislu želje po odstranitvi suženjstva ni znan (!). Položaj sužnja ni bil odvisen le od formalnopravnega stanja, temveč tudi od konkretnega dela, ki ga je opravljal. Tudi na najbolj tipično »suženjskih« področjih dela (v rudnikih, pri kmetijskih delih, v obrtni proizvodnji) so sužnji delali skupaj s svobodnimi za enako plačilo (!), od katerega so morali del oddajati lastniku. Še vedno premalo vemo, koliko (ali sploh?) je bilo suženjsko delo cenejše od dela svobodnega človeka in v kolikšni meri je materialni položaj grške družbe temeljil na suženjskem delu. Prav tako ne moremo določiti relativnega in absolutnega števila sužnjev. Po novejših raziskavah je tudi precej boljše znan položaj ženske v grški družbi, ki se je prav tako spreminjal s krajem in časom (str. 89) in je bil ponekod v odnosu do moških podrejen oziroma konflikten (tako zlasti v klasični dobi). Dobro je proučeno področje zgodovine religije (avtor opozarja na raznovrstnost oblik verskega življenja, str. 91 s.) in področja pravne zgodovine. Za obe področji imamo na razpolago več temeljitejših predstavitev.

Od posebnih vprašanj (str. 99—167) je avtor posebej poudaril problem mikenske Grčije z razvozljanjem linearne B pisave, pomenom tega odkritja in njegovih meja (99—107). Dejstvo je, da je šele to odkritje omogočilo zgodovinarjem študij grške družbe v mikenski dobi. Prav tako je še vedno odprto vprašanje historične interpretacije homerskih epov. Iz arhaične dobe sta vsekakor najbolj v ospredju vprašanji: nastanek grške polis in grška kolonizacija. Od dosti opaženih vprašanj naj opozorimo na vprašanje razvoja družbene in državne ureditve Aten, na vojne s Perzijci, na nepopneško vojno ter na zapletene pojave oblike krize grškega sveta v 4. stoletju.

Iz helenistične dobe je avtor poudaril vprašanje vloge in pomena helenizma vključno z vprašanjem periodizacije. Tu naj opozorimo na slovensko delo, ki obravnava helenizem kot kulturnozgodovinski fenomen, posebej na področju književnosti: K. Gantar, *Helenizem*, Literarni leksikon. Študije, tretji zvezek, Ljubljana 1978, 52 strani. Od velikih državnih tvorb obravnava Schuller posebej Aleksandrovo državo

(149—152), ptolemajsko državo (157—161), selevkidsko državo (161 s), razvoj v Mali Aziji, grško-indijske stike, razvoj v Grčiji, Makedoniji in v grškem svetu na Zahodu.

Bibliografija v tretjem delu knjige (169—207) obsega več kot 800 naslovov knjig in člankov. Urejena je tematsko. Splošnemu delu (splošni orisi grške zgodovine, koncept zgodovine, pomožne vede, zbirke virov, socialna zgodovina, gospodarska zgodovina, suženjstvo, pravo, vojaška zgodovina, grško zgodovinopisje, Atene, Sparta) sledi kronološki prikazi po temah (stari grški svet, Kreta, Mikene, homerski čas, arhaična doba, kolonizacija, zgodovina 5. stoletja, perzijske vojne, peloponeška vojna, 4. stoletje, Makedonija, Aleksander Veliki), nato helenistična doba (splošni prikazi, ptolemajski Egipt, Selevkidi, posebej Judje in druga ljudstva v okviru selevkidske države, Mala Azija, Makedonija, Grki na Zahodu v helenistični dobi). Sledijo dodatki (kronološka tabela, seznam okrajšav, imensko, geografsko in stvarno kazalo, historične karte).

Iz seznama literature je razvidno, kako hitro napreduje znanje o grški zgodovini. Tem raziskavam lahko v celoti sledijo le veliki raziskovalni centri z večjim številom strokovnjakov in z bogatimi knjižnicami. Manjšim in skromnejšim središčem je rezervirano mesto le pri proučevanju določenih vidikov grške zgodovine, najpogosteje pri proučevanju regionalne zgodovine, kakršno gojijo tudi nekatera študijska središča pri nas. Ker je bibliografija sestavljena po meri interesov in potreb nemškega jezikovnega področja, so navedeni naslovi le v štirih v stroki prevladujočih jezikih (v nemščini, angleščini, francoščini in italijanščini), ostala dela (tudi npr. novogrška) pa se skoraj v celoti izpuščajo. Zaradi tega skorajda ne naletimo na dela jugoslovanskih avtorjev, kar nas v takem kontekstu ne sme presenetiti. Kritične pripombe h knjigi bi mogli dati skorajda samo z vidika regionalne zgodovine. Od jugoslovanskih dežel sta bili zajeti v krog grške zgodovine dve ozemlji: srednja in južna Dalmacija (kot grško kolonizacijsko območje, zlasti v dobi ekspanzije Sirakuz v času tirana Dionizija Velikega po letu 400) in pa makedonsko področje, ki je bilo od Filipa II. do prihoda Rimljanov del makedonskega kraljestva (vendar brez severne Makedonije). O obeh teh dveh področjih obstaja sorazmeroma obsežna strokovna literatura, ki v knjigi ni upoštevana. S celotnega predstavljenega območja najdemo v bistvu samo dve italijanski deli o Grkih na Jadranu (v bibliografiji pod št. 370 in 372); izpuščena so dela predvsem hrvaških arheologov in zgodovinarjev, ki so o tem napisali nekaj monografij in vrsto razprav. Novo ažurno bibliografijo najdemo v publikaciji: Issa. Otok Vis v Helenizmu, Narodni Muzej, Ljubljana 1986, 43 strani, s 35 naslovi; glej tudi L. Margetić, Psefizma o osnivanju grške kolonije na otoku Korčuli, Živa antika 21, 1971, 189—204; za umetnost grške in helenistične dobe pri nas glej tudi ustrezna poglavja v publikaciji: Antički portret u Jugoslaviji. Beograd—Skopje—Zagreb—Split—Ljubljana 1987; za ozemlje SR Makedonije v helenistični dobi glej bibliografijo v publikaciji: Kelti. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije, Ljubljana 1983, str. 101. Prav tako bi seznam literature mogli dopolniti z deli o vplivih grškega sveta na bližnje sosede na Balkanu, na Tračane, Ilire in Kelte (za Tračane glej Chr. M. Danov, The Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 7, 1, Berlin—New York 1979, 21 ss., za ozemlje Jugoslavije izbrana bibliografija v publikaciji Kelti: Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije, 98 ss.). Te pripombe le malo zmanjšujejo pomen te sicer odlično napisane knjige.

Rajko Bratož

Jochen Bleicken, **Geschichte der Römischen Republik**. Oldenbourg Grundriss der Geschichte. Herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs. Band 2. 3., überarbeitete Auflage. München: R. Oldenbourg, 1988. 293 strani in 2 historični karti.

Drugi zvezek v zbirki, posvečen zgodovini rimske republike, zajema deloma isto časovno razdobje kakor zvezek o grški zgodovini (ca. 1000 do 27. prvi zvezek ca. 2000 do 30 pred Kristusom), le s to razliko, da je v prvem zvezku težišče prikaza na 5. in 4. stoletju, v drugem pa se intenzivnost v obravnavanju stopnjuje od dogodkov in procesov v 3. stoletju proti onim v 1. stoletju. Zaključna meja je skorajda enaka. Leta 30 je propadla zadnja helenistična država, ptolemajski Egipt, nekaj let zatem, januarja 27, je Oktavijan postal Avgust in je dobil ne le monarhična pooblastila (ta je imel že pred tem, tako kakor pred njim Cezar in deloma tudi Pompej), temveč tudi legalni in splošno priznani položaj monarha, s čimer je nastopila v rimski zgodovini doba principata.

Narativni del knjige (str. 1—93) obsega v smiselnem zaporedju naslednja področja: predstavitev stare Italije in njenih ljudstev, posebej Etruščanov in Grkov (str. 1—11), začetke Rima in razvoj zgodnje republike do leta 338, ko je Rim dobil prevlado v Laciju (str. 12—21), stanovske boje in družbeno ureditev v zgodnji republiki (str.

22—32), boj za prevlado v srednji in južni Italiji v letih 338 — ca. 270 (str. 33—42), vojne s Kartagino za prevlado na zahodnem Sredozemlju v letih 264—201 (str. 43—50), ki so se nadaljevale v rimsko ekspanzijo v helenistični svet po letu 200 (str. 50—55). Sledilo je krizno obdobje sredi 2. stoletja (str. 55—62), ki je doseglo svoj vrh v grak-hanskem krizno-reformnem času (str. 63—67) in se je nadaljevalo prek pograkhanske krizne dobe v državljansko vojno med Marijem in Sulo (str. 68—75). Zadnji dve poglavji sta posvečeni razkroju republike in nastanku monarhične oblike vladavine v Rimu; to je čas politične moči Pompeja, nato v še bolj izraziti obliki Cezarja, ki mu sledi kot zadnje obdobje republikanskega Rima čas od Cezarjevega umora do zmage Oktavijana v tretji veliki državljanski vojni in do njegove razglasitve za Avgusta (str. 87—93).

Naj nanizamo nekatere najbolj značilne avtorjeve poudarke ali trditve. Pri predstavitvi antične Italije poudarja Bleicken izvor imena dežele od južnoitalskega ljudstva (»Itali« so »Jungstierleute«) in ne od imena »dežele govoda« (»Rinderland«), kot meni npr. H. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde I. Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr., Handbuch der Altertumswissenschaft III, 5/1, München 1970, 11. O tem glej tudi Der kleine Pauly 2, München 1979, 1483; avtor gesla sploh zanika zvezo med besedama »vitulus« in »Italia« in izvajanje imena dežele od »govoda«, ki je bilo znano že v antiki, označuje kot »zmotno ljudsko etimologijo«.

Bleicken poudarja, da je imela Italija v antiki drugačno vegetacijsko podobo kot danes, da je bila porasla z gozdovi in da je imela mestoma drugačen potek obale, bodisi zaradi naplavljanja rek, bodisi zaradi ugreznanja obale (str. 1—2; za severno-jadransko območje glej v tej zvezi P. Fabbri, Il centro di Aquileia e le variazioni del litorale altoadriatico, Antichità Altoadriatiche 13, 1978, 15—28). Posebej poudarja pomen Hrušice kot najnižjega alpskega prelaza v Italijo (str. 4), ga pa napačno locira v Istro in zanj posreduje napačno nadmorsko višino 520 m; dejansko je prelaz na Hrušici, ki je čezenj potekala v cesarski dobi rimska cesta, precej višji (858 m); pa tudi precej nižja »postojnska vrata« so skoraj sto metrov višja od navedene številke (612 m).

Ob vprašanju izvora Etruščanov (str. 5 s.) se Bleicken ne opredeljuje med tezo o vzhodnem (maloazijskem) izvoru in tezo o njihovi avtohtonosti oziroma daje slednji večjo težo kot npr. H. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte, 23 ss. Opisu viška moči Etruščanov, ki časovno pade med zmago nad Grki pri Alaliji (Bleicken jo datira v čas ca. 535) in porazom proti Grkom pri Kumah v Kampaniji (474), sledi prikaz grške kolonizacije italskega območja (str. 10 s.), ki je bila za kasnejši razvoj Rima izjemnega pomena. Po obravnavi izredno zapletenega vprašanja nastanka Rima (str. 12 ss.: neujemanje mitološkega izročila z arheološkimi dognanji, tako glede časa kot poteka nastanka mesta, vloge Etruščanov pri oblikovanju zgodnje rimske skupnosti) preide na dobo kraljev. Ta je v celoti zelo malo znana, vendar pa je temeljnega pomena, saj se tedaj izoblikujejo glavne poteze družbenega reda Rimljanov. Tudi pri datiranju izgona etruščanske kraljevske družine oziroma začetka republike poudari Bleicken razkorak med tradicionalnim datiranjem (510/9) in novejšimi dognanji, ki kažejo na nekoliko kasnejši čas, na prvo polovico 5. stoletja, najverjetneje na čas po 474, ko so Etruščani pri Kumah doživeli poraz proti Grkom.

Zgodovina rimske republike je potekala prvih 150 let v znamenju postopnega uveljavljanja premoči v Laciju. Ta proces je bil samo začasno zaustavljen zaradi kelt-skega vpada leta 387, ki časovno sovпада z največjo ekspanzijo Sirakuz pod tiranom Dionizijem I. Notranji razvoj Rima (str. 22 ss.) označujejo v tej dobi stanovski boji, nastanek plebejskih političnih institucij in vrsta zakonskih aktov, ki so te konflikte v stoletju in pol (do leta 300) rešili na miren način. Obenem pa so ti zakoni omogočili nastanek novega plemstva, nobilitete, ki se je izoblikovala z zlitjem starih patricijskih družin z novouveljavljenimi plebejskimi. Boju za prevlado v Laciju je sledil boj za prevlado v Italiji, ki je potekal v naslednjih fazah (str. 33 ss.): vojne s Samniti v srednji Italiji (okvirno v letih 343—291), vojne s Kelti in Etruščani na severnem delu polotoka (285—280), vojne z grškim svetom južne Italije, ko je tamkajšnjim Grkom priskočil na pomoč epirski kralj Pir (280—275). V tem času se je izoblikovala rimsko-zavezniška »zveza« (po Bleickenu »Bundesgenossensystem«, po Bengtsonu »Wehrgemeinschaft«), svojevrstna državna tvorba, ki je bila v tedanjem svetu »unicum«: sestavljena je bila namreč iz treh kategorij prebivalstva oziroma državnega ozemlja (Rimljani, Latini, italski zavezniki). Ta državna tvorba je bila kljub izredni heterogenosti tako v pravnem pogledu kot tudi v geografskem smislu (glej karto I v prilogi) izjemno učinkovita in je dobro prestala vse preizkušnje (o naravi te »zveze« glej tudi E. Meyer, Einführung in die antike Staatskunde, Darmstadt 1976, 205 ss.). Ta »država« je bila po cenzusu iz leta 225 sosesbna poklicati pod orožje 770 000 mož (!) in je štela ca. 6 milijonov prebivalcev. To je bila sila, kakršne tedaj ni bilo v Sredozemlju (str. 42).

Sledi opis bojev Rima s Kartagino v letih 264—201 (str. 43—50) ter rimskega posega v helenistični svet neposredno zatem (200—168; str. 50—55). Pri obeh velikih procesih širjenja rimske države na zahod in na vzhod pride do prvih rimskih posegov

v bližino našega ozemlja, tako med rimskim zavzemanjem severne Italije v vojnah proti Keltom in v dveh ilirskih vojnah, ko so Rimljani posegli na vzhodno jadransko obalo, na področje od srednje Dalmacije do Albanije. Oba omenjena sklopa dogodkov sta v virih sorazmeroma slabo zastopana, saj sta bila očitno v senci velikih rimskih vojn proti Kartagini in proti helenističnemu Vzhodu.

Stoletnemu obdobju rimske ekspanzije na zahodu in vzhodu Sredozemlja je sledila notranja kriza države, ki se je kazala v zunanjih neuspehih oziroma uspehih po začetnih hudih porazih (na primer vojne v Španiji v letih 154—133), v naraščanju sovražstva do rimske oblasti, ki je vodilo do odkritega odpora (na primer v Makedoniji in v Grčiji v letih 151—146) oziroma v moralno in politično zelo kočljivo uničevalno vojno proti Kartagini in v letih 149—146. Za notranji razvoj so najbolj značilni pojavi afirmacija nobilitete, naraščanje pomena posameznikov v političnem življenju in nastanek tako imenovanega »viteškega« stanu, ob istočasnem padanju vloge svobodnega kmečkega stanu, ki je bil dejanski tvorec rimskih uspehov. V tem času so se izoblikovale tipične poteze rimske provincialne uprave, za katero je bilo značilno, da je nastopal provincialni upravnik dejansko v vlogi podkralja, saj je imel skorajda neomejeno oblast in je bil izvzet od vsakršnega nadzora. To se je odražalo v raznovrstnih zlorabah v škodo domačega (nerimskega) prebivalstva in v hudem ekonomskem izkoriščanju. Stoletno obdobje velikih zunanjih vojn in silovite ekspanzije rimske države je prineslo nekatere škodljive posledice, ki so z vso silovitostjo izbruhnile v dobi Grakhov (str. 63 ss.). Kot posebej akutno naj omenimo agrarno vprašanje, ki ga ni rimska država nikdar rešila. Republika je doživljala neuspehe; zdrsnila je na rob državljanske vojne (133; 122/121), morala je bojevati vojne z upornimi sužnji, zapletla se je v škandalozno vojno z numidijskim kraljem Jugurto v Afriki (112—105) in doživela strahotne vojaške poraze ob prvem udaru Germanov v njeno vplivno območje oziroma na njeno ozemlje (v letih 113 in 105; rimske zmage v letih 102 in 101 so bile rezultat Marijeve reforme vojske). Ko je republika nato za silo urejevala notranje težave, se je spričo neurejenih odnosov v italški skupnosti zapletla v vojno z italškimi zavezniki (v letih 91—89), ki so ji sledili začetni porazi v vojni proti Mitridatu v Mali Aziji in državljanska vojna med Marijem in Sulo v Italiji. Sulova politika restavracije v letih 82—79 je bila le začasna rešitev krize; sledila je nova vojna s sužnji (tako imenovani Spartakov upor), vojna v Španiji in nadaljevanje vojne v Mali Aziji. V takih razmerah sta se leta 70 uveljavili dve vodilni osebnosti, Pompej in Kras, ki sta modificirala Sulovo konservativno ureditev. Zlasti Pompej je na osnovi izrednih pooblastil, ki so dala njegovi osebi med leti 67—62 skorajda monarhičen položaj, izbojeval pomembne zmage proti morskim razbojnikom, proti Mitridatu, Armeniji in ostankom selevkidske države. Velikim zmagam na helenističnem Vzhodu so sledile notranje težave, Katilinova zarota, vzpon Cicerona in Cezarja, ki sta se za razliko od Pompeja uveljavila na notranjepolitičnem področju. Leta 60 je prišlo do neformalne zveze treh najvplivnejših politikov (to je tako imenovani prvi triumvirat, ki je bil v resnici le privatni dogovor, *coitio*), sledil je Cezarjev prvi konzulat (59), nato obdobje triumfalnih Cezarjevih osvajanj Galije (58—52), na Vzhodu pa prvi poraz v vojni s Parti (poraz pri Karah leta 53 s smrtjo triumvira Krasa). Krasovi smrti in prelomu med Cezarjem in Pompejem je sledila druga državljanska vojna (49—46), ki je za razliko od prve potekala po vsem sredozemskem prostoru (Italija, Grčija, Egipt, Mala Azija, Afrika, Španija, kot stransko bojišče nastopa tudi Ilirik). Cezarjevi zmagi je sledila temeljita reforma države, dotlej najbolj korenita v vsej rimski zgodovini. Reformno obdobje diktatorja Cezarja se je zaključilo z njegovim umorom 15. 3. 44. Sledilo je zadnje obdobje republike: sklenitvi drugega triumvirata (ki je bil tokrat sankcioniran z zakonom kot državnoopraven akt) in izločitvi Cezarjevih morilcev v bitki pri Filipih (42) je sledila polarizacija oziroma razkol med Oktavijanom (ki je imel na svoji strani senat in je bil gospodar zahodnih provinc, oblast pa si je utrjeval z zmago nad ostanki pompejancev in z uspešno vojno v Iliriku) in Antonijem, gospodarjem vzhodnih provinc, ki se je zapletel v kočljivo zvezo v Egiptu in je doživel poraz proti Partom. Bitka pri Akciju 31 in zavzetje Egipta v naslednjem letu označujeta konec tretje državljanske vojne, kar je postalo podlaga za prehod v monarhično državno ureditev, izvedeno v odločilnem delu v začetku leta 27.

Zelo tehtno in zahtevno napisano poglavje o temeljnih vprašanjih in tendencah raziskav (str. 95—219) dopolnjuje sliko rimske zgodovine, predstavljeno v prvem delu. Prikaz temeljnih vprašanj je posvečen zlasti notranjemu razvoju Rima, vprašanjem, ki se tičejo družbene, ekonomske in državne ureditve in razvoja rimskega sveta. Pred vsakim tematsko zaokroženim poglavjem je predstavitev virov in poglobljene literature. Pri starejših obdobjih izstopajo vprašanja kronologije in usklajevanja historičnega izročila z novejšimi arheološkimi raziskavami, vprašanja poselitve, etnične in jezikovne pripadnosti posameznih italških ljudstev. Omenili bomo nekaj za naš vidik zanimanja posebej značilnih opažanj, obenem bomo nanizali nekaj naslovov s področja najnovejše bibliografije, naslovov, ki jih Bleicken ne navaja, so pa za poznavanje našega prostora v antiki pomembni. Jezik Venetov opredeljuje avtor v skladu

z večinskim mnenjem kot italski (str. 98). Za današnje slovensko ozemlje in njegovo sosedstvo glej v tej zvezi zlasti: A. L. Prosdocimi, *Contatti di lingue nella Decima Regio, parte nordorientale, Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 15—42; od slovenskih avtorjev glej J. Istenič, *Zapisi v venetski pisavi na Koroškem in v Sloveniji*, *Zgodovinski časopis* 39, 1985, 313—334 (oba navedena avtorja navajata obsežno literaturo na koncu razprav); kritični zapis ob novejših teorijah o izvoru in jeziku Venetov pri nas je priobčil B. Grafenauer v publikaciji Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 376—422; od domačih avtorjev je kratko predstavil to vprašanje tudi J. Šašel, *I primordi di Aquileia nella politica di Roma*, *Antichità Altoadriatiche* 30, 1987, 27—37, zlasti 36—37 (Appendice: *Sopra l'estensione nord-orientale dei Veneti della preistoria*). Pri raziskovanju Etruščanov sta še vedno v ospredju dve osnovni vprašanji. Najprej je to njihov izvor (str. 100—102). Bleicken zastopa mnenje, da gre za ljudstvo, nastalo iz različnih etničnih skupin od 8. stoletja dalje in da gre pri njihovem spoznavanju bolj za vraščanje njihove etnogeneze kakor njihovega izvora. Drugo vprašanje, etruščanski jezik, še ni razrešeno kljub ca. 10.000 posameznim napisom, med katerimi je celo nekaj dvojezičnih. Poznanih je ca. 100 besed, ni pa znana struktura jezika, v katerem naj bi se mešali stari mediteranski elementi z indoevropskimi. O Etruščanih obstaja dobro delo v slovenščini (Bleicken ga navaja seveda v originalni francoski izdaji): J. Heurgon, *Življenje in navade Etruščanov*, Ljubljana 1982. Pri predstavitvi Grkov je Bleicken načel tudi vprašanje grškega geografskega in pomorskega znanja o zahodnem Sredozemlju in navaja v bibliografiji (str. 239 s.) vrsto del o tem; za območje Jadranskega morja bi vsekakor bila na mestu omemba študije: M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 306, 1955, 121—181.

Zelo izčrpno so predstavljeni viri za posamezna obdobja rimske zgodovine. Bleickenova knjiga dopolnjuje v tem oziru sliko, ki nam jo posredujejo K. Christ, *Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, Darmstadt 1976; H. Bengtson, *Einführung in die Alte Geschichte*, München 1975⁷; Idem, *Grundriss der römischen Geschichte*, uvodi v posamezna poglavja. Bleicken poudarja problematičnost najstarejših epigrafskih virov, o avtentičnosti oziroma vsebini katerih so mnenja še vedno deljena (fibula Praenestina, lapis niger). Zelo izčrpno se posveča problematiki nastanka mesta Rima (str. 113 ss.; gre za komplicirana in kontroverzna vprašanja datiranja, nejasen proces nastanka prve skupnosti itd.). Pri obravnavanju notranje zgodovine Rima posveča posebno pozornost stanovskim bojem, nastanku tako imenovane centurijske ureditve in Zakoniku dvanajstih plošč (str. 121 ss.; oozorimo naj na hrvatski prevod tega teksta s kratkimi pojasnili: A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973, 18—31; o stanovskih bojih glej poleg del, ki jih navaja avtor v bibliografiji na str. 245 ss., tudi A. Guarino, *La rivoluzione della plebe*, Napoli 1975; poseben aspekt teh obravnav tudi D. Daube, *Civil disobedience in Antiquity*, Edinburgh 1972, 130 ss.).

Pri obravnavanju boja za oblast v Italiji se Bleicken posebej posveti vprašanju narave »rimsko-zavezniškega sistema« v Italiji (133—137). Ob obravnavanju rimskih vojn proti Kartazanom (str. 138—150) v luči novejših raziskav in rimskega posega v helenistični svet (str. 152 ss.) seveda ne posveča posebne pozornosti ilirskim vojnám, prav tako ne v bibliografiji (le nekaj naslovov na str. 253); o tem obstaja sorazmeroma bogata bibliografija, ki jo do leta 1986 navaja M. Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, 65—67; o orvem rimskem posegu v Istro glej M. Šašel-Kos, o. c., 85 ss. in bolj podrobno G. Bandelli, *La guerra istrice del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C.*, *Athenaeum* n. s. 59, 1981, 3—28; o postopnem utrjevanju Rimljanov na območju kasnejše severovzhodne Italije glej G. Bandelli, *Momenti e forme della politica romana nella Transpadana orientale (III—II secolo a. C.)*, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* n. s. 33, 1985, 5—29.

Sledi analitičen prikaz študij o krizi rimske republike, ki se prične v sredini 2. stoletja, ki doseže prvi vrh v dobi Grakov in se izraža v pojavu izrednih ukrepov v državi, v reformi vojske, ki je postajala vse bolj profesionalna in vse bolj politična. Pri poglavjih o prodoru republike so posvečene obširne študije predvsem velikim osebnostim (str. 199 ss.). Pompeju, Ciceronu, Sertoriju in zlasti Cezarju (207—215).

»Zgodovino rimske republike« je napisal nedvomno izjemen poznavalec tega obdobja v antični zgodovini. Če pustimo ob strani dobre strani dela, ki izrazito prevladujejo, bi mogli izraziti določene očitke le z vidika regionalne zgodovine. V izredno obsežni bibliografiji na str. 221—275 (ca. 950 bibliografskih enot, od katerih se jih prvih sto nanaša na edicije in zbirke virov) ne najdemo del, ki bi nas posebej zanimala z vidika regionalne zgodovine, literature o prodoru Rimljanov v slovenski prostor in njegovo sosedstvo, ki se je izvršil v nozni republiki. Naj navedemo nekaj novejših okvirnih študij s tega področja: o rimskem prodoru v Istro je pisal G. Bandelli, *Il governo romano nella Transpadana orientale (90—42 a. C.)*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 43—64, o Cezarjevi aktivnosti v Iliriku A. F. Rossi, *Cesare tra la Gallia ed Aquileia*, *Antichità Altoadriatiche* 19, 1981, 71—87 in M. Šašel-Kos, o. c., 113—123, o Oktavija-

novi ilirski vojni nazadnje M. Šašel-Kos, o. c., 135—145, o rimskem prodoru v slovenski prostor J. Šašel, Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e dei Balcani occidentali, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 71—90.

Seveda so to zelo obrobne pripombe k delu, ki je opravljeno izvrstno in na zavidljivo visokem nivoju. Bibliografija rimske zgodovine presega horizont vsakega posameznika, pa tudi institucij, in tudi v večjih izborih, tako npr. K. Christ (s sodelavci), *Römische Geschichte. Eine Bibliographie*, Darmstadt 1976, z več kot 8000 naslovi, ne naletimo na dela iz našega geografskega, publicističnega in kulturnega območja, dela, za katera smo vezani še vedno na specialne bibliografije. Kritično pripombo bi v tej zvezi mogli izraziti tudi k drugemu zemljevidu v dodatku (Rimska država leta 50 pred Kristusom). Obseg rimske oblasti na zahodnem Balkanu (»Illyricum«) na historični karti je občutno prevelik. Tako obsežen, kot je na karti, ni bil »Illyricum« niti po zadnji vojaški operaciji na tem območju v republikanski dobi, po Oktavijanovi pokoritvi Japodov, Panonijcev, Delmatov in cele vrste drugih ljudstev od današnjega ozemlja Slovenije do Albanije.

Rajko Bratož

Jochen Martin, *Spätantike und Völkerwanderung*. Oldenbourg Grundriß der Geschichte, herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs, Band 4. München : R. Oldenbourg, 1987. 287 strani.

Četrty zvezek zbirke obravnava okvirno čas od konca 3. do zadnje tretjine 6. stoletja, obdobje, ki je bilo izjemno razgibano in v katerem se je korenito spremenila podoba antičnega sveta.

Po že predstavljenih načelih se tudi ta zvezek deli v tri dele: v prvi narativni del (str. 1—141), ki v tem primeru obsega kar polovico knjige, analitični del s predstavitvijo temeljnih vprašanj in tendenc v zgodovinskih raziskavah (str. 143—215) ter bibliografijo virov in literature (str. 217—267) z dodatki (kronološka tabela, indeksi, do str. 287).

Narativni del in z njim vsebinsko usklajeni analitični del obsegata pet osrednjih sektorjev poznoantične zgodovine: »Reakcijo na krizo 3. stoletja«, to je Dioklecijanovo in Konstantinovo obdobje s težiščem na prikazu notranjega razvoja (str. 1—28, 143—158), razvoj rimskega cesarstva od Konstantina do konca Justinijanove vladave oziroma do langobardskega pohoda v Italijo (str. 29—58, pri »temeljnih vprašanjih« str. 158—172), prikaz gospodarstva in družbe v pozni antiki (str. 59—84 ter 173—185), države z njenimi institucijami oblasti in uprave (str. 84—108 in 185—199) ter nazadnje versko zgodovino tega časa (str. 108—141 ter 199—215).

Predstavili bomo knjigo po navedenih sektorjih, ki so izbrani v smiselnem zaporedju in medsebojni povezavi. Delo bi samo pridobilo v vsebinskem oziru, če bi avtor dodal poglavje o kulturni zgodovini tega časa, ki je izredno razgibana in ki je bistveno oblikovala kulturno podobo kasnejših obdobij. Prav tako bi knjigo obogatila dobre historične karte, s pomočjo katerih bi bila politična in upravna zgodovina te dobe lažje razumljiva. Pri predstavitvi knjige bomo kot pri prejšnjih dveh dodali nekaj misli z našega vidika zanimanja za pozno antiko, mestoma bomo opozorili na tista dela, ki jih v prikazu »temeljnih vprašanj« in v seznamu ne najdemo, pa bi jih pričakovali. Prav tako bomo opozorili na nekatera najnovjša dela ter na nekaj domačih prispevkov k zgodovini tega časa. Tako naj služi predstavitev knjige tudi kot dopolnilna informacija k sicer zelo bogati vsebini.

Prvo poglavje, »Reakcija na krizo 3. stoletja«, obravnava polstoletno dobo reform cesarjev Dioklecijana in Konstantina (284—337). Izgradnji tetrarhičnega sistema vladanja na osnovi bistvenih načel adoptivnega cesarstva 2. stoletja in njegovi ideološki utemeljitvi na podlagi stare rimske religije so sledili notranja konsolidacija države (po zadušitvi upora bagavdov v Galiji, po ureditvi razmer v Britaniji do leta 296 in po zadušitvi upora v Egiptu v letih 296/7), zavrnitev zunanjih sovražnikov (zmage nad Sarmati in Goti v Podonavju, zlasti pa zmaga nad Perzijo v vojni 297/8), reorganizacija in okrepitev armade, reorganizacija provinc in centralne uprave, davčna reforma, denarna reforma, reforma cen, novosti v zakonodaji (približno 1200 novih konstitucij!), verska restavracija in proti koncu Dioklecijanove vladave še preganjanje kristjanov. Sledi predstavitev nemirnega obdobja državljanskih vojn od Konstantinovega nastopa poleti 306 dalje. Pri analizi teh dogodkov Martin ni upošteval rezultatov analize čenturske zakladne najdbe, ki dokazuje iz literarnih virov sicer neznani pohod cesarja Licinija iz Panonije v Italijo proti Maksenciju leta 310 (glej A. Jeločnik, Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrarhije — *The Centur Hoard: Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 12, Ljubljana 1973; glej tudi A. Jeločnik — P. Kos, Zakladna najdba Čentur-C. Folisi Maksencija in tetrarhije — *The Centur-C Hoard. Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 23, Ljubljana 1983; P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. — A. D. 1000*,

Situla 24, Ljubljana 1986, 154 ss.). Bolj problemsko bi se dalo označiti nekatera dejstva iz zgodovine krščanstva v tej dobi. Galerijev edikt 30. 4. 311 ne pomeni konca preganjanj kristjanov v rimskem cesarstvu (str. 12), saj je imel neposredno praktično veljavo samo na Balkanu (na Zahodu je bilo preganjanj že prej konec, na Vzhodu pa je Maksimin Daja po kratkotrajnem premoru preganjanje obnovil). Za cesarja Licinija se postavlja vprašanje, ali je preganjal kristjane v času od nastopa (11. 11. 308) do Galerijevega edikta, ko je obvladoval panonsko diecezo. S področja njegove vlade v tem času ni znano nobeno mučeništvo, pač pa več na področju mezijske in traške dieceze. Analiza virov o mučencih z mezijskega in traškega področja bo morala pokazati, ali Licinija lahko označimo kot preganjalca kristjanov v dobi november 308 — april 311 (glej o tem kratko R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, Zgodovinski časopis 40, 1986, 368 s.; Idem, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 168 s. op. 25; R. Harreither, *ibidem*, 197—210). Posebno, še nereseno vprašanje je Maksencijev odnos do krščanstva, zlasti zopet v luči numizmatičnih virov (prim. o tem kratko R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana 1986, 201 s.).

V jedro historičnih vprašanj tega časa gredo Martinove analize razmerja principat — dominat, Konstantinove »konverzije«, zakonov o verski toleranci za krščanstvo. Martin označuje vprašanje »Milanskega edikta« kot rešeno; edikta v taki obliki, kot je nekadaj trdilo zgodovinarje, ni bilo, še naprej pa ostaja vprašanje, ali se za »Milanskim ediktom« le skriva neki za celotno državo obvezujoči zakon o verski toleranci, ki naj bi ga Konstantin izdal po zmagi nad Maksencijem (str. 152). Precizne so avtorjeve oznake in analize Dioklecijanovih in Konstantinovih reform. Od velikih dogodkov iz zgodovine cesarstva v tej dobi, ki se dotikajo naših krajev in ki so bili v naši sicer skromni historiografiji o pozni antiki navzoči, naj omenimo novo analizo začetkov prve državljanske vojne med Konstantinom in Licinijem leta 316 (J. Šašel, *Senicio auctor insidiarum* (Kommentar zu Anon. Vales. I 13—15), *Lebendige Altertumswissenschaft, Festgabe... H. Vetters*, Wien 1985, 262—264; o navzočnosti cesarja Konstantina na severnojadranskem področju prim. tudi M. Bonfioli, *Soggiorni imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III*, *Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 125—150). Pri predstavitvi začetkov arianstva (pa tudi pozneje pri obravnavi njegovega kasnejšega razvoja) ne najdemo omemb nekaterih pomembnih del: M. Simonetti, *Studi sull'arianesimo*, *Verba seniorum* n. s. 5, Roma 1965; Idem, *La crisi ariana nel IV secolo*, *Studia Ephemeridis »Augustinianum«* 11, Roma 1975; H. Ch. Brennecke, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II*, *Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337—361)*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin—New York 1984.

Sledi poglavje o zunanjih zgodovini cesarstva do druge polovice 6. stoletja (str. 29—50, v analitičnem delu 158—172), v katerega je avtor v ustreznem sorazmerju vključil zgodovino germanskih ljudstev. Predstavil je najprej zunanje uspehe države v dobi tetrahije, ki so se nadaljevali v Konstantinovi dobi in katerih vrh predstavlja pogodba (foedus) z Goti leta 332. Ta pogodba je okrepila rimsko cesarstvo, zlasti njegovo vojaško moč, po drugi strani pa omogočila, da so Goti lahko sprejemali rimsko kulturo. Po vrsti uspehov je sledilo obdobje udarcev, ki jih je država doživela po Konstantinovi smrti, zlasti zaradi neurejenih odnosov med potencialnimi in dejanskimi nasledniki. Samo omenimo naj pokol v Konstantinoplu po Konstantinovi smrti, spopad med Konstantinom II. in Konstansom leta 340 (vojna, v kateri je prvi cesar padel, se je odvijala v zaledju Ogleja). Desetletje kasneje je sledila uzurpacija Magnencija v Galiji, ki je državo za nekaj let povlekla v hudo državljansko vojno, ki se je z odločilnim delom odvijala v severozahodnem Iliriku (glej o tem J. Šašel, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, *Ziva antika* 21, 1971, 205—216; prim. tudi A. Jeločnik, *Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov*, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 201—220; P. Kos, *The Monetary Circulation*, 157 s.). Slabo desetletje kasneje je sledila uzurpacija Julijana v Galiji (360), ki zaradi spleta okoliščin ni privedla do prave državljanske vojne; začetek te moremo videti v dogodkih v Ogleju leta 361 (glej o tem kratko M. Pavan, *Aquileia città di frontiera*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 44 s.). Invazije Germanov (Alamanov, Sasov, Frankov) čez Ren so bile sicer zaustavljene, vendar je polom Julijanovega perzijskega pohoda 363 skoraj v celoti izničil uspehe Dioklecijanove (Galerijeve) zmage nad Perzijo leta 298.

Naslednje obravnavano obdobje je čas od bitke pri Adrianoplu (378) do zahodnogotskega zavzetja Rima v letu 410 (str. 34—39 in 161—163). To je čas začetka »selitve ljudstev«, ki jo je sprožil vdor Hunov v Evropo. Poseben pomen pripada novi pogodbi z Goti (foedus) leta 382, s katero so dobili Goti ozemlje za naselitev v rimski državi. Ta pogodba je postala vzorec za pravno ureditev kasnejših naselitev Germanov na rimskih tleh. To je doba velikega vpliva germanskih vojskovodij (Merobaudes, Bauto, Arbogast, Stilicho). Sledila je protigermanska reakcija, zelo uspešna na Vzhodu (leta

400) in precej manj uspešna leta 408 na Zahodu. To je obenem čas zahodnogotskih premikov po Balkanu, na južnem obrobju vzhodnih Alp in v Italiji (395—410), čas, v katerem so Germani preplavili Galijo. K predstavitvi historičnih problemov in k literaturi, ki jo navaja Martin, naj navedemo nekaj opažanj. Razmerje rimske države do Gotov ob spodnji Donavi je na sintetičen način prikazal G. Dobesch, *Zur Dialektik zwischen Germanentum und spätantikem Imperium an der unteren Donau*, v zborniku R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 37—44. Martin ne omenja prve državljanske vojne cesarja Teodozija proti Magnu Maksimu leta 388 (niti ne v kronološki tabeli na koncu), vojne, ki je pustila prav za naše ozemlje dosti sledi v virih (najdaljši odlomek o Emoni, kar jih imamo v antični književnosti), bitko pri Frigidu samo bežno omeni (str. 37). Ta bitka je potekala dva dni (5. in 6. septembra 394). Frigidus je verjetneje Hubelj kot Vipava (prim. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 121). Martin ne omenja zbirke virov s kratkim komentarjem o vlogi alpskih zapor v kasni antiki, ki se z večjim delom poročil nanaša prav na to bitko: J. Šašel — P. Petru (ured.), *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*, Katalogi in monografije 5, Ljubljana 1971, prav tako ne Paschoudove analize te bitke v dodatku knjige: Zosime, *Histoire nouvelle*, II/2, Paris 1979, 474—500. K zgodovini Gotov glej tudi raziskovalno poročilo: A. Schwarcz, *Bemerkungen zum historischen Forschungsstand in der Geschichte der Goten vom 4. bis zum 8. Jh. n. Chr.*, *Peregrinatio Gothica. Archaeologia Baltica 7* (1984/85), ed. J. Kmiecinski, Lodz 1986, 105—124; Idem, *Die Westgoten und das Imperium im 4. Jahrhundert, Los visigodos. Historia y civilización. Antigüedad y cristianismo (Murcia) III*, 1986, 17—26; S. Teillet, *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIe siècle*, Paris 1984. O zahodnogotskem zadrževanju na severnojadranskem področju glej tudi Y. M. Duval, *Aquilée sur la route des invasions (350—452)*, *Antichità Altoadriatiche 9*, 1976, 237—298. Splošno sliko razvoja od bitke pri Adrianoplu dalje posreduje nazadnje tudi H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378—907*, Wien 1987.

Sledi poglavje o propadu rimskega cesarstva (39—48 in 163—169), ki zajema razdobje od leta 410 do leta 476. Kot osrednje dogodke in procese te dobe naj omenimo konfuzne razmere v zahodnem cesarstvu, ki so kulminirale v državljanski vojni 423/5 (cesar Janez), dalje pritisk Hunov proti vzhodnemu cesarstvu, močan zlasti v Atilovi dobi, nastanek tolosanskega zahodnogotskega kraljestva, nastanek vandsalske države v Afriki, pohode Hunov in Vandalov, širjenje Frankov in Burgundov v Galiji, propad hunske države in naselitev Vzhodnih Gotov v Panoniji ter dogodke v Italiji leta 476. Glavne novosti, na katere opozarja Martin: po starejšem gledanju naj bi bili Huni do konca štiridesetih let 5. stoletja prijateljsko razpoloženi do zahodnega cesarstva (prijateljstvo med Atilo in Aecijem), po novejših raziskavah pa to ne drži (str. 40; 163). Huni so v tem času ogrozili tudi zahodno cesarstvo. Nekdaj so ozemlje hunske države širili od Kaspijskega jezera do Rena. Ker pa je bilo področje hunske poselitve politično zelo nehomogena tvorba, je bila dejanska oblast hunskih kraljev (tudi Atile kot najmočnejšega med njimi) dosti bolj omejena, »ne dosti večja od ozemlja, kakršnemu je sredi 1. tisočletja pred Kristusom vladal dačanski kralj Burebista« (str. 164), to je od ustja Donave do Slovaške vključno z velikim delom Balkana. Razmere v vzhodnih Alpah, Podonavju in na Balkanu v desetletjih po propadu hunske države (str. 47 s.; 167 s.), znane zlasti iz Evgipija, Jordanesa in Malhovih fragmentov, so bile dosti opažene tudi v našem zgodovinoписju in historični publicistiki (v dveh študijah, ki jih navaja Martin, se je teh vprašanj lotil J. Šašel (str. 167 s.); prim. tudi Evgipij, *Življenje sv. Severina*, Uvod, prev. in kom. napisal R. Bratož, Ljubljana 1982; Idem, *Severinus von Noricum und seine Zeit*, Wien 1983; vrsta prispevkov (J. Šašel, R. Bratož, M. Slabe, D. Vuga) v *Arheološkem vestniku 33*, 1982 (1983), 151 ss.; o »balkanski« fazi v zgodovini Vzhodnih Gotov glej A. Lippold, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis 41*, 1987, 205—215). K dogodkom leta 476 glej poleg del, ki jih navaja Martin (str. 168 s.) še Evgipij, *Življenje sv. Severina*, 368 ss. in M. Nikolanci, *Die »dalmatinische Dynastie« und der Untergang des weströmischen Reiches*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77*, 1984, 273—292; Idem, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest 18*, Zagreb 1985, 5—22.

Za obdobje Odoakra in vzhodnogotskega kralja Teoderika se postavlja kot bistveno vprašanje državnopravni status obeh vladarjev ter njun odnos do bizantinskega cesarja. To je obenem čas prvih vpadov Slovanov (skupaj z Bolgari) čez spodnjo Donavo na rimsko ozemlje. Glej o tem B. Grafenauer, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis 4*, 1950, 23—126; novo stanje raziskav zgodovine Balkana v 6. stoletju prinašajo prispevki v zborniku *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, *Collection de l'École française de Rome 77*, Rome 1984; k bizantinsko-vzhodnogotski vojni na severnem Jadranu glej A. Carile, *Il »bellum Gothicum« dall'Isonzo a Ravenna*, *Antichità Altoadriatiche 13*, 1978, 147—193, k vprašanjem nastanka germanskih držav glej nazadnje H. Wolfram — A. Schwarcz (Hrsg.), *Anerkennung und Integration. Zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Völkerwan-*

derungszeit 400—600, Wien 1988. V zvezi z napisom iz Teurnije (str. 170), na katerem se omenja po dosedANJI razlagi Ursus v(ir) s(pectabilis), naj omenimo, da R. Pillinger, Zur Interpretation der Symbolik des Bodenmosaiks von Teurnia, 8. Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1988, 5 (paginacija separata) s tehtnimi argumenti izpodbija tako razlago in predlaga kot bolj verjetno branje »Ursus v(ir) s(acer)« ali »s(anctus)«, kar bi pomenilo, da je bil v cerkvi pokopan klerik (škof?) in ne visok funkcionar civilne uprave.

Sledi poglavje o »gospodarstvu in družbi« (59—84 in 173—185). Avtor najprej predstavi in ovrednoti kmetijstvo in agrarne odnose, nato mestno gospodarstvo in družbene odnose v mestu. Predstavi tipe zemljiške lastnine in družbene sloje, ki so živeli od zemlje (poleg vladarja in cerkve senatorji, dekurioni, svobodni kmetje, zakupniki in sužnji). Pomembno vprašanje je širjenje kolonata, ki je obstajal ob še vedno dosti zastopnem suženjskem delu (v 4. stoletju se je dotok sužnjev povečal, prav tako je bilo dosti sužnjev v germanskih državah). Eden najbolj značilnih pojavov te dobe je patrociniij — svobodni kmetje so vse bolj prihajali in odvisnost (varstvo) mogočnikov, da bi se na ta način izognili davčnemu pritisku in zlorabam. Agrarni odnosi so bili v pozni antiki zelo raznolični in komplicirani. Kmetijska proizvodnja je v 4. stoletju ponovno narasla. Eden od značilnih pojavov te dobe je beg iz mesta na podeželje. Tudi mesta so v 4. stoletju doživela ponoven razcvet, nato stagnacijo, vendar so na Zahodu praviloma preživela 6. stoletje. Državni intervencionizem je bil zlasti opazen na področju masovne obrtne proizvodnje, poznoantično cesarstvo je namreč organiziralo vrsto državnih podjetij z velikim številom zaposlenih in z vojaško organizacijo, uvedlo je dedno vezanost na poklic v okviru stanovskih organizacij (collegia). Tudi na področju obrtne proizvodnje je opazen proces prenosa iz mest na podeželje. Mesta so spremenila svoj izgled. Poznoantično mesto je bilo praviloma obzidano (str. 69 s.; za proces preoblikovanja antičnih mest na vzhodnojadranski obali glej M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 227 ss.). Začelo se je rušenje poganskih templjev ali njihovo preoblikovanje v krščanske cerkve (prim. J. Vaes, Christliche Wiederverwendung antiker Bauten: ein Forschungsbericht, Ancient Society 15—17, 1984—1986, 305—443), od Konstantinove dobe dalje se je začela v mestih gradnja cerkva in drugih krščanskih sakralnih objektov. Eden dosti obravnavanih problemov je kontinuiteta antičnega mesta na Zahodu. Mnenja strokovnjakov se v tem oziru zelo razhajajo, vsako posploševanje je nevarno, saj so se razmere spreminjale že na majhne razdalje. Vzemimo za primer samo naše dežele. Za Istro v prvi polovici 6. stoletja posreduje na osnovi Kasiodora dokaj svetlo podobo gospodarskega življenja in življenja mest R. Matijašić, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Var. XII, 22, 23, 24), Zgodovinski časopis 42, 1988, 363—371, za slovenske dežele pa za isto dobo bistveno bolj temno podobo J. Šašel, Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika 26, 1978, 65 ss.

Višje sloje rimske družbe je zajel proces preoblikovanja. Od treh višjih slojev, ki so obstajali v prejšnjih obdobjih (senatorji, »vitezi«, dekurioni) sta se prva dva sloja stopila v enoten, precej povečan senatorski stan, ki so se mu deloma priključili tudi dekurioni. Senatorski stan pozne antike je bil dokaj številčen in notranje diferenciran. Večji del tako imenovanega municipalnega plemstva pa je zajel proces propadanja. Poleg prenovljenega senatorskega stanu se izoblikuje nov sloj »vojaškega plemstva«, ki je bil po položaju senatorjem enakovreden in v katerem je bilo veliko germanskih oficirjev. Pojavijo se nove oblike osebne odvisnosti. Pomembni vojskovodje so imeli privatno vojsko (tako imenovane bukelarije), ki je bila s prisego vezana nanje, šele nato na cesarja. Poznoantična družba še zdaleč ni bila imobilna (str. 79), saj je v njej obstajala mobilnost v vertikalni in horizontalni smeri. Spričo hudega davčnega pritiska države na svobodno prebivalstvo se je to skušalo »reševati« na razne načine: z »begom« v cerkvene ustanove (kleriki, menihi), z umikom v varstvo mogočnikov za ceno osebne svobode (patrociniij), z umikom v »ilegalo«, ki je ponekod prevzel oblike masovnega upiranja oblasti, na primer v Galiji (bagavdi), v Afriki (circumcelliones). Odras socialnih napetosti so tudi spopadi v poznoantičnih mestih, do katerih je prihajalo ponavadi ob volitvah škofov (str. 81; 184). Najbližji tovrstni primeri so spopadi v Ogleju okrog leta 340, morda so take narave tudi dogodki v Petovionii okrog leta 380 (kratko o tem R. Bratož, Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, Zgodovinski časopis 35, 1981, 211 s.). Martin ne omenja gibanja skamarov v podonavskih provincah, ki je bilo podobnega značaja kot omenjeni gibanji v Galiji in Afriki (prim. Evgipij, Življenje sv. Severina, 349 s.).

Sledi poglavje o »poznoantični državi« (str. 84—108 in 185—199), ki obravnava zelo zapletena vprašanja uprave, uradov, nosilcev funkcij v rimskem cesarstvu in v germanskih državah, posebej pretorijanske prefektуре, centralne urade, cesarjev »consistorium«, vlogo evnuhov, zlorabe, obliko kontrole in njene šibke točke, novosti v germanskih državah, posebej upravo mest (str. 92 ss.) z vprašanjem dekurionov kot njenih nosilcev, vlogo, ki so jo v poznoantičnem mestu imeli »defensores plebis«, vlogo škofov v poznoantičnih mestih (poleg literature, ki jo navaja Martin, glej za

Galijo tudi F. E. Consolino, *Ascesi e mondalità nella Gallia tardoantica. Studi sulla figura del Vescovo nei secoli IV—VI, Napoli 1979*; prav bi bilo, če bi avtor vsaj omenil pravni lik funkcionarja z naslovom »defensor ecclesiae«; glej o tem F. Martroye, *Les »defensores ecclesiae« aux Ve et VIe siècles, Revue historique de droit français et étranger 1923, 597—622*). V nadaljevanju predstavlja Martin cesarstvo kot princip oblasti (pravni lik cesarja, dinastične predstave poznoantične dobe, vprašanje sovladarstva, teološki temelji cesarjeve oblasti, dvorni ceremonial itd.). Opozarja na spremembe v aktivnosti vladarjev; od Teodozija Velikega dalje cesarji niso nastopali več kot aktivni vojskovodje, temveč so živeli na dvoru v prestolnici. Tu so prihajali v neformalne stike z »ljudstvom« pri cirkuških igrah, kjer se oblikujejo »stranke«, v prestolnici je bil tudi navzoč senat, prav tako vojska. Zahodna prestolnica Ravena je bila v tem oziru na slabšem kot Carigrad: zahodni senat je bil v Rimu, kjer se prav tako oblikuje papeški dvor kot neke vrste konkurenca cesarskemu, tako da je bil položaj zahodnih cesarjev vseskozi manj trden kot vzhodnih. Avtor končno predstavi razvoj poznoantičnega (zlasti javnega) prava. Pri tem naj opozorimo na nezanesljivost letnice 212 za Karakalovo konstitucijo (str. 105; možna ali celo verjetna letnica je 214), prav tako naj opozorimo na dober domač prikaz (V. Korošec, *Rimsko pravo, Ljubljana 1980*², 22—35; zakon o citiranju in več konstitucij je s hrvatskim prevodom objavil A. Romac, *Izvori rimskog prava, Zagreb 1973, 90—137*).

Zadnje in najboljše poglavje je posvečeno zgodovini krščanstva v pozni antiki (str. 108—141 in 199—215). Martin obravnava predvsem splošna vprašanja: zakonodajo proti poganom in Judom, širjenje krščanstva, boje proti zadnjim poganom, fenomen menišтва, svetniški kult, položaj in funkcijo škofov, nastanek cerkvene organizacije, vloga koncilov in sinod, nastanek papeške oblasti, nastanek »nationalnih« cerkva. Martin omenja »regionalnozgodovinske in lokalnozgodovinske študije« (str. 199), vendar bi bilo prav, da bi jim posvetil kakšno mesto v seznamu literature, ki je prav na tem področju najšibkejši. Samo opozorimo naj na nekatera dela, ki se v knjigi ne omenjajo, ki pa so za poznavanje razvoja krščanstva v obravnavanih regijah ključnega pomena: dve monografiji, ki ju je napisal J. Zeiller za Podonavje in Balkan (*Les origines chrétiennes dans le province romaine de Dalmatie, Paris 1906, 2. izd. Roma 1967*; *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Paris 1918*); za vzhodnoalpski in panonski prostor vrsta prispevkov v publikaciji *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, Linz 1982*, nazadnje R. Pillinger, *Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, Zgodovinski časopis 39, 1985, 173—183* (glej tudi Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte, *Schriften des Institutes für Österreichkunde 48, Wien 1986, 5—17*) za vzhodni in osrednji Balkan R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Wien 1986*; zbornik *Miscellanea Bulgarica 5, Wien 1987*; že omenjeni zbornik *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin, Rome 1984*; za vzhodne pokrajine cesarstva F. Thelamon, *Pafens et chrétiens au IVe siècle, Paris 1981*, za Britanijo Ch. Thomas, *Christianity in Roman Britain to AD 500, London 1981*, cela vrsta monografskih prikazov obstaja za severno Italijo, morda najbolj reprezentativen med njimi je kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia, Milano 1980*. Več novih raziskav je posvečenih koncilu v Serdiki (glej I. Opelt v publikaciji R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens, 85—92; Miscellanea Bulgarica 5, 1987, 211 ss. in drugod*), še več pa koncilu v Ogleju leta 381 (glej zbornik *Antichità Altoadriatiche 21, 1981*; bolj podrobno literaturo navaja R. Bratož, *Miscellanea Bulgarica 5, 1987, 175*; *Idem, Zgodovinski časopis 40, 1986, 372 s. op. 58*).

Tretji del knjige predstavlja bibliografijo virov in literature (880 naslovov), ki je sistematična in smiselno zastavljena. Pri navedbah nekaterih virov ne najdemo tekstnokritične izdaje (temveč samo prevod), nekaterih avtorjev v seznamu virov ne najdemo, čeprav bi tja sodili (npr. Hieronim, ki je pomemben tudi kot zgodovinski vir); Paschoudova izdaja Zosima je prišla naprej od prvega zvezka; za vire in splošno problematiko študija poznoantične dobe glej A. Lippold — H. Popp, *Kontinuität und Wandel in der späteren römischen Kaiserzeit (Römische Geschichte II). Arbeitsmaterialien für den Geschichtsunterricht, 11. Jahrgangstufe, München 1978*). Seznam literature praktično ne prinaša del jugoslovanskih avtorjev (izjema je v tem pogledu J. Šašel, zastopan v analitičnem delu z dvema študijama), zato bi ga veljalo za Balkan dopolniti, prav tako za regionalno zgodovino severne Italije. Krajše poglavje o kulturni zgodovini, lahko tudi v okviru zadnjega poglavja o krščanstvu, bi moglo predstaviti pomembno kulturnozgodovinsko oplajanje med različnimi deli cesarstva, kar pa je še v veliki meri naloga prihodnjih raziskav (za Oglej prim. zbornike *Antichità Altoadriatiche 5, 12, 19, 26*). Nedvomno bi se s tem slika zgodovine pozne antike še dopolnila.

Navedene pripombe so obrobnega značaja v primerjavi z velikim delom, ki ga je Martin opravil zelo solidno, in v celoti le neznatno zasenčijo sicer splošno zelo dober vtis o knjigi, napisani z izvrstnim znanjem in vso potrebno akribijo.

Peter Schreiner, **Byzanz**. Oldenbourg Grundriß der Geschichte, herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs, Band 22. München : R. Oldenbourg Verlag, 1986. 226 strani.

Zvezek o zgodovini Bizanca je napisal kölnski bizantinolog Peter Schreiner, ki v naši historični publicistiki ni neznan ime (prim. Zgodovinski časopis 41, 1987, 353—356; 399—407; 42, 1988, 5—12). Tematsko se ta zvezek navezuje na že predstavljeni četrty zvezek zbirke z naslovom »Pozna antika in preseljevanje ljudstev« (J. Martin).

Knjiga obsega po že znanih načelih zbirke pripovedni del (str. 1—96), analitični del (»temeljni problemi in tendence v raziskovanju«, str. 97—154) ter vire in literaturo (str. 155—189) z dodatki (seznam vladarjev, rodovniki bizantinskih dinastij, kronološka preglednica, historična karta, kazalo avtorjev, imensko in stvarno kazalo).

Avtor uvodoma poudari tveganje, ki ga nujno prinaša pisanje zgoščenega pregleda tisočletne bizantinske zgodovine in opozori na neupravičenost negativnega prizvoka, ki ga še vedno vsebuje pojem »Bizanc« kot prisproda servilnega dvornega življenja in despotskega načina vladanja v okosteneli družbi. Ta zakoreninjena predstava o Bizancu je napačna, bizantinska država in družba še zdaleč nista bili nekaj okostenelega, temveč ju označuje dinamičen razvoj. Časovni okvir bizantinske zgodovine, ki se po večinsko sprejeti periodizaciji deli v zgodnjebizantinsko, srednjebizantinsko in poznobizantinsko dobo, z izjemo konca (padec Konstantinopla 1453) ni popolnoma jasen. Kot začetek zgodnjebizantinske dobe se najbolj po pravici postavljata letnici 324 oziroma 330 (ustanovitev oziroma posvetitev Konstantinopla), kot mejnik med zgodnjebizantinsko in srednjebizantinsko dobo raje konec kot nastop vlade cesarja Herakleja (610—641), kot mejnik med srednjebizantinsko in poznobizantinsko dobo pa ponavadi križarsko zavzetje Konstantinopla leta 1204. Prostorski okvir bizantinske zgodovine se je zelo spreminjal. Največjemu obsegu sredi 6. stoletja po zaključku Justinijanove rekonkviste sledi skoraj dvestoletno obdobje manjšanja obsega države (langobardsko zavzetje velikega dela Italije, slovansko in avarsko zavzetje večjega dela Balkana, silovita ekspanzija Arabcev v 7. in 8. stoletju, ki je Bizancu odvzela Afriko, ozemlje v Aziji pa skrčila na Malo Azijo). Nato sledi ozemeljsko večanje države v 9. in 10. stoletju z vrhom v času cesarja Basilija II. (976—1025), ko je država začasno dosegla mejo na Donavi, Evfratu in Araksu, vendar je bila kljub temu dosti manjša kot v Justinijanovi dobi. Sledi ponovno krčenje države, ko so ji ozemlje odvzeli Seldžuki v Mali Aziji, Normani v južni Italiji, Srbi in Bolgari na Balkanu. Proces krčenja doseže svoj vrh v križarskem zavzetju prestolnice 1204 in v začasnem razpadu države. Po ponovnem zedinjenju je bila država v pozni dobi ozemeljsko majhna, omejena na prestolnico s traškim zaledjem, severno Grčijo, Peloponez. V začetku 14. stoletja je bila spričo ekspanzije osmanskih Turkov trajno izgubljena Mala Azija. Bizantinska država je izgubila medsebojno ozemeljsko povezanost in je bila na koncu svoje zgodovine omejena le na Bizanc z okolico, na nekaj mest ob črnemorski obali in na Peloponezu. V tej državi je igrala prestolnica, zlasti po izgubi ali padcu pomena vseh drugih velikih mest na vzhodu od 7. stoletja dalje izjemno važno vlogo kot politično, duhovno, cerkveno in gospodarsko središče. Tako velikega pomena ni imela v odnosu do celotne države nobena druga prestolnica v katerikoli drugi antični ali srednjeveški državi (str. 6).

Schreiner v nadaljevanju kratko predstavi zgodnjebizantinsko dobo, ki je identična s poznoantično dobo, ki jo zaznamuje vrh v času Justinijana in strahovite ozemeljske izgube na vseh delih cesarstva, razen v Mali Aziji do srede 7. stoletja (str. 7—12). Več prostora posveča srednjebizantinski dobi (str. 12—25), v kateri je Bizanc dosegel nekatere uspehe (zavrnitev Arabcev, pokristjanjenje Bolgarov, Cirilova in Metodova misijonska akcija, pokristjanjenje Rusov, zmaga nad Samuelovo »bolgarsko« državo s središčem na področju današnje Makedonije), vendar se je tudi zapletla v komplicirane odnose s frankovsko državo in nato z nemškimi cesarstvom, doživljala poraze in zmage v vojnah z Bolgari, izgubila Sicilijo in ozemlja v južni Italiji ter doživljala težke notranje pretrese (ikonoklazem, gibanje pavlikijancev, državljanske vojne, izguba trgovske iniciative v prid Benetk) in nazadnje prenašala težko breme križarskih vojn, ki so povzročile nove zaplete in so leta 1204 povzročile njeno katastrofo.

Poznobizantinska doba od 13. do 15. stoletja (str. 26—32) je bila v svojem razvoju manj dinamična, z začetnim vzponom in nato postopnim propadanjem. Ponovni združitvi države do 1261 s strani nikajskega cesarstva pod dinastijo Paleologov je sledil ponoven dvig v rang velesile, zatem pa postopno krčenje ozemlja in propadanje ob širjenju Turkov v Mali Aziji ter vzponu Srbije in ponovnem vzponu Bolgarije na Balkanu. Bizanc je prišel zlasti v senco moči Turkov in deloma Srbije. Po turških zmagah nad Srbijo (1389) in Bolgarijo (1393) sledi kriza turške sile zaradi poraza proti Mongolom 1402, obenem mrzlično iskanje pomoči na Zahodu v Bizancu. Ponovno ofenzivno obdobje turške države od tridesetih let 15. stoletja se je končalo z zavzet-

jem Konstantinopla 1453 ter zatem zadnjih ostankov bizantinske države na Peloponezu ter z zavzetjem Trapezunta (1460/1461).

Pri prikazu gospodarske in družbene zgodovine (str. 33—45) je Schreiner predstavil razvoj denarnega sistema, ki je kljub občasnim krizam »vzdržal« do začetka 14. stoletja, ko je bizantinski denar izrinil beneški dukat, predstavil je davčni sistem, družbene razmere na podeželju, ki so zelo raznolike (kolonat, svobodni kmetje, ki jih je zajel proces propadanja, karistikariat, pronijarji, parojki), in v mestih, zlasti v prestolnici (udeležba ljudstva v političnem življenju prek cirkuških »strank«, upori zelitov v Solunu v letih 1342—1350, ki pa so le deloma odraz družbenih napetosti in jim ne moremo pripisovati značaja razrednega boja ali jih primerjati z gibanji v italijanskih mestih). Sledi prikaz obrtne proizvodnje in trgovine (str. 40—45), ki je po veliki ekspanziji v zgodnjih obdobjih (zveze z Indijo in Kitajsko, zveze do Britanije in današnjega ruskega področja) doživela zaton, ko so jo od 10. stoletja dalje prevzemale v vse večji meri italijanske mestne države, zlasti Benetke, Pisa in Genova.

V nadaljevanju predstavi Schreiner upravno zgodovino Bizanca, njen razvoj od poznoantične province do ureditve »tem« od Herakleja dalje in do njihovega zatona od 10. stoletja dalje, vlogo dvora in organov centralne uprave (str. 46—56), nato »ustavno« zgodovino (pravni položaj in vloga cesarja, njegov nastop oblasti, naslovi, pojem dinastije, vloga cesaric v Bizancu, cesarjev odnos do cerkve, ljudstva, vojske in senata). V meddržavnih odnosih je Bizanc vseskozi izražal težnjo po prvenstvu, medtem ko se je odnos do tujcev v državi kazal skoraj samo v razmerju do romarjev in trgovcev (str. 57—67).

V obsežnem poglavju o cerkvi in meništvu (str. 68—81) je Schreiner poudaril pomen teh bizantinskih institucij, ki so edine preživele propad države. Bizantinska cerkev se je v nekaterih ozirih precej razlikovala od zahodne. Škofje so bili v Bizancu voljeni praviloma iz kroga menihov. Eden najbolj značilnih pojavov bizantinske cerkve je tako imenovani cezaropapizem, ki pomeni tesno povezanost med cerkvijo in državno oblastjo z možnostjo cesarja, da odločilno posega v cerkvene zadeve. Avtor poudarja, da je izraz »cezaropapizem« neustrezen, narejen po kriterijih razvoja zahodne cerkve, in odraža nerazumevanje notranjega razvoja bizantinske države, v kateri je bilo tako stanje vzpostavljeno že s cesarjem Konstantinom in tudi s strani cerkve ni bilo nikoli vprašljivo. V nadaljevanju predstavi verske spore, ki jih je polna bizantinska cerkvena zgodovina (arijanizem, monofizitizem, ikonoklazem, pavlikijanstvo, bogomilstvo, hesihazem in palamizem), borbo za primat med Rimom in Konstantinoplom, ki je vodila v razkol leta 1054, razkol, ki ga tudi prizadevanja za ponovno združitev zlasti v zadnjih desetletjih obstoja Bizanca niso mogla odstraniti. Posebno mesto v bizantinski cerkveni zgodovini pripada bizantinskim misijonom, v katerih zavzemata osrednje mesto dve akciji: delovanje Cirila in Metoda ter njihovih učencev od zadnje tretjine 9. stoletja z izjemno velikimi posledicami za razvoj južnoslovanskega sveta ter pokristjanjenje Rusov leta 988. Meništvu v Bizancu je imelo specifične poteze, ki so izhajale deloma iz vzhodnih asketskih tradicij zgodnjekršćanske dobe (stiliti, saloi), deloma pa so bile rezultat specifičnega razvoja bizantinske države. Omenimo naj nastanek velikih središč meništvja, ki so imela važno gospodarsko in socialno vlogo, kulturno pa niso imela takega pomena kot samostani na Zahodu.

Poglavje o kulturnem in duhovnem življenju (str. 82—96) prinaša temeljit prikaz bizantinske književnosti, posebej zgodovinopisja, predstavitev vzgoje in izobraževanja, upodabljajoče umetnosti in glasbe. Vsekakor je zanimiv podatek o številu ohranjenih bizantinskih rokopisov: teh je ca. 30.000 za čas pred 1453, celotno število pa znaša ca. 47.000 (str. 91).

V analitičnem delu je avtor predstavil najprej zgodovino bizantinologije kot vede, ki jo danes gojijo v 27 državah (pri nas se je kot središče mednarodnega pomena uveljavil bizantinološki inštitut v Beogradu, ki izdaja tudi edino bizantinološko revijo v Jugoslaviji), sedanje stanje v razvoju te vede, ki je na nekaterih področjih dokaj napredovala (npr. na področju politične zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, numizmatike), na drugih manj (npr. pri izdajanju virov, v historični geografiji, umetnostni zgodovini) ali celo zelo malo (na področju epigrafike in arheologije). Bizantinologija kot veja se je v znatni meri razvila iz klasične filologije, danes pa dobiva impulze za svoj razvoj tudi od slavistike, patristike, islamskih ved itd. Viri za študij bizantinske zgodovine so ohranjeni zelo neenakomerno tako z ozirom na čas kot z ozirom na zvrsti, veliko se jih je izgubilo, zlasti listin.

V poglavju o kontinuiteti in prilagoditvi načjenja avtor problem preživetja antičnih institucij in njihovega preoblikovanja; zanimivo, dosti obravnavano je vprašanje, ki se ga je avtor dotaknil (str. 120): zakaj je Vzhod preživel, medtem ko je zahodno rimsko cesarstvo v 5. stoletju propadlo (prim. o tem tudi K. Christ [Hrsg.], *Der Untergang des römischen Reiches*, Darmstadt 1970). Precejšnjo pozornost posveča avtor odnosom Bizanca do Zahoda, ki so bili v glavnem zelo zapleteni. Samo omenimo naj spor za jurisdikcijo nad Ilirikom, spor zaradi cerkvenega primata, probleme, ki jih je

sprožilo kronanje Karla Velikega za cesarja leta 800, zapletene odnose v Italiji, odnose do italijanskih mestnih držav in posebej problemi, ki so nastali za Bizanca s križarskimi pohodi. Pri obravnavanju bizantinskih odnosov do tujcev (posebej Judov in od 14. stoletja tudi Ciganov) in zlasti do sosedov se je avtor dotaknil pomembnih tem, ki se nanašajo na zgodovino jugoslovanskih narodov. Pri obravnavi Cirilove in Metodove misijonske akcije avtor po pravici opozarja na brezbrežno literaturo, ki daleč presega možnosti in »kapacitete« razpoložljivih virov (str. 133). Zanimivo je tudi vprašanje slovanske kolonizacije Balkana in ponovne helenizacije (nekako do srede 9. stoletja) tistih grških pokrajin, ki so bile v 7. stoletju preplavljene s slovanskim življem. Posebej posveča avtor pozornost odnosom Bizanca do treh slovanskih narodov, ki so imeli največjo vlogo v bizantinski zgodovini, do Bolgarov, Srbov in Rusov, zatem predstavi stike Bizanca z drugimi narodi v Evropi in Aziji (Madžari, Albanci, Romuni, Perzijci, Arabci, Armenci, Gruzinci, Seldžuki in osmanskimi Turki). Sledi analitičen prikaz vloge cesarja, države in cerkve, predstavitev oblik odvisnosti (zlasti na področju agrarnih odnosov, vprašanje »fevdalizma«), končno prikaz ključnih vprašanj iz kulturne zgodovine.

Seznam virov in literature na koncu (več kakor 670 naslovov) je urejen po predstavljenih temah in prinaša izčrpno informacijo o bizantinoloških raziskavah.

Naj ob predstavitvi Schreinerjeve knjige kratko spregovorimo o regionalnem vidiku bizantinoloških raziskav, tako kot pri predstavitvi prejšnjih zvezkov. V okvir bizantinske zgodovine je bilo za krajši ali daljši čas vključeno praktično celotno jugoslovansko ozemlje, zato je za bizantinologijo pri nas upravičeno precejšnje zanimanje. Če pa pogledamo na slovenski prostor in njegovo sosedstvo, moremo reči, da obsega »bizantinska« doba v tem primeru le kratek čas pol stoletja ali ponekod še manj. Ta traja od bizantinske osvojitve Istre in današnjih slovenskih pokrajin v vojni z Vzhodnimi Goti leta 540, pri čemer je »civitas Noricum« že 546 prepuščena Langobardom, prek epizode langobardskega premika čez slovensko ozemlje v Italijo 568 do slovanskega zavzetja in uničenja poznoantičnih mest okrog leta 590 ali najkasneje do leta 600, na področju Istre pa se bizantinska doba podaljša za dve stoletji, do okrog leta 788, ko so Franki zavzeli bizantinsko Istro. Spričo tako majhne in z viri sorazmeroma slabo zastopane dobe bizantinske zgodovine v naših deželah in sosedstvu nas ne sme presenetiti, če se je v slovenski zgodovinski znanosti, ki se je izoblikovala v prvi vrsti kot nacionalna veda, bizantinologija uveljavila le v majhni meri (prim. R. Bratož, Zgodovinski časopis 37, 1983, 255 s.). Dela slovenskih avtorjev, ki se nanašajo na regionalno bizantinsko zgodovino, so posvečena v prvi vrsti vprašanjem naselitve Slovanov na ozemlje, ki je bilo formalno bizantinsko, deloma tudi vprašanjem cerkvene zgodovine tega časa (glej nazadnje B. Grafenauer v knjigi: Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, 321—375), deloma tudi vprašanjem umetnostne zgodovine in arheologije tega časa (v vrsti študij zlasti B. Marušič za Istro) in numizmatike (P. Kos, The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. — A. D. 1000, Ljubljana 1986, 225 ss.). Presenetljivo malo so se slovenski zgodovinarji posvečali proučevanju zgodovine bizantinske Istre v 7. in 8. stoletju, o čemer je napisal nazadnje dober pregled edini mednarodno uveljavljen bizantinolog slovenskega rodu J. Ferluga (Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 35, 1987, 164—173). Drugo področje v slovenski historiografiji, ki se vključuje v bizantinologijo, je proučevanje dobe sv. Cirila in Metoda, o kateri smo v zadnjih letih dobili zelo dobro in priročno zbirko virov s pojasnili in več novih prikazov (Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, Ljubljana 1985; vrsta člankov v revijah: Bogoslovni vestnik 45, 1985/2 in Slavistična revija 34/1, 1986). Na kasnejši čas se nanaša izdaja bizantinskih virov: V. Mošin — A. Sovre, Dodatki h grškim listinam Hilandarja, Ljubljana 1948.

S tem se najpomembnejši prispevki slovenske zgodovinske znanosti na področju bizantinologije izčrpajo. Precej večjo pozornost posvečajo v novejšem času regionalni zgodovini bizantinske dobe na severnem Jadranu italijanski in hrvaški znanstveniki, ki so že prišli do pomembnih sintez ali temeljitejših tematskih pregledov (A. Carile, G. Fedalto, S. Tavano, G. Cuscito, L. Margetić, A. Šonje in drugi).

Schreinerjeva knjiga, napisana z izvrstnim poznavanjem bizantinske zgodovine v najširšem smislu, je vsekakor odličen priročnik tako za bizantinologe kakor za tiste zgodovinarje, ki pri svojem delu le občasno naletimo na vprašanja iz zgodovine Bizanca.

Rajko Bratož

Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. Časopis za ekonomsku historiju Jugoslavije, Vol. 11, 12 in 13, Zagreb: 1984, 1985 in 1986. Str. 250, 247 in 246.

Pred nami so trije letniki revije, ki je kot edina specializirana v jugoslovanskem prostoru namenjena objavam znanstvenih prispevkov iz gospodarske zgodovine jugoslovanskih narodov. Objavlja pa tudi razprave tujih avtorjev, v katerih obravnavajo probleme iz gospodarske zgodovine bodisi jugoslovanskega bodisi širšega balkanskega prostora oziroma sosednjih ozemelj, ki so bili gospodarsko povezani z zgodovinskim razvojem naših narodov; temu je namenjena v reviji posebna rubrika in se razprave tiskajo v tujih jezikih. Uredništvo na ta način neposredno posreduje domačin raziskovalcem rezultate tuje historiografije in opravlja pomembno nalogo medsebojnega povezovanja, kar je za razvoj te smeri zgodovinske vede še kako važno.

Revija, katere sedež je v Zagrebu, redakcijo pa sestavljajo predstavniki zgodovinskih društev iz vseh republik in pokrajine Voivodine, izhaja redno, čeprav glede na izid letnikov z več kakor enoletno zamudo. Večino prostora v reviji zavzemajo besedila razprav, le malo pa ga uredništvo namenja rubrikama »Recenzije i prikazi« ter »Stručni prilozi«. Ob pregledu vseh teh treh letnikov z blizu 750 stranmi in 17 razpravami, posamezne celo v obsegu samostojne publikacije, moremo ugotoviti veliko raznolikost problemov, ki jih obravnavajo skozi dolgo obdobje od poznega srednjega veka do sedanjega časa oziroma do osvoboditve. Razprave v teh treh letnikih bi mogli strniti v tri vsebinske komplekse.

Prvi zajema raznovrstno agrarno problematiko in je sem šteti razprave **Z. Puskas**, Neki činitelji razvoja hrvaške govedoreje u drugoj polovini 19. stoljeća (11, str. 161—182), **I. Mažuran**, Popis vlastelinstva Ilok—Gornji Srem 1737. godine (11, str. 183—222), **I. Erceg**, Zemljoužiivaoci, selišno zemljište, kmetiska podavanja (ili fevdalna renta) dvaju veleposjeda u Gorskom Kotaru (druga polovina 18. stoljeća) (13, str. 1—46), kjer je na primeru Batthyanyjevega in komornega posestva prikazal urbarialno ureditev fevdalnih odnosov ter gmotno stanje in družbeni položaj podložnikov. Posebej je v tem sklopu poudariti demografsko proučevanje podložniškega prebivalstva na posameznih delih banatskega in hrvaškega podeželja. Strukturo in gibanje prebivalstva v nekdanjem »Temišvarskem Banatu«, kronski domeni pod dvorno komoro od 1718 dalje, ki je bil leta 1779 razdeljen na županije, kakor so jih že ponrej uveljavili na Ogrskem, je obdelal **I. Erceg**, Kretanje i struktura stanovništva u banatskim županijama (1782, 1787, 1793) (12, str. 1—19). Avtor je to problematiko za hrvaško-slavonsko ozemlje obširneje obdelal v knjigi Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko-slavonskim županijama godine 1782., Starine JAZU, knj. 59, Zagreb 1984, str. 310. **I. Erceg** je napisal tudi razpravo Pregled stanovništva tokom dva decenija (1768—1789) u karlovačkom generalatu (Hrvatska vojna krajina) (12, str. 153—166). Za ta čas je ugotovil število prebivalstva in razmerje med spoloma, starostno strukturo in gostoto poseljenosti. Z demografskimi vprašanji na vukovarskem zemljiškem posestvu se je ob pregledu gospodarskega stanja ukvarjal tudi **S. Sršan**, Pregled gospodarskog i demografskog stanja vukovarskog vlastelinstva (1728—1736) (13, str. 189—227). Posebej je zopet znotraj te skupine naštetih dve zelo zanimivi razpravi, ki obravnavata del bosanskega turškega ozemlja v (leta 1537 nastalem) kliškem sandžaku, katerih avtor je **F. Dž. Spaho**. V prvi, Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine (12, str. 21—120), daje za nahiji Sinj in Vrlika na podlagi najpoznajšega in hkrati najboljšežnejšega defterja za kliški sandžak iz leta 1604 gospodarsko, družbeno, versko in deloma tudi demografsko stanje vaškega prebivalstva, njegove obveznosti in pravni položaj. Besedilo tega defterja, najzgodnejši je iz leta 1550, je v razpravi v prevodu objavil in dal s tem možnost drugim raziskovalcem za nadaljnje študije, zlasti za demografsko, toponomastično in onomastično analizo navedenega ozemlja. V drugi razpravi, Solitsko zaleđe u prvim turskim popisima (13, str. 47—86), je avtor zajel in na enak način obdelal po defterjih iz leta 1528 in 1550 še nove nahije kliškega sandžaka, do leta 1537 bosanski sandžak (gre za nahije Petrova gora, Petrovo polje in Zminje, ki leže ob sinjski in vrliški nahiji).

Drugo območje razprav je zajelo vprašanja iz neagrarnega dela gospodarstva, zlasti so avtorji obravnavali problematiko trgovine, industrije, splošnega gospodarskega razvoja in gospodarske politike. V čas poznega srednjega veka je posegla razprava **B. Hrabak**, Katalonci između italijanskih gradova i Dubrovnika 1390—1530 (13, str. 141—188). V njej je avtor na njemu lasten način po podatkih iz dubrovniškega arhiva prikazal trgovske zveze katalonskih trgovcev z Dubrovnikom in italijanskimi mesti, kjer so delovali tudi dubrovniški trgovci (Benetke in nekatera druga beneška mesta. Pesaro in Ancona v Markah, Lanciano, Manfredonia, Barletta, Trani, Bari v Abruzih in Apuliji, Siracusa, Messina, Saragosa na Siciliji ter Neapelj, Firenze, Rim, Genova in še druga mesta). Podatki govore o trgovskih poslih z različnim blagom, njegovo količino in vrednostjo, iz njih spoznamo denarno in menično poslovanje, obseg zvez in še marsikaj drugega. Razprava **I. Erceg**, Oživljavanje i razvitak trgovine između habsburške monarhije i Turske u 18. stoljeću (13, str. 115—140) poseže v

trgovske odnose med Avstrijo in Turčijo po miru v Požarevcu, ko sta cesar Karel in sultan Ahmed 1718 sklenila tudi trgovsko in pomorsko pogodbo (*Tractatus commercii et navigationis*). Pogodbo je avtor s kratkim uvodom in seznamom literature v originalu in prevodu tudi objavil hkrati z aktom Marije Terezije iz leta 1774, ki je določal pogoje za bivanje turških trgovcev na ozemlju Ogrske in Hrvaške in za njihovo trgovanje. Časovno sledi prispevek I. **Karaman**, Privredni život banske Hrvatske u doba ilirskog pokreta (13, str. 87—114). V njem je v sintetični obliki prikazal agrarne odnose in gospodarstvo, cehovsko obrt, manufakture in prve tovarne, razvoj prometnih poti ter trgovino v tem delu Hrvatske. I. **Erceg** je v razpravi Nastajanje trgovačkih poduzeća i osiguravajućih društava u Rijeci u 2. polovici 18. i u 1. polovici 19. stoljeća (11, str. 1—160) ki ima obseg samostojne monografije, dal predvsem pregled originalnih aktov o ustanavljanju trgovskih in zavarovalnih delniških družb v tem pristaniškem mestu. Ta razvojna črta je bistveno vplivala na razvoj trgovskega poslovanja, obrti in manufakture in na nastajanje celotnostnih kapitalističnih proizvajalnih odnosov. Pokojni plodni zgodovinar V. **Vinaver** je napisal zelo zanimivo razpravo Ekonomska kriza i kursevi industrijskih akcija u Jugoslaviji (1929—1935) (12, str. 167—188). Kot zadnje je tod naštetih razpravo B. **Marović**, Privredna djelatnost narodne vlasti u Crnoj gori 1941—1945. godine, kjer daje sliko naporov za oskrbo NOV in siromašnega prebivalstva v času NOB.

Posebej, kot tretji kompleks, je naštetih tri razprave tujih avtorjev. Med njimi je na prvo mesto postaviti razpravo znanega madžarskega gospodarskega zgodovinarja Z. **Pál Pacha**, ki je v prevodu objavil uvodni referat na 8. mednarodnem ekonomskem kongresu v Budimpešti leta 1982 z naslovom Trgovačko poduzetništvo i mađarski narodni karakter (12, str. 121—152). V njej se je dotaknil pomena in vloge trgovine in trgovske podjetnosti (*Kapitalgeist*) pri razvoju kapitalizma na Madžarskem od časov zgodnjega kapitalizma dalje do uveljavljanja kapitalističnega gospodarstva. Postavil je ta razvoj v evropski okvir in poudaril, da so bile razvojne tendence v kapitalizmu na Madžarskem mnogo bližje vzhodnoevropski poti kakor pa Zahodu. Ruska avtorja J. A. **Pisarev** in L. M. **Morduhović** iz Moskve sta prispevala razpravi o ekonomski politiki Rusije na Balkanu in Bližnjem Vzhodu (11, str. 233—241) in obsežno razpravo o koncepcijah, programih in stališčih Jurija Križanića kot gospodarskega misleca in pisca (13, str. 189—227). Tej razpravi, ki pomeni nov prispevek k bogati literaturi o slavnem hrvaškem rojaku, je uredništvo dodalo tudi faksimile odgovarjajočih poglavij Križanićevega poglavitnega dela Politične misli, ki so avtorju služila kot vir.

V rubriki Stručni prilogi, ki jo zasledimo le v 13. letniku revije, so trije prispevki. I. **Erceg** je poročal o devetem mednarodnem kongresu gospodarskih zgodovinarjev v Bernu leta 1986, ki se ga je kot eden redkih jugoslovanskih zgodovinarjev udeležil in imel tam referat. Jadranka **Neralić** je v zvezi z znano monografijo J. C. Hocqueta, *Le sel et la fortune de Venice, I-II, Lille 1978/9*, zbornikom *Sale e saline nell'Adriatico (secc. XV—XX)* a cura di A. di Vittorio, Napoli 1981, in najnovejše razprave J. C. Hocqueta, *Le roi, le marchand et le sel, in Actes de la table ronde »L'impôt du sel en Europe XIIIe—XVIIIe siècle, Lille 1987*, pripravila Prilog bibliografiji o solanama i kuoprodaji soli na Jadranu i Mediteranu in posebej prikazala vsebino knjige, ki jo je izdal A. di Vittorio. V sicer redni rubriki revije Recenzije i prikazi je, žal, v vseh teh treh letnikih revije le pet poročil oziroma ocen, deloma tujih deloma domačih del.

Revija izpolnjuje svoje poslanstvo, pospešuje in usmerja proučevanje gospodarske zgodovine, ustvarja povezave z inozemstvom in izhaja v zadovoljstvo vseh bralcev doma in na tujem.

Ferdo Gestrin

Acta historico-economica Jugoslaviae, Vol. 14 (1) Školska knjiga, Zagreb: 1987, 232 str.

V tej številki so zbrani prispevki mednarodnega znanstvenega srečanja z naslovom Vloga živinoreje v gospodarskem življenju naših narodov v preteklosti (in sedanjosti), ki je bil v Budvi od 26. do 28. marca 1987. Organizirali pa so ga: Komisija za gospodarsko zgodovino Zveze zgodovinarjev Jugoslavije, Uredništvo revije *Acta historico-economica Jugoslaviae*, Kmetijski inštitut Titograd, Republiški komite za kmetijstvo, gozdarstvo in vodno gospodarstvo Črne gore, Društvo zgodovinarjev Črne gore in Zgodovinski inštitut Črne gore.

Uvodni prispevek je dal Ivan Erceg (Stočni fond kao izvor u održavanju materialnog života stanovništva). V njem pisec obravnava splošna vprašanja v zvezi z živino v hrvaških deželah od naselitve Slovanov (Hrvatov) do novejšje dobe. Poudarja odločilen pomen živinoreje v gospodarskem življenju ljudi zlasti v hribovitem svetu. Obravnava gospodarsko politiko vsakokratnih oblasti, ki se nanaša na živinorejo, ter posamezne panoge živinoreje: ovčerejo, govodorejo, konjerejo, svinjerejo. Podrobneje

razčleni ekstenzivno in intenzivno živinorejo, pomen delovne (vlečne) živine in pomen živine v organizaciji vojaških enot. Prispevek se bo nadaljeval v naslednji številki.

Enver Imamović je prispeval Osvrt na stočarstvo predantičnega i antičnega doba na področju rimske provincije Dalmacije. V njem na podlagi kostnih najdb dokazuje razvoj živinoreje od plasti s kostmi le divjih živali do plasti s prevladujočimi kostmi domačih živali, ne zgolj ob jadranski obali, temveč tudi na območju južno od Save, zlasti v najdiščih Obre pri Kaknju, v Crveni Stijeni na meji med Hercegovino in Črno goro ter drugod. V sestavku je veliko navedb o zgodovini posameznih domačih živali. Iz bronzaste dobe sta prikazani najdišči Donja Dolina ob Savi pri Bosanski Gradiški in selišče Ripač ob Uni pri Bihaću. V teh dveh krajih so v enakem obsegu redili koze, ovce in svinje, goveda pa mnogo manj. To je bilo značilno za vse območje med Savo in Jadranom. Hribovska selišča kot je npr. Lisičići pri Konjucu pa so bila še mnogo bolj usmerjena v lov.

Iz antičnega obdobja črpa pisec podatke od tedanjih piscev, zlasti od Hekataja iz 6. stoletja pr. n. št. Ta pisec ceni plodnost obalne živine in omenja neko posebno volneno obleko. Sled imena od ovc in koz naj bi imeli mesti Trogir (Tragurion) in Duvno (Delminium). Rimska okupacija Dalmacije je najprej pomenila veliko motnjo v živinoreji, po konsolidaciji pa je živinoreja zopet postala zelo pomembna gospodarska panoga prebivalstva. Sčasoma je postala Dalmacija izvoznica živine in živinskih pridelkov. Zlasti sta bili cenjeni dve vrsti sira. Na podlagi volne se je razvila neke vrste tekstilna predelava (industrija). Obrat v Saloni je postal sčasoma največji v rimskem cesarstvu, ki je delal za potrebe cesarskega dvora. Poleg drugih naravnih virov (resursov) je tudi živinoreja privedla, da je bila Dalmacija med gospodarsko najpomembnejšimi rimskimi provincami.

Miloš Blagojević predstavlja Dažbine u stoci i stočnim proizvodima u srednjovekovnoj Srbiji. Podrobno je obdelana desetina od živine (zlasti od svinj, ovc in čebel) in travarina. Pisec je datjave razdelil v tri skupine: a) datjave v prid cerkve, b) datjave v prid kralja in države in c) datjave v prid zemljiških gospodov. Prve datjave podložnikov niso posebno obremenjevale, druge so lahko bile precejšnje breme, ker je šlo v bistvu za pojezdo za kralja, njegovo spremstvo in državne sle. Zemljiški gospodje so bili lastniki najboljših pašnikov in so terjali travarino.

Ruža Čuk je imela referat Izvoz stoke i stočarskih proizvoda Srbije u Veneciju u XIII. i XIV. veku. Gre v širšem smislu za trgovske zveze med Srbijo in Benetkami v tem obdobju, saj so živina in zlasti različne vrste kož bile glavni srbski izvozni artikel, ki je nato seveda omogočal ustrezen uvoz iz Benetk. Kratek referat vsebuje veliko zanimivih podrobnih podatkov, ki temeljijo na arhivskem gradivu, objavljenih virih in literaturi o srednjem veku.

Marica Malović-Đukić je dala prispevek Ispaša na kotorskoj teritoriji u XIII. i XIV. vijeku. V tem delu gre za pojav, da so kotorski meščani imeli v lasti živino, ki je pa zaradi raznih razlogov niso mogli sami vzdrževati, temveč so jo dajali v »rejo«, tako da je pastir-rejec dajal lastniku določen delež prireje (teleta, mleko, sir), nekaj pa je obdržal zase. Taki odnosi so bili v manjšem obsegu prav do poveljnega obdobja značilni tudi za naše razmere, ko so boljje situirani kmetje, gostilničarji ali mesarji dajali v rejo živino (vole npr. za delo revnejšim kmetom, ki jim je živina poginila, ali kmetom, ki so jim pogorele gospodarske stavbe). Isti pojav je bil tudi pri tako imenovanih »železnih« kravah, ki so jih posamezniki darovali cerkvam, ključarji pa so jih nato dajali v rejo in skrbeli za cerkvene dohodke od njih in da jih rejci niso odtujili. Po pogodbah, ki so jih sklepali na območju Boke Kotorske, sta si lastnik in rejec delila dobiček in škodo (lucrum et damnum) na pol. To je bil tam deželni običaj (usum terre).

Mladen Ančić je imel referat Gospodarski aspekti stočarstva cetinskog komiteta u XIV. stoljeću. Pisec je izčrpno obdelal upravno-gospodarsko organizacijo doseljenih vlaških prebivalcev na tem področju, ki je bilo neke vrste veleposestvo. Delo temelji na objavljenih in neobjavljenih poslovnih listinah in notarskih spisih dalmatinskih mest in na turškem popisu iz leta 1604. Osnovno vprašanje so zaradi številne živine bili pašniki. Pisec je zelo nazorno prikazal razmerje med živinorejo, poljedelstvom in demografskimi gibanji, med živinorejo, ustvarjenimi dohodki, migracijami in novimi investicijami, med živinorejo in potrebo po blagu na trgu županije in trgih mest. Ugotovil je preusmeritev zemljiških gospodov od poljedelstva k živinoreji. Ugotovil je pojezdo trdnih vezi med podložniki in zemljiškimi gospodi, kar se kaže v povečanju migracij.

Aleksander Matkovski je na podlagi turških vojaških defterjev in sodnih aktov dal prispevek Makedonija kao glavni snabdevač ovaca raznih turskih institucija. Ta pokrajina je bila namreč eden glavnih dobaviteljev ovac za mesto Istanbul, za sultanov dvor, turško armado, janičarski korpus in za predstojnika (valijo) rumeljskega vilajeta. Zanimivo je, da je bila dobava ovac državno urejena s predpisanimi kvotami in z določenimi cenami, ki so bile praviloma nižje kot na prostem trgu, iz

česar so izvirale številne napetosti pri dobavi. Žal vrsta turških izrazov (npr. jajlak, bačilo, destibani, ispendže, dogramadžije itd.) ni raztolmačena in je zato sicer odličen sestavek za zgodovinarje, ki niso strokovnjaki za turško obdobje gospodarstva naših dežel, manj razumljiv.

Josip Barbarić je prispeval daljši sestavek *Ekonomska politika prema stočnom fondu u zaključcima i spisima Hrvatskog sabora (do godine 1848)*. V njem je precej izčrпно obdelana gospodarska politika do živinoreje od 16. stoletja do 1848, ki je bila tedaj glavna gospodarska panoga in je bilo od nje močno odvisno gospodarsko in družbeno življenje Hrvatske. Podrobneje je obdelana gospodarska politika do živinoreje nasploh, do konjereje, govedoreje, svinjereje, do čebelarstva in prometa z medom, do oskrbe zlasti mestnega prebivalstva z mesom in ukrepi hrvaškega sabora za pospeševanje živinoreje.

Stočne zaraze u Hrvatskoj i Slavoniji u XVIII. i XIX. stoljeću so prispevek Josipa Lukačevića. V njem je prikazana pogostnost in intenzivnost živinskih kužnih bolezni na območju tedanjih hrvaških in slavonskih županij. Zaradi njih je podeželsko prebivalstvo včasih izgubilo večji del svoje premične imovine, kar je tedaj pač bila živina. To je pomembno vplivalo na celotno narodno gospodarstvo in seveda tudi na državo.

Stočarstvo kao značajna grana privrednog razvoja Srbije krajem XVIII. i početkom XIX. veka je bil referat Danice Milić. Avtorica je na podlagi objavljenih del ponazorila, kako je bila živinoreja v tem obdobju solidna podlaga za več vrst obrti in gospodarskih dejavnosti. Z živino so tudi najlažje prihajali do denarnega kapitala. Posebno pomembno je, da se je Srbija z živinskimi pridelki vključila v tedanji evropski (predvsem benečanski, južnoogrski in avstrijski) trg. Tudi v tem prispevku je vrsta turških izrazov (npr. mumdžije, čurčije, abadžije itd.), ki niso razloženi in je njihov pomen treba iskati po slovarjih.

Gregor Todorovski je na podlagi objavljenih del prispeval krajši sestavek *Obdanje stočarstva u Makedoniji u drugoj polovini XIX. veka*. Za to je našel glavni vzrok v neurejenih in negotovih razmerah Makedonije v okviru propadajočega turškega cesarstva.

Značaj karantina u trgovini stokom između Srbije i Ugarske je referat Svetislava Pop-Cenića. V njem obravnava na podlagi arhivskih virov in objavljenih del veliko drobnih dejstev z naravoslovnega in poslovnega področja, ki pa so močno vplivala na izvoz živine iz Srbije v Avstrijo in Ogrsko od leta 1867 naprej.

Branislav Marković je prispeval delo *Neki pokušaji unapređivanja stočarstva u Crnoj gori u razdoblju 1875—1914. godine* (v naslovu je sicer napisano 1987, kar je napaka, v povzetku je namreč 1875). Opisana so prizadevanja oblasti, da bi na podlagi nasvetov nekaterih tujih živinorejskih strokovnjakov, npr. Adametza, profesorja dunajske kmetijske visoke šole pospeševali živinorejo. Rezultati teh prizadevanj niso izostali, prekinila jih je 1. svetovna vojna.

Uticao stranih rasa na govedarstvo i ovčarstvo Crne gore za poslednjih stotinu godina je referat Mihajla Ljumovića. V njem so opisana prizadevanja za pretaoljanje nasem govedi in ovac od domačih samoniklih tipov v izboljšane. Pri tem so do 1914 uporabljali gornje-inntalsko in montafonsko pasmo (slednjo tudi pri nas). V staro-jugoslovanskem obdobju niso bili doseženi posebni uspehi. Več je bilo storjeno v obdobju po 1945.

Zdravko Žvorc in Vesna Vučevac-Bajt sta poročala o *Atropa beladonna* (Gorsko velebilje) narodni lijek u ljudi i nekih domačih životinja.

Willi A. Boelcke iz Stuttgarta je dal prispevek *Der Einfluss der Viehwirtschaft auf die wirtschaftliche Entwicklung in Südwestdeutschland*. V njem je obdelano obdobje od 1813/16 do 1960. Prikazano je nihanje posameznih vrst živine z zmanjšanjem ovac za tri četrtine, konj za približno polovico in povečanjem svinj za več kot trikrat. govedi pa za 80 %. Poudarjeno je izrazito izboljšanje kakovosti. V delu kar mrgoli tiskarskih napak, kar je posebno nevšečno, ker gre za edinega tujega avtorja v tem zvezku Acta.

V celoti bi lahko povzeli, da je v delu zbrano veliko člankov, ki pomenijo pomemben prispevek k naši agrarni zgodovini. Ni pa mogoče prezreti, kaj se je zgodilo s povzetki referatov v nemščini. Ti so na tako škandalozno nizki stopnji, da pomenijo pravo sramoto za ugledno publikacijo. Prikaz napak pri prevodih bi lahko bil vsaj tako dolg kot je gornje strokovno poročilo o simpoziju. Samo za ilustracijo naj navedem nekaj naslovov zgoraj omenjenih prispevkov: R. Čuk: *Die Ausfuhr von Vieh und der Erzeugnisse von Vieh aus der Serbien in das Venedig im XIII. und XIV. Jahrhundert*; S. Pop-Cenić: *Der Handel mit Vieh zwischen der Serbien und Ungarns vom Abkommen bis zum Zollkrieg und die Ansteckungskrankheiten von Vieh als ein Faktor, der auf diesen Handel einen Einfluss ausgeübt hat* (pri tem ne mislim na neskladnost med srbohrvaškim naslovom in nemškim prevodom, ker to gotovo ni krivda prevajalke); Z. Žvorc in V. Vučevac-Bajt: *Atropa belladonna als völkisches (podčrtal recenzent) Heilmittel für die Leute und für die einigen Haustiere*. Izraz völkisch

pomeni nacionalsocialistično opredelitev narodnostnega, v tej zvezi je mogoče samo Volskheimmittel ali še bolje Volskheilpflanzen.

Zaradi omenjenih neodustupljivih napak bi veljalo v naslednjem zvezku Acta dodati spodoben prevod povzetkov referatov s tega simpozija.

Jože Maček

Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Celje: 1988, 255 str.

Knjigo je založila Mohorjeva družba v Celju, je pa že peta v seriji simpozijev o naših pomembnih duhovnikih. V letu 1983 je izšla prva knjiga o Slomškovem simpoziju, leta 1985 druga, ki je govorila o Ivanocyju, leta 1986 knjiga, ki je posvečena Trinku, v letu 1988 sta izšli dve knjigi — nekoliko z zamudo knjiga o Sedeju in presenetljivo hitro knjiga o Missii. Prve tri knjige so izšle v založbi Slovenske bogoslovne akademije v Rimu. Missiev simpozij je organizirala (kot prejšnje) Slovenska teološka akademija v Rimu leta 1987,* izdale pa so knjigo Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju in Goriška Mohorjeva družba. K sodelovanju so tudi tokrat povabili različne raziskovalce, tako da so lahko osebnost Missie, kot tudi čas, v katerem je deloval, osvetlili s čim bolj različnih strani. To je povsem primerno za dovolj razgiban čas, v katerem je deloval in živel Missia. Glede samega koncepta simpozija pa so se tudi tokrat držali precej ustaljenih pravil. Tako obravnavajo najprej prostor in čas, v katerem se je Missia rodil, njegova otroška in dijaška leta, pa leta študija, nato njegovo delo in spletke v tem obdobju. Sledi precej podrobna predstavitev splošnih političnih razmer na Kranjskem, nato podoben pregled za Goriško, kamor je bil Missia prestavljen. Pomembno poživilo so razprave, ki govorijo o Missii in njegovem odnosu do sodobnih cerkvenih dostojanstvenikov na Slovenskem. Za tem pridejo poglavja, kot jih poznamo že tudi s prejšnjih simpozijev — odnos do redovnikov in cerkvenega petja, rodovnik in sorodstvo.

Po pozdravni besedi Maksimilijana Jezernika pride prispevek Antona Ožingerja, ki govori o okolju, v katerem se je Jakob Missia rodil, preživel otroštvo in šolska leta. Tu je navedenih precej podatkov, ki nam podajajo sliko razmer na našem podeželju v času okrog leta 1848 in po tem letu. Dovolj podrobno je opisano šolanje v Gradcu in zagrizenost mladega Missie, da bi bil najboljši. Navedeni so tudi njegovi učitelji za posamezne predmete — zato bi pričakovali, da bo morda v opombah kaj več o njih in njihovem delu, če so že poimensko naštet. Ožinger zaključil svoj članek s potovanjem mladega Missie v Rim. Šestletno obdobje študija v Rimu je predstavil Maksimilijan Jezernik. Razprava sloni na analizi 23 pisem, ki jih je imel na voljo, in govori o štirih obdobjih: o času študija v Rimu, o vrnitvi v domače, politično dovolj razburkane dežele — najprej v Gradec in potem v Ljubljano ter nazadnje v Gorico. Kljub dovolj dolgi odsotnosti se je Missia znal vživeti v razmere na Štajerskem in kasneje na Kranjskem. Predvsem pa si je v tem času poleg drugega pomembnega dela prizadeval, da so najbolj nadarjeni študentje teologije dobili možnost študija v Rimu v Germaniku, kjer so imeli v vsakem pogledu na razpologo nasploh boljše pogoje kot v Ljubljani ali pa v Gradcu. Norbert Müller je govoril o delu Jakoba Missie v Gradcu, o njegovem razmerju do škofa Zwergerja in o njegovem napredovanju. Iz Gradca je prišel Missia za škofa v Ljubljano. O ozadju in spletkah ob tem imenovanju pripoveduje v svojem članku Vinko Rajšp. Najprej nam pojasni način nameščanja škofov na našem ozemlju, nato pa na kratko prikaže razmere, ki so vladale na Kranjskem pred prihodom Missie. Sledi obdobje Missie na Kranjskem. Njegovo naslednje mesto je bilo nadškofovsko mesto v Gorici. Politiki se je zdelo, da je primeren človek za to, da bi v deželo uvedel red in neko razumevanje med narodi v tej pokrajini. Upali so, da bo spravil nadškofijo v red, tako kot je uredil ljubljansko škofijo. Liberalni, narodno opredeljeni časopisi mu priznavajo sposobnosti in spretno diplomatsko obnašanje, mu pa očitajo, da je slovenstvu ob raznih priložnostih občutno škodil, da je pospeševal upadanje narodne zavesti.

Politične in cerkveno-politične razmere, v katerih je Missia živel in delal in ki so nanj vplivale, je opisal Metod Benedik — od pretresov v letu 1848, ki so prvič zamajali ustaljene razmere, pa do kasnejših premikov, zблиževanj in razhajanj med politiko in cerkvijo v monarhiji. Podrobneje je družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja, ko je tu škofoval Missia, predstavil Vasilij Melik. Nacionalna nasprotja so v tem času že preraščala v nacionalno nestrpnost, kar se je poznalo na vseh ravneh družbenega življenja. Akcijske načrte za delovanje na Slovenskem je opisal Stane Granda, ko je govoril o prvem in drugem slovenskem katoliškem shodu. Tam so razpravljali o čisto konkretnih nalogah in o njihovem uveljavljanju. Te posegajo tako na gospodarsko kot tudi na kulturno in politično področje. O razvoju socialnega katolicizma v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja je spregovoril Walter Lukan. Prispevek je razdeljen v dva dela. V prvem govori avtor o razvoju socialnega katolicizma v Avstriji; pri tem poudarja predvsem

* Glej poročilo v prvi številki ZC 1988 (str. 137—138).

razvoj na Dunaju in Nižjem Avstrijskem, kajti ta predel je imel precej vpliva na razvoj sorodnega gibanja na Slovenskem, o čemer govori avtor v drugem delu razprave. France M. Dolinar je v svojem prispevku Skrb za prenovo Cerkve v ljubljanski škofiji predstavil pomisleke novega škofa ob prihodu v Ljubljano (ker pač ni bil domačin). Prosil je vernike za podporo in pomoč. Seveda je prišel na novo službeno mesto z jasno izdelanim programom, v katerem je tako od duhovščine kot od vernikov zahteval dosledno življenje po božjih in cerkvenih zapovedih v javnem in tudi v zasebnem življenju. Vernike je vzgajal zlasti v pastirskih pismih. V njih je obravnaval tako vzgojo vernikov kot tudi pomembne dogodke v cerkveni preteklosti in sodobnosti. S programskim govorom je sodeloval na prvem katoliškem shodu v Ljubljani, za še učinkovitejše delo med verniki pa so bile namenjene bratovščine. O razmerah v škofiji se je podrobno seznanil na vizitacijah. Prav tako je zelo skrbel za semenišče in bogoslovno učilišče v Ljubljani.

Razmere na Goriškem, kamor je Missia prišel iz Ljubljane, je opisal Branko Marušič. Prikazal je gospodarski in populacijski razvoj dežele, razmerje med Slovenci in Italijani, ki je bilo nanj vezano tudi politično dogajanje v deželi. Podrobneje je obravnaval odnose med slovenskimi politikami, predvsem razcep 1889. leta in odnev tega na politično življenje na Goriškem. V take napete razmere je prišel leta 1897 Jakob Missia. Reakcije časopisja so bile primerne smerem, ki jih je zastopalo. Nadškof je moral poseči tudi v politično dogajanje ob otvoritvi deželnega zbora. O cerkvenih razmerah na Goriškem ob prehodu iz 19. v 20. stoletje govori članek Franca Kralja. Pred prihodom Missie sta na cerkvene razmere na Goriškem vplivali zlasti dve osebnosti, Gorenjec Andrej Gollmayr, ki je vodil goriško cerkev v letih 1855—1883 ter izvedel vrsto izboljšav in Alojzij Matija Zorn, domačin iz Prvačine, ki pa je težje obvladoval vse bolj komplicirane in nasilne politične in nacionalne spore. Deloma sta na njegovo delovanje vplivala tudi Mahnič in Missia.

Naslednja skupina člankov obravnava odnose med Missio in drugimi cerkvenimi dostojanstveniki, ki so bili njegovi sodobniki in so tudi posegali v dogajanje na cerkvenem področju, pa tudi v kulturi in politiki. Franc Petrič govori o razmerju med Missio in Jegličem. Jeglič je bil Missiev naslednik v Ljubljani in je prevzel njegovo dediščino, ki pa ji je dal lasten pečat. V politični usmerjenosti je bil samostojen, v pastoralni dejavnosti pa je nadaljeval Missievo delo. Andrej Sedej je spregovoril o odnosu med Missio in škofom Sedejem na Goriškem. Sedeja je Missia poklical v Gorico in ga dobrodu vpeljal v svoje delo, vendar je po Missievi smrti najprej prevzel njegovo mesto Andrej Jordan, šele temu je sledil Sedej. Kljub tej prekinitvi je ob prevzemu goriškega nadškofijskega sedeža lahko nadaljeval z delom, v katerega ga je vpeljal že Missia. Drago Klemenčič je spregovoril o odnosu med Missio in Mahničem, dvema cerkvenima osebnostima, ki sta skušali temeljito vplivati na vseh področjih javnega življenja na Kranjskem in na Goriškem.

O Missievi skrbi za duhovno oblikovanje duhovnikov je spregovoril France Oražem. Najprej je opisal razmere v malem semenišču pred prihodom Missie in potem vse spremembe, ki so nastale ob njegovem prihodu na mesto ljubljanskega škofa. Njegov odnos do redovnikov je predstavila s. Marija Jasna Kogoj. Najprej je opisala vzdušje, v katerem so živeli redovniki v ljubljanski škofiji pred prihodom Missie, in spremembe, ki so nastale po njegovem prihodu. Pri vzgoji mladih duhovnikov in na področju redovništva se je poglobila duhovna dejavnost tako, da se je poleg izpolnjevanja formalnih obveznosti obogatilo duhovno življenje. O kontemplativnih redovih je imel škof zelo visoko mnenje in za časa njegove oblasti so v ljubljansko škofijo prišle najprej karmeličanke, nato pa še magdalenke. Skrbel je tudi za apostolske redove, tako so se v škofiji ponovno utrdili jezuiti, frančiškani so imeli tri samostane, kapucini dva. Lazaristi so se ukvarjali predvsem z delom v bolnišnici, hiralnici in umobolnici. V ljubljanski škofiji so imeli posest tudi redovniki nemškega viteškega reda. Tudi cistercijski eden najstarejših redov pri nas, so se v času njegovega škofovanja spet razživeli. Ker si je Missia zelo prizadeval za dobro krščansko vzgojo mladine, je z vsem srcem podpiral redove, ki so se ukvarjali s šolstvom (uršulinke, šolske sestre de Nôtre Dame, šolske sestre III. reda sv. Frančiška, salezijanci). Pomembno je bilo tudi karitativno delo redovnikov. Tu so bile dejavne usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega in usmiljeni bratje. Cerkevno petje je imelo prav gotovo velik vpliv na vernike, zato je razumljivo, da mu je Missia posvečal precej pozornost, ko je hotel v ljudeh obuditi čustveni odnos do vere. Pomembno je tudi to, da je bil sam glasbeno izobražen in da je tudi komponiral. Njegov odnos do cerkvenega petja je opisal Edo Škulj. Missiev rodovnik in njegovo sorodstvo je predstavil Drago Skale. Cerkevno upravo na Štajerskem v 19. stoletju je opisal Viljem Pangerl. V svojem pregledu je segel nazaj v 18. stoletje in jedrnato predstavil upravno ureditev na Štajerskem; podrobneje je opisal razmere v 19. stoletju — tu govori o Štajerski nad Dravo in Štajerski pod Dravo in obsežno spregovoril o razvoju cerkvene uprave v 19. stoletju. V tem poglavju našteje in na kratko predstavi vse dekanije.

Zbornik *Intellectuals and the future in the Habsburg monarchy 1890—1914*, ur. László Péter in Robert B. Pynsent, *Studies in Russia and East Europe*, Macmillan Press and School of Slavic and East European Studies, University of London, 1988, 196 str.

Pričujoči Zbornik je — sicer omejen — prikaz kulturnega delovanja v monarhiji v obdobju Fin-de-siècle, zlasti v središčih kot so Dunaj, Krakov, Praga in Budimpešta. Obdobje, bogato po svojih kulturnih, znanstvenih pa tudi političnih dosežkih, je tu prikazano precej selektivno, saj sta se izdajatelja omejila na štiri najštevilnejše nacionalne skupine, nemško, češko, madžarsko in poljsko. Namen zbornika je bil prikazati predvsem kulturne elemente, ki so različne narode in družbene skupine prej združevali kakor pa ločevali. Kljub temu, da je nemški jezik postal ob koncu 18. stoletja jezik visoke kulture v monarhiji, in se je z urbanizacijo razširil tudi med mestnimi »nižjimi« sloji, pa nemška kultura ni prevladala oziroma ni postala splošna kultura.

Kultura 80. in 90. let 19. stoletja je postala bolj ali manj mestna kultura, katere nosilci in uporabniki so postali tudi pripadniki srednjega sloja. To se je zgodilo tudi na Madžarskem in Češkem, kjer je bila prej bolj ali manj podeželska (kot navaja uvodnik). Za Dunaj in Budimpešto je bilo značilno, da so bili nosilci kulture predvsem Judje, ki so imeli v rokah tisk, to je, revialno in dnevno časopisje. Podobno je bilo z nemško kulturo v Pragi, čeprav so imeli Judje — po navedbah uvodničarjev — malo vpliva na češko kulturo. Vključitev dveh prispevkov, ki obravnavata tudi judovski prispevek h kulturnemu dogajanju v okviru monarhije, je bila nujna, kot pravi uvodnik, da bi se prikazala popolna slika intelektualnih tokov v monarhiji.

Prvi prispevek je razmišljanje Martina Swalesa, profesorja germanistike na univerzi v Londonu, o Arthurju Schnitzlerju: »Liberalism or Hedonism? Arthur Schnitzler's Diagnosis of the Vienna Bourgeoisie«. Glede na to, da sta Nemčijo istega časa ideološko oziroma filozofsko predstavljala predvsem Nietzsche in Schopenhauer, ter da so avtorji skoraj vseh prispevkov ugotovili močan vpliv obeh filozofov na fin-de-siècle v monarhiji, je tudi Martin Swales videl v Nietzscheju »svetnika-zaščitnika tako skeptikov kot vitalistov«. V njem so avstroogrski intelektualci našli apoteozo in zničenje svojih socialnih ambicij, svoje sramote, svoje moči in nemoči. Literarno delo Arthurja Schnitzlerja je po Swalesovem prepričanju pomembno predvsem zato, ker ni hotel ali mogel prevzeti nobene ideologije, značilne za nemško in avstrijsko kulturo prvih treh desetletij našega stoletja. Če ga gledamo v zgodovinskem kontekstu se zdi njegov skepticizem bolj realističen, kakor pa omahljiv.

Irif Rogoff je napisal prispevek »Gustav Klimt: A Bridgehead of Modernism«, ki je umetnostnozgodovinski, pa zanimiv prikaz Klimtovega revolta proti institucionaliziranemu umetniškemu jeziku tistega časa. Zato so njegova dela pomenila za takratno Avstrijo poseben izziv, kar se je izkazalo leta 1900, ko je predstavil dunajski univerzi namenjeno upodobitev Filozofije. Javnost in kritika sta njegovo predstavitev sprejeli z mešanico odpora in besa, v prepričanju, da je umetnik izdal ideale, ki so mu jih dali upodobiti. Zato je prišlo do peticije ministru za kulturo, ki jo je podpisalo 87 članov univerze, z zahtevo, da delo odkloni. Avtorica trdi, da je Klimt pokazal svoj odpor do »intelektualnih idealov«.

Brian Farrell je dal zelo zanimiv prikaz »Sigmund Freud: Some Aspects of his Contribution«. Skušal je predvsem ponovno ovrednotiti Freudovo delo in njegov prispevek k celotni znanosti in kulturi ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Farrell je prepričan, da je bil Freudov kulturni vpliv izjemno velik, zlasti na področju sorodnih strok, psihiatrije in psihologije. Na drugi strani pa se Farrell tudi vprašuje, kolikšna je vrednost Freudovega prispevka. Odgovor na to vprašanje je po njegovem izredno težak, zlasti zato, ker smo vsi na nek način »žrtve« njegovega mita — mita Freuda kot velikega človeka. Trdi, da je ta mit pravzaprav rezultat njegovega političnega gibanja, ki ga je ustanovil, da bi lahko branil in propagiral svoje ideje. Kljub temu meni, da Freuda ne moremo zavrniti kot šarlatana, že zato ne, ker nam še vedno niso znani vsi pomembnejši podatki o njem.

O dekadenci med češkimi literati ob koncu 19. stoletja piše Robert B. Pynsent: »The Decadent Nation: The Politics of Arnošt Procházka and Jiří Karásek ze Lvovic«, to je, o literarnem gibanju, ki je imelo na Češkem dokajšen vpliv. Z revijo »Moderní revue« (1894—1925) sta imela oba obravnavana češka avtorja velik vpliv na razvoj češke literature — večjega kakor katerakoli druga revija tedanjega časa. Revija je imela bolj ali manj kozmopolitski značaj; sprva sta objavljala tudi neprevedene nemške in francoske tekste (npr. Rilkeja). Revija je bila v bistvu glasilo češke avantgarde devetdesetih let, pa tudi anarhistov, desnih radikalov, mistično usmerjenih simbolistov, literarnih dandyjev pa tudi branilcev homoseksualcev. Ravno ta generacija je svoj kritikizem do družbe zajemala iz del Schopenhauerja, Stirnerja, Baudelaira, Nietzscheja, Verlaina, Wildea in drugih. Dejansko se je zavedala, da živi v dobi degenerirane morale in vrednot. Ravno zato ima naziv dekadenca, kar označuje predvsem zavest o propadu, o procesu propadanja. Avtor trdi, da so se deka-

dentni avtorji vezali oziroma identificirali tako z ekstremno levimi kot z ekstremno desnimi političnimi gibanji, pa tudi, da je bila češka dekadenca pomembna tudi v okviru evropske politike, zlasti glede na to, da je predstavljala tudi upor oziroma reakcijo proti takrat močnemu »realizmu«.

Za zgodovinarja je prav gotovo najprivlačnejši prispevek, ki ga je napisal Karel Brušák: »The Meaning of Czech History: Pekař versus Masaryk«. Brusák je prikazal enega glavnih nasprotnikov Masarykovih idej, Josefa Pekařa, enega najpomembnejših čeških zgodovinarjev pred I. svetovno vojno. Kljub temu, da je bil Pekař zaveden Ceh, je imel tudi Nemce za zakonite prebivalce češke dežele. Prav tako je kljub svojemu nasprotovanju avstrijski politiki še vedno videl Avstrijo kot edino možno politično tvorbo za Čehe; seveda pa je zahteval priznanje čeških nacionalnih pravic. V nasprotju z večino takratnih čeških zgodovinarjev je vseskozi poudarjal velik pomen protireformacije za razvoj moralnih in nacionalnih vrednot na Češkem. Trdil je, da to ni bilo obdobje kulturnega »mrka«, da je protireformacija veliko prispevala k dvigu češke kulture, še zlasti pa, da je preprečila germanizacijo. Pekařova kritika Masaryka se je dotaknila tako Masarykove filozofije humanitete kakor tudi obravnave nacionalnega vprašanja. Pekař je očital Masaryku, da ni nikjer pojasnil, kaj mu pomeni beseda »humanita« (Ferdo Kozak jo je prevajal kot »humaniteta«), in da meša to, kar se mu zdi, da je bil Herderjev humanizem, in to, kar smatra za humanizem čeških bratov (Chelčický). Masarykova predstava humanitete je racionalistični ideal 18. stoletja, Herderjev humanizem. Če bi Masaryk svojo humaniteto razlagal češkim bratom, bi mu ti rekli, da je heretik in pomočnik Antikrista. Pekař je kritiziral Masarykovo tezo, da sta češka nacionalna zavest in značaj predvsem produkt reformacije. Češka nacionalna zavest je stara toliko kot njihova zgodovina. Pekař je Masaryku očital tudi nerazumevanje češkega nacionalnega preporoda in romantični koncept češke zgodovine, ki ga je izdelal tako, da je oblikoval svoje mnenje, nato pa je izbral iz preteklosti misli, ki so se strinjale z njegovimi, kar mu ni bilo všeč, je pa ignoriral. Brušák trdi, da so Pekařeva stališča mnogo jasnejša in prepričljivejša od Masarykovih, čeprav je moral Pekař kasneje početi prav tisto, kar je očital Masaryku. V delu Smisel češke zgodovine, ki ga je objavil 1929, je tako kot Masaryk izhajal iz etičnih predpostavk in napisal, da poznamo dva tipa nacionalizma, enega, ki izhaja iz ljubezni, in drugega, ki izhaja iz sovraštva. Seveda temelji prvi na mnogo višjih moralnih in družbenih normah in je v bistvu manifestacija najboljših narodovih kvalitete. Samo skozi take vrste nacionalizem lahko narod doseže humanost. Masarykov odnos do Pekařa je bil vseskozi strpen. Kot se je kasneje izkazalo, je dejansko upošteval nekaj njegovih kritičnih pripomb, saj je leta 1935, v razgovoru s Čapkom, izpustil omembo husitov kot predhodnikov češkega preporoda.

Tomaš Vlček s Čkoslovaške akademije znanosti je objavil članek »National Sensualism: Czech Fin-de-Siècle Art«; obravnaval je predvsem kulturna gibanja tistega obdobja, ki so bila v odprtem konfliktu z nacionalno ideologijo. Eno najpomembnejših literarnih »dogajanj« je bil gotovo senzualizem, ki je predstavljал predvsem močno reakcijo proti institucionalizirani kulturi, to je, kulturi, ki je izhajala iz istega prosvetljskega racionalizma, ki je bil značilen za cesarsko birokracijo. V nasprotju z dunajskim senzualizmom je bil češki senzualizem usmerjen predvsem v poudarjanje etičnih razmerij, razmerij posameznika do konkretnega sveta. Posebnost češkega senzualizma je bila tudi v tem, kot navaja avtor, da je bilo to tudi gibanje »od spodaj« in je imelo zato več možnosti za razvoj kot drugod v Avstriji. Sicer pa je češki senzualizem izhajal iz pesimistične filozofije Schopenhauerja, zlasti njegove teze o krizi takratne morale, kar je pomenilo tudi odtujevanje umetnikov in izobražencev buržoazni družbi, obenem pa tudi iskanje estetskih vrednot, ki bi omogočale odpornost.

Viola Finn je napisala prispevek »Zsigmond Justh: In Search of a New Nobility«. Zsigmond Justh, madžarski pisatelj, značilni predstavnik fin-de-siècle. Tako kot češki dekadenti ali senzualisti je tudi on skozi literarno delo izražal svoj protest proti tedanjim političnim socialnim in kulturnim razmeram na Madžarskem.

George Cushing je napisal članek »Mihály Babits: All Great Poets are Decadent«, medtem ko je poljski kulturni ustvarjalnosti posvečeno le eno delo, Stanislaw Eile: »The Prophet of the 'Naked Soul': Stanislaw Przybyszewski«. Tudi Przybyszewski je pripadal generaciji »fin-de-siècle« in je bil pod precejšnjim vplivom Nietzschejevih idej.

Zbornik je s stališča kulturne zgodovine, zlasti literarne, izredno zanimiv, seveda pa je vprašljiv že sam koncept. Glede na naslov (Intelektualci v okviru Habsburške monarhije) je zastopnost narodov seveda preozka, da ne rečemo krivična, če omenimo samo Hrvate ali Slovence. Gotovo je, da so bila podobna kulturna dogajanja, literarna, umetnostnozgodovinska ali znanstvena v tem času prisotna tudi med drugimi narodi in je zato zbornik v bistvu le omejen prikaz kulturne in znanstvene dejavnosti v monarhiji. Prav tako nas naslov nekako zavede, da pričakujemo neko širšo analizo intelektualnega dela pred letom 1918, izkaže pa se, da so prispevki ome-

jeni le na specifičen del takratne kulturne dejavnosti. Kljub vsemu pomeni zbornik zanimiv prikaz kulturnega ozračja tistega časa. Iz njega lahko črpamo marsikatero paralelo z našim slovenskim dogajanjem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Irena Gantar Godina

James D. Young, **Making Trouble**, Autobiographical Explorations and Socialism, Glasgow: Clydeside Press, 1987. 129 strani.

Ob prebiranju starejših pa tudi novejših letnikov Zgodovinskega časopisa ter tam objavljenih poročil in ocen se hitro izkaže, da so poročila o delih z anglosaksonskega področja redka. Pa še tista, ki so, obravnavajo predvsem jugoslovansko oziroma slovensko tematiko, da komajda poznamo novejša dela s področja njihove lastne zgodovine. Se več, škotsko zgodovinopisje poznamo bolj ali manj naključno in seveda, preveč poredko.

Zato je delo prof. Younga z univerze v Stirlingu še toliko bolj zanimivo in informativno. Knjiga, v kateri se prepletata avtobiografski in teoretični pristop k zgodovini delavskega gibanja na Škotskem od leta 1930 dalje, je zanimiva tudi zato, ker obravnava delavsko gibanje s povsem svojstvenega stališča oziroma izhodišča, to je, predvsem »od znotraj«. Že v prvem poglavju z naslovom »The Making of a Historian — Notes for an Autobiography« je avtor prikazal svoj osebni odnos do delavskih problemov in gibanja na sploh. Dejstvo, da je že s 14 leti postal delavec in da je moral 8 let čakati, da se je lahko vpisal na univerzo (Oxford), potrjuje njegovo misel, da je imel dovolj možnosti spoznati dejanske razmere, v kakršnih je živel takratni škotski delavski razred. Obenem je kot delavec sodeloval pri organizaciji delavskih društev in skušal tudi s pisnimi prispevki v različna glasila dvigati delavsko/proletarsko zavest med škotskimi delavci.

V drugem poglavju z naslovom »Visions of History : Experiences and Reflections« je orisal izkušnje mladega socialista, ko se je moral soočiti in spopadati tudi s simpatizerji Stalinove politike in vizije socializma, do katere so bili mnogi škotski socialisti pa tudi intelektualci zelo nekritični, nekateri pa so ji bili celo zelo naklonjeni. Na drugi strani se je moral spopadati z značilnim skepticizmom do socialističnih idej, pa tudi pesimizmom, ki je prevladoval med škotskimi študenti. Avtor navaja, da je imel nanj največji vpliv škotski socialist Edwin Muir, od teoretikov pa poleg Marxa in Engelsa tudi Raya Dunayevskaya. Ob vprašanju Stalina, Trockega in McCarthyjeve militantne politike v ZDA od socialistov, je bilo med škotskimi socialisti veliko diskusij, kar je tudi vplivalo na nadaljnja razhajanja v pojmovanju socializma nasploh. Močan vpliv na avtorja pričujočega dela je imela tudi skupina ameriških socialistov okrog Socialist Review v letih od 1956 do 1960, ki pa jo je 1960 zapustil, predvsem zaradi »leninistične mentalitete« večine sodelavcev.

V nadaljnjih poglavjih si je zadal Young nalogo prikazati delavski boj in probleme delavstva v različnih deželah, kakor so Škotska, Poljska, ZDA in Nikaragua. Zanimiva in po svoje tudi poučna je pripoved o avtorjevem bivanju na Poljskem, kjer je bilo soočenje s poljsko družbenopolitično realnostjo precej razočarajoče. Iz Poljske je odpotoval razočaran in prepričan v upravičenost zahtev, ki jih je postavljala takrat (1981) močna Solidarnost.

Najpomembnejše poglavje, hkrati pa za nas najbolj zanimivo, je gotovo poglavje z naslovom »Contemporary Scotland : Unknown Country«, kjer je opisal razmere in probleme škotskega vprašanja ter seveda boj delavskega razreda od konca II. svetovne vojne do danes. Velik pomen je avtor pripisal gospodarski krizi, v kateri se je Škotska znašla po letu 1970; toda hkrati z reševanjem krize naj bi, po avtorjevem mnenju, zrasle tudi možnosti škotske »kulturne renesanse« ter možnosti škotskega socializma. Socializem naj bi zmagal predvsem kot alternativa barbarstvu, zato se avtor zavzema za preboj socialistične misli v konkretni politiki v 80. in 90. letih na Škotskem. Avtor se ne zavzema ne za ekonomski ne za avtoritarni socializem, marveč za socializem, ki bi ga lahko poimenovali nekakšna »socialistična zavest«, nekakšen »previden socialističen optimizem«. Zanimive so njegove polemike in diskusije z akademskimi ali, kakor jih sam imenuje, »salonskimi socialisti«, ki jim očita skrajni pesimizem, to je mnenje, da ni mogoče spremeniti tekmovalne kapitalistične družbe v svetovno skupnost enakosti in sodelovanja. Avtor je prepričan, da so take spremembe možne, seveda postopno, kajti kapitalizem sam pojmuje predvsem le kot etapo v boju za spremembe.

Zadnje poglavje z naslovom »Socialism, Autobiography and Oral History« je predvsem avtorjeva analiza socialističnega gibanja na Škotskem ta čas. Prepričan je, da je glavni razlog neuspešnega delovanja socialistov v dejstvu, da so med večino prevladali »pesimizem, demoralizacija in dezorientacija«, ki da so tudi glavne značilnosti zahodne socialistične inteligence v letu 1987. Meni tudi, da je njihova obramba

»birokratskega kolektivizma« iracionalna, in da je prav ta oblikovala prevladujoči pesimizem; navedel je tudi najbolj zgovoren izraz »novega socialističnega pesimizma«, ki ga je izrazil Valežan Gwyn Williams v delu »When Was Wales?« s trditvijo, da se je zdelo organizirano delavsko gibanje zaprto oziroma omejeno na percepcijo »delavskega razreda«, ki je postal mit. Kar naj bi bil štrajk v smislu tradicije delavskega razreda, je bil le slaboten odgovor na ponavljajoče se pozive britanskih Trade Unionov na proteste in akcije. Tudi zahteve po novih delovnih mestih in druge demonstracije so bile blede v primerjavi s tistimi v Angliji.

Obenem pa avtor trdi, da nastaja nov delavski razred, ravno zato, ker v kapitalističnih državah obstaja t. i. »ne-narejeni« (un-made) delavski razred. Zato je pesimizem socialistične inteligence še toliko bolj izrazit, zlasti glede na to, da le-ta ne sodeluje neposredno v »pravem« delavskem gibanju, in je pravzaprav ločena od njega.

Obenem se avtor v knjigi zavzame tudi za večje upoštevanje in uporabo oralnega pristopa k zgodovini delavskega gibanja. Sklicuje se na E. P. Thomsona, avtorja del o zgodovini delavskega gibanja v 19. stoletju, ki je zapisal, da je bilo v dosedanjem zgodovinoписju preveč poudarka na teoriji »razreda« in premalo poudarka na »razrednem boju«. Zato avtor navaja številne razgovore z dolgoletnimi delavskimi aktivisti, za katere meni, da vedo o škotskem in angleškem delavskem gibanju več kakor marsikateri teoretik. Obenem trdi, da se delavstvo ne osvešča le skozi »velike, dramatične in herojske boje«, marveč predvsem v vsakodnevnem procesu »desubordinacije« v tovarnah, uradih, bolnišnicah in šolah. Gre mu za nedramatičen, neherojski boj, ki je prav tako »koristen« ali celo še boljši kakor pa životarjenje in prilagajanje kapitalistični družbi. Young je prepričan, da večina škotskih, angleških in waleških levo usmerjenih socialistov in sindikalnih aktivistov ve prav malo o tem, kaj se dogaja na ulicah, v gostilnah, na vlakih ali v domovih nezaposlenih. Delno poznajo le razmere v tovarnah. Prav tako je prepričan, da sedanji socialisti premalo vedo in so premalo občutljivi za spreminjajoča se razpoloženja delavskega razreda. Prav zato je oralen pristop k raziskovanju toliko pomembnejši, saj obenem pomeni tudi uporabo »delavskega jezika«, to je, razrednega jezika; meni, da sindikalni aktivisti preveč uporabljajo jezik »druge strani«, kar preprečuje dejansko razumevanje in sodelovanje. Avtor je prepričan, da ima delavski razred svoj jezik, svojo kulturo in svoj način življenja, s tem pa tudi svojo »držo«, ki je na nek način univerzalna, spoznavna pa le skozi socialno sliko, ki je ni mogoče spoznati drugače, kakor z oralnim pristopom. Oralna zgodovina je zato bistvena pri celovitem (podčrtal J. D. Young) prikazu značilnosti delavskega gibanja. Prava na ta način lahko zgodovinarji veliko prispevajo k večjemu optimizmu med delavstvom, saj z oralnim pristopom odkrivajo pozitivne plati razmišljanj samih delavcev. To pa je tisto, česar v knjigah ni — zato potrebujemo tako analitično kot inspirativno zgodovino delavskega gibanja.

Po branju tega dela je očitno, da knjiga ni bila pisana za teoretike socializma, marveč predvsem za delavske aktiviste. Kot pravi avtor sam, pomeni predvsem poskus postaviti problem socializma na dnevni red vsakdanjega političnega življenja. Obenem pa pomeni tudi poskus, preseči pesimizem in ortodoksnost vladajoče leveice na Otoku, ki zavira boj delavskega razreda za socialne pravice in enakopravnost.

Irena Gantar Godina

Giuseppe Boffa, **Fenomen Stalin**, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, 242 strani.

Italijanski avtor Giuseppe Boffa — poznamo ga po številnih tehtnih člankih o Sovjetski zvezi po Oktobru, objavljenih v Naših razgledih — analizira v svojem delu skozi dvanajst poglavij Stalinov fenomen.

Boffovo delo ne predstavlja zgodovinske rekonstrukcije Stalinove dobe, pač pa prikaz teorij posameznih šol (zgodovinskih, socioloških, politoloških, filozofskih), ki se ukvarjajo s pojavom stalinizma. Izhodišče Boffovega dela je pravilna ugotovitev, da je stalinizem precej sporen izraz, eden najbolj spornih v političnem in družboslovnem besednjaku; različni avtorji namreč pripisujejo temu istemu izrazu različne vsebine. V nadaljevanju nam pisec predstavi teze in avtorja je posameznih šol; pri tem se ne omejuje samo na predstavitev tez, temveč opozarja na njihov nastanek, razvoj ter vrline in pomanjkljivosti.

Sovjetska razlaga »obdobja kulta osebnosti« v interpretaciji Hruščeva se omejuje na posebno obdobje sovjetske zgodovine, »o hudih časih za partijo in za ljudstvo, ko ni bil nihče varen pred samovoljo in nasiljem«. Med prvimi kritiki te razlage je bil Palmiro Togliatti. Govorjenje o »kultu« kot vzroku za zgodovinske procese, ki po njegovi sodbi niso bili brez degenerativnih potez, nima nikakršnega pomena. Pripi-

sovati krivdo »osebnim pomanjkljivostim« enega samega človeka, pri čemer gre za istega človeka, katerega nadčloveške vrline so v preteklosti slavili, pomeni še nadalje ostajati v mejah »kulta«.

Teorija kontinuitete temelji na prepričanju o »neprekinjeni kontinuiteti ruske sovjetske zgodovine od oktobra 1917 do Stalinove smrti«. Avtor ugotavlja, da je bila ta teorija precej časa razširjena v najbolj radikalnih krogih sovjetskega oporečništva (npr. pri Solženjcinu) kot tudi v angloameriških raziskavah. »Privolitev v tezo, da Leninova dejanja in politika vodijo neposredno v Stalinova, je zapeljala mnoge znanstvenike na Zahodu k temu, da mislijo, da je vprašanje zgodovinskih korenin stalinizma rešeno in da ne terja nobene resne analize več.« Avtor ugotavlja, da se je po desetletjih nesporne prevlade šola kontinuitete znašla v težavah, ko je zgodovinska raziskava po zaslugi bogatejše dokumentacije lahko posegla po novih rezultatih pri poznavanju dogodkov. Tu imamo v mislih tiste »zasuke«, ki jih mnogi raziskovalci zdaj upravičeno ocenjujejo kot odločilne za stalinizem: stalinsko »revolucijo od zgoraj« v letih 1929—1932 s kolektivizacijo in prvim petletnim načrtom ter »veliki strah« v letih 1936—1938 z množično represijo, ki so jo sprožili predvsem zato, da bi udarili po boljševiski partiji.

V poglavje **maščevanje Rusije** Boffa uvršča razlago, ki vidi v stalinizmu vsebinsko kontinuiteto, ne z revolucijo, marveč s starejšo rusko zgodovino, ki naj bi prav s Stalinom hitro obračunala s tisto kratko in po vsebini spodletelo medigro, ki jo je predstavljalo leto 1917. Tako ameriški zgodovinar Robert Tucker ocenjuje stalinizem kot »revolucionaren pojav«, v katerem sta imela pomemben delež tako boljševiska dediščina, posebej tisti njen del, ki je bil povezan z obdobjem »vojnega komunizma«, kot tudi dediščina stare Rusije; vendar pa ima ta stalinizem za Tuckerja tudi svoje izvirne poteze. »Gre za obdobje, ki ni bilo le v očitnem razhajanju s tistim pojmovanjem nadaljnega razvoja sovjetske družbe, ki ga je izoblikoval Lenin v zadnjih letih svojega življenja in pri katerem se je navdihovala politika Nep... V bistvu je bil stalinizem kot revolucija z vrha proces državne izgradnje, izgradnje ruske sovjetske države, ki bi bila močna, zelo centralizirana, birokratska, vojaško-industrijska ter sposobna doseči korenite spremembe v družbi. V tem pomenu je stalinizem imel predzgodovino v politični kulturi ruskega carizma in je že obstajal kot model preteklosti. Stalinova »revolucija z vrha« je bila prav tako kot »revolucija z vrha« Petra Velikega vrhunec carizma kot dinamične politične nadgradnje«.

Avtorji šole **totalitarizma** so pojmovali »totalitarni sistem kot novo, 20. stoletju lastno obliko popolne teroristične tiranije, ki je motivirana z ideologijo in docela zbirokratizirana, ki je vsepovsod po svojem bistvu enaka, čeprav se navzven navidez nekoliko razlikuje, in katere klasičen izraz se kaže v dveh deželah: v nacistični Nemčiji pod Hitlerjem in komunistični Rusiji pod Stalinom«. Boffa pravilno ugotavlja, da šola totalitarizma ne more v celoti zadovoljivo opredeliti stalinizma kot specifičen totalitarni sistem, saj je iste poteze moč najti tudi v drugih sistemih.

V poglavju o **razvojni revoluciji** nas Boffa seznanja z novimi težnjami konec 60. let v raziskovanju sodobne sovjetske zgodovine. »Ne Lenin ne Josip Stalin nista hotela vrniti kazalcev nazaj; nista hotela navadnega napredka, marveč sta hotela narediti skok naprej. Boljševiška revolucija je imela mnoge poteze razvojne revolucije, ki se ni razlikovala od tistih, ki se odvijajo dandanes v nerazvitih deželah... Za to, da bi razumeli smisel stalinizma, se moramo zadržati pri problemih dvajsetih let. Videti Stalinova zgolj kot oblasti žejnega tirana bi pomenilo videti le eno plat resnice. Tu je bil problem industrializacije, ki se je bila začela pod carji in ki sta jo prekinili vojna in revolucija. Da bi Rusija lahko napredovala, je bilo treba razen obnove industrije, ki je obstajala leta 1913, zagotoviti nove velike naložbe. Kako dobiti potrebna sredstva? Zemljiških lastnikov ni bilo in tudi velikih kapitalistov ne. Le malo je bilo verjetno, da bi kapital prišel iz tujine. Akumulacijo in žrtve je bilo treba doseči na račun ljudstva, velika večina ljudstva pa je bila kmečka.« Pristaši razvojne revolucije so celotno stalinsko politiko skupaj z njenimi odsevi v državi, partiji in kulturi obravnavali kot globalno strategijo industrializacije. V celoti se je ta šola, ugotavlja Boffa, nagibala k temu, da je stalinizem obravnavala kot nekaj »nujnega« in v veliki meri vsiljenega zaradi danih okoliščin, če že ne kot nekaj, kar je razvoj usodno zahteval, ter je spričo tega kot nepomembne zavrgla vse alternative, ki so se stalinizmu postavljale po robu.

Sola termidorja je prva, ki je obravnavala stalinizem kot poseben zgodovinski pojav; njen začetnik in še dandanes njen najbolj izvirni predstavnik je bil in ostaja Trocki. Interpretacija Trockega je vzniknila iz nekaterih primerjav med rusko in francosko revolucijo. Vendar pa njena izvirnost ne tiči v tem. »Seveda je stalinizem pognal iz boljševizma, vendar pa iz njega ni pognal logično, marveč dialektično; ne kot njegova revolucionarna potrditev, marveč kot njegovo termidorsko zanikanje. To pa ni isto« (Trocki). To je še dandanes največji prispevek, ki ga je celotna trockiistična šola dala zgodovinopisnemu raziskovanju, trdi Boffa. Največja izvirnost razmišljanja Trockega pa je tičala v prizadevanju, dojeti, kako je sploh prišlo do raz-

kola med boljševizmom in stalinizmom. Trocki je bil prvi, ki je skušal stalinizem razložiti, ne s pomočjo nekaterih splošnih shem, marveč na podlagi specifičnih navzkrižij tiste konkretne zgodovinske stvarnosti, kakršno je predstavljala sovjetska družba v tistem obdobju. Pri tem ta družba zanj sploh še ni bila socialistična, kot je razlagala stalinistična propaganda, marveč je bila še vedno sredi prehodnega obdobja med kapitalizmom in socializmom ter zatorej tudi predmet nasprotujočih si spodbud. Izid spopada med temi različnimi težnjami za Trockega nikakor ni bil vnaprej določen. Predvsem je slej ko prej ostajalo dejavno tisto najresnejše protislovje, ki so se ga boljševiki prav dobro zavedali že v dvajsetih letih: z revolucijo je Rusija naredila »največji skok naprej v zgodovini«, skok, v katerem so se »izrazile najnaprednejše sile dežele«, vendar pa se je kar brž znašla tudi v položaju, ko se je morala soočiti z osamitvijo in s splošno zaostalostjo svojih proizvodjalnih sil. Čeprav se je gospodarstvo hitro širilo, pa je tako glede na produktivnost dela kot tudi glede na potrošne dobrine, ki so bile na voljo, močno zaostajalo za najbogatejšimi kapitalističnimi državami. Medtem ko so nove proizvodjalne strukture, ki niso imele zasebniškega značaja, terjale vse večjo enakost med posamezniki in družbenimi skupinami, pa takšna enakost v resnici še ni bila mogoča: odtod hude napetosti bodisi med posameznimi družbenimi sloji bodisi znotraj slehernega teh družbenih slojev. Predvsem na področju porabe se je ohranjal kriterij neenakosti, ki je bil lasten meščanskemu pravu. Kot varuh te zakonodaje neenakosti pa je nastopala država, ki ji ni prišlo na misel, da bi odmrila, kot so to terjale marksistične napovedi, marveč se je celo krepila, ko je širila svoje naloge vključno s tistimi, ki so tipično represivne. V tem prvem pojavu se je zasedel še drugi. Krepitev države je bila hrana za obstoj novega družbenega sloja, ki se je postavil nad vse druge, ki je bil voden in privilegiran in ki ga je Trocki ravno zaradi njegove funkcije v državi enačil z birokracijo. Le-ta pa — tako je opozarjal — ne predstavlja razreda v marksističnem pomenu besede, ker ni zmožna in tudi v drugih sistemih nikoli ni bila zmožna ustvariti lastnega sistema proizvodnje in menjava in zatorej tudi ne družbenih odnosov posebne vrste. V Sovjetski zvezi — potrjuje Trocki — opravlja birokracija dve nalogi. Po eni plati varuje državni značaj lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, ki je bil v Rusiji plod socialistične revolucije; v tem tiči osnova njene oblasti. V tem okviru pa varuje — in to je njena negativna funkcija — tudi svoje privilegije in svojo nadoblast. V tej drugi vlogi pa prihaja v spore z egalitarističnimi pritiski, ki so prihajali iz družbe. Tisto, kar je Trocki krstil za »sovjetski bonapartizem«, za bonapartizem Stalina, je bilo izraz in posledica tega spora in dvojne funkcije, ki jo je imela birokracija.

Trockega zgodovinsko presojanje stalinizma se je poostrilo, ko se je soočil s tistimi »bonapartističnimi bakanalijami«, ki jih je predstavljalo množično zatiranje v letih 1936–1938. V zvezi z »velikim strahom« je vedno uporabljal izraz »reakcija«. Slo je za »velikansko birokratsko reakcijo«, po obsegu primerljivo z revolucijo, vendar pa z nasprotnim predznakom, za rezultat spopada med »revolucionarji in termidorjanci znotraj same birokracije«. V »iztrebljanju stare boljševiške garde« je videl najbolj dramatičen izraz »fizične nespravljivosti med stalinizmom in boljševizmom« ter »navzkrižja med oktobrsko revolucijo in termidorško birokracijo«. Vendar pa je ostajal prepričan, da bo te reakcije konec, ko se bo znebila Stalina, če je ne bo zrušila nova ljudska vstaja.

V poglavju o **premoči etatizma** nam Boffa predstavi etatistične interpretacije stalinizma in pravi, da je »prva domovina nove šole Jugoslavija po letu 1948 in da je Jugoslovane moč še dandanes obravnavati kot njene najpomembnejše predstavnike, čeprav se je njen vpliv razširil čez meje te dežele«. In dalje — »v prizadevanju jugoslovanskih komunistov, ki zoper stalinsko ZSSR niso postavljali samo ponosa svojega ljudskega odpora, marveč tudi pravo politično in družbeno alternativo, je našla dostojanstvo teoretičnega razmisleka: ponudila je podobo drugačne družbe, ki je bolj kot Stalinova ZSSR upravičena imenovati se socialistična in ki jo tudi bolj navdihujejo marksistične težnje. Politični spopad je za to novo interpretacijo stalinizma predstavljal bolj spodbudo kot pa mejo«.

Nova kategorija, s katero so se Jugoslovani lotili svoje kritične analize, je kategorija »etatizma«: izraz zajema v svoji najsplošnejši opredelitvi razvejeno sodobno težnjo po »etatizaciji«, težnjo, ki se nanaša predvsem na gospodarstvo, ki pa se konec koncev polasti celotnega družbenega življenja. Prav vsem jugoslovanskim avtorjem je skupna ena misel (trdi Boffa): določena stopnja etatizma kot »državni socializem«, je zakonita in v veliki meri tudi koristna posledica socialističnih revolucij, do kakršnih je prišlo v tem stoletju v deželah, za katere so bila značilna še posebno huda zaostajanja v gospodarskem in političnem razvoju, kot so bile Rusija, Kitajska ali Jugoslavija. Pozitivna plat tega pojava tiči v nalogah, ki jih prevzame država, ki je izšla iz teh revolucij, ko se ne loti samo obrambe svojih dosežkov, marveč tudi zavestnega uvajanja takšnih »elementov socializma« kot je javna lastnina nad določenimi sredstvi za proizvodnjo. Stopnja socializma, ki je zaobsežen v takih spremembah, pa je še zelo nizka, predvsem pa je takšen socializem nestabilen. Iz takšnega položaja

niso mogoče samo različne, marveč celo nasprotujoče si razvojne poti, ki so v odkritem medsebojnem spopadu. Eno od takšnih predstavlja klasična protirevolucija, ki obnavlja staro ureditev. Toda če je ta nevarnost presežena, se spopad začne vsiljevati vnovič. Ena pot revolucionarnega razvoja vodi h krepitvi tistih prvih elementov socializma tako, da krepí demokratično vsebino, udeležbo delavcev pri upravljanju javnih zadev, »samoupravo« ali »samoupravljanje« družbe ter težnjo k »odmiranju« države. Nasprotna smer pa vodi k porazu teh možnosti, ki podlegajo revolucionarni državi in njeni birokraciji, ki se okrepi do te mere, da preseže vse, kar se je bilo zgodilo kdajkoli v preteklosti, ter se spremeni v nov zatiralski Leviatan.

V poglavju **Industrijski despotizem** nas Boffa opozarja na razprave o »azijskem načinu proizvodnje«, ki so doživele preporod konec petdesetih in v začetku šestdesetih let, kot tudi na teze avtorjev, ki povezujejo sorodnost med stalinskim despotizmom in družbami, ki se opirajo na azijski način proizvodnje.

V poglavju **Stalinizem po Stalinu in stalinizem zunaj ZSSR** si Boffa zastavlja dve vprašanji: vpliv, ki ga je imel stalinizem na komunistično gibanje po svetu, in ponavljanje nekaterih njegovih pomembnih značilnosti v drugih deželah. Boffa ugotavlja, da je bilo komunistično gibanje stalinistično v dolgem obdobju svoje zgodovine, v času, ki sega od začetka tridesetih vse tja v sredino petdesetih let. Stalinistično ni bilo samo zato, ker bi povzdigovalo avtoriteto Stalina in ker bi se v največji meri vključevalo v njegov »kult«; sprejelo je tudi njegovo vrhovno politično vodstvo ter privolilo v njegova pojmovanja, usmeritve in navodila. Boffa opozarja, da je že s tem nedvomno dana potreba po mednarodni in ne samo sovjetski analizi, ko gre za iskanje odgovora na vprašanje, kaj je bil in kaj je stalinizem.

V zaključnem poglavju — v **povzetku** — Giuseppe Boffa ugotavlja, da je izraz stalinizem ne glede na vse ugovore, katerih predmet je, koristen in upravičen, ker pomaga očrtati specifičen in pomemben zgodovinski pojav: pojav, ki ga ni moč preprosto izenačiti z boljševismom, iz katerega se je rodil, in tudi ne s komunističnim gibanjem, ki je naslednji pogojek tega istega boljševisma, še manj pa s skupkom avtoritativnih vlad oziroma gibanj, ki so v našem stoletju tako pogostne. Ima namreč vrsto posebnih značilnosti; je izraz z vsebino, ki je že dovolj jasno začrtana, čeprav jo morajo raziskave še natančneje opredeliti. Pri tem Boffa pravilno ugotavlja, da bo potrebno še nemalo raziskovanj podrobne zgodovine stalinizma v konkretnem razvoju sovjetskega dogajanja — kljub temu — da dandanes njegove ključne trenutke poznamo mnogo bolje kot pred desetletjem ali dvema; naloga, ki je v največji meri odvisna od odprtosti in dostopnosti sovjetskega arhivskega gradiva. Pri tem naj dodamo, da slovensko oziroma jugoslovansko zgodovinsko pisanje ni na obrobju tega dogajanja, prav nasprotno, po zaslugi zgodovinskih raziskav in del dr. Marjana Britovška (Boj za Leninovo dediščino; Carizem, revolucija, stalinizem; Stalinov termidor), ki temeljijo na avtorjevem preučevanju sovjetskega arhivskega gradiva, sodi v sam svetovni vrh, kar je potrdil tudi mednarodni simpozij o Buharinu v Wupper-talu oktobra 1988.

Av gust Lešnik

Maurice Lever, **Povijest dvorskih luda**. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1986; 245 strani.

Leverjevega dela, ki sem ga bral z velikim zanimanjem, kar nisem mogel odložiti, saj ga ne odlikuje samo ustvarjalen znanstven pristop z modernimi metodološkimi prijemi, temveč tudi čudovit in navdušujoč stil pisanja, ki mu ne manjka hudo-mušnih idej in humorja. Knjiga kronološko zajema v glavnem srednji vek in novi vek tja do 18. stoletja, ko je služba dvornih norčkov povsem izginila. Avtor nam v tem dolgem obdobju skuša predstaviti zanimive običaje — »praznovanja norcev« kot del vsakdanjega življenja; pojmovanje norosti (s pomembnim preobratom v času renesanse) in seveda slavne in manj slavne dvorne norčke, ki so služili francoskim kraljem. Naštejmo nekaj virov, na katere se opira avtor: računske knjige francoskega dvora, razne razprave sodobnikov, kronike, memoari, dnevniki, korespondenca, lep-slojve, ikonografija itd. Težavnosti tvorstne raziskave pa ne predstavlja zgolj pomanjkljivo gradivo, temveč se mora zgodovinar osvoboditi tudi MITA kot sestavnega dela zgodovine norčkov, saj se je fikcija na nekaterih mestih tako ozko prepletla z realnostjo, da ju včasih sploh ne gre ločevati.

Na začetku avtor predstavlja zelo nenavaden ceremonial — »praznik norcev«. Ta običaj, ki izvira še iz poganskih časov, se je v srednjem veku obdržal še stoletja pod okriljem cerkve. Obstajalo je nekaj variant »praznovanja norcev«. Cerkvena hierarhija si je skoraj deset stoletij zaman prizadevala, da bi na kakršenkoli način pregnala iz duš vernikov ta poganski običaj, saj je bil le-ta pregloboko zakoreninjen v ljudski zavesti. Običaj je z uspehom ukinila šele politična (posvetna) oblast v 16. stoletju. Vzrok za ukinitvev običaja je seveda skrit globlje v pojavu renesanse, samo iz-

ginotje pa lahko označimo kot prenehanje enega izmed glavnih faktorjev srednjeveške duhovnosti.

Srednjeveška cerkev, ki je obsojala hlinjeno norost kot orodje posmeha, pa je nasprotno globoko spoštovala pravo norost. Cerkev takrat tudi ni imela tako namrščenega obraza kot si ga je naredila kasneje. Znala se je smejati. Avtor na tem mestu predstavlja tudi več primerov pajdašenja svetega z norostjo.

Proti koncu srednjega veka se je na prizorišču naše domišljije pojavilo neko bitje, katerega obraz je bil uokvirjen s kapo, opremljeno z oslovskimi ušesi in okrašeno z zvončki, v roki pa je držalo palico norčeka. Številni ikonografski dokumenti prikazujejo takšno podobo. Nekateri dvorni norčki, ki jih lahko večkrat zasledimo vpisane v sklop kraljeve menažerije, so od svojih donatorjev večkrat dobivali razkošna darila. Kostim norčeka, pogosto kopija ali ponaredek kraljeve obleke, simbolizira njegov položaj v odnosu do gospodarja. Norčki so predstavljali protivrednost vladarjeve oblasti — dvojno grotesko — obrnjeno sliko moči. Žezlo (le sceptre) in žezlo s kraguljčki (la marotte) imata iste attribute — samo simbolično vrednost. Vloge norčeka kot imaginarnega predstavnika v svetu igre (npr. šah, tarok) tudi ne gre zanemarjati, saj ne smemo pozabiti, da ravno on ruši logiko igre — je rušitelj, ki stalno postavlja pod vprašaj ureditev sveta.

Kolektivni norček pa se ne pojavlja samo v svoji konceptualni podobi ali kot zgolj ikonografska tema, temveč je enakovredno prisoten tudi v običajih in družbi. Norost v srednjem veku ne obiskuje samo cerkve in poslikane knjige, temveč prodira tudi v mesta ter sodeluje v vsakdanjem življenju skupnosti in družbe; na različnih mestih se pod njenim pokroviteljstvom ustanavljajo številne bratovščine. Bistveno je dejstvo, da tudi posvetni norček prekoračuje vzpostavljene vrednosti z obračanjem vsakdanjega. Norčkov niso vzdrževala samo mesta, temveč tudi številni cehi, srečamo pa jih tudi v šolah govornišтва, v vojski in v specialnih in strogo organiziranih bratovščinah.

V nadaljevanju avtor prehaja s kolektivnega norčeka na individualnega. Številni norčki so bili, vsaj v začetku, pravi slaboumneži, vendar se je med njimi vedno bolj vzpenjalo število komedijantov, ki so samo hlinili norost. Od renesanse dalje pa so vsi pripadali prav kategoriji komedijantov. Dvorni norčki izvirajo še iz najstarejših časov. Zanje je bistveno, da posedujejo moč porogljivosti in rušilnosti. V srednjem veku so norčki plemičev živeli v izredno ugodnih materialnih pogojih (razkošna garderoba, darila, služinčad). Poleg plačanih je obstajala še ena vrsta norčkov, ki bi jih lahko imenovali neodvisni. Preživljali so se z zabavanjem ljudi na vaških trgih, sejmih, pri vhodih v gradove — skratka povsod, kjer so imeli priložnost pritegniti pozornost nase. To so bili nekakšni ljudski norčki, ker so zabavali siromašne.

Od 14. stoletja dalje se je položaj dvornega norčeka francoskih kraljev utrdil. Prej navadni plačani uslužbenci so za časa Filipa V. postali državni uslužbenci z naslovom, ki so ga nosili do smrti. Postali so torej institucionalni norčki, plačani iz kraljeve blagajne za vzdrževanje dobrega razpoloženja kralja. Skratka, norost se je premaknila na položaj institucije. Seveda je prazno mesto palice norčeka vedno pritegnilo številne kandidate. Fenomena ne pojasnjuje samo materialna korist, temveč je potrebno pomisliti tudi na številne privilegije, ki jih je užival norček, živeč ob vladarju. Zaradi velike konkurence ni mogel postati dvorni norček vsak, ki si je to zaželel. Fenomen dvornega norčeka zahteva posebne kvalitete, ki jih ne premore vsakdo. Dolgo se je verjelo, da sta bistvena pogoja za ta poklic telesna iznakaženost in duhovna zaostalost. Maurice Lever se ne pridružuje temu zastarelemu mišljenju. Grdost je zanesljivo v domeni pritlikavcev, medtem ko je umska zaostalost pri dvornih norčkih vse redkeje zastopana, dokler konec koncev popolnoma ne izgine. Služba dvornega norčeka sploh ni enostavna, temveč zahteva številne kvalitete in to zelo različne, ki jih redko srečamo zedinjene v eni in isti osebi.

Prva naloga dvornega norčeka je razvedrilo — zabava vladarja. Biti mora igralec, klovn, mimik, akrobat, plesalec, pevec, glasbenik — skratka, poskrbeti mora za totalen spektakel. Poleg komične nadarjenosti pa je umetnost dvornega norčeka vedno predpostavljala tudi dobro poznavanje ljudi, ali vsaj primerno zanesljivo intuicijo. Vendar vloga, ki jo ima dvorni norček ob kralju, ni podobna nobeni drugi (npr. sobar, dvorjan itd.). Burkaška norost dvora metaforično predstavlja patološko norost na polje smeha. Kraljevi norček lahko govori resnico samo na šaljiv način, ker mu je vsak drugačen način prepovedan. Dvorni norček si za ceno svoje zmedenosti pridobi svobodo govora. Hkrati par kralj — norček teatralizira na nek poseben način par gospodar — sluga, vladar — podrejeni. Dvorni norček zadržuje v bližini krone nekaj svoje kolektivne biti, v kateri se zbirajo ljudske pobude in težnje, in lahko bi dejali, da je dvorni norček nekakšno vezno tkivo med ljudstvom in oblastjo.

Začeniši z renesanso postaja norček bolj kot kdajkoli prej neke vrste mitološki junak, postavljen na pol poti med fikcijo in realnost. Marsikdo je npr. slišal za Chiscota, a nihče ne ve več zanesljivo, kdo je bil, ker bi v tem primeru moral izbirati med zgodovino in zgodovinskim romanom Alexandra Dumasa (Les quarantecinq, La

Dame de Monsoreau). Po Chicotovi smrti (1592), v času kralja Henrika IV., so postale naloge dvornih norčkov vse bolj politične. K temu je prav gotovo prispevala centralizacija in vzpon absolutizma, medtem ko je prejšnja fevdalna razcepljenost omogočala norčkovo protisilo roganja; omogočala mu je, da je predstavljal groteskno kopijo vladarja. V času absolutizma, še posebno za Ludvika XIV., pa sta moč in njeno izpodbijanje vse težje živeli vzporedno. V stoletju sončnega kralja se pojavi »religija uglajenosti«. To ni več doba, ko so si lahko norčki pod varstvom kape z zvončki dovolili najbolj nizkotne in najbolj mastne šale. Smeh se je začel izrojevati. Norček je polagoma izgubljal svojo univerzalnost, ki mu je v srednjem veku in v času renesanse omogočala, da pove prvobitno resnico o svetu in človeku. Istočasno je izgubljal tudi svojo moč osvoboditelja in obnovitelja. Njegova prisotnost ob kralju ne postavlja več pod vprašaj ureditve sveta; ni več šaljivi dvojnik kralja, njegova živa karikatura, njegov negativni odraz. Sončni kralj lahko vlada sam, brez ovir.

V stoletju razsvetljenstva je služba dvornih norčkov povsem izginila. Ker ni nobenih virov, ki bi nam ilustrirali to izginotje, M. Lever zaključuje, da je k temu prispeval sam tok dogodkov v procesih absolutizacije oblasti, torej vpliv zgodovinskih okoliščin in predvsem spreminjanje duhovne nastrojenosti. Danes ni več kraljev s plačanimi norčki, vendar fenomen norčka, kot ugotavlja avtor, še zdaleč ni povsem izginil. V nasprotju s prejšnjimi časi, ko je norček služil samo eni osebi, imamo danes opravka z norčkom celotne družbe — norčkom ljudstva.

So to morda današnji intelektualci ... Vsaj nekateri ... Qui sait!

Andrej Studen

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. **Naročnino na ZČ 1989** (s članarino za ZZDS) smo določili v naslednjih zneskih: člani zgodovinskih in muzejskih društev **32.000 din**, člani-upokojeanci **24.000 din**, študentje **16.000 din** in domače ustanove **52.000 din**. Kljub znatnemu dvigu cen ostajamo med najcenejšimi strokovnimi revijami. Pač pa pripominjamo, da tudi letos navedene cene veljajo le za vplačila do 31. maja 1989. Pozneje bomo zaračunavali revalorizirane zneske. Do 31. maja 1989 veljajo tudi revalorizirani zneski naročnin za pretekla letnika in sicer 1983—86 po 12.000 din, 1987 — 16.000 din in 1988 — 22.000 din (z običajnimi popusti za upokojeince in študente). Bralci, ki nam brez pismenega terjanja pravočasno poravnajo vsakoletno naročnino, upravi revije močno olajšujejo delo, uredništvu pa omogočajo kolikor toliko redno izhajanje.

2. Letnik 43/1989 bo predvidoma imel štiri zvezke s po 160 stranmi. Če ne bo hujših motenj v financiranju, bi naj zvezki izšli okoli 20. maja, 30. julija, 10. oktobra in 20. decembra. Za ZČ 1/1989 so v tiskarni že postavljeni naslednji prispevki: referata s ptujskega zborovanja Janko Pleterski, Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja ter Janez J. Švajncer, Vojaška organiziranost Slovencev v srbski vojski in nastanek slovenske vojske, dalje razpravi Draško Josipović, Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji ter Branko Reisp, O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. V stavljenju sta še razpravi Peter Štih, K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov in Aleš Gabrič, Slovenski umetniški klub. Vsega pa vam zdaj seveda še ne smemo in ne moremo napovedati!

3. Približno hkrati s tem zvezkom ZČ izhajajo trije ponatisi starejših zvezkov: ZČ 1961, ZČ 1-2 in 3-4/1969. Prednaročnikom ponatisov jih bomo poslali po pošti, na voljo pa je tudi dovolj izvodov za nove bralce in naročnike naše revije.

4. Da bi pospešili in olajšali delo uredništva, naj avtorji prispevkov za ZČ rokopise oddajajo pretipkane na straneh s 30 vrsticami po približno 65 znakov. Vsak tekst naj bo opremljen z avtorjevim imenom, z njegovim naslovom (vključno s telefonom in z občino stalnega prebivališča) ter s številko žiro računa ali z izjavo, da avtorju ni potrebno odpreti žiro računa, ker njegovi honorarji v tekočem letu ne presegajo z zakonom predpisane vsote. Avtorji razprav ter obsežnejših člankov morajo posebej priložiti še povzetek, ki naj ne presega desetine obsega razprave ali članka, ter vsebinski — ne samo formalni — izvleček na desetih tipkanih vrsticah (po vzgladu iz ZČ naj bodo izvlečku dodani podatki o avtorju, naslov prispevka, bibliografski podatki). Povzetke lahko avtorji pošljejo že v izbranem tujem jeziku, izvlečke pa v slovenščini in po možnosti že tudi v angleškem prevodu. Za prevod povzetkov in izvlečkov sicer poskrbi uredništvo, prav tako za klasificiranje člankov po UDK.

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Uredništvo seveda lahko zahteva strokovne popravke in dopolnitve rokopisov ter si pridrži pravico do jezikovnega lektoriranja prispevkov. Pri opravljanju prvih tiskarskih korektur naj avtorji popravljajo le tiskarske napake, samo izjemoma so dopuščeni najbolj nujni avtorski popravki teksta. Korekture v lomljenih straneh opravi uredništvo samo. Avtorji razprav prejmejo po 30 brezplačnih separatov.

S prejemom teksta in odobritvijo rokopisa za tisk ter z izplačilom honorarja po veljavni tarifi ZČ (ta je v okvirih zneskov republiškega sporazuma o honorarjih) uredništvo pridobi vse pravice do natisa teksta v skupni nakladi do 3000 izvodov, ob dodatnem honorarju pa tudi do nadaljnjih objav. O izvrševanju zgornjih določil uredništvo ne sklepa pogodb. Ponatis člankov in slik iz ZČ je mogoč samo s predhodnim dovoljenjem uredništva in z navedbo vira.

Janez Stergar

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Peter Schreiner, Slike iz bizantinske province. Trgovci in trgovina v dobi Paleologov	5–12
Pictures from a Byzantian Province. Merchants and Trade in the Paleologs Period	
Картини из византийской провинции. Торговцы (купцы) и торговля во время Палеологов	
Jadran Ferluga, Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od VII. do XIII. stoletja	13–26
Colonisation Politics of Byzantian Authorities from VIIth to XIIIth Centuries	
Колонизационная политика византийской власти с VII-го по XIII-ое столетие	
Janez Cvirn, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907	27–42
Political Orientation of the Celje Germans from 1861–1907	
Политическая ориентация немцев из Целье с 1861-го по 1907-ой годы	
Avguštin Malle, Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938	43–60
Some Remarks on Utraquistic School in Carinthia from 1923 to 1938	
Несколько замечаний к утраквистической школе в Каринтии с 1923-го по 1938-ий годы	
Teodor Domej, Koroški Slovenci v prvem letu nacistične vlade v Avstriji	61–83
Carinthian Slovenes During the First Year of the Nacist Rule in Austria	
Каринтийские словенцы в первом году нацистской власти в Австрии	
Sergij Vilfan, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem)	165–188
Organisation of Courts in 1849 and Nationality Borders (Particularly in Styria and Carinthia)	
Организация судов в 1849 г. и национальные границы (особенно в Штирии и Каринтии)	
Janez Cvirn, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907 (drugi del)	189–228
Political Orientation of the Celje Germans 1861–1907	
Политическая ориентировка немцев из Целье с 1861-го по 1907-ой годы	
Janez Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina	315–361
Sources of Trubar's naming of Lands and Peoples and his Legacy	
Источники наименования Трубарем стран и народов и его наследие	
Robert Matijašič, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre	363–371
Kasiodor's Letters as a Source for late Antiquity History of Istria	
Письма Кассиодора как источник познания позднеантичной истории Истрии	
Ignacij Voje, Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku	373–387
Attempts of quantification of Trade and Production in medieval Dubrovnik	
Опыты квантификации торгового обращения и производства в средневековом Дубровнике	
Vinko Rajšp, Čarovniški procesi na Slovenskem	389–397
Witchcraft Trials on Slovene Territory	
Процессы против колдунов и колдунь в Словении	
István György Tóth, Znanje branja in pisanja v Železni županiji (1600–1800)	399–411
Knowledge of Reading and Writing in Železna županija (Vas megye) (1600–1800)	
Знания в чтении и писании в Железной жупании в 1600–1800 гг.	
Janez Cvirn, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907 (tretji del)	413–432
Political Orientation of the Celje Germans 1861–1907 (III.)	
Политическая ориентировка немцев из Целье с 1861-го по 1907-ой годы (III.)	
Bojan Balkovec, Vpliv volilne zakonodaje na izide parlamentarnih volitev v narodno skupščino leta 1920 in 1923	433–447
The Influence of Electoral Legislation on the Results of Elections into the National Parliament in 1920 and 1923	
Влияние выборного законодательства на результаты парламентских выборов в Народную скупщину в 1920 и 1923 гг.	
Rajko Bratož, Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki	487–504
Connections between Thracia and Northernadriatic Lands in Late Antiquity	
Связи между Тракией и провинциями северной Адриатики в поздней Антике	

Vasko Simoniti, Slovenska historiografija o turških vpadih in obrambi pred njimi	505–516
Slovene Historiography on Turkish Raids and Defence against them	
Словенская историография о турецких наездах и обороне от них	
Franč Rozman, Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn	517–524
The Standpoint of Slovene Social Democrats Towards Balkan Wars	
Отношение словенской социалдемократии к балканским войнам	
Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini	525–532
The Year 1918 in Slovene History	
Год 1918 в словенской истории	
Bogo Grafenauer, Iz starega v novi prostor	533–541
From old to new Space	
Из старого пространства в новое	

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Marinka Dražumerič, Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno	85–102
The Economic Life of Bela krajina During World War I	
Экономическая жизнь Белой Краины во время Первой мировой войны	
Duro Vidmarović, Školstvo hrvatske narodne manjine u Mađarskoj od 1945. do 1985. godine	103–119
The Education of the Croatian National Minority in Hungary from 1945 to 1985	
Школы хорватского национального меньшинства во Венгрии с 1945-го по 1985-ый годы	
Luka Sienčnik, Volitev županov v Dobrli vasi koncem prejšnjega stoletja	229–233
Elections of Mayors in Dobrila vas/Eberndorf at the End of the Previous Century	
Выборы старост в Добрлой Васи под конец прошлого столетия	
Igor Grdina, Obseg bosenske države za bana Kulina	449–456
The Extent of Bosnian State during Ban Kulin	
Объем воснийского государства во время Бана Кулина	
Majda Černič, Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja	543–554
Processes of Alteration of Family from 15th to 19th Centuries	
Процессы изменения семьи с 15-го по 19-ое столетие	
France Kuzmič, Prispevki k revolucionarnemu vrenju v Prekmurju leta 1918	555–560
Contributions to Revolutionary Movement in Prekmurje (Transmuraland) in 1918	
К революционному движению в Прекмурье в 1918 г.	
Bogo Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918	561–569
The Question of cultural Autonomy 1918	
Вопрос о культурной автономии в 1918-ом году	
Andrej Vovko, »Špansko pismo« Dragotina Gustinčiča Etbinu Kristanu	571–574
The "Spanish Letter" from Dragotin Gustinčič to Etbin Kristan	
„Испанское письмо“ Драготина Густинчича Этбину Кристану	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Bogo Grafenauer, O »(ne) znanstveni fantastiki« v Zgodovinskem časopisu. Odprto pismo prvega glavnega in odgovornega urednika Zgodovinskega časopisa sedanjemu uredniku	121–123
On "(non) Science Fiction" in Historical Review. An Open Letter of the First Chief and Responsible Editor of Historical Review to the Present Editor	
O „(не)научной фантастике“ в Историческом журнале. Открытое письмо первого главного и ответственного редактора Исторического журнала теперетнему редактору	
Ferdo Gestrin, Odgovor Nadi Klaić	123–124
A Reply to Nada Klaić	
Ответ Наде Клаић	

Vasilij Melik, Pojasnilo k odprtemu pismu	124
Explication to an Open Letter Объяснение к открытому письму	
Lujo Margetič, Još o pitanju vremena dolaska Hrvata	234-240
More on Question of Arrival of Croats Еще к вопросу о времени прихода Хорват	

BIBLIOGRAFIJA – BIBLIOGRAPHY – БИБЛИОГРАФИЯ

Eva Holz, Bibliografija slovenske zgodovine IX (Publikacije iz let 1982–1986)	245-292
Bibliography of the Slovene History IX (Publications from 1982 to 1986) Библиография словенской истории IX (публикации 1982–1986)	

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

Jaroslav Šašel (Rajko Bratož)	125-129
Jaroslav Šašel Ярослав Шашел	
Toussaint Hočevar (Stane Granda)	129-131
Toussaint Hočevar Тоуссаинт Хочевар	
Fran Zwitter (Bogo Grafenauer)	159-163
Fran Zwitter Фран Цвиттер	
Nada Klaič (Ferdo Gestrin)	457-458
Nada Klaič Нада Клаич	
Anton Svetina (Sergij Vilfan)	458-460
Anton Svetina Антон Светина	
Jože Kоруza (Boris Paternu)	575-578
Jože Kоруza Йоже Коруза	
Marija Kremenšek (Štefan Trojar)	579-580
Marija Kremenšek Мария Кременшек	
Ferdo Hauptmann (Vasilij Melik)	580-581
Ferdo Hauptmann Фердо Хауптманн	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Branko Božič – šestdesetletnik (Olga Janša-Zorn)	132-135
Branko Božič – Sexagenarian Бранко Божичу – шестьдесят лет	
Tomaz Weber – šestdesetletnik (Drago Novak)	135-136
Tomaz Weber – Sexagenarian Томажу Веберу – шестьдесят лет	
Jože Kastelic – petinsedemdesetletnik (Rajko Bratož)	241-242
Seventy-five Years of Life of Jože Kastelic Йоже Кастелицу семьдесят пять лет	
Bogdan Žolnir – osemdesetletnik (Marjan Linasi)	242-243
Bogdan Žolnir – Octogenarian Богдану Жолниру восемьдесят лет	

KONGRESI IN SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES AND SYMPOSA
SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

- Missijev simpozij (Rim, 8.–11. september 1987) (Vinko Rajšp – Stane Granda) 137–138
Missia Symposium (Rome, 8th–11th September 1987)
Симпозиум посвященный Миссии (Рим, 8–11 сентября 1987)
- Znanstveno srečanje »Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX stoljeću« (Veli Lošinj, 29. in 30. oktober 1987) (Branko Marušič) 138–139
Scientific Meeting "Reading Societies Movement in Yugoslav Lands in XIX Century"
Veli Lošinj, 29th and 30th October 1987)
Научное совещание „Движение читательных обществ в югославских землях в 19-ом в.“ (Вели Лошинь, 29 и 30 октября 1987)
- Mednarodni simpozij: Narodno revolucionarne ideologije in gibanja v jugozahodni Evropi v 19. stoletju, Dunaj, 2.–4. marca 1988 (Franc Rozman) 293–294
International Symposium: National Revolutionary Ideologies and Movements in South-East Europe in 19-th Century, Vienna, 2nd-4th March 1988
Международный симпозиум: национально-революционные идеологии и движения в юговосточной Европе в 19-ом столетии, Вена, 2–4 марта 1988
- Le Cinquantenaire de L'Anschluss, Paris–Rouen, 29. 2.–4. 3. 1988 (Dušan Nečak) 294–297
Пятидесятилетие аншлюсса, Париж–Руэн, 29. 2.–4. 3. 1988
- Poročilo o delu »Sekcije mladih zgodovinarjev« (Andrej Studen – Bojan Balkovec) 297–298
Report on Work of the "Section of Young Historians"
Отчет о работе „Секции молодых историков“
24. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ptuj, 28. do 30. septembra 1988 (Bojan Balkovec) 461–462
24th Meeting of Slovene Historians, Ptuj 28th to 30th of September 1988
24-ое совещание словенских историков, Птуй, 28 по 30 сентября 1988
- Govor Vladimira Kavčiča, predsednika Republiškega komiteja za kulturo 462–464
Speech of Vladimir Kavčič, President of the Republic Committee for Culture
Речь Владимира Кавчича, председателя Республиканского комитета по культуре
- Izjava 24. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev 464
Statement from 24th Meeting of Slovene Historians
Заявление 24-го совещания словенских историков
- Ustanovljeno je bilo Zgodovinsko društvo za Koroško (Marjan Linasi) 464–465
Historical Society for Carinthia was founded
Основано Историческое общество для Каринтии
- Delovanje Zgodovinskega društva Ljubljana od 12. junija 1986 do 16. junija 1988 (Franc Rozman) 465–466
Activity of the Historical Society of Ljubljana from 12th of June 1986 to 16th of June 1988
Деятельность Исторического общества Любляна с 12 июня 1986 по 16 июня 1988
- Tretje zasedanje avstrijsko-jugoslovanske komisije zgodovinarjev, Dunaj 12. do 14. aprila 1988 (Franc Rozman) 466–467
Third Session of the Austrian-Yugoslav Committee of Historians, Vienna, 12th to 14th of April 1988
Третье заседание австрийско-югославской комиссии историков, Вена, 12–14 апреля 1988 г.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – SOCIETY EVENTS – ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

- Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Občni zbor na Ptuj 28., 29. september 1988 (Marija Oblak-Čarni, Boris Rozman, Jasna Fischer, Janez Kopač, Štefan Trojar, Vasilij Melik, Vladimir Bračič, Marjan Drnovšek, Jože Jazbec, Andreja Brancelj, Metka Fujs, Nataša Nemeč, Ivan Lovrenčič, Nevenka Cigler, Janez Kopač, Ema Umek, France Kresal, Darja Mihelič), Janez Marolt 583–592
Historical Associations. Union of Slovenia. Annual Meeting in Ptuj on 28th and 29th of September 1988
Союз Исторических обществ Словении, Годовое отчетное собрание в Птуе 28 и 29 сентября 1988 г.
- Mednarodni simpozij: »Historische Edition und Computer«, Karl-Franzens – Universität, Institut für Germanistik. Graz, 26.–30. oktober 1988 (Darja Mihelič, Vinko Rajšp) 593–594
International Symposium: "History Edition and Computer" Karl-Franzens – Universität, Institut for German Studies, Graz 26th–30th October 1988
Международный симпозиум: „Исторические издания и компьютер“, Университет им. Карла-Франца, Институт германистики, Грац, 26–30 октября 1988 г.

RAZSTAVE – EXHIBITIONS – ВЫСТАВКИ

Čarovnice in čarovniki, deželna razstava 1987, Štajerska (Riegersburg, 1. 5.–26. 10. 1987) (Vinko Rajšp)	139–140
Witches and Witchcraft, Regional Exhibition 1987, Styria (Riegersburg, 1st May – 26th October 1987)	
Колдуньи у колдовство, региональная выставка 1987, Штирия (Ригерсбург, 1. 5. – 26. 10. 1987)	

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЦИИ И АННОТАЦИИ

Radimir P. Guberinić, Stari trg i rudnik Brskovo (Ignacij Voje)	141–142
Giovanni Russignan, Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579) (Gorazd Marušič)	142
Ljubinka Trgovčević, Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920 (Vasilij Melik)	142–145
Alain Grosrichard, Struktura Seraja (Andrej Studen)	145–147
Die Schul- und Bildungspolitik der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik (Ivanka Zajc-Cizelj)	148–149
Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev; I. del (1919–1941) (Avgust Lešnik)	149
Jože Mlinarič, Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774 (Stane Granda)	149–150
Stijepo Obad, Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine (Stane Granda)	150–151
Marcello Marpurgo, Valdirose (Petra Svoljšak)	151–152
Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942 (Miroslav Stiplovšek)	153–154
Imre Boba, Novi pogledi na povijest Moravie (Peter Štih)	299–303
Nada Klaić, Povijest Zagreba (Flavij Bonin)	303–305
Pietro Zovatto, La stampa cattolica italiana e slovena a Trieste (Branko Marušič)	305–306
Vincenzo Marini, Fondo archivistico Leopoldo Gasparini Regesto (Branko Marušič)	307
Trieste religiosa nel 25° di sacerdozio di Pietro Zovatto (Branko Marušič)	307–308
Lujo Tončić-Sorinj, Erfüllte Träume, Kroatien–Österreich – Europa (Samo Kristen)	308–310
Božo Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest na Slovenskem (Peter Štih)	469–470
Anton Fister, Izbrani spisi, Prva knjiga: Spomini od marca 1848 do julija 1849, prispevek k zgodovini dunajske revolucije (Stane Granda)	470–471
James C. Davis, Carso. Riscatto dalla poverta (Marta Verginella)	472–473
Dietrich Maina, Thomas Weber, Bilzingsleben III (Draško Josipovič)	473–474
Lexikon des Mittelalters (Peter Štih)	475–476
G. Marjanović-Vujović, Krstovi od VI do XII veka (Paola Korošec)	476–477
Die Slawen in Deutschland (Paola Korošec)	477–479
H. Hiassinger, Geschichte des Zollwesen, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts (Ferdo Gestrin)	479–481
Roj Medvedev, Revolucija 1917. godine u Rusiji. Problemi, karakteristike, ocene (Ludvik Čarni)	481–483
Orietta Altieri, La comunita ebraica di Gorizia: caratteristiche demografiche, economiche e sociali, 1778–1900 (Petra Svoljšak)	483–484
Wolfgang Schuller, Griechische Geschichte (Rajko Bratož)	595–597
Jochen Bleicken, Geschichte der Römischen Republik (Rajko Bratož)	597–601
Jochen Martin, Spätantike und Volkerwanderung (Rajko Bratož)	601–605
Peter Schreiner, Byzanz (Rajko Bratož)	601–605
Acta historico-economica Iugoslaviae (Ferdo Gestrin)	609–610
Acta historico-economica Iugoslaviae (Jože Maček)	610–613
Missiev simpozij v Rimu (Eva Holz)	613–614
Intellectuals and the future in the Habsburg monarchy 1890–1914 (Irena Gantar-Godina)	615–617

James D. Young, Making Trouble (Irena Gantar-Godina)	617–618
Giuseppe Boffa, Fenomen Stalin (Avgust Lešnik)	618–621
Maurice Lever, Povijest dvorskih luda (Andrej Studen)	621–623

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИНФОРМАЦИЯ

Obvestilo o pripravah na 24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Jasna Horvat)	155
Information on Preparations for the 24th Meeting of Slovenian Historians Информация о подготовке к 24-му совещанию словенских историков	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	155–156
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	
Obvestilo o pripravah na 24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Jasna Horvat)	311
Information on Preparations for the 24th Meeting of Slovene Historians Сообщение и подготовке 24-го совещания словенских историков	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	311–312
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	
Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	624
Informations about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review) Извещение о выходе в свет Исторического журнала	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 42/1988 – Historical Review 42/1988 – Исторический журнал 42/1988	625–630

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 1	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 41, 1988, 1 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 41, 1988, 1	
Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 2	V–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 2 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 2	
Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 3	IX–XII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 3 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 3	
Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 3, 4	XIII–XVIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 42, 1988, 3, 4 Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 42, 1988, 3 и 4	

UDK 343.429 (497.12) "15/17"

RAJSP Vinko, mag. raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut
Milika Kosa, ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 3, s. 389—397, cit. 35
Sn. (De., Sn., En.)

Čarovniški procesi na Slovenskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 3, s. 389—397, cit. 35

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor predstavlja čarovniške procese na ozemlju današnje SR Slovenije s tožiščem na nekdanjem Auersperg sodišču Poljane (Poljaland).

Avtorski izvleček

UDK 016:949.712:949.61

SIMONITI Vasko, asistent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Slovenska historiografija o turških vpadih in obrambi pred njimi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 505—516, cit. 44

Sn. (De., Sn., En.)

Članek skuša zajeti kar se da popolno bibliografijo o turških vpadih in obrambi pred njimi ter podati njeno vrednostno oceno.

Avtorski izvleček

UDK 939.89:939.87

BRATOŽ Rajko, dr., docent, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 487—504, cit. 136

Sn. (De., Sn., En.)

Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami se v pozni antiki kažejo na več načinov: kot povezave na področju politične in vojaške zgodovine zaradi strateške lege obeh območij, kot prisejivanje ljudi s traškega območja na severnojadransko, ljudi, ki so igrali precej pomembno vlogo v zgodovini zgodnje cerkve, kot medsebojno vplivanje na področju krščanske duhovne in materialne kulture in končno kot odnos bizantinskega dvora do ogroženega in po svojem razvoju kriznega področja na zahodni periferiji cesarstva.

Avtorski izvleček

UDK 329.14 (497.12) :949.7 "1912/1913"

ROZMAN Franc, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 517—524, cit. 51

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava obravnava stališča slovenske socialne demokracije, in sicer v luči pisanja strankinega glasila Zarja, do balkanskih vojn, opisuje razvoj gledanja na dogodke na Balkanu v prvi in drugi balkanski vojni, ocene o novem političnem položaju na tem teritoriju, gledanje na Albance, obsojanje same vojne, vpliv na gospodarstvo v teh deželah in tudi na Slovenskem.

Avtorski izvleček

BRATOZ Rajko, Dr., Lecturer, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Connections between Thracia and Northernadriatic Lands in Late Antiquity

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 497—504, 136 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Connections between Thracia and the Northernadriatic lands in the Late Antiquity exhibit in various manners: as connections in the field of political and military history on account of strategic positions of both territories, as immigrations of people from the territory of Thracia to the Northernadriatic — who had an important role in the history of the Early church —; as a mutual influence in the field of christian spiritual and material culture and finally as a relation of the Byzant Court towards the menaced and by it's development critical territory on the west periphery of the Empire.

Author's Abstract

UDC 329.14 (497.12) :949.7 '1912/1913'

ROZMAN Franc, Dr., Superior Scientific Collaborator, Institute for the History of Labour Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne I

The Standpoint of Slovene Social Democrats Towards Balkan Wars

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 517—524, 51 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The treatise deals with the standpoint of Slovene social-democrats in the light of writings of the party's magazine »Zarja« — towards the Balkan wars, describes the development of viewpoint towards events on Balkan in the first and second Balkan wars, reviews the new political situation on that territory, with standpoints towards the Albanians, disapproval of the war itself, its influence on economy in those lands, as well in Slovenia.

Author's Abstract

RAJSP Vinco, M. A., Research Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 3, pp. 389—397, 35 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Witchcraft Trials on Slovene Territory

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 3, pp. 389—397, 35 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author presents in his article witchcraft trials on the territory of today Slovenia, with a stress on the past Auersperg court Pojlane (Pölland) in Carniola.

Author's Abstract

UDC 016:949.712:949.61

SIMONITI Vasko, Assistant, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Slovene Historiography on Turkish Raids and Defence against them

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 505—516, 44 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article tries to capture a completed bibliography on Turkish raids, the defence against them, and give an estimation of it's value.

Author's Abstract

UDK 949.712 "1918"

MELIK Vasilij, dr., redni profesor, Univerza Edvarda Kardačja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Leto 1918 v slovenski zgodovini

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 525—532, cit. 21

Sn. (De., Sn., En.)

V preglednem članku razpravlja avtor o nastanku jugoslovanske države; o razmerju Slovencev do Avstrije in raznih oblikah jugoslovanske ideje pri njih, o srbskih konceptih Jugoslavije, o negativnih posledicah ne-obstoja (non-existence) srbsko-hrvatske narodnostne meje in ugotavlja, da Srbija ni osvobodila avstro-ogrskih jugoslovancev, pač pa je izsilila naglo združitvev države Slovencev, Hrvatov in Srbov z njo.

Avtorski izvleček

UDK 949.712 "1918"

GRAFENAUER Bogo, dr., redni profesor v pokoju, Univerza Edvarda Kardačja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Iz starega v novi prostor

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 533—541, cit. 46

Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek se opta na poudarke iz članka, ki ga je avtor objavil ob dvajsetletnici nastanka Jugoslavije (1938). Tako kot takrat tudi danes avtor brani teze o tedanjem zgodovinskem razvoju. Premišni dogodek je razpad Avstro-Ogrske in ne zedinjenje v Kraljevino SHS. 30. oktober 1918 je pomembnejši od 1. decembra 1918, ker je prinesel osvoboditev in upanje na boljše življenje v novi skupnosti, čeprav je bila osvoboditev okrnjena s plebiscitom na Koroškem in Rapalsko posodbo.

B. B.

UDK 314.6 (100) "14/18"

ČERNIC Majda, asistent-raziskovalec, Univerza Edvarda Kardačja v Ljubljani, Inštitut za sociologijo, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 1

Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 543—554, cit. 22

Sn. (De., Sn., En.)

Članek predstavlja pregled novejših socialnozgodovinskih študij, ki nam kažejo družino v preteklosti v precej drugačni luči, kot nam jo ponujajo razne evolucionistične teorije. S podrobnejšim analiziranjem pojma družine in njegovega pomena v preteklih obdobjih ter s prevrednotenjem zgodovinskega gradiva o privatnem življenju ljudi skozi prizmo ideoloških pritiskov države in cerkve lahko razumemo proces spreminjanja družine kot medsebojno učinkovanje mnogih družbenih dejavnikov.

Avtorski izvleček

UDK 949.712 — 18 "1918"

KUZMČIC Franc, referent za matično službo, Pokr. in štud. knj. YU-69000 Murska Sobota, Grajska 2

Prispevki k revolucionarnemu vrenju v Prekmurju leta 1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 555—560, cit. 35

Sn. (De., Sn., En.)

V priloženem prispevku so v prevodu objavljena tri pisma različnih poročevalcev, ki neposredno izpričujejo dosedke revolucionarnega vrenja v Prekmurju, še posebej v vasi Betinci in okolici, kjer je bila tudi graščina z veleposestvom grofov Zichy.

Avtorski izvleček

UDC 949.712 "1918"

GRAFENAUER Bogo, Dr., Retired University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

From Old to New Space

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 533—541, 46 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The contribution leans on stresses from the article the author published on the 20th anniversary of Yugoslavia (1938). The author defends the theses on the then historical development. A breaking event is to his opinion the decay of Austro-Hungaria and not unification into the Kingdom of SHS, 29th of October is more important than 1st December 1918, as it brought liberation and hope for a better life in the new community, although the liberation was derogated with the plebiscite in Carinthia and with Rapal treaty.

B. B.

UDC 949.712 — 18 "1918"

KUZMIC Franc, Librarian, The Regional Library, YU-68000 Murska Sobota, Grajska 2

Contributions to Revolutionary Movement in Prekmurje (Transmuraland) in 1918

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 555—560, 35 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Translated are in the present contribution published three letters of various reporters, which directly certify the revolutionary events in Prekmurje, particularly in the village, Beltinci and the neighbourhood, where the counts Zichy Manor with the estate existed.

Author's Abstract

UDC 949.712 "1918"

MELIK Vasilij, Dr., Regular Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Art, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Year 1918 in Slovene History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 525—532, 21 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his review the author discusses the origin of the Yugoslav state, the relation of Slovenes towards Austria and their various forms of the Yugoslav idea, Serbian concepts of Yugoslavia, negative consequences of non-existence of the Serbo-Croat national border, and concludes Serbia did not liberate the Austro-Hungarian Yugoslavs, but enforced a rapid unification into the State of Slovenes, Croats and Serbs.

Author's Abstract

UDC 314.6 (100) "14/18"

CERNIC Majda, Assistant-Researcher, University of Edvard Kardelj, Institute for Sociology, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 1

Processes of Alteration of Family from 15th to 19th Centuries

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 4, pp. 543—554, 22 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article is a survey of recent social-historical studies which picture the family in the past in different a view from the one some evolutionistic theories are offering. With a detailed analysis of the concept of family and its role in past eras and with revaluation of historical documents on private life and through the focus of ideological pressures of the State and Church we can understand the process of alteration of family as an interaction of many social factors.

Author's Abstract

UDK 323.1 (497.12) "1918"

GRAFNAUER Bogo, dr., redni profesor v pokoju, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Vprašanje kulturne avtonomije 1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 561—569, cit. 23

Sn. (Sn., En.)

Avtor prikazuje problem razmerja v kulturi Slovencev do ostalih jugoslovanskih narodov. O tem je razpravljaj tudi kulturni osek Narodnega sveta v Ljubljani, ki ga je vodil Oton Zupancič. Pripravi vili so izjavo, ki so jo podpisali vsi prisotni, vendar so jo liberarni udeleženci kasneje prekriticali in zato je javna objava presojala razmere le po političnem in ne po samobitnem slovenskem kulturnem položaju (na to je vplivala tudi italijanska okupacija delov slovenskega in hrvaškega ozemlja).

V prispevku objavlja poleg zapiskov obeh sej (16. in 18. novembra) tudi komentar in drugo dokumentacijo o navedenih dogodkih.

B. B.

UDK 929 Koruza J.

PATERNU Boris, dr., redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Jože Koruza (1935—1988)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 575—578

Sn. (Sn., En.)

Jože Koruza se je rodil 13. avgusta 1935 v Ljubljani in tu umrl 8. avgusta 1988. Leta 1960 je na Filozofski fakulteti diplomiral iz slovenskega jezika in književnosti in leta 1961 še iz svetovne književnosti in literarne teorije. 1964 je postal asistent za starejšo slovensko književnost. Doktoriral je leta 1978. Koruza je poleg pedagoškega in raziskovalnega dela uspešno organiziral in vodil tudi različne seminarje in posvetovanja. Bil je pisec mnogih člankov in razprav. Njegova bibliografija bo objavljena v časopisu Jezik in slovstvo.

B. B.

UDK 929 Kremensek M.

TROJAR Stefan, višji predavatelj, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Marija Kremensek (1931—1988)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 579—580

Sn. (Sn., En.)

Marija Kremensek se je rodila 23. januarja 1931 v Beltincih, umrla je 17. oktobra 1988 v Ljubljani. Leta 1956 je diplomirala na Filozofski fakulteti. Po diplomji je pričela s poučevanjem. Nazadnje je bila zastopnica na Srednji šoli za družboslovje in splošno kulturo v Ljubljani. Pri njenem delu je potrebno poudariti predvsem pisanje učbenikov.

B. B.

UDK 929 Hauptmann F.

MELJK Vasilij, dr., redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Ferdo Hauptmann

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 4, s. 580—581

Sn. (Sn., En.)

Ferdo Hauptmann se je rodil 11. maja 1919 v Fürstenfeldu, umrl je 26. oktobra 1987 v Gradcu. Zgodovino je študiral v Zagrebu, doktoriral je v Gradcu. Od leta 1933 je bil profesor za občo zgodovino novega veka na univerzi v Sarajevu. Od leta 1970 je bil profesor za zgodovino jugovzhodne Evrope na univerzi v Gradcu. Ukvarjal se je predvsem s hrvaško, srbsko in bosansko zgodovino 19. stoletja, gospodarskimi, zunanjepolitičnimi problemi in izdajo virov.

B. B.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1988

941/949

120030129,4

COBISS •

ZČ, Ljubljana, 42, 1988, številka 4, strani 485–630 in XIII–XVIII